SEYAHAT JURNALİ
&
KÜÇÜK BİR SEYAHAT

Aktarım – İnceleme – Sözlük

Direktör Âli Bey

Hazırlayan
Batuhan Erdoğan

Paradigma Akademi

SEYAHAT JURNALİ & KÜÇÜK BİR SEYAHAT

DİREKTÖR ÂLİ BEY

Hazırlayan

Batuhan Erdoğan

ISBN: 978-625-5548-22-1

Paradigma Akademi Yayınları

Sertifika No: 69606

Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım

Fetvane Sokak No: 29/A

ÇANAKKALE

e-mail: fahrigoker@gmail.com

Kapak Tasarım: Himmet Aksoy

Ön Kapak Gravürü: Robert Brown, "View of Mosul (From the Tigris)", *The Countries of the World*, London.

Arka Kapak Fotoğrafı: "Ahmet Mithat Efendi'nin Akbaba'daki Çiftliği", Vakit Gazetesi, Sayı: 8157.

Matbaa

Meydan / 99 Baskı

Sertifika No: 76711

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığından alınan bandrol ve ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

Ocak 2025

Paradigma Akademi

İÇİNDEKİLER

5 Seyahat Jurnali ve Küçük Bir Seyahat'e Dair
13 Seyahat Jurnali
210 Küçük Bir Seyahat

DİREKTÖR ÂLİ BEY

1846'da İstanbul'da doğdu. Babası Yusuf Cemil Efendi, Osmanlı Devleti'nin çeşitli kademelerinde görev alan bir kişiydi. Bazı kaynaklarda ismi Mehmed Âli ve Ömer Âli olarak anılsa da eserlerinde yalnızca "Âli" imzasını kullandı. Adının geçmediği eserleri ile mizah konulu gazete ve dergilerdeki yazılarında ise "Bir Zat" müstear adını tercih etti. Küçük yaşlardan itibaren Arapça ve Farsça dersleri aldı, ayrıca Fransızca öğrendi. Mümeyyizlik ile başlayan memuriyet hayatı mütercimlik, başkâtiplik ve komiserlikle devam etti; daha sonra mutasarrıflık, müfettişlik ve valilik gibi önemli idari görevlerde bulundu. Birçok devlet nişanına sahip olan yazarın "Direktör" ünvanıyla anılmasının nedeni, vefatına kadar sürdürdüğü Düyûn-ı Umûmiye İdaresindeki son görevidir. 3 Şubat 1899'da vefat etti ve Anadoluhisarı'ndaki Göksu Mezarlığı'na, babasının yanına defnedildi. Tanzimat Dönemi edebiyatının ve özellikle Osmanlı tiyatrosunun önde gelen isimlerinden biri olan Âli Bey *Diyojen*, *Çıngıraklı Tatar*, *Hayal* ve *Tarîk* gibi süreli yayınlarda çok sayıda imzasız yazı yazdı, ayrıca Diyojen'in Büyük İskender'e söylediği rivayet edilen sözünü "Gölge etme, başka ihsan istemem." şeklinde Türkçeye tercüme etti. Modern Türk tiyatrosunun oluşum sürecine, telif ve uyarlama oyunların yanı sıra tiyatro eleştirileriyle de önemli katkılar sağladı. Tiyatronun geliştirilmesi amacıyla kurulan komitede Namık Kemal gibi dönemin önemli isimleriyle birlikte çalıştı ve oyunculara diksiyon dersleri verdi.

ESERLERİ

Tiyatro: *Misafiri İstiskal*, *Kokona Yatıyor*, *Ayyar Hamza*, *Geveze Berber*, *Çıngırak*, *Letafet*. Seyahatname: *Seyahat Jurnali*, *Küçük Bir Seyahat*. Hikâye: *Seyyareler*. Mizahi sözlük: *Lehçetü'l-Hakâyık*. Tercüme: *Gavo Minar ve Şürekâsı*, *Evlenmek İster Bir Adam*.

SEYAHAT JURNALİ VE KÜÇÜK BİR SEYAHAT'E DAİR

Tanzimat Dönemi edebiyatında tiyatro ve mizah alanlarında öne çıkan isimlerden biri olan Direktör Âli Bey, aynı zamanda seyahatname türünde de eserler vermiştir. Düyûn-ı Umûmiye İdaresindeki müfettişlik görevi sırasında yaptığı yolculukların izlenimlerini aktardığı *Seyahat Jurnali*, yazarın bu alandaki en tanınan eseridir. Âli Bey bu seyahatinde Antep, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş, Mardin ve Urfa gibi Güneydoğu Anadolu'da yer alan ve Bağdat, Musul, Kerbela ve Hille gibi günümüzde Irak'ta bulunan birçok şehre uğrar. Âli Bey'in yolculuğun önemli bir kısmını Dicle Nehri üzerinde bir tür yerel sal olan "kelek" ile yapması ve seyahatinin sonunda İstanbul'a Hindistan üzerinden dönmesi, *Seyahat Jurnali*'ni daha da ilgili çekici hâle getirmektedir. *Seyahat Jurnali*'nin yanı sıra, aralarında Ahmet Mithat Efendi'nin de bulunduğu bir arkadaş grubuyla gerçekleştirdiği Beykoz gezisini konu alan ve yazarın ne sağlığında ne de ölümünden sonra okurun karşısına çıkmış *Küçük Bir Seyahat* adlı bir eseri daha bulunmaktadır.

1. İstanbul'dan Bağdat'a ve Hindistan'a Uzanan Dört Yıllık Seyahatin İzleri: *Seyahat Jurnali*

Seyahat Jurnali'nde Âli Bey'in 3 Kanunusani 1300'de [15 Ocak 1885] başlayıp 28 Teşrinisani 1304'de [10 Aralık 1888] sona eren yaklaşık dört yıllık yolculuk deneyimleri anlatılır. Âli Bey, Düyûn-ı Umûmiye tarafından Güneydoğu Anadolu'daki tuzlaları denetlemek üzere müfettiş olarak görevlendirilir ve bu görevi yaklaşık yedi ay sürer.

İstanbul'a dönme hazırlığı yaptığı sırada yine Düyûn-ı Umûmiye tarafından kendisine verilen görev üzerine Diyarbakır'dan Bağdat'a doğru yola çıkar. Bu görevinden azledildikten sonra yazarın Bağdat'ta kalarak burada çeşitli geçici memuriyetlerde bulunması, İstanbul'dan uzun süre ayrı kalmasına neden olur. Bir süre sonra hükûmet tarafından İstanbul'a çağrılan Âli Bey, mevsimin yağışlı olması nedeniyle kara yolculuğu yapmayı uygun bulmaz ve deniz yoluyla payitahta dönmeye karar verir. Basra Körfezi'ne doğru yola çıkan yazar, Süveyş'e giden gemilerin düzensiz seferlerinden dolayı önce Bombay'a gider. Fırtınadan kaynaklanan tehlikeli bir deniz yolculuğunun ardından Bombay'a ulaşan Âli Bey, bir süre burayı gezdikten sonra İstanbul'a doğru yola çıkar ve bu yolculuğun sonunda yaşadığı dört yıllık gurbet hayatı da sona ermiş olur.

Her ne kadar seyahati zorunluluk nedeniyle gerçekleşmiş olsa da Âli Bey'in gittiği yerlere karşı duyduğu seyyahlara özgü merak oldukça fazladır. Âli Bey, seyahati esnasında bulunduğu bölgedeki tarihî yerleri, türbeleri, eski camileri ve müzeleri ziyaret eder; kahvehanelere uğrar, yörenin ileri gelenlerinin sofralarına misafir olur ve yerel halkın arasına karışır. Yolculuğunun asıl amacı keşfetmek olmasa da bir şekilde gittiği yerlerdeki ilginçliklere tanıklık etmeyi başarır: Mardin'de bir Arap aşiretinin ziyafetine katılır, Musul'da cinli olduğuna inanılan bir mağaraya girer, Kerbela'da Şiilerin dinî merasimlerini seyreder, Maskat'ta davet edildiği bir bahçede zincirsiz bir aslanla burun buruna gelir ve Hindistan'da Banyanların cenazelerini yaktıkları bir törene özel izinle tanık olur.

Seyahat Jurnali; yolculuk aracı, gidilen bölgeler ve buralarda geçirilen süre göz önünde bulundurularak beş bölüme ayrılabilir:

i. İstanbul'dan vapurla İskenderun'a gidiş
ii. Halep'ten Mardin'e kadar yaklaşık yedi ay süren Güneydoğu Anadolu Bölgesi teftişi
iii. Diyarbakır'dan Bağdat'a Dicle Nehri üzerindeki kelek seyahati
iv. Bağdat'tan Bombay'a vapur yolculuğu
v. Bombay'dan İstanbul'a dönüş

Eser hakkındaki incelemelerde, metnin farklı türler altında değerlendirildiği ve Âli Bey'in bu eserine dair çeşitli sınıflandırmaların olduğu görülmektedir. Eser farklı araştırmacılar tarafından "yeni dönemin ilk günlük örneği", "gezi notları", "seyahat yazıları", "seyahat edebiyatı örneği" olarak nitelendirilmektedir. Gerçekten de *Seyahat Jurnali*, bazı yönleriyle günlük türünün dil ve anlatım özelliklerini taşırken diğer yönleriyle seyahatname türüne ait pek çok özelliğe sahip olan bir *melez* metin görünümündedir. Seyahat edilen yerlere dair tarihî, coğrafi, iktisadi, mimari ve demografik bilgiler verilip yörede yaşayan insanların günlük hayatlarına, inanç dünyalarına, gelenek ve göreneklerine yönelik izlenimlerin aktarılması ve bu izlenimlerin fotoğraflarla desteklenmesi eseri seyahatname türüne yaklaştıran unsurlardır. Bununla birlikte Âli Bey'in izlenimlerini aktarırken genellikle tarih bildirmesi, sıklıkla birinci şahıs anlatısını kullanması ve özellikle seyahatin ilerleyen kısımlarında kendi kişiliği ve ruhsal durumuna dair yorumlar yapması gibi hususlar eserin bazı araştırmacılar tarafından günlük olarak değerlendirilmesinin nedenleri arasında sayılabilir.

Âli Bey, eserin başında ifade ettiği üzere, bazı şehirlere yüzeysel biçimde değinir. Gezdiği yerleri anlatırken işe genellikle nüfus, inanç sistemi, mimari yapı ve ekonomiye

dair birtakım bilgiler vererek başlar. Böylece bölgenin panoramasını çizdikten sonra seyahati sırasında edindiği izlenimlerini aktarır. Güneydoğu Anadolu'daki tuzlaları teftiş ederken uzun süre yöre insanının günlük hayatı, geçim kaynakları, bâtıl inançları ve kadın-erkek ilişkilerine yönelik gözlem yapma fırsatı bulduğu için bu konu hakkındaki fikirlerini ayrıntılı biçimde anlatır. Ayrıca kelekle yaptığı Dicle Nehri seyahati, Bağdat ve çevresi ile Bombay'da bulunduğu müddetteki tanıklıkları detaylıca anlatılan diğer bölümlerdir.

2. Ahmet Mithat Efendi'yle Birlikte Beykoz'da Dört Günlük Kır Sefahati: *Küçük Bir Seyahat*

Küçük Bir Seyahat, ortaya çıkışı ve atfedildiği yazarlar açısından edebiyat tarihinin dikkat çekici eserlerinden biridir. İlk kez Hakkı Tarık Us'un, Ahmet Mithat Efendi'nin kütüphanesinde bulduğu bir yazma defteri esas alarak 1940 yılında Vakit gazetesinde tefrika ettiği eser, başlangıçta Mizancı Murat'a ait kabul edilmiştir. Ancak daha sonra Muallim Cevdet Yazmaları arasında bulunan ve tefrikayla karşılaştırıldığında birtakım farklılıklar içeren bir defter, büyük olasılıkla bu eserin ikinci bir kopyasıdır ve burada yazar olarak Direktör Âli Bey işaret edilmektedir.

Hakkı Tarık Us, elindeki defterde yazarın adı yer almadığından metindeki ipuçlarından yola çıkar ve eserin Mizancı Murat'a ait olabileceğini düşünür. Us, özellikle yazarın eserde tarihle ilgilendiğini söylemesinden ve Anadolu Hisarı'nda yaşadığını belirtmesinden hareket ederek bu sonuca vardığını ifade eder. Ancak Muallim Cevdet, yazmalar arasında bulunan diğer nüshanın başına yazdığı notta, *Küçük Bir Seyahat*'in Âli Bey'e ait olduğunu açıkça belirtmiştir. Muallim Cevdet'in bu görüşü; eserin mizahi üslubu, Yunan

mitolojisine yapılan göndermeler ve Âli Bey'in Anadolu Hisarı'yla olan bağı gibi unsurlarla da desteklenmektedir.[1]

Küçük Bir Seyahat'in yazıldığı tarih kesin olarak bilinmese de gezinin gerçekleştiği yıl hakkında bazı çıkarımlar yapılabilir. Eserde gezinin "nisanın otuzuncu perşembe günü" başladığı ve bir gece Ahmet Mithat Efendi'nin Akbaba'daki çiftliğinde misafir olunduğu belirtilmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin bu çiftliği 1880 yılında satın aldığı ve Âli Bey'in de 1899'da vefat ettiği göz önüne alındığında, Rûmî takvimde 30 Nisan'ın perşembe gününe denk geldiği 1887, 1892 ve 1898 yılları dikkati çekmektedir. Bununla birlikte *Seyahat Jurnali*'nden, Âli Bey'in 1887'de Bağdat'ta olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Beykoz gezisinin 30 Nisan 1308 [12 Mayıs 1892] veya 30 Nisan 1314 [12 Mayıs 1898] tarihlerinde yapılmış olması muhtemeldir.

Küçük Bir Seyahat'te, Âli Bey ve Ahmet Mithat Efendi'nin öncülüğünde Beykoz çevresinde gerçekleştirilen dört günlük bir kır gezisi anlatılmaktadır. Beykoz'dan başlayarak Ahmet Mithat Efendi'nin Akbaba'daki çiftliğinde geçirilen ilk geceyle devam eden gezide Riva Deresi, Bozhane, Paşamandırası, İshaklı ve Hüseyinli güzergâhı izlenir ve iki farklı yerde daha konaklanarak dördüncü günün sonunda İncirköy'de tamamlanır.

Âli Bey, eserinde gezi arkadaşlarına Yunan mitolojisinden isimler verir: Ahmet Mithat Efendi'yi Prometey, Pehlivan Sadık Bey'i Herkül ve Sahib Bey'i Mentor olarak

[1] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve tefrika ile yazma arasındaki farklar için bk. Batuhan Erdoğan, "Direktör Âli Bey'in Geç Keşfedilmiş Bir El Yazması Eseri: Küçük Bir Seyahat", *Edebî Eleştiri Dergisi*, 8/1 (2024), 68-85.

adlandırır. Eserin sonunda kendisini de Herodot adıyla anmaktadır.

Eserde Prometey olarak anılan Ahmet Mithat Efendi, tıpkı mitolojideki Promete gibi insanlığa hizmet eden, bilgi ve medeniyeti halka sunan biri olarak betimlenir. Ahmet Mithat Efendi'nin Akbaba'daki çiftliği hem Doğu hem de Batı kültürünü yansıtan bir sentez mekânıdır. Âli Bey, Hâce-i Evvel'in şahsiyetine ve fikirlerine duyduğu hayranlığı dile getirirken gezi boyunca yaşanan eğlenceli ve bazen gergin anları tarafsız bir şekilde aktarır.

Herkül adıyla yer alan Sadık Bey, gezi grubunun eğlence kaynağıdır; şakaları ve esprileriyle Ahmet Mithat Efendi'yi zaman zaman sinirlendirir. Mentor adıyla anılan Sahib Bey ise ağırbaşlı ve olgun tavrıyla dikkati çekmektedir. Âli Bey, mitolojik kahramanlar ile yol arkadaşlarının karakterlerini harmanlamış ve gezi boyunca arkadaşlarının kişilik özelliklerini çoğunlukla mizahi bir üslupla yansıtmıştır.

İlk kez 1314 [1896] yılında Rauf Bey Kütüphanesi sahibi Mustafa Rauf tarafından yayımlanan *Seyahat Jurnali*, önceki yıllarda günümüz Türkçesine aktarılarak farklı yayınevleri tarafından yayımlanmıştır. Âli Bey'in bu eseri; Latin harfleriyle ilk defa Tercüman 1001 Temel Eser serisi için Şemsettin Kutlu'nun hazırladığı *Lehçetü'l Hakâyık* içinde seçilmiş parçalar hâlinde, daha sonra 2003 yılında Büke Yayınları tarafından *Dicle'de Kelek ile Bir Yolculuk* adıyla, 2019 yılında Türkiye İş Bankası Yayınları tarafından, 2021 yılında Kapı Yayınları tarafından ve son olarak 2022 yılında Büyük Ayı Yayınları tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Elinizdeki kitap ise 1314 [1896] yılındaki ilk baskıya uygun olarak sadeleştirilmeden hazırlanmıştır.

Âli Bey'in seyahat edebiyatına dâhil edilebilecek bir diğer eseri *Küçük Bir Seyahat* ise Hakkı Tarık Us'un tefrikası dışında okurun karşısına henüz çıkmamıştır. Çalışmamız bu eseri kitap olarak günümüz okuruyla buluşturmayı ve edebiyat tarihinin tozlu sayfalarında unutulmasını önleyerek hak ettiği yeri kazanmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Her iki metindeki kelimelerin yazımında, Türk Dil Kurumunun hazırladığı *Güncel Türkçe Sözlük* esas alınmış; bazı özel adlar ile anlam karışıklığına yol açabileceği düşünülen kelimelerde ise uzun ünlülerin gösterilmesi tercih edilmiştir.

Batuhan Erdoğan

SEYAHAT JURNALİ

(İstanbul'dan Bağdat'a ve Hindistan'a)

Min sene 1300 ila sene 1304[1]

[1] Miladi 1885-1888 yılları arası

Bu jurnalin[1] münderecatı[2] sadece hikâye-i meşhudattan[3] ve bir meziyeti var ise o da Irak gibi uzak memleketlerin ve bahusus[4] Hindistan şehirlerinden bazılarının buralarca meçhul olan ahval[5] ve adatına[6] dair bir fikir icmali[7] vermesinden ibarettir.

Esna-yı rahta[8] panorama gibi görülüp geçilen veyahut herkesçe malum zannolunan memleketlerin bittabi[9] yalnız isimleri zikriyle iktifa olunmuştur[10].

[1] jurnal: günlük
[2] münderecat: içindekiler
[3] hikâye-i meşhudat: gözlemlerin hikâyesi
[4] bahusus: özellikle
[5] ahval: durumlar
[6] adat: âdetler
[7] icmal: özet
[8] esna-yı rah: yolculuk sırası
[9] bittabi: doğal olarak
[10] iktifa olmak: yetinmek

SEYAHAT JURNALİ

Düyûn-ı Umûmiye Varidat-ı Mahsusa İdaresi canibinden[1] müfettiş-i umumilikle[2] Diyarbekir ve Siirt cihetlerini[3] teftişe memur olmuştum. Üç yüz sene-i Rumiyesi kanunusanisinin üçüncü Perşembe günü[4], Llyod Kumpanyasının İskenderiye postasına giden Vesta nam[5] vapuruna râkiben[6] Dersaadet'ten[7] hareket eyledim.

Midilli Düyûn-ı Umûmiye Nezaretince rüyet olunacak[8] bazı mesail[9] bulunduğu cihetle biletimi oraya kadar aldığımdan, ertesi cuma akşamı saat üç raddelerinde Midilli'ye vasıl oldum[10].

Midilli

Burası Cezayir-i Bahr-i Sefid'in en latif ve mamur[11] adalarındandır. Ahalisi her türlü ticaretle iştigal eder[12], çalışkan ve zî-servet[13] adamlardır. Kasaba pişgâhında[14] bir liman var ise de büyük sefainin[15] duhul ve hurucuna[16] müsait değildir. Yalnız küçük yelken sefineleri barınabilir. Midilli'nin zeytinlikleriyle portakal ve limon bahçeleri ve

[1] canibinden: tarafından
[2] müfettiş-i umumi: genel müfettiş
[3] cihet: taraf
[4] Miladi 15 Ocak 1885
[5] nam: isim
[6] râkiben: binerek
[7] Dersaadet: İstanbul
[8] rüyet olunmak: görülmek
[9] mesail: meseleler
[10] vasıl olmak: ulaşmak
[11] mamur: bayındır
[12] iştigal etmek: uğraşmak
[13] zî-servet: zengin
[14] pişgâh: ön
[15] sefain: gemiler
[16] duhul ve huruç: giriş ve çıkış

"Yera" denilen körfezi hakikaten şayan-ı temaşadır[1]. Memleketin ebniyesi[2] İstanbul tarzında ve ahşaptır. İskele ve çarşı cihetindeki sokakları ise pek dardır. Maahaza[3] bir müddetten beri nüfusun tekessürüyle[4] memleket tevessü eylediğine[5] mebni[6] sonradan yapılan mahallat[7] ve emâkin[8] binnisbe[9] muntazamdır.

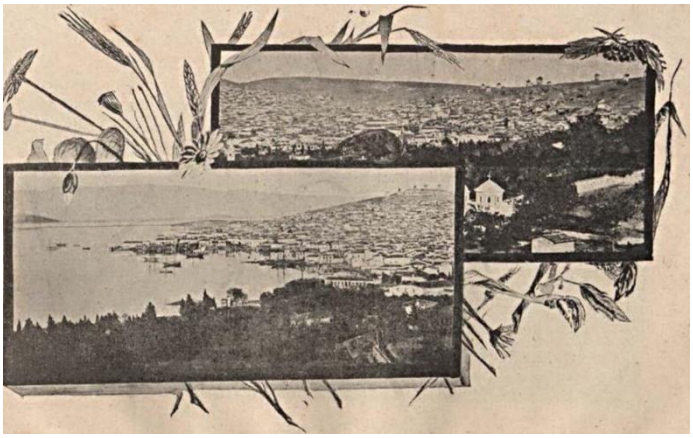

Ayvalık kasabası

[1] şayan-ı temaşa: görmeye değer
[2] ebniye: binalar
[3] maahaza: bununla beraber
[4] tekessür: çoğalma
[5] tevessü eylemek: genişlemek
[6] mebni: -den dolayı
[7] mahallat: mahalleler
[8] emâkin: yerler
[9] binnisbe: nispeten

Ayvalık

İsticar eylediğim[1] sagir[2] bir vapur ile bir aralık Ayvalık kasabasına gittim. Ayvalık, Midilli'nin karşısında ve Edremit Körfezi'nde "Yunda[3]" Adası'nın teşkil eylediği boğazın müntehasında[4] vaki[5] bir kaymakamlık merkezidir. Kasabanın zikre şayan bir şeyini göremedim. Fakat ahalisinin kâmilen[6] tacir ve refah ve saadet içinde yaşar adamlar olduğunu kemal-i memnuniyetle[7] müşahede eyledim[8]. O gece orada beytutet[9] ve ertesi günü gayet fena bir hava ile yine o sagir vapura râkiben bata çıka Midilli'ye avdet olundu[10].

Midilli'de pek ziyade servetle müştehir[11] Prenses Lüzinyan isminde bir İngiliz kadınının ihtiyar-ı ikamet eylediği işitilmişti. Mutasarrıf-ı Liva[12] Agâh Efendi ile beraber bir gün ziyaretine gittik. Cezirenin[13] gayet güzel bir mahallinde inşa ettirmiş olduğu hanede ikamet etmekteydi. Hane sayfiye[14] tarzında sagir bir şey ise de dâhilen gayet kullanışlı ve mefruşat[15] ve tezyinatı[16] zarif ve mükellefti. Prenses kırk yaşında kadar görünür, uzun boylu, gayet mütenasip[17] ve hüsna[18] bir kadındır. Mübalağalı[19] derecede haber verilen

[1] isticar eylemek: kiralamak
[2] sagir: küçük
[3] Cunda
[4] münteha: son
[5] vaki: olan
[6] kâmilen: tamamen
[7] kemal-i memnuniyet: büyük bir memnunluk
[8] müşahede eylemek: gözlemlemek
[9] beytutet: geceleme
[10] avdet olmak: dönmek
[11] müştehir: meşhur
[12] mutasarrıf-ı liva: sancak beyi
[13] cezire: ada
[14] sayfiye: yazlık
[15] mefruşat: ev döşemeye yarayan eşyalar
[16] tezyinat: süslemeler
[17] mütenasip: orantılı
[18] hüsna: çok güzel
[19] mübalağalı: abartılı

servetiyle yalnız başına Midilli'de ihtiyar-ı ikamet eylemesinin sebebini anlayamadım. Rivayete göre Midilli ahalisinden olup Londra'dayken prensesin kitabet hizmetinde bulunan bir delikanlının vatanını pek ziyade vasf ü sena[1] eylemesi prensesin Midilli'yi görmek arzusunu tahrik ederek buraya gelmesine ve Midilli'yi gördükten sonra mevki ve havasından hoşlanıp ihtiyar-ı ikamet eylemesine bais olmuş[2] imiş.[3]

İşlerimi ikmal ederek[4] kanunusaninin[5] yirmi dördüncü Perşembe akşamı nısfü'l-leylde[6] Hıdiviye Kumpanyasının Buhayre nam vapuruna râkiben ve İzmir'e müteveccihen[7] Midilli'den hareket eyledim.

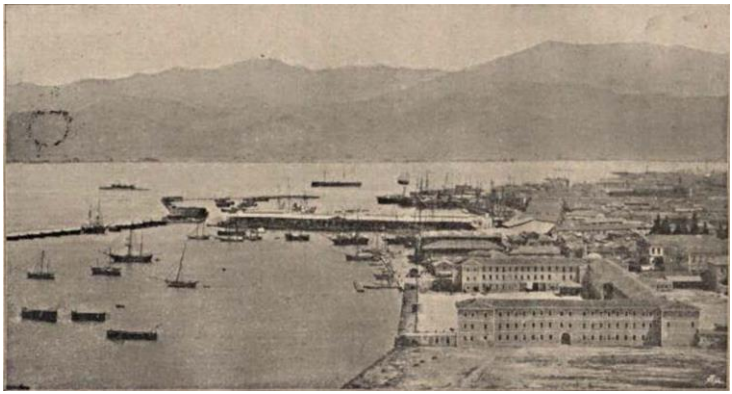

İzmir şehr-i şehîri[8]

[1] vasf ü sena: övme
[2] bais olmak: sebep olmak
[3] Muahharen [sonradan] prenses vefat eylemiştir. [*Âli Bey'in notu*]
[4] ikmal etmek: tamamlamak
[5] kanunusani: ocak (ay)
[6] nısfü'l-leyl: gece yarısı
[7] müteveccihen: gitmek üzere
[8] şehr-i şehîr: meşhur şehir

İzmir

Ertesi cuma günü alesseher[1] İzmir'e vasıl olduk[2]. İzmir'de memuriyetimce bir iş yoktu. İskenderun hattına işleyen vapurlardan birine râkib olmak üzere buraya gelmiştim. Perşembe gününe kadar vapur olmadığını anlayıp rıhtım üzerinde limana nazır Mil Oteli'ne indim ve muvasalatım[3] günü ve Vali-i Vilayet Naşit Paşa ve sair[4] memurin-i hükûmet[5] ile mülakat eyledim. İzmir'de memurinden birçok ehibba[6] ve yerlilerden evvelki seyahatlerimde muarefe[7] peyda edilmiş haylice evidda[8] ve aşina vardı. Yedi gün imtidat eden[9] müddet-i ikametimde her akşam bir ziyafet ve davette vakit geçti.

Şubatın birinci Cuma günü Mesajeri Kumpanyasının "A life" nam vapuruyla İzmir'den hareket olundu. Vapurun kumandanı İkas isminde ülfeti[10] latif ve zarif bir zat idi. Yolcu olarak Almanyalı tacir Simon Hençel ve Kredi Lyone Bankasının müfettişlerinden Rot isimlerinde iki kişiden başka vapurda kimse yoktu.

Ertesi akşamı gece saat iki raddelerinde Rodos Cezairesi'ne muvasalat eyledik. İki saat sonra Rodos'tan hareketimizde hava bozmaya başlayıp şubatın dördüncü pazartesi gününe kadar fırtına devam eyledi. O gün ezandan sonra

[1] alesseher: seher vaktinde, gün doğmadan
[2] vasıl olmak: ulaşmak
[3] muvasalat: varma, ulaşma
[4] sair: diğer
[5] memurin-i hükûmet: hükûmet memurları
[6] ehibba: dostlar
[7] muarefe: karşılıklı birbirini tanıma
[8] evidda: ahbaplar
[9] imtidat etmek: sürmek
[10] ülfet: görüşme, dostluk

Mersin'e vasıl olduk. Vapur burada yirmi dört saat durmakla ertesi salı günü karaya çıkıp Mersin kasabasını gezdim.

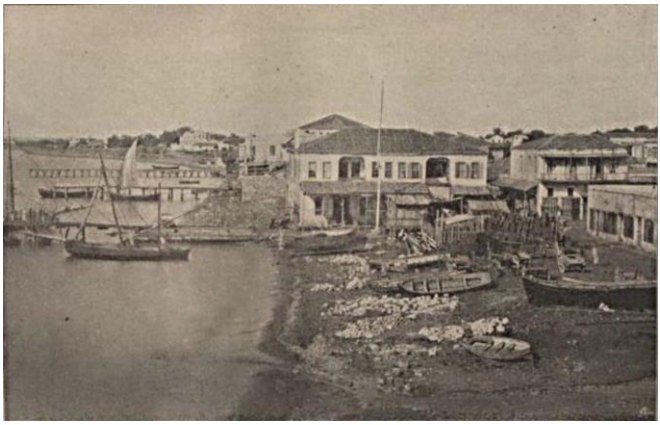

Mersin liman ve kasabası

Mersin

Mersin, Adana vilayetinin başlıca bir mahrecidir[1]. Elyevm[2] Adana ve Mersin arasında mevcut olan demir yolunun o vakit henüz inşasına mübaşeret[3] olunmuştu. Sığlık ve limansızlıktan dolayı vapurlar memleketten haylice uzak duruyorlar. Çarşamba gecesi saat beş raddelerinde Mersin'den hareketle, çarşamba sabahı İskenderun'a muvasalat eyledik.

İskenderun

Vapur arkadaşlarımızdan Mösyö Hençel, Halep'e gidiyordu. Birlikte karaya çıktık. Fakat İskenderun'da hayvan tedariki gailesi[4] günün yarısını zayi ettirdi. Bi'z-zarure[5] o

[1] mahreç: çıkış yeri
[2] elyevm: bugün
[3] mübaşeret: bir işe başlama
[4] gaile: dert
[5] bi'z-zarure: ister istemez

gece orada kalıp ertesi günü alesseher yola çıkmayı münasip gördük. Vapur burada da yirmi dört saat tevakkuf eylediği[1] cihetle Mısır'a gidecek olan ve binaenaleyh vapurda kalan diğer yol refikimiz[2] Mösyö Rot bizimle beraber karaya çıkmıştı. Mösyö Hençel'in ortaklarından Almanya konsolos vekaleti eden Mösyö Lüzinger nam zat, cümlemizi öğle taamına[3] davet eyledi. İskenderun gibi otel şöyle dursun muntazamca bir bakkal dükkânı bile bulunmayan mahalde istiğnaya mahal göremeyip Mösyö Lüzinger'in davet-i mihman-nüvazanesini[4] maa't-teşekkür[5] kabul eyledik.

İskenderun Liman'ı mühim ve cesim[6], tabii bir limandır. Memleket her ne kadar kaymakamlık merkezi ise de civarı bataklık ve binaenaleyh havası vahim olmak hasebiyle tevessü edemediğinden[7] küçük bir kasaba hâlindedir. Maahaza[8] birkaç vilayete mahreç olmakla ehemmiyet-i ticariyeyi[9] haizdir.

Mösyö Lüzinger'in ikram ettiği öğle taamından sonra Mösyö Rot ile beraber memleketi görmek üzere dolaşmaya çıktık. Deniz kenarında düzlük bir mahalde yüklerini indirip istirahat etmekte bulunan bir katar deve görerek Mösyö Rot'a "Hiç deveye bindiniz mi?" diye sordum. "Hayır binmedim, pek arzu ederim. Deveci müsaade etse de şu develerin birine binsem." dedi. Kendisi Türkçe bilmediği için ben tercümanlık ettim. Türkmen deveci muvafakat eyledi[10]

[1] tevakkuf eylemek: durakla-mak
[2] refik: arkadaş
[3] taam: yemek
[4] davet-i mihman-nüvazane: misafirpervere yakışacak davet
[5] maa't-teşekkür: teşekkürle
[6] cesim: büyük
[7] tevessü etmek: genişlemek
[8] maahaza: bununla birlikte
[9] ehemmiyet-i ticariye: ticari önem
[10] muvafakat eylemek: kabul etmek

ve Mösyö Rot'u yerde yatan semerli develerin birine bindirdi. Mösyö Rot gayet kısa boylu bir adamdı. Karaya çıkarken başına da uzun silindir şapka giymişti. Şu kıyafette bir Avrupalının deve üzerinde görünüşü tuhaf bir tezat hasıl eylediğine binaen gülerek ben ona bakmaktayken devenin ayağa kalktığı sırada, Mösyö Rot'un şapkası bir tarafa ve kendisi diğer tarafa yuvarlandığını gördüm. Meğerse semerin önündeki topaca tutunmamış imiş. Bulunduğumuz yer kumluk olduğu için hiçbir yeri incinmeden kalktı ve bu kazadan gözü yılmayıp düşmemek için nasıl tutunması lazım geleceğini deveciden öğrendikten sonra tekrar yatan develerin birine bindi ve deveci devenin yularından tutarak biraz gezdirdi.

Ondan sonra memlekette görecek şey ve gezecek yer olmadığından Mösyö Rot'un daveti üzerine vapura avdetle[1] akşam taamını birlikte ettik ve gece kendisine ve kaptana bade'l-veda[2] İskenderun'a gelerek Düyûn-ı Umûmiye dairesinde beytutet eyledim[3].

Şubatın yedinci Perşembe günü alesseher beygirlere râkiben[4] Mösyö Hençel ile beraber İskenderun'dan hareket ve öğle vakti Belen'e muvasalat eyledik[5]. Orada kahvaltı ettikten sonra yolumuza devam ile akşamüstü Kırıkhan dedikleri mahalle geldik ve gece tarik[6] mühendisi Markoviç isminde bir zatın barakasında misafir olduk. İskenderun ile

[1] avdet: dönüş
[2] bade'l-veda: vedalaştıktan sonra
[3] beytutet eylemek: geceyi geçirmek
[4] râkiben: binerek
[5] muvasalat eylemek: varmak
[6] tarik: yol

Halep beynindeki[1] şose tariki henüz derdest-i inşa[2] idi. İskenderun'dan buraya kadarı hitam[3] bulmuş olduğundan gayet rahat geldik.

Şubatın sekizinci Cuma sabahı Kırıkhan'dan hareketle Amik Ova'yı mürur eyledik[4]. Buradan ileri şose olmadığı için mekkâreci[5] bizi kestirme yollardan götürüyordu. Kısm-ı azamı[6] bataklık olan Amik Ovası'nı kemal-i müşkülat[7] ile geçtik. Müteakiben taşlık yerlere düştük. Buralardan bin zahmetle mürur ederek gece saat ikide, Termanin karyesinde[8] bir hanede misafir olduk ve şubatın dokuzuncu Cumartesi sabahı Termanin'den kalkarak altı saatte Halep'e geldik.

Halep şehr-i şehîri

Halep

Yol refikim Mösyö Hençel'den müfarakatla[9] tehyie edilmiş[10] olan hâlî[11] bir haneye indim ve yol yorgunluğunu

[1] beyn: ara
[2] derdest-i inşa: inşa sürecinde
[3] hitam: son
[4] mürur eylemek: geçmek
[5] mekkâreci: yük hayvanıyla taşıma işleri yapan kişi
[6] kısm-ı azamı: büyük bölümü
[7] kemal-i müşkülat: büyük zorluklar
[8] karye: köy
[9] müfarakat: ayrılma
[10] tehyie edilmek: hazırlanmak
[11] hâlî: boş

çıkarmak üzere bir hamama gittim. Hamamın kubbeleri zemin ile muhazi[1] ve binası mahzen gibi yer altındaydı. Sebebini sordum: "Halep civarında orman mefkud[2] ve hatab[3] kıymettardır. Memleketin süprüntülerini toplayıp külhanlarda[4] yakarak hamamları onunla ısıtırlar. Bittabi böyle çerçöp ile matlup[5] derecede hararet hasıl olamadığı için hamamların binasını yer altında yapmaya mecburiyet görünmüş." cevabını verdiler.

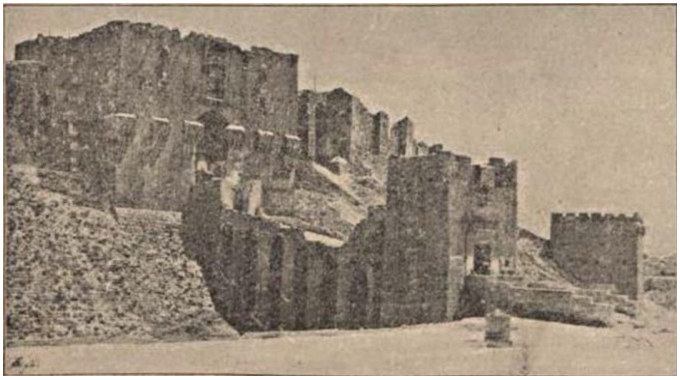

Halep'te kadim kale

Ertesi günü Vali-i Vilayet Cemil Paşa ile mülakat ettim. Müşarünileyh[6] ziyaretimi iade ve birkaç defa hanesinde taama[7] davetle pek çok nevaziş[8] ve ikram eyledi. Malum olduğu üzere Halep şehri merkez-i vilayet ve yüz yirmi bin nüfusu havi[9] cesim[10] bir memlekettir. Çöldeki Urban-ı

[1] muhazi: paralel
[2] mefkud: yok
[3] hatab: odun
[4] külhan: hamam ocağı
[5] matlup: istenen
[6] müşarünileyh: adı anılan kişi
[7] taam: yemek
[8] nevaziş: iltifat
[9] havi: içeren
[10] cesim: büyük

aşair[1] tedarik-i havaic[2] zımnında[3] Halep'e kesret üzere gelip gittiklerinden dolayı memleket büyük bir Arap panayırı hâlindedir. Derunundan[4] Kuveyk Nehri cereyan eder. Haneleri kâgir ve muntazamdır. Sokakları dar olduğu gibi yakın vakte kadar kaldırımları da yok iken Vali Cemil Paşa'nın himmetiyle pek çok sokaklara kaldırım yapılmıştır. Çarşısı kâgir kemerli ve oldukça büyük ve mamurdur. Şehri muhît olan[5] sur mahv ü harap olmuş ise de memleketin vasatında[6] gayet yüksek ve tulani[7] bir tepe üzerinde, bir iç kalesi mevcuttur. Halep'e gelirken uzaktan en evvel bu kale ile derununda Emevîler zamanında bina olunmuş bir cami-i şerifin dört köşeli mürtefi[8] minaresi görünür. Halep'te bir hayli cevami-i meşhure[9] ile enbiya-yı izam[10] ve evliya-yı kiramdan[11] ve hükümdaran-ı salifeden[12] bazılarının makabiri[13] vardır. Halep ahalisi lisan-ı maderzatları[14] olan Arapça ile beraber Türkçe de tekellüm ederler[15]. Ehl-i serveti ve muteber tüccarı çok olduğu misillü[16] akmişe-i zarife[17] ve hulviyyat-ı nefisesi[18] meşhurdur.

---

[1] Urban-ı aşair: Bedevi Arap aşiretleri
[2] tedarik-i havaic: ihtiyaçların bulunması
[3] zımnında: dolayısıyla, için
[4] derun: iç
[5] muhît olmak: çevrelemek
[6] vasat: orta
[7] tulani: uzunlamasına
[8] mürtefi: yüksek
[9] cevami-i meşhure: meşhur camiler
[10] enbiya-yı izam: büyük peygamberler
[11] evliya-yı kiram: ulu evliyalar
[12] hükümdaran-ı salife: eski hükümdarlar
[13] makabir: mezarlar
[14] lisan-ı maderzat: anadil
[15] tekellüm etmek: konuşmak
[16] misillü: gibi
[17] akmişe-i zarife: zarif kumaşlar
[18] hulviyyat-ı nefise: leziz tatlılar

Halep'te naure[1]

Cubûl[2]

Şubatın on beşinci Cuma günü Halep Düyûn-ı Umûmiye Nazırı İsmet Bey'le beraber hayvanlara râkiben[3] çölde ve beş altı saatlik mesafede vaki Cubûl memlehasına[4] azimet eyledik[5]. Cubûl bir Arap karyesinden[6] ibarettir. Köy karılarının dudaklarını dakkaladıklarından[7] dolayı gayet müthiş ve müstekreh[8] bir hâl kesbeylemelerinden[9] başka nazar-ı dikkate çarpacak bir şey yoktu. İki gece orada kalıp memlehayı muayeneden sonra Halep'e avdet eyledik[10].

Halep'in bu ciheti kâmilen mezru[11] ve mamur idi. Arapların tarlaları ufak parçalardan mürekkep ve mahdut olmayıp göz alabildiği kadar mesafe, bir tarla gibi mezrudur. Bu tarlalarda beş altı saatlik mesafeye kadar sabanla

[1] naure: bostan dolabı
[2] Halep'in doğusunda yer alan bir kasaba. Günümüzdeki adı El-Bab.
[3] râkiben: binerek
[4] memleha: tuz madeni
[5] azimet eylemek: yola çıkmak
[6] karye: köy
[7] dakkalamak: dövme yapmak
[8] müstekreh: iğrenç
[9] kesbeylemek: kazanmak
[10] avdet eylemek: dönmek
[11] mezru: ekili

çekilen hutut[1] bir baştan öbür başa gayet müstakimdir[2]. Böyle büyük bir mesafede saban hututunun hiçbir yerinde inhina[3] bulunmaksızın bu suretle müstakim olması hakikaten şayan-ı dikkat ve hayret idi. Meğer tarlalar sürüleceği vakit birinci saban hattını çekmek sanatıyla taayyüş eder[4] adamlar varmış. Bu hat çekildikten sonra artık tarlanın sahibi onu takip ederek sabanını sürüyor.

Halep'te bir bedevi kızı

Muhtaç olduğum bir çadır ile bazı levazım-ı seferiyeyi[5] bade't-tedarik[6] lazım gelenlerle veda ederek şubatın yirmi birinci Perşembe günü alessabah[7] Halep'ten hareket eyledim. Refakatimde bir uşak ile iki zaptiye vardı. Akşam

[1] hutut: çizgiler
[2] müstakim: doğru, düz
[3] inhina: eğrilme
[4] taayyüş etmek: geçimini sağlamak
[5] levazım-ı seferiye: yolculuk ihtiyaçları
[6] bade't-tedarik: tedarikten sonra
[7] alessabah: sabah vakti

üzeri Kilis tariki[1] üzerinde Kelcibrin nam karyeye muvasalat ederek karye civarında çadır kurup geceyi geçirdikten sonra, ertesi cuma günü öğle vakti Kilis'e vasıl olduk.

Kilis

Kilis, Halep'e tabi ve merkez-i vilayete on saat mesafede bir kaymakamlık merkezidir. Yirmi bin nüfusa karib olan[2] ahalisinin kısm-ı azamı[3] İslam ve kısm-ı asgarı[4] Rum ve Ermeni ve Katolik ve Protestan ve Yahudi olup cümlesi Türkçe tekellüm eder[5]. İndiğim hanın odaları o derece toz toprak içindeydi ki iki saat kadar temizletmedikçe eşyamızı indiremedik. Pencere camlarındaki tozlara gelen giden yolculardan bazıları parmaklarıyla yazı yazmışlar. Bunlardan biri yazdığı manasız bir beytin altına "1294[6]" tarihi vazetmişti[7]!

Kasabayı gezdim. Mevkii güzel ise de şayan-ı tezkâr[8] bir şey göremedim. Ertesi sabah erkence Kilis'ten hareket ederek on iki saatte Ayıntab'a geldik.

Ayıntab

Ayıntab, Kilis'e nispetle daha büyük ve Halep'e yirmi dört saat mesafede bir kasabadır. Ahalisi Kilis gibi muhtelif ve lisanları Türkçedir. Burada Amerikalıların cesim[9] ve mükemmel mektepleri vardır.

Halep'ten tuttuğumuz kira hayvanları pek lagar[10] idi. Şu iki günlük yolda bize haylice zahmet vermiştiler. Burada

[1] tarik: yol
[2] karib olma: yaklaşma
[3] kısm-ı azam: çoğunluk
[4] kısm-ı asgar: azınlık
[5] tekellüm etmek: konuşmak
[6] Miladi 1877
[7] vazetmek: koymak
[8] şayan-ı tezkâr: anmaya değer
[9] cesim: büyük
[10] lagar: cılız hayvan

onları tebdil ederek[1] ertesi pazar günü öğle vakti Ayıntab'dan hareket ve akşamı Keferbostan isminde bir Türkmen karyesinde beytutet[2] ve daha ertesi gün Nizip'ten mürur[3] ile ikindi vakti Birecik'e muvasalat eyledik.

Birecik

Birecik, Fırat Nehri'nin sol yakasında vaki[4] ve Urfa Sancağı'na tabi on bin nüfuslu bir kaymakamlık merkezidir. Nizip'ten geçtikten sonra çıkılan bir tepeden Fırat ile Birecik görünür. Bu tepeden hafif bir yokuş ile Fırat'a kadar bir buçuk saatlik mesafededir. Aşağı doğru inerken, sol tarafta Belkıs şehrinin harabesi vardır. Bu harabeden gayet güzel ve cesim mozaik işlenmiş taşlar çıkarıp Birecik'te hane avlularına ferş ediyorlar[5]. Birecik'in toprağı tebeşir gibi beyaz olduğundan, uzaktan kireçhane harabesi zannolunur. Fırat sahiline gelerek hayvanlarımızdan indiğimizi görünce Birecik'ten altı düz ve şekli acayip ve cesim bir kayık geldi ve dört yolcu ve bir mekkâreci ile altı hayvandan ibaret olan kafilemizi alarak karşı yakaya geçirdi. Memleketin Fırat üzerine nazır ve yüksek binalarından biri Düyûn-ı Umûmiye dairesiymiş. Oraya indim ve kasabayı gezdim. Zaptiyelerimizden İbrahim Onbaşı'nın yolda gelirken Birecik'i tarif için istimal eylediği[6] "Haşa efendimizden eli boş bir memleket" tabirine gerçekten mâ-sadak[7] imiş!

Şubatın yirmi altıncı Salı sabahı Birecik'ten hareketle o akşam Kanlı Afşar karyesinde ve ertesi çarşamba akşamı Titriş karyesinde ve daha ertesi Perşembe akşamı Mişmiş

[1] tebdil etmek: değiştirmek
[2] beytutet: geceleme
[3] mürur: geçme
[4] vaki: olan
[5] ferş etmek: döşemek
[6] istimal eylemek: kullanmak
[7] mâ-sadak: uygun

karyesinde beytutet ederek[1] üç yüz bir sene-i Rumiyesi martının birinci Cuma günü[2] ikindi vakti Siverek'e muvasalat eyledik.

Birecik'ten beri şu üç dört günlük mesafede hiçbir orman ve ağaçlık bulunmaması nazar-ı dikkati calip idi. Yol üzerinde tesadüf edilen tek tük ağaçların dallarında birçok sıtma bağları görerek sebebini zaptiyeden sordum. "Ağaç bulunan yerlerde mezar var derler. Kürtlerin de mezar ziyaretine rağbetleri ziyadedir. Belki orada bir şehit medfundur[3] diye ziyaretgâh gibi dua ve istimdat ederler[4]." dedi. Vakıa bu havalide[5] ağacın nedretine[6] nazaran altında kimse medfun olmasa bile Kürtlerin yalnız ağaçlara mukaddes bir şey nazarıyla bakmaya hakları var ise de zannıma göre bu sıtma bağları hayvanatı sayelendiren[7] şu bir iki ağacı kaza baltasından kurtarmak için ziyaretgâh zannettirmek kastıyla çobanların ittihaz eyledikleri[8] bir tedbir ve hile olsa gerektir. Vaktiyle İstanbul'un eski sokaklarının köşe olan yerlerinde birer mezar taşı bulunduğu gibi.

Siverek'e kadar gördüğüm ve kaldığım köylerin kâffesi[9] Kürt köyleridir. Gündüz kahvaltı için indiğim karyelerden Curnuş isminde bir köyün kahvehanesinde karyenin imamı Feth-i Hayber[10] menkıbesi okumakta ve başına toplanmış olan köyün ağaları dinlemekteydi. Ağalarla biraz

[1] beytutet etmek: gecelemek
[2] Rumi takvimde yılbaşı. Miladi 13 Mart 1885
[3] medfun: defnedilmiş
[4] istimdat etmek: yardım istemek
[5] havali: çevre
[6] nedret: azlık
[7] sayelendirmek: gölgelendirmek
[8] ittihaz eylemek: düşünmek, kurmak
[9] kâffe: hepsi
[10] Feth-i Hayber: Hayber'in Fethi

musahabet eyledim[1]. Doksan yaşında bir ağanın üç zevcesi varken o hafta içinde on sekiz yaşında bir kız daha aldığını bilmünasebe[2] hikâye eylemeleri hayretimi celbetti[3].

Siverek

Siverek Diyarbekir'e mülhak[4] bir kaymakamlık merkezi ve orta hâlde bir kasabadır. Ahalisi Kürt ve fakat medenidir. Türkçe söylerlerken kendilerine mahsus tuhaf tabirat[5] işitilir. Mesela bu fakir ile musahabet esnasında içlerinden birinin "Viranşehir'de bir biraderim vardır, İbrahim Ağa tabir olunur." demesi gibi. Çıkarıya gitti (taşra gitti), bir kıtık (biraz), adamın yazığı gelir (insanın acıyacağı gelir), nakil gelem (nakledeyim) misillü[6] tabirat çoktur.

Sivereklilerin hanedan takımı hükûmet işlerinde müstahdemdirler[7]. Tahsil ve terbiyeleri memleketin hâliyle mütenasiptir[8]. Bu havalide güzel Arap atları bulunduğu misillü Sivereklilerin meyanında[9] da güzel biniciler vardır.

Ertesi günü Siverek'ten hareketle akşamı meşhur Karacadağ'ın eteğinde Karabahçe nam karyede Karaca Ağa isminde bir zatın hanesine nazil olduk[10]. Karacadağ kış mevsimi gayet soğuk ve karı çok bir yerdir. Ağanın hanesi ona göre yapılmış penceresiz, karanlık yer odalarından ibaretti. Bize bir kuzu kestirip ikram ve izzet etti. Ertesi günü hizmetçilerine vermek istediğim bahşişi istiksar[11] ile, "Ben âci-

[1] musahabet eylemek: karşılıklı sohbet etmek
[2] bilmünasebe: sırası gelince
[3] celbetmek: çekmek
[4] mülhak: bağlı
[5] tabirat: ifadeler
[6] misillü: gibi
[7] müstahdem: görevli
[8] mütenasip: birbirine uygun
[9] meyan: ara
[10] nazil olmak: inmek, konaklamak
[11] istiksar: çok görme

zane buranın ağası ve hanedanıyım. Misafire ettiğim ikramın ücretini bahşiş diye adamlarıma kabul ettiremem. Ben de bir gün İstanbul'a gelirsem bilmukabele misafir edip ikram ve izzet gösterirsiniz." diyerek reddeyledi. Oradan veda ve müfarakatla[1] ikindi vakti Diyarbekir'e muvasalat ve Düyûn-ı Umûmiye dairesine ihtiyar-ı ikamet olundu.

Diyarbekir köylerinden biri

Diyarbekir

Nam-ı diğeri Âmid olan Diyarbekir, Dicle'nin sağ yakasında gayet yüksek duvarlı bir kalenin derununda[2] yirmi bin mütecaviz[3] nüfusu havi[4] gayet büyük bir şehirdir. Vukuat-ı tarihiye[5] ve ahval-i coğrafiye[6] vesairesi malum ve mazbut olmakla[7] bu jurnalde bittabi[8] onlardan bahsetmeyiz. Dicle Nehri memleketin önünden akar. Memleketin zemini mürtefi[9] olduğundan kaleden Dicle'ye kadar yokuş aşağı, bahçeler dedikleri ormanlar vardır. Ahalisinin kısm-ı azamı İslam ve bir miktarı Ermeni ve Keldani'dir. Kâffesi[10] Türkçe ve Kürtçe ve bazen Arapça söylerler. Şehrin haneleri kara taştan yapılmış muntazam binalardır. Yazları sıcak ziyade olduğu için ahali damlarda yatar. Hane damları düz

[1] müfarakat: ayrılma
[2] derun: iç
[3] mütecaviz: aşkın
[4] havi: içeren
[5] vukuat-ı tarihiye: tarihî olaylar
[6] ahval-i coğrafiye: coğrafi durumlar
[7] mazbut olmak: yazılmak
[8] bittabi: doğal olarak
[9] mürtefi: yüksek
[10] kâffe: hepsi

toprak veya tuğla döşelidir. Hanedan ve ahalisinden pek çok edip ve zarif ve terbiye ve tahsili mükemmel zevat[1] vardır. Ez-ân cümle[2] Said Paşa'ın kuvve-i kalemiyesi[3] ve edebiyata ve tarihe dair âsârı[4] malumdur. Bununla beraber Diyarbekir ahalisinin müzevirlikle[5] müştehir olması[6] şayan-ı teessüftür[7]. Gariptir ki yine kendi beynlerinde[8] "Diyarbekir'in haneleriyle kelpleri[9] ve ahalisinin kalpleri karadır." diye meşhur bir söz vardır. Filhakika[10] sokak köpeklerinin hemen kâffesi siyahtır. Diyarbekir'in garaib-i ahvalinden[11] biri de okkanın beş yüz dirhem olmasıdır. Dört yüz dirhemlik okka da müstamel[12] ise de ahalinin ekseriyetle istimal eylediği kıyye, "kara taş" denilen bu beş yüz dirhemlik kıyyedir. Memleketin akrebiyle çıbanı ve tanesi kırk elli kıyye sıkletinde, gayet cesim[13] ve leziz olan karpuzu meşhurdur. Bu çıban be-hikmetullah-ı teâlâ[14] Halep'ten beda[15] ile Urfa ve Diyarbekir ve oradan Dicle boyu aşağı inerek Musul, Bağdat ve Basra'ya kadar bir hat üzerinde vaki memleketlere mahsus gibidir. Siirt ve Bitlis'te bulunmaz. Daha garibi Dicle boyu aynı iki sahilde bulunan karyelerin bazısında olur ve bazısında olmaz. Yerli ve ecnebi yolcular bu bapta her türlü tecarib[16] ve tetkikat[17] icra etmişler ise de sebeb-i

[1] zevat: kişiler
[2] ez-ân cümle: bu cümleden olarak
[3] kuvve-i kalemiye: kalem kuvveti, yazarlık gücü
[4] âsâr: eserler
[5] müzevir: arabozan
[6] müştehir olmak: ün kazanmak
[7] şayan-ı teessüf: üzüntü sebebi
[8] beyn: ara
[9] kelp: köpek
[10] filhakika: gerçekten
[11] garaib-i ahval: garip hâller
[12] müstamel: kullanılmış
[13] cesim: büyük
[14] be-hikmetullah-ı teâlâ: Allah'ın hikmeti olarak
[15] beda: başlama
[16] tecarib: denemeler
[17] tetkikat: araştırma

zuhuru[1] henüz anlaşılamamıştır. [Bağdat seyahatimizin hikâyesi sırasında bu çıbana dair tekrar tafsilat[2] ita olunacaktır[3].]

Diyarbekir'de vilayet teşkili hengâmında[4] iptida[5] vali bulunan İsmail Hakkı Paşa memleketin kâmilen kale içinde bulunmasını tevessüüne[6] mâni görerek kale haricinde mahallat[7] husulüyle şehrin tevessüüne badi olur[8] diye Bâb-ı Rûm[9] haricinde bir çeyreklik mesafede bir hükûmet konağıyla bir de kışla bina ettirmiş ise de ahali kale haricine rağbet etmedikten başka, eshab-ı mesalihin[10] haric-i şehirdeki[11] hükûmet dairesine gidip gelmeleri müşkül oluyor diye tazallüm eylediklerinden[12] hükûmet bir müddet sonra yine dâhil-i şehirdeki mahall-i kadimine[13] nakledilmiş ve binaenaleyh hariçteki cedit[14] hükûmet konağıyla kışla o vakitten beri hâlî[15] kalarak elyevm[16] müşrifü'l-harap[17] olmuştur.[18]

Yine Bâb-ı Rûm haricinde Dicle'ye nazır yüksecek bir mahalde o vakit yapılmış olan memleket bahçesi de harap bir hâldeydi. Maahaza[19] mevkii ve bahusus[20] karşısında ve

[1] sebeb-i zuhur: oluş nedeni
[2] tafsilat: ayrıntı
[3] ita olunmak: verilmek
[4] hengam: zaman, devir
[5] iptida: önce, başlangıç
[6] tevessü: genişleme
[7] mahallat: yerler
[8] badi olmak: sebep olmak
[9] Rum Kapısı (Urfa Kapısı)
[10] eshab-ı mesalih: resmî işi olanlar
[11] haric-i şehir: şehir dışı
[12] tazallüm eylemek: yakınmak
[13] mahall-i kadim: eski yer
[14] cedit: yeni
[15] hâlî: boş
[16] elyevm: bugün
[17] müşrifü'l-harap: yıkılmaya yüz tutmuş
[18] Bu ebniye [bina] ahiren [sonradan] bi'l-irade-i seniye [padişah emriyle] tamir olunarak asakir-i şahane [ordu] için kışla ve debboy [depo] ittihaz edilmiştir. [*Âli Bey'in notu*]
[19] maahaza: bununla beraber
[20] bahusus: özellikle

nehrin öbür cihetinde kâin[1] Kıtırbıl karyesiyle etrafının görünüşü pek müferrih[2] ve latif olduğu için yine ara sıra ahali oraya ve Mardin Kapısı haricinde vaki köşklere çıkıp tenezzüh eder[3].

Diyarbekirlilerin eşraf ve hanedanıyla hükûmet işlerinde müstahdem olanları İstanbullular kıyafetindedir. Tüccar ve esnafı ile sair[4] umum-ı ahali[5] iç donu ve entari ve cübbe giyip İslami birer yazma veyahut abani ve Hristiyanî birer siyah mendil sarar. Alafrangalaşmış olan Hristiyan gençleri iç donu ve entarinin üzerine cübbeye bedel birer ceket giymek modası ihdas eylemişlerdir[6] ki epeyce tuhaf ve göze çirkin görünüyor.

Diyarbekir'e muvasalatımın[7] ertesi günü Vilayet Valisi Samih Paşa ile mülakat eyledim. Müşarünileyh ziyaretimi iade ve bir iki defa taama davetle iltifat buyurdu. Müddet-i ikametim olan on gün zarfında görüştüğüm zevattan[8] Belediye Reisi Fettah Efendi ve hanedandan Feyzullah Efendi ve Süleyman Efendi ve Hayali Efendi ve Hacı Bekir Efendi ile Telgraf Müfettişi Galiyar Efendi tarafından nevaziş-i mihman-nüvâzî[9] gördüm.

Diyarbekir'den Siirt'e gitmek için berren[10] azimetten[11] ise Dicle üzerinde Siirt'in iskelesi itibar olunan Avte karyesine[12] kelekle nehren[13] gidilmek daha münasip olacağı haber verilmesi üzerine martın on dördüncü Perşembe günü,

[1] kâin: olan
[2] müferrih: iç açıcı
[3] tenezzüh etmek: gezinti yapmak
[4] sair: diğer
[5] umum-ı ahali: halkın geneli
[6] ihdas eylemek: icat çıkarmak
[7] muvasalat: varış
[8] zevat: kişiler
[9] nevaziş-i mihman-nüvâzî: gönlü okşayan misafirperverlik
[10] berren: kara yoluyla
[11] azimet: gidiş
[12] karye: köy
[13] nehren: nehir yoluyla

mahsusen ihzar ve tehyie ettirilen[1] keleğe râkiben[2] Diyarbekir'den hareket eyledim. Kelek keçi tulumundan yapılmış bir nevi saldır. Bunun ve şat üzerinde seyahatin tafsilatı Bağdat'a seyahatimizin hikâyesi sırasında zikr ü tahrir olunacaktır[3].

Martın on yedinci Pazar sabahı saat ikide Avte karyesine yanaştık. Siirt Düyûn-ı Umûmiye müfettişiyle bazı memurin[4] istikbale[5] gelmişlerdi. Rükûbumuz[6] için getirdikleri hayvanlara râkiben saat üç buçukta Avte'den hareket eyledik. Ve bir müddet Bühtan Suyu boyunca gittikten sonra gayet sarp ve dik bir yokuştan tepeye çıkarak Siirt'e dört saatte vasıl olduk. Memleketin haricinde bazı hükûmet memurlarıyla birçok zevat istikbal eyledi. Müstakbeller[7] meyanında[8] on on beş kadar âmâ dilencinin bir mahalde top olup muharremciler[9] gibi hep bir ağızdan ilahi okumaları garaipten görüldü. Siirt'in mütemevvil[10] tüccarından, Şemmâs biraderlerin hanesine bizi misafir ettiler. İki gün orada misaferetten sonra bir hane isticar ederek[11] yerleştim. Bitlis Valisi Fikri Paşa devren Siirt'te bulunuyordu. Gerek kendisiyle ve gerek Mutasarrıf-ı Liva Süleyman Paşa ile teati-i ziyaret[12] olundu.

[1] ihzar ve tehyie etmek: hazırlamak
[2] râkiben: binerek
[3] zikr ü tahrir olmak: anlatılıp yazılmak
[4] memurin: memurlar
[5] istikbal: karşılama
[6] rükûb: binme
[7] müstakbel: karşılayan
[8] meyan: ara
[9] muharremci: muharrem ayında dolaşıp dilenen kişiler
[10] mütemevvil: varlıklı
[11] isticar etmek: kiralamak
[12] teati-i ziyaret: karşılıklı ziyaret

Siirt

Siirt orta hâlde bir mutasarrıflık merkezidir. Ahalisi kâmilen Kürt ise de Arapça da tekellüm ederler. Fakat kısmı azamı Türkçe bilmez. Kıyafetleri Van abası cinsinden muhtelif renkte mensuc[1] ince bir kumaştan elifî[2] biçimi yapılmış şalvar ile uzun tüylü siyah abadan mamul bir saltadan[3] ve Kürt sarığından ibarettir. Bellerinde birer hançer taşırlar. Haneleri alçıdan yapılmış binalardır. Yaz mevsimi Siirt, Diyarbekir'den daha sıcak olur. Damlarda yattıkları için hanelerin üzeri topraktır. Oda kapılarıyla pencereleri gayet küçük olduğundan insan kapıdan girerken iki kat eğilerek girmeye mecburdur. Yeni yapılan binaların tarz ve şekli biraz ıslah edilmişse de yine pek çoğu, eski tarzda kale gibi inşa olunmaktadır. Derun-ı memlekette[4] dört beş cami-i şerif vardır. Lakin alçıdan yapılmış adi binalardır. Minareleri de garaipten[5] olarak kâmilen kıbleye doğru meyyal[6] ve münhanidir[7].

Memleketin derunu ne kadar kasvetli ise harici de o kadar latif ve dilrubadır[8]. Bir cihetinde etrafı dağlarla muhat[9], vâsi[10] bir ova ve diğer cihetinde birçok bağlardan sonra göz alabildiği kadar Bühtan kıtasının arızalı[11] ova ve yaylaları görünür. İsticar[12] ve ikamet eylediğim hane eski tarzda yapılmış bir binaydı. Derununda on beş gün kadar oturabildimse de havaların küşayişiyle[13] sıkıntı vermeye başladı.

[1] mensuc: dokunmuş
[2] elifî: bir çeşit süslü kumaş
[3] salta: yakasız, kolları bolca bir çeşit kısa ceket
[4] derun-ı memleket: memleketin içi
[5] garaip: tuhaf şeyler
[6] meyyal: eğimli
[7] münhani: eğri
[8] dilruba: gönül kapan
[9] muhat: çevrili
[10] vâsi: geniş
[11] arıza: engebe
[12] isticar: kira
[13] küşayiş: açılma

Şehrin bir kenarında Ayn Salib Suyu civarında harman yeri dedikleri yüksek ve nezareti güzel bir mahalle çadırlar kurup çıktım. Ayn Salib Suyu memlekette en ziyade şürba salih[1] güzel bir sudur. Siirt'te de Diyarbekir gibi soktuğu insanı telef eder akrepler vardır. Ancak hazirandan evvel zuhur etmez. Hasbe'l-mevsim[2] o cihetten emin olarak bir müddet çadır altında yattım, kalktım.

Siirt'in garaib-i ahvalinden[3] olarak bir minare dilenciliği gördüm. Şöyle ki: Elbise veya topluca bir para veyahut bir re's[4] inek gibi başlıca bir şey dilenmek isteyen fakir, bir minareye çıkarak sabahtan akşama kadar "Yarabbi! Bana falan şeyi ver." diye günlerce nida ve dua ediyor ve bazısının da mesulü[5] ashab-ı hayır[6] tarafından isaf eylediği[7] oluyor. Bir de Siirt'te bir hane inşa edilirken amelenin alçı dökmesi pek tuhaftır. Ellerinde sapları iki arşın kadar uzun tokmaklar olduğu hâlde, beş altı kişi sıra ile dizilip alçıyı önlerine bırakarak evvela birincisi ile üçüncüsü ve beşincisi tokmaklarını havaya kaldırıyorlar. Onlar indirirken ikincisi ile dördüncüsü ve altıncısı tokmaklarını kaldırıyorlar. Şöyle ki altı tokmaktan birer aşırı atlama olarak üçü kaldırılıp üçü indirildiğinden tokmaklar, devridaim bir hareket husule getirerek göze hoş görünüyor. Tokmakçılar bu işi görürken teganni[8] de ediyorlar ama ahenkleri ve sesleri dinlenir hâlde değildir.

Bu havalide[9] inek ve öküz ve dana misillü[10]

[1] şürba salih: içime uygun
[2] hasbe'l-mevsim: mevsime göre
[3] garaib-i ahval: tuhaf hâller
[4] re's: baş
[5] mesul: talep
[6] ashab-ı hayır: hayır sahipleri
[7] isaf eylemek: birinin dileğini yerine getirmek
[8] teganni: şarkı
[9] havali: çevre
[10] misillü: gibi

nakliyat hizmeti icra ettiriliyor. Fakat bunların sırtına beygir gibi semer konmayıp zahire[1] ve kömür vesaire heybe şeklinde çifte gözlü çuvallar ile tahmil ediliyor[2].

Siirt dâhilinde birçok memleha[3] vardır. Bu memlehalar kuyulardan ibaret olmakla mevsiminde kovalarla su çekilerek bamya veyahut pirinç tarlaları gibi ocak ocak yapılmış havuzlara dökülür ve sıcaklar basınca bu havuzlarda su incimat ederek[4] tuz olur. Bunları görmek üzere Nisan içinde Siirt'e mülhak[5], Şirvan kaymakamlığının merkezi olan Kufre'ye ve Zırkî ve Salha ve Hozyar ve Gürgür ve Melfan karyelerine ve Sason kaymakamlığının merkezi olan Hato'ya azimet ederek beş on gün devirden sonra Garzan kıtasından dolaşıp Nisan'ın yirmi beşinci Perşembe günü Siirt'e avdet eyledim. Şu dolaştığım yerlerin letafeti kabil-i tarif[6] değildir. Eşcar[7] ve enharı[8] mebzul[9] ve arazisi mümbit[10] ve havası latif olduğu misillü ahalisi de gayur[11] ve mukaddim[12] ve mihman-nüvâz[13] adamlardır ve başlıca yedikleri içtikleri kuzu kebabı ile ayrandır.

Kürt kadınları haneleri dâhiline mahsus hizematı[14] ifa eyledikten sonra tarlalarda bile kocalarıyla beraber çalışırlar ve erkeklerden ziyade iş görürler. Bu kadınlarca tesettüre

[1] zahire: erzak
[2] tahmil edilmek: taşınmak
[3] memleha: tuzla, tuz madeni
[4] incimat etmek: sertleşmek, katılaşmak
[5] mülhak: bağlı
[6] kabil-i tarif: tarifi mümkün
[7] eşcar: ağaçlar
[8] enhar: nehirler
[9] mebzul: bol
[10] mümbit: verimli
[11] gayur: çalışkan
[12] mukaddim: takdim eden, gönlü bol
[13] mihman-nüvâz: misafirsever
[14] hizemat: hizmetler

ihtimam yoktur. Bununla beraber muhafaza-yı ırz ü namusa[1] itinaları pek ziyadedir. Bir delikanlı bir kızın ırzına tasallut eder[2] ise ikisini birden telef ederlermiş. Meğerki delikanlı kızı kaçırıp derhâl başka bir karyede[3] nikâh ede.

Mârifetnâme sahibi İbrahim Hakkı Hazretleri'yle müşarünileyhin mürşidi Şeyh İsmail Fakirullah ve Şeyh Memduh Fakirullah ve Şeyh Mücahit gibi mazanne-i kiramın[4] türbe-i şerifeleri Siirt'in şark cihetinde[5] vaki, Tillo karyesindedir. Bir aralık gittim ziyaret ettim ve İbrahim Hakkı Hazretleri'nin türbedarı meşayih-i Kadiriye[6]'den Şeyh Hamza Efendi'nin birçok izzet ve ikramını gördüm. Hozyar karyesinde de Veysel Karani Hazretleri'nin makamı diye bir ziyaretgâh mevcuttur.

Kürtler türbe ziyaretine ziyadesiyle münhemiktirler[7]. Hatta her türbenin senede üç gün veyahut bir hafta ziyaret mevsimi vardır. O günlerde sabahları erkekler ve ikindi vakti kadınlar ziyaret eder ve türbe civarında toplanıp tekke dervişanı gibi zikir ve tehlil ettikten[8] sonra garaipten olarak yumurta tokuştururlar.

Garzan kıtasında, Zok karyesinde o havalinin en nüfuzlu eşraf ve hanedanından Fettah Paşa isminde bir zat ile Siirt'te mülakat etmiştik[9]. Memlehaları dolaştığım sırada

[1] muhafaza-yı ırz u namus: ırz ve namusu koruma
[2] tasallut etmek: sarkıntılık yapmak
[3] karye: köy
[4] mazanne-i kiram: büyük ermişler
[5] şark ciheti: doğu tarafı
[6] meşayih-i Kadiriye: Kadiri şeyhleri
[7] münhemik: düşkün
[8] tehlil etmek: "Lâ ilâhe illâllah" demek
[9] mülakat etmek: görüşmek

mahdumu[1] Seyfettin Bey'i Melfan karyesine kadar gönderip hassaten[2] hanesine davet etmekle davetine icabet eyledim. Fakat bir müddettir irat ve akarına[3] sekte gelip müzayaka[4] içinde bulunduğunu işitmiştim. Kendisine bâr[5] olmamak üzere adamlarımızla hayvanlarımızı başka yerde bıraktığım hâlde, hanedanlığa münafidir[6] diye kabul etmedi. Cümlesini konağına celbeyledi. Hâlbuki hayvanların yediği arpa ve samanı karz[7] suretiyle komşularından almış olduğunu sonradan haber alarak ziyadesiyle müteessir ve müteessif oldum.

Fettah Paşa seksen yaşına varmış olduğu hâlde, kuvve-i vücuduyla[8] zekâsına asla halel gelmemişti[9]. Gayet hoşsohbet ve nükte-senc[10] idi.

Yine Garzan kıtasında, Cumani karyesinde Hacı Hamo Ağa isminde bir zata misafir olduk. Hamo Ağa, Kürt ağalarının ezkiyasından[11], çifti çubuğu yerinde sahib-i servet idi. Hasan Ağa isminde gayet müstait[12] ve pederinin umurunu[13] hüsn-i idare eder[14] bir de mahdumu vardır. Mihman-nüvâzlıklarıyla[15] bizi minnettar eylediler. Siirt'te memuriyetime ait işlerin kesretine[16] mebni[17] iki buçuk aydan ziyade ikamete mecbur oldum. Bu müddette veladet-i

[1] mahdum: erkek evlat
[2] hassaten: özellikle
[3] irat ve akar: gelir
[4] müzayaka: parasızlık
[5] bâr: yük
[6] münafi: aykırı
[7] karz: ödünç
[8] kuvve-i vücut: beden gücü
[9] halel gelmek: zarar görmek
[10] nükte-senc: nükte tartan, nüktedan
[11] ezkiya: zeki kimseler
[12] müstait: yetenekli
[13] umur: işler
[14] hüsn-i idare etmek: güzelce yönetmek
[15] mihman-nüvâz: konuksever
[16] kesret: çokluk
[17] mebni: -den ötürü

hümayun hazret-i padişahî yevm-i mesudu[1] tesadüf eylemekle Siirtçe emsali görülmemiş surette çadırlarımızı donatarak Diyarbekir'den bilhassa celbedilen fişeklerle icra-yı şehrayin[2] eyledik.

Mayısın yirmi altıncı Pazar günü Bitlis'e mütevecchihen Siirt'ten hareket ve Geçit nam mahalde gece beytutet eyledim[3]. Siirt ile Bitlis'in arası gayet latif derelerle dağlık ve ormanlıktır. Ertesi günü öğleden sonra Bitlis'e bir saat mesafesi olan Deliklitaş'a muvasalatımda, ehibba-yı kadimemden[4] olup istikbale[5] gelen Adliye Müfettişi Salih Efendi[6] ve Mektubî-i Vilayet[7] Tahir Bey[8] ile mülakat olundu. Biraz ileride Vali-i Vilayet Fikri Paşa tarafından istikbale gönderilen mahdumu ile erkan ve memurin-i vilayetten[9] birçok zevata mülaki olarak[10] şehre civar rekz ve tehyie[11] edilmiş olan çadırda biraz istirahatten sonra saat sekiz buçukta Bitlis'e dâhil olduk. Doğruca hükûmet konağına bi'l-azime[12] Vali Paşa ile görüştüm. Bade[13], Salih Efendi ikamet eylediği hane civarında nezareti güzel bir tepecikte mahsusen rekzettirmiş[14] olduğu çadırlara bizi iskân ve mihman[15] eyledi.

---

[1] padişah hazretlerinin kutlu doğum günü

[2] icra-yı şehrayin: şenlik yapma

[3] beytutet eylemek: gecelemek

[4] ehibba-yı kadime: eski dostlar

[5] istikbal: karşılama

[6] Mısır valiliğinden munfasıl [ayrılmış] Salih Paşa'dır. [*Âli Bey'in notu*]

[7] mektubî-i vilayet: vilayet mektupçusu

[8] Bu dahi Mısır valiliğinden munfasıl Tahir Paşa'dır. [*Âli Bey'in notu*]

[9] memurin-i vilayet: vilayet memurları

[10] mülaki olmak: kavuşmak, görüşmek

[11] tehyie: hazırlama

[12] bi'l-azime: giderek

[13] bade: sonra

[14] rekzetmek: dikmek

[15] mihman: misafir

Bitlis

Bitlis birçok derelerle tepelerin müçtemi[1] olduğu noktada bina olunmuş bir şehirdir. Sekenesi[2] kırk bin raddesindedir. Dereler münasebetiyle bittabi her tarafından sular cereyan eder. Haneleri bahçe ve ağaçlık içinde ve müteferrik[3] bir hâldedir. Bu hanelerin bahçeleriyle ağaçlıklarının letafetinden başka, mevcut olan beş derenin şehir haricindeki mecra[4] ve membalarına[5] doğru gayet güzel ormanlar ve mesireler vardır. Hele Altun Gırbal Deresi'yle Sefer Bey Bahçesi nam mahal ve Avik ve Hımsi mahallelerinin mevakii[6], pek latif ve görmeye şayandır. Hanelerin binası sabun kalıbı gibi muntazam yontma taşlardan ise de sanayi-i mimariyeden[7] mahrumdur. Burada kış ziyade olduğundan damlarda kiremit yerine toprak mefruştur[8]. Odaların tavanları da tahta kaplı değildir. Yekpare kavak ağaçlarından kirişler görünür. Gerek buranın ve geren Siirt ve Diyarbekir'in hane damlarına mefruş olan toprak kış mevsiminde yağmuru ve karı yedikten sonra bahar mevsiminin hararetiyle çatlayıp bozulduğuna mebni, her sene baharda loğ tesmiye ettikleri[9] silindir şeklinde bir taşla damın topraklarını tesviye ederler[10]. Onun için her hanenin damında birer loğ bulunur ve loğcu diye bir sınıf halk bu hizmeti ifa ile taayyüş etmektedir[11]. Şehrin yanında çadır resminde gayet yüksek ve eşcar[12] ve nebatattan[13] hâlî[14] bir dağ vardır. Vaktiyle Bitlis'te

[1] müçtemi: toplanmış
[2] sekene: sakinler, oturanlar
[3] müteferrik: dağınık
[4] mecra: su yolu
[5] memba: kaynak, pınar
[6] mevaki: mevkiler
[7] sanayi-i mimariye: mimarlık sanatı
[8] mefruş: döşenmiş
[9] tesmiye etmek: adlandırmak
[10] tesviye etmek: düzlemek
[11] taayyüş etmek: geçinmek
[12] eşcar: ağaçlar
[13] nebatat: bitkiler
[14] hâlî: boş

hükûmet eden hanlar düşman askerini gözetmek üzere bu dağın tepesinde elyevm[1] âsârı[2] mevcut bir kule derununa[3] bekçi ikame ettikleri için ismi Dideban'dır. Dâhil-i memlekette[4] hanlar zamanında yapılmış Şerefiye isminde, musanna[5] bir cami-i şerif ile daha eski zamandan kalma bir de kale mevcuttur.

Bitlis'te Deliklitaş'a doğru inşasına başlanmış olan şose tarikin şehir dâhilindeki kısmı yirmi otuz metre kadar mürtefi[6] bir tepenin eteğinden dere boyu gider. Bu tepe memleket dâhilindeki tepelerden biri olup üzerinde bir de mahalle vardır. Dere boyu tarikin[7] tevsii[8] için bu tepe yukarıdan aşağı kat ve tıraş edildiği sırada, tarikin bir yanında duvar gibi kalan maktu[9] mahalde iki tabaka mezarlar zuhur etmiştir[10]. Bu mezarların bir tabakası tepenin sathından on metre kadar aşağı toprağın içinde ve diğer tabakası birinci tabakadan beş altı metre daha aşağıdadır. Reviş-i hâle[11] göre â'sâr-ı salifede[12] memleketin kabristanı orası olduğu ve inkılabat-ı arziyenin[13] naşi[14] birinci devrin mezarlığı toprak altında kaldığı misillü[15] devr-i sanide[16] de aynı hâl vuku bulduğu anlaşılıyor. Ancak iki devrin kabristanı bir mahalde tesadüf etmesi garaiptendir.

[1] elyevm: bugün
[2] âsâr: izler
[3] derun: iç
[4] dâhil-i memleket: memletin içi
[5] musanna: sanatlı
[6] mürtefi: yüksek
[7] tarik: yol
[8] tevsi: genişletme
[9] maktu: kesilmiş
[10] zuhur etmek: ortaya çıkmak
[11] reviş-i hâl: görünüşe göre
[12] â'sâr-ı salife: geçmiş asırlar
[13] inkılabat-ı arziye: yeryüzü değişimleri
[14] naşi: sebebiyle
[15] misillü: gibi
[16] devr-i sani: ikinci dönem

Bitlis'te Şeyh Muhammed Efendi isminde mazanneden[1] bir zatın ziyaretine gitmiştim. Kürtlerin meşayihe[2] olan hürmet ve riayetlerinin derecesini burada gördüm. Ziyarete gelenler hanenin kapısından girerken ellerini kavuşturup yere bakarak kemal-i huzu ve huşu[3] ile merdivenden çıktıktan sonra Şeyh Efendi'nin odasına gelince yerlere kapanarak yanına varıyorlar ve ellerini ayaklarını öperek karşısında el pençe divan duruyorlar.

Adliye Müfettişi Salih Efendi Harput ve Diyarbekir vilayetleri adliye müfettişliğine tahvil-i memuriyet[4] eylemekle Bitlis'e muvasalatından bir hafta sonra Muş tarikiyle hareket edecekti. Yevm-i hareketinden[5] bir gün evvel misafir olduğum çadırları terk ile Bitlis eşrafından Menteşoğlu Ali Ağazade Yusuf Ağa'nın hanesini bi'l-isticar[6] oraya naklettikten sonra ertesi günü yani haziranın üçüncü gününe müsadif olan[7] üç yüz iki senesi ramazan-ı şerifinin ikinci Pazartesi günü[8] hem kendisini teşyi etmek[9] ve hem de Muş cihetlerini görmek üzere Mektubî-i Vilayet[10] Tahir Bey'le beraber yola çıktık. O gün havanın muhalefetine mebni[11] Bitlis'ten pek uzak gidemeyip bir iki saat mesafede vaki Kahirî köyünde havanın sükûnet bulmasını beklemeye mecbur olduk. Bade[12] oradan Başhan nam[13] mahalle gelerek çadır kurup gece kaldık.

[1] mazanne: ermiş sayılan
[2] meşayih: şeyhler
[3] kemal-i huzu ve huşu: tam bir tevazu ve boyun eğme
[4] tahvil-i memuriyet: tayin olma
[5] yevm-i hareket: hareket günü
[6] bi'l-isticar: kiralayarak
[7] müsadif olma: denk gelme
[8] Miladi 15 Haziran 1885
[9] teşyi etmek: uğurlamak
[10] mektubî-i vilayet: vilayet mektupçusu
[11] mebni: -den dolayı
[12] bade: sonra
[13] nam: isimli

Salih Efendi ailesiyle beraber seyahat ettiği cihetle aheste gitmekteydi. Kendisiyle orada veda ederek Tahir Bey'le beraber alesseher[1] Başhan'dan hareket ve on dört saat yol giderek ezan vakti Muş'a bir çeyrek mesafesi olan Tirkavank isminde bir Ermeni karyesine[2] muvasalat eyledik. Ramazan günü böyle bîvakit[3] şehre girmemek üzere, bu köyde çadır kurup yattım. Tahir Bey, Muş Mutasarrıfı Salih Paşa'nın biraderiydi. Kendisi benimle köyde kalmayıp şehre azimet eyledi[4]. Ben de ertesi çarşamba günü Muş'a gittim ve o akşam mutasarrıf paşada iftar ve taamdan[5] sonra gece yine Tirkavank karyesine avdetle[6] çadırda yattım.

Muş

Muş şehri yirmi beş bin kadar nüfusu havi[7], ovaya nazır mühimce bir kasabadır ve haneleri İstanbul tarzında binalardır. Muş Ovası Başhan'dan sonra Rahva denilen boğazdan beda[8] ile tulan[9] atlı gidişi on beş saatten ziyade imtidat eder[10] gayet cesim[11] ve vâsi[12] bir ovadır ki, sık sık Kürt ve Ermeni köyleriyle memlu[13] ve mamurdur. Bu ovaya Çukur Ova dahi denir. Meşhur Kara Su'nun membaı[14] buradadır. Muş kasabasının karşısında ovada birkaç köy vardır ki ahalisi binnisbe[15] medeni olduklarından erkeklerinin pek çoğu bizim kıyafettedir. Kadınları da alafranga fistan giyerler.

[1] alesseher: gün doğmadan
[2] karye: köy
[3] bîvakit: zamansız
[4] azimet eylemek: yola çıkmak
[5] taam: yemek
[6] avdet: dönüş
[7] havi: içeren
[8] beda: başlama
[9] tulan: uzunlamasına
[10] imtidat etmek: sürmek
[11] cesim: büyük
[12] vâsi: geniş
[13] memlu: dolu
[14] memba: kaynak
[15] binnisbe: nispeten

Perşembe sabahı Bitlis'e avdet etmek üzere Tahir Bey'le beraber Tirkavank'tan hareket eyledik. Esna-yı rahta[1], Hasköy nam karyede Salih Efendi'ye tesadüf olundu. Van Gölü ile Nemrut Dağı'nı görmek için ovanın sol tarafına gitmek lazım gelmekle bir hayli cesim ve mamur Ermeni köylerinden geçerek yatsı vakti Erun karyesi[2] civarına geldik. Gecenin karanlığı münasebetiyle köy görünmüyordu. Sağ tarafta birçok ışıklar müşahede ederek[3] hayvanlarımızı o tarafa çevirdik ise de pirinç tarlaları bataklıklarına düşüp yolu kaybettik. Nihayet kemal-i müşkülat[4] ile bir hayli hendeklerden ve bataklıklardan mürur ederek[5] ışık bulunan mahalle vasıl olduk.

Meğer burası Erun karyesi değilmiş. Görünen ışıklar birtakım göçerlerin çadırları önünde yaktıkları ateşlermiş. Fakat çadırlarda bir can yoktu. Sebebini zaptiyeden sordum: "Göçerlerin tekâlif-i emiriyeden[6] birçok borçları vardır, uzaktan bizi gördüler. Tahsil memurları zannıyla saklandılar. Bunlar her vakit böyle yaparlar lakin karıları buradadır." diyerek aramaya başladı ve filhakika[7] çadırların arkasında gizlenmiş olan karıları buldu. Erun karyesini bunlardan sorduk. "İşte şu tarafta bir çeyreklik mesafededir." diye karanlıkta göremediğimiz bir istikameti elleriyle gösterdiler. Bu işaret köyü bulmaya kâfi değildi. Bahusus[8] gelirken birçok bataklıklara düşerek yolu kaybettik. Erkeklerinden birinin behemehâl[9] bizimle beraber gelip köyü gös-

[1] esna-yı rah: yolculuk sırası
[2] karye: köy
[3] müşahede etmek: gözlemlemek
[4] kemal-i müşkülat: büyük zorluklar
[5] mürur etmek: geçmek
[6] tekâlif-i emiriye: hükümdarın koyduğu vergiler
[7] filhakika: gerçekten
[8] bahusus: özellikle
[9] behemehâl: kesinlikle

termesi lazım geleceğini söyledik. Erkeklerinin hayvanlarıyla beraber yaylada bulundukları cevabını verdilerse de zaptiye bu cevap ile kanaat etmedi ve "Öyleyse sizlerden birinin önümüze düşerek yolu göstermesi icap eder." diye karının birini hayvanının önüne kattı. Diğer karılar bunu görünce feryada başladılar. Onların feryadı üzerine, saklanmış olan heriflerin biri meydana çıkmaya mecbur oldu ve önümüze düşerek bizi Erun köyüne götürdü. O gece orada yatıp ertesi cuma günü, Boryan karyesinden mürur ile Nemrut Dağı'nın tepesine çıktık.

Nemrut Dağı

Nemrut Dağı'nın vaktiyle bir yanardağ olduğunu gösterir birçok eserler meşhut[1] idi. Zirvesinde krater denilen ağzı gayet cesim ve müthiş bir kuyu şeklinde ve otuz kırk metre çukurda büyük bir göl gibi derunu[2] su ile memluydu. Kraterin ağzı dâiren-mâdâr[3] tahminen on dakikada dolaşılabilir. Dağdan inerek ikindi vakti Van Gölü'nün kenarında vaki[4], Tatvan isminde bir Ermeni karyesine geldik ve gölün kenarına çadır kurup gece kaldık.

Van Gölü

Van Gölü cesim[5] bir denizdir. Karşı yakadan Van dağları hayal gibi duman içinde görünmekteydi. Köylülerden balık istedik. "Bu gölde balık çıkmaz, biz de balık tutmak bilmeyiz." cevabını vermeleri taaccübümüzü[6] mucip oldu[7]. Karye pişgâhında[8] demir üzerinde bir yelken kayığı

[1] meşhut: gözle görülür
[2] derun: iç
[3] dâiren-mâdâr: çepeçevre
[4] vaki: olan
[5] cesim: büyük
[6] taaccüp: şaşkınlık
[7] mucip olmak: neden olmak
[8] pişgâh: ön

duruyordu. Kayığın dümeni bulunmaması nazar-ı dikkatimi celbetmekle nasıl seyrüsefer[1] eylediğini sordum. Rüzgâr kayığın gideceği cihete[2] eserse o zaman yelken açıp gider olduğunu haber vermeleri, daha ziyade hayret verdi. Gölün suyu salep katılmış gibi cıvık bir sudur. Sevahili[3] bütün sünger taşı ile memluydu. Nemrut Dağı'nın öte tarafında ve gölün sol cihetinde Ahlat kasabası görünüyordu. Bu kasabanın letafet-i havası[4] meşhur olmakla, Bitlis ahalisinin iyice yaşar takımı yazları buraya gelirlermiş.

O gece Tatvan'da şiddetli yağmur ve rüzgâr ile bir fırtına çıktı. Çadırlarımızın iplerini ve kazıklarını sökerek başımıza yıktı ve bütün gece bizi rahatsız etti. Ertesi günü Tatvan'dan doğruca Bitlis'e avdet ve öğle vakti muvasalat eyledik[5].

*

Siirt'ten Bitlis'e gelirken ve bu kere Bitlis'ten Muş'a giderken pek çok yerlerde cesim ve kâgir han harabeleri gördüm. Bu hanlar elyevm[6] kaimen[7] mevcut ve harabelikleri metruk[8] olmalarından ibarettir ki cüzi tamir ile işe yarayabilirler. Bu hanlarla yine bu havalide[9] görülen birçok çeşme harabelerinin mir-i mirandan[10] Hüsrev Paşa'nın âsâr ve hayratından olduğu haber veriliyor. (Rahmetullahi aleyhi[11].)

*

[1] seyrüsefer: gidiş geliş
[2] cihet: yön, taraf
[3] sevahil: sahiller
[4] letaif-i hava: havanın güzelliği
[5] muvasalat eylemek: ulaşmak
[6] elyevm: bugün
[7] kaim: ayakta duran
[8] metruk: terk edilmiş
[9] havali: çevre
[10] mir-i miran: beylerbeyi
[11] Rahmetullahi aleyhi: Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.

Temmuzun yirminci Cumartesi akşamı Bitlis'ten hareket ederek Pazartesi sabahı Siirt'e avdet eyledim. Bitlis'in dağlar içinde ve zemini mürtefi[1] bir mahalde bulunmasından dolayı haziran ve temmuzda bile havası latif ve serindi. Siirt'te ise bilakis havayı sıcak buldum. Hararet-i havanın[2] şiddeti çadır altında ikamete müsait değildi. O gece Siirt Düyûn-ı Umûmiye Müdürü Ahmet Nedim Efendi'nin hanesinde misafir olarak usul-i belde veçhile[3] damda yattım ve ertesi salı günü Siirtçe olan işlere hitam[4] verip gece Diyarbekir'e müteveccihen[5] hareket eyledim. Şiddet-i hararet gündüz seyahate mâniydi. Geceleri gidip gündüzleri istirahat ederek ve Siirtan ve Hop ve Belidar ve Sinan ve Bismil ve Holan karyelerinden[6] geçerek dört günde, yani temmuzun yirmi yedinci Cumartesi sabahı saat ikide Diyarbekir'e geldim.

*

Diyarbekir'de on gün kadar ikametten sonra üç yüz bir senesi ağustosunun beşinci Pazartesi günü[7] Diyarbekir Düyûn-ı Umûmiye Müfettişi Mihran Efendi ile birlikte Mardin tarikiyle[8] çöle müteveccihen hareket eyledik. Bu seyahatten maksadımız çölde ve Urban[9] ve aşair[10] elinde bulunan Bevâre memlehasının[11] taht-ı inzibata[12] ahzı[13] çaresinin taharrisi[14] idi. Mardin'e gidecek olan vilayetin baş mühen-

[1] mürtefi: yüksek
[2] hararet-i hava: hava sıcaklığı
[3] usul-i belde veçhile: beldenin âdetince
[4] hitam: son
[5] müteveccihen: yönelerek
[6] karye: köy
[7] Miladi 17 Ağustos 1885
[8] tarik: yol
[9] Urban: Çöl Arapları
[10] aşair: aşiretler
[11] memleha: tuzla
[12] taht-ı izibat: asayiş güçlerinin yönetimi
[13] ahz: alma
[14] taharri: aramak

disi Mösyö Füre ve kerimesi ve Papa Hazretleri'nin bu havaliye memur vekil Monsenyör Altmayer ile birlikte yola çıktık. O gece Ak Pınar'a geldik. Ertesi sabah Hanik karyesine muvasalatla akşama kadar istirahatten sonra akşamüzeri Hanik'ten kalktık ve dört saat kadar yol giderek gece Şeyhan Suyu kenarında çadır kurup yattık. Gündüzleri hava o derecede sıcaktı ki Hanik karyesinde cereyan eden bir küçük ırmağın üzerine ve büyücek bir ağacın sayesi altına çadırımı kurmuşken suyun serinliği ve ağacın gölgesi havanın hararetini tadil edemedi[1]. Nefes alamıyordum. Ertesi çarşamba sabahı saat ikide Mardin'e vasıl olduk[2].

Mardin

Mardin kasabası Diyarbekir tarafından çöle müntehi[3] olan dağların müntehasında[4] ve tepede çöle nazır, tulani[5] ve on beş bine karib[6] nüfusu havi[7] bir mutasarrıflık merkezidir. Diyarbekir cihetinden gelirken basit bir yokuş gibi ovalarla müteaddit[8] bağ ve bahçelerinin görünüşü pek latiftir. Çöl ciheti ise duvar gibi kayalardan ibaret ve uçurumdur. Kasabadan çöl göz alabildiği kadar dümdüz görünür. Çölün Mardin ciheti birtakım köylerin mezru[9] arazisiyle mamurdur. Ahalisinin lisanı Arapça ise de ekserisi[10] Türkçe de tekellüm eder. Aşairden başka sancak dâhilindeki kasabat[11] ve kurâ[12] ahalisi kâmilen Kürt'tür.

Muvasalatımız günü Mardin eşrafından Süleyman Paşazade Davut Bey'in hanesinde biraz istirahat ettikten ve

[1] tadil etmek: değiştirmek
[2] vasıl olmak: ulaşmak
[3] müntehi: sona eren
[4] münteha: son
[5] tulani: uzunlamasına
[6] karib: yakın
[7] havi: içeren
[8] müteaddit: birçok
[9] mezru: ekili
[10] ekseri: çoğunluk
[11] kasabat: kasabalar
[12] kurâ: köyler

memleketi gezdikten sonra akşamüzeri hayvanlarımıza râkiben[1] çöle hareket eyledik. O gece bir Kürt karyesinde kaldık. Ertesi günü sabahleyin Kiki isminde cesimce[2] bir karyede biraz istirahatten sonra öğle vakti çölde Şammar aşireti şeyhi Faris'in haymenişin[3] olduğu mahalle vasıl olduk.

Şammar Aşireti

Şammar, beyne'l-nehreyn[4] devr ü taayyüş[5] eder gayri meskûn[6] bir aşirettir. Mecmu[7] nüfusu otuz bin tahmin olunur. El-Cerbe ve ez-Zeydan ve el-Ömer isimleriyle üç fırkaya[8] münkasım[9] olup Bağdat ve Musul vilayetleriyle Zor Sancağı'na tabidirler. Bu fırkaların şeyhleri yekdiğerinin[10] kardeşi veya kardeş çocuklarıdır. Binaenaleyh beynlerinde[11] husumet yoktur. Düşman-ı daimîleri olan ve Fırat'ın öte tarafında, Halep ve Berrü'ş-Şam havalisinde[12] bulunan Aneze aşiretinin taarruzuna karşı daima müttefiktirler. Aneze aşireti ise Şammar'ın iki üç misli nüfusa malik cesim[13] bir aşirettir. Şammarlılar kış mevsiminde Bağdat civarında ve daha aşağılarda bulunurlar ve fakat Fırat'ın öbür yakasına geçemezler. Yazları da Musul ve Urfa ve Mardin taraflarına çıkarlar. Arap atlarının en güzelleri bu aşiretin hayvanatıdır. Külliyetli[14] koyun ve develeri olduğundan civar şehirlere yapağı ve tereyağı ve at ve ağnam[15] götürüp

[1] râkiben: binerek
[2] cesimce: büyükçe
[3] haymenişin: çadırda oturan
[4] beyne'l-nehreyn: iki nehir arası
[5] devr ü taayyüş: dolaşmak ve yaşamak
[6] gayr-i meskûn: yerleşik olmayan, göçebe
[7] mecmu: toplam
[8] fırka: parça
[9] münkasım: bölünmüş
[10] yekdiğeri: birbiri
[11] beyn: ara
[12] havali: çevre
[13] cesim: büyük
[14] külliyetli: bir hayli, pek çok
[15] ağnam: koyunlar, keçiler

satarlar ve muhtaç oldukları melbusat[1] ve zahairi[2] bi't-tedarik[3] yine çöle çekilirler. Ondan başka ahz ve ita[4] için bunların bulundukları mahallere daima pek çok tüccar gidip gelir.

Görmeye gittiğimiz Faris on bin nüfus kadar Şammarlıların reisidir. Birkaç atlı ile oğlu Muhammet'i istikbalimize[5] göndermişti. Nezdine vardığımızda bizi çadırına aldı ve orta yerde müzeyyen[6] bir deve eyerinden tehyie olunmuş[7] mahalle ikad eyledi[8]. Arapların çadırları siyah kıl çuval nevindendir. Faris'in kendisine mahsus olan çadır mübalağasız elli altmış arşın tulunda[9] ve yirmi beş otuz arşın arzında ve müteaddit[10] direkli, gayet cesim, tente gibi eteksiz bir çadırdı. Güneş ne taraftan gelirse iplerini çekerek çadırı o tarafa yatırıyorlar. Ailesine mahsus harem dairesi olmak üzere bir kenarı perde ile tefrik edilmiş[11] idi. Çadırın içinde bir yanda aşiretin rüesa ve ümerası[12] itibar olunan elli altmış kadar Arap alâmerâtibihim[13] sıra ile oturmakta ve bir yanda müteaddit zenci Arap kölelerin kimisi demirden mamul cesim kepçe şeklinde bir kahve tavasıyla yanmakta olan ateşin üzerinde kahve kavurmakta ve kimisi kepçenin her defa kavurduğu miktar kahveyi hemen dibekte dövmekte ve kimisi de taze dökülmüş kahveyi derhâl uzun burunlu ibrik şeklindeki cezvelerde pişirip zarfsız büyük Kü-

[1] melbusat: giyecekler
[2] zahair: zahireler, hububat
[3] bi't-tedarik: tedarik edip
[4] ahz ve ita: alışveriş
[5] istikbal: karşılama
[6] müzeyyen: süslü
[7] tehyie olunmak: hazırlanmak
[8] ikad eylemek: oturtmak
[9] tul: uzunluk
[10] müteaddit: birçok
[11] tefrik edilmek: ayrılmak
[12] rüesa ve ümera: reisler ve beyler
[13] alâmerâtibihim: rütbelerine, mertebelerine göre

tahya fincanlarının dibine bir yudum kadar koyarak huzzara[1] ikram ve tevzi eylemekteydi[2]. Bize de bu kahvelerden verdiler. Usulü bilmediğim için kahvenin azlığına taaccüp ederek[3] bir yudumda bitirip fincanı Arap köleye iade ettim ise de tekrar bir yudum kahve daha koydu, verdi. Onu da içtim. Yine o miktar kahve koydu. Baktım ki böylelikle ibrikteki kahveyi kâmilen[4] bana içirecek. Üçüncü defasında fincanı iade etmedim elimde tuttum. Lakin Arap köle gitmeyip karşımda duruyor ve lisan-ı hâl[5] ile bana "Şu ibriği bitirmedikçe buradan gitmem." diyor gibi geliyordu. Nihayet kölenin şerrinden yanımda bulunan Şeyh Faris'e iltica ederek[6] o korkunç kahve ibriğini başımdan defedebildim.

Faris'in çadırında bulunduğumuz müddette adamlarımız bizim çadırı bir kenara kurmuşlardı. Biraz istirahat için yerimize geldik. Hava o derecede sıcak ve güneş o derecede müessirdi[7] ki adi bezden yapılmış olan çadırımız Arapların kıl çadırları gibi hararet-i şemse[8] mukavemet edemediğinden nefes almak kabil olamıyordu. Mizanü'l-harareye[9] baktım. Elli derece hararet görünce âdeta ürktüm. Bir kova su celbedip[10] mendilimi ıslatarak başıma koymakta idiysem de mendil beş on saniyede kupkuru kesiliyordu. Yarım saat sonra Şeyh Faris bizi taama[11] davet eyledi. Kemal-i memnuniyetle bi'l-icabe[12] kıl çadırın sayesine[13] iltıcaya müsaraat[14] gösterdim.

[1] huzzar: bulunanlar
[2] tevzi eylemek: dağıtmak
[3] taaccüp etmek: şaşırmak
[4] kâmilen: tamamen
[5] lisan-ı hâl: vücut dili
[6] iltica etmek: sığınmak
[7] müessir: etkili
[8] hararet-i şems: güneşin sıcaklığı
[9] mizanü'l-harare: termometre
[10] celbetmek: getirtmek
[11] taam: yemek
[12] bi'l-icabe: uyarak
[13] saye: gölge
[14] müsaraat: acele etme

Araplarda kıyam ve kuud[1] ile tekrim ve hürmet[2] olmadığı cihetle evvelce gördüğüm altmış kadar rüesa-yı Arap[3] yerlerinde oturup nargilelerini içmekte ve cümlesi birden kavga eder gibi yüksek sesle musahabet etmekteydiler. Yalnız Şeyh Faris bizi istikbal ederek evvelki oturduğumuz mahalle ikad eyledi[4]. Müteakiben dört Arap köle önümüze gayet büyük bir lenger[5] getirdi. Bu lenger lebaleb[6] pilav ile memlu[7] ve üzerinde kebap edilmiş bir karaca mevzu[8] idi. Lenger gelince Şeyh Faris yerinden kalkıp yalnız bu fakir ile refikim Mihran Efendi'ye "Bismillah!" diye lengeri irae ederek[9] kendisi karşımızda ayakta durdu. Lengerin cesametine ve taamın kesretine ve bade[10] Mihran Efendi ile yekdiğerimizin[11] yüzüne bakarak hayretimizden lengere elimiz varmadı. Hele şeyhin karşımızda divan durması büsbütün bize şaşkınlık verdi. Her ne kadar Faris'in bizimle birlikte taam etmesini rica eyledim ise de muvafakat etmeyip "Bizde âdet böyledir." dedi. Nihayet yalnız başımıza boğazımızdan geçmeyeceğini beyan ve ısrar eylememiz üzerine oturan Araplara teveccüh ederek[12] "İbn-i falan ibn-i filan" diye yedi sekiz neferini çağırdı. Onlar bizimle beraber lengerin etrafına dizildiler ve "Hamse mübarek!"[13] pilava giriştiler. Şeyh Faris yemek yediğimiz müddetçe ayakta durdu. Bu yedi sekiz Arap'la beraber pilavdan ve kebaptan

[1] kıyam ve kuud: kalkma ve oturma
[2] tekrim ve hürmet: saygı ve hürmet gösterme
[3] rüesa-yı Arap: Arap reisleri
[4] ikad eylemek: oturtmak
[5] lenger: geniş bakır kap
[6] lebalep: ağzına kadar
[7] memlu: dolu
[8] mevzu: konulmuş
[9] irae etmek: göstermek
[10] bade: sonra
[11] yekdiğeri: birbiri
[12] teveccüh etmek: yönelmek
[13] Hamse mübarek: "Beş mübarek parmak" anlamına gelen Arap atasözü.

haylice ekl ederek[1] çekildiğimiz hâlde lengere henüz el vurulmamış gibiydi. Biz kalktıktan sonra Şeyh Faris rüesadan[2] sekiz on kişiyi daha isimleriyle çağırıp sofraya oturttu. Velhasıl sırayla sekizer onar Arapların kâffesi[3] o lengerin mevcudunu yediler. Karacanın kırıntısıyla biraz pilav dökün-tüsü kalmıştı. Bir kenarda durmakta olan sekizer onar yaşında, beş altı tane çıplak köle çocukları Faris'in işareti üzerine maymun gibi lengerin içine atlayarak pilav kırıntılarıyla kemikleri yağma edip bitirdiler.

Taamdan sonra Faris yanımıza geldi, oturdu ve bize ikramen bir deve kesmek istiyorduysa da belki deve ekline[4] alışmamışız diye karaca ikram eylediğinden dolayı kusurunun affını rica etti. İkram ve nevazişine[5] beyan-ı teşekkür[6] ve memleha[7] işini müzakere eyledikten sonra akşamüzeri kendisiyle vedalaşıp oradan müfarakat ettik[8]. Bir saat kadar gittikten sonra arkamızdan Şeyh Faris'in oğlu Mehmet geldi ve hediye olarak bize bir tay getirdi. Arap meşayihine[9] hediye götürmek âdettir. Mardin'den hareket etmezden evvel on üç lira kıymetinde bir tüfek iştira ederek[10] Faris'e ihda eylemiştim[11]. Bu tay ona mukabil olmakla maalmemnuniye[12] kabul ve yedeğimize alarak yolumuza devam eyledik.

Ağustosun üçüncü cumartesi günü Mardin'den hareketle, ertesi Pazar günü Diyarbekir'e geldik. Hava gayet sı-

[1] ekl etmek: yemek
[2] rüesa: reisler
[3] kâffe: hepsi
[4] ekl: yeme
[5] nevaziş: iltifat, gönül alma
[6] beyan-ı teşekkür: teşekkür etmek
[7] memleha: tuzla
[8] müfarakat etmek: ayrılmak
[9] meşayih: şeyhler
[10] iştira etmek: satın almak
[11] ihda eylemek: hediye etmek
[12] maalmemnuniye: memnuniyetle

caktı. Şehirde ikamet mümkün olamadığından Diyarbekir'in karşısında yani Dicle'nin sol yakasında Kavs nam[1] mahalle Hayali Efendi'nin köşkü pişgâhında[2] haymenişin oldum[3].

*

Harput ve Diyarbekir müfettişliğine tahvil-i memuriyet[4] eylemesinden dolayı Bitlis'te kendisinden müfarakat eylediğimiz Salih Efendi Ağustos'un yirmisinde Diyarbekir'e geldi. Ailesini Harput'ta bırakıp yalnız gelmiş olduğu için Kavs'ta yanımıza çadır kurarak bize arkadaş oldu.

Çadırlarımız Dicle sahiline karib[5], hâlî[6] bir tarlada merkuzdu[7]. Yatak çadırımı bu tarlada bulunan cesim[8] bir çınar ağacının altına kurdurtmuştum ki ağacın sayesi[9] gündüzleri hararet-i şemsten[10] çadırı bir dereceye kadar muhafaza ediyordu. Bir gün âdet üzere öğle taamından[11] sonra biraz uyku uyumak için yatağımın üstüne uzandığım sırada baş yastığımın hareket etmekte olduğunu hissederek yerimden kalktım ve yastığımı kaldırdım. Bir de ne göreyim? Cesim bir yılan çöreklenmiş yatıyor! Elimdeki yastığı yılanın üstüne fırlatarak çadırdan dışarı firar eyledim. Yılan süzülüp kaçtı ve çınar ağacının kökünde bir deliğe girdi. Bunu görünce artık orada kim durur! Hemen çadırlarımızı

[1] nam: isimli
[2] pişgâh: ön
[3] haymenişin olmak: çadır kurmak
[4] tahvil-i memuriyet: tayin olma
[5] karib: yakın
[6] hâlî: boş, tenha
[7] merkuz: dikilmiş
[8] cesim: büyük
[9] saye: gölge
[10] hararet-i şems: güneşin sıcaklığı
[11] taam: yemek

toplayıp Hayali Efendi'nin köşküne iltica[1] ile bir müddet orada beytutet eyledik[2].

*

Bu havalice memur olduğum işlere hitam verip[3] Dersaadet'e[4] avdet etmek[5] üzereyken Düyûn-ı Umûmiye İdaresince Bağdat'a kadar azimetime[6] lüzum gösterildi. Levazım-ı seferiye[7] tedarikine teşebbüs ve Dicle üzerinden nehren[8] azimet için lazım gelen keleğin imalini sipariş eyledim. Şammar şeyhi Faris'in ita eylediği[9] tayı Dersaadet'e götürmek isterdim. Bağdat seyahati buna mâni olmakla Diyarbekir Valisi Samih Paşa'ya takdim ettim. Müşarünileyh de bilmukabele[10] bize üç odalı direksiz bir çadır hediye eyledi.

Diyarbekir'den Bağdat'a

Dicle Nehri

Dicle Nehri'nin bir kısmı Diyarbekir'e yirmi dört saat mesafede ve şark[11] cihetinde vaki[12] Biçar Dağı'ndan gelen ve bir kısmı da Ergani dâhilinde Keydan karyesinden[13] nebean edip[14] nehirlerden husule gelir. Diyarbekir'den sonra Bitlis ve Siirt dağlarından cereyan eden Dicle'ye munsap olan[15] Batman ve Bühtan -veyahut Botan- ve Rıdvan nehirleriyle Hakkâri cibalinden[16] akan birtakım enhar-ı sagire[17]

[1] iltica: sığınma
[2] beytutet eylemek: gecelemek
[3] hitam vermek: sonlandırmak
[4] Dersaadet: İstanbul
[5] avdet etmek: dönmek
[6] azimet: yola çıkış
[7] levazım-ı seferiye: yolculuk malzemeleri
[8] nehren: nehir yoluyla
[9] ita eylemek: vermek
[10] bilmukabele: karşılık olarak
[11] şark: doğu
[12] vaki: olan
[13] karye: köy
[14] nebean etmek: yerden çıkmak, fışkırmak
[15] munsap olmak: karışmak
[16] cibal: dağlar
[17] enhar-ı sagir: küçük nehirler

ve Zap ve Diyala enhar-ı cesimesi[1] inzimam eylediğinden[2] aşağı doğru gittikçe Dicle kesb-i cesamet eder[3] ve Basra dâhilinde, Kurna nam[4] mahalde Fırat Nehri ile birleşip artık ondan aşağı Basra Körfezi'ne kadar hasıl olan nehr-i kebire[5] Şattü'l-Arap denilir.

Dicle'nin suyu gayet hafif ve lezizdir. Fakat Basra'da vuku bulmakta olan cezir ve med[6] hasebiyle[7] Şattü'l-Arap'a deniz suyu karıştığından Kurna'dan aşağı bittabi[8] ta'm[9] ve lezzeti tagayyür eder[10]. Dicle'nin membalarından[11] Basra Körfezi'ne kadar tulu[12] bin iki yüz kırk kilometre hesap ve itibar olunur.

Kelek

[1] enhar-ı cesime: büyük nehirler
[2] inzimam etmek: katılmak, eklenmek
[3] kesb-i cesamet etmek: büyüklük kazanmak
[4] nam: isimli
[5] nehr-i kebir: büyük nehir
[6] cezir ve med: gel-git olayı
[7] hasebiyle: dolayısıyla, -den ötürü
[8] bittabi: doğal olarak
[9] ta'm: tat
[10] tagayyür etmek: başkalaşmak
[11] memba: kaynak
[12] tul: uzunluk

Kelek

Bağdat'a gitmek üzere sipariş eylediğim kelek, üç yüz bir senesi Eylül'ünün ikinci Pazartesi günü hazır olmuştu.[1]

Diyarbekir'den aşağı Bağdat'a doğru Dicle Nehri üzerinde seyahat edenlerin malumu olduğu veçhile, kelek denilen şey, keçi tulumlarından yapılmış bir nevi saldır. Tulumları nefesle şişirip yan yana bağladıktan sonra üzerine bahçıvan sırığı dedikleri ağaçlardan birer arşın fasıla[2] ile sağlı sollu kirişler vazederek[3] onun üstüne de ince çubuklar dizip murabbaü'ş-şekl[4] bir sal teşkil ederler ki ismi kelektir. Bu keleklerin kıtası[5] nehir sularının azlığına çokluğuna göre olur. Mesela bahar mevsiminde suların kesretine[6] mebni[7] iki üç yüz tulumluğa kadar kelek yaparlar. Diyarbekir'den Musul'a kadar Dicle nehri bundan büyük keleğe mütehammil[8] değildir. Fakat Musul'dan aşağı nehir vüsat[9] ve cesamet[10] kesbeylediği[11] cihetle, sekiz yüz ve bin tulumluğa kadar kelek yaparlar. Bu kelekler suların çok zamanında hayli yük kaldırırlar. Bununla beraber tulumlar ancak bir karış kadar suya batar. Adi sallar gibi ziyade su çekmez. Suların az mevsiminde bile yüz elli tulumluk bir kelek bin beş yüz iki bin kıyye kadar yük tahmil edebilir[12].

[1] Miladi 14 Eylül 1885
[2] fasıla: ara
[3] vazetmek: koymak
[4] murabbaü'ş-şekl: kare şeklinde
[5] kıta: parça
[6] kesret: çokluk
[7] mebni: -den dolayı
[8] mütehammil: dayanıklı
[9] vüsat: genişlik
[10] cesamet: büyüklük
[11] kesbeylemek: kazanmak
[12] tahmil etmek: taşımak

Keleğin bâlâda[1] tarif ettiğimiz tarz-ı inşasına[2] nazaran üzerinde insan oturup durabilir hâlde değilse de ekseri tüccar malı naklettikleri cihetle yolcular emtia denklerinin[3] ve zahire çuvallarının üstünde yatıp kalkarlar. Fakat suret-i mahsusada[4] kelek yaptıran seyyahın kelek ücretinin haricinde, birkaç yüz kuruş sarfıyla keleğin üzerine gündüzün hararetinden ve gecenin rutubet ve bürudetinden[5] muhafaza olunabilecek ve içinde barınacak kadar bir tente yaptırırlar. Bu tente altı düz tahta döşeli bir nevi çardaktan ibarettir ki üzeri ve etrafı kaba Kürt kilimleriyle örtülerek mahfuzca[6] bir oda şeklinde olur.

Bir de kelek her vakit su üzerinde görülür ve hazır bulunur merakipten[7] değildir. Yolcu ve eşya zuhurunda bilhassa sipariş üzerine imal olunur. Bunun da iki sebebi vardır: Biri tulumlar su üzerinde müddet-i medide[8] duramaz. Çünkü su kesiminden yukarı kalan kısmı tesir-i şems[9] ve havaya dayanamaz çatlar. Binaenaleyh her bâr[10] sulayıp bakmak ister. Diğeri de kelek yalnız suyun akıntısıyla akıp gider olduğu için gittiği yerden avdet edemez[11]. Mevridinde[12] bozularak ağaçları satılır ve tulumları karadan geri getirilir. İşte bu iki sebepten dolayı yolcu ve eşya zuhur edip de suret-i mahsusada ısmarlanmadıkça, kelekçiler hazır kelek bulundurmazlar. Hatta Diyarbekir gibi başlı bir şehrin önünden akan Dicle'nin bir yakasından diğer yakasına geçebilmek için bile kelek bulunmaz. Gelip geçenler su müsait

[1] bâlâ: yukarı, üst
[2] tarz-ı inşa: inşa tarzı
[3] emtia denkleri: mal paketleri
[4] suret-i mahsusa: özel şekilde
[5] bürudet: soğukluk
[6] mahfuz: korunmuş
[7] merakip: binecek vasıtalar
[8] müddet-i medide: uzun süre
[9] tesir-i şems: güneşin etkisi
[10] bâr: defa, kez
[11] avdet etmek: dönmek
[12] mevrid: varılan yer

ise piyade[1] ve hayvanlı olarak geçit mahallerinden ve değilse Diyarbekir'den yarım saat uzak bir yerde vaki kâgir köprüden geçmeye mecburdurlar.

Keleğin iki küreği vardır. Fakat bu kürekler keleği yürütmek için değildir. Boyna palası[2] gibi dümen yerine istimal olunur[3].

*

Bağdat'a kadar seyahat, hasbe'l-mevsim[4] yirmi günden ziyade imtidat edeceği[5] cihetle böyle uzun müddet adi bir tente içinde barınmak müşkül[6] idi. Binaenaleyh keleğin üzerine vazolunmak[7] üzere camlı ve çerçeveli üç pencere ve bir kapıyı ve derununda[8] hela ve kiler gibi levazımı havi ve ara sıra tenezzüh[9] için merdiven ile üzerine çıkılmak üzere üstü düz ve etrafı parmaklıklı tahtadan güzel bir oda inşa ettirdim.

Yaptırdığım kelek yüz elli tulumluktu. Odanın ihata ettiği[10] mahallin haricinde ancak iki nefer kelekçinin manevralarıyla bir uşağın barınabilmesine kifayet edecek kadar yer kaldı. İki sandık ve üç çadırdan ibaret olan eşyamızı tahmile ve bahusus mutfak küşadına[11] imkân olmadığını görünce açıkta kalan eşya ve adamlarımızı berren[12] Hasankeyf'e kadar gönderip orada diğer bir kelek daha inşa ettirmeği tasavvur eyledim[13]. Çünkü berren iki günlük mesafesi

[1] piyade: yayan
[2] boyna palası: küçük kürek, boyana
[3] istimal olunmak: kullanılmak
[4] hasbe'l-mevsim: mevsime göre
[5] imtidat etmek: sürmek
[6] müşkül: zor
[7] vazolunmak: konulmak
[8] derun: iç
[9] tenezzüh: gezinti
[10] ihata etmek: kuşatmak, çevrelemek
[11] küşad: açmak
[12] berren: yayan
[13] tasavvur eylemek: düşünmek

olan Hasankeyf'e suların azlığı hasebiyle kelek ancak altı günde vasıl olacaktı[1]. Binaenaleyh[2] bizim muvasalatımıza kadar Hasankeyf'te bir kelek inşa ve tehyie edilebilirdi[3]. Bu surette karar vererek mutfak edevatı ile aşçıyı keleğin bir köşesine sıkıştırıp eşyayı terk ile hazır bulunan ehibba[4] vesaireye veda ettikten sonra Kavs'tan keleğe yol verdik. Beş dakika ileride Kırklar Tepesi denilen burnu devreder etmez şiddetle esen kıble rüzgârı keleğin ilerlemesine mâni oldu. Burnun karşısında Acem Gölü dedikleri mahalde tevakkufa[5] mecbur olduk. Veda ettiğimiz zevat[6] keleğin durduğunu görünce nezdimize[7] geldiler ve bozmuş olan havanın küşayişine[8] intizaren iki gün kalarak eşya ve aşhane için burada bir kelek daha inşasıyla birlikte alıp götürmeyi tavsiye eylediler. Bu suret-ı vakıa münasip ve makul olmakla muvafakat ve diğer keleğin yapılmasına kadar artık karaya çıkmayıp keleğin içinde ikamet eyledim.

Ismarladığımız yüz tulumluk diğer kelek ancak Eylül'ün altıncı Cuma günü hazır olabildi. Cumartesi ise Iyd-ı Adhâ[9] idi. Artık bir gece daha kalarak bayram günü şeair-i diniyeyi[10] ifadan sonra akşamüzeri Acem Gölü'nden hareket eyledik. Yolumuzun üzerinde ve Diyarbekir'e bir buçuk saat mesafede bulunan Çaruki karyesine[11] çıkıp oradan hayvan ile Diyarbekir'e avdet etmek[12] üzere Müfettiş Mihran Efendi bize kelek arkadaşlığı etti. Rüzgârın muhalefetinden naşi[13] Çaruki'ye ancak üç saatte gelebildik. Mihran Efendi

[1] vasıl olmak: ulaşmak
[2] binaenaleyh: bundan dolayı
[3] tehyie edilmek: hazırlanmak
[4] ehibba: dostlar
[5] tevakkuf: duraklama
[6] zevat: kişiler
[7] nezd: yan
[8] küşayiş: açıklık
[9] Iyd-ı Adhâ: Kurban Bayramı
[10] şeair-i diniye: dini kaideler
[11] karye: köy
[12] avdet etmek: dönmek
[13] naşi: dolayı

veda ile gece Diyarbekir'e avdet eyledi. Biz de orada kaldık. Yol için tedarik ettiğimiz ispermeçet mumları[1] Acem Gölü'nde durduğumuz çend[2] gün zarfında kullanılıp azalmıştı. Sekiz on deste kadar mumun karadan yetiştirilmesini Mihran Efendi'den rica ettim. Çaruki karyesinden şafakla beraber hareketle ikindi vakti bir hayli mesafe kat ettik zannındayken sipariş eylediğim mumları hamil olan[3] adam yolda keleğe yetişerek üç saatte Diyarbekir'den geldiğini söyleyince "Az gittik, uz gittik dere tepe dümdüz gittik; bir de arkamıza baktık ki bir arpa boyu yol gitmişiz." tekerlemesi hatırıma geldi. Akşamüzeri Arzoğlu karyesiyle Hücceti karyesi beyninde[4] bir kumsalda kalıp geceyi geçirdik.

Ertesi günü saat bir raddelerinde Holan karyesi önüne geldik ki bu karye, Diyarbekir'e dört saat mesafededir. Hatta Siirt'ten berren[5] avdet ederken bir gece orada kalmıştım. Saat onda Diyarbekir'e sekiz saat mesafesi olan Bismil karyesine varabildik. Bu köyün ahalisi Türkmen ve devecilikle meşhurdurlar. Bismil ve Tezekli karyelerini biraz daha ileri geçerek hâlî[6] bir mahalde ârâm[7] ve geceyi imrar eyledik[8].

Kelek mürur ederken[9] suyun azlığından dolayı nehir balıkları kaçacak yer bulamayıp kendilerini keleğin üstüne atıyorlardı. Oltasız ve zahmetsiz ayağımıza gelen kefal balıklarıyla ara sıra kahvaltı ederdik.

[1] ispermeçet mumu: ispermeçet balinasının yağından üretilen mum
[2] çend: birkaç
[3] hamil olma: taşıma
[4] beyninde: arasında
[5] berren: kara yoluyla
[6] hâlî: tenha, boş
[7] ârâm: dinlenme
[8] imrar eylemek: geçirmek
[9] mürur etmek: geçmek

Ertesi Salı günü ki Eylül'ün onuncu ve Diyarbekir'den hareketimizin dördüncü günüydü. Saat iki buçukta Boçelî karyesi pişgâhına[1] geldik. Baharda Siirt'in iskelesi itibar olunan Avte karyesine nehren[2] giderken Diyarbekir'den râkib olduğumuz[3] keleğe saat beşte yol verdiğimiz hâlde, akşamı yani yedi saat sonra bu karyeye vasıl olmuştuk. İşte bu yedi saatlik mesafeyi bu defa ilamaşallah dört günde kat edebildik. O gece saat iki raddelerinde Batman Suyu'na civar, Zivi isminde ve sağ yakada bir karye önünde kaldık. Ayın on dördü hava rakit[4] olmakla mehtap gayet latifti. Odanın üstüne çıkıp mehtaba karşı akşam taamı[5] ettim.

Diyarbekir'den aşağı Dicle'ye dökülen enhar-i sagire[6] müteaddit[7] ise de bu mevsimde pek çoğu kurumaktadır. Bunlardan daimü'l-cereyan[8] ve mühimcelerinin biri Batman Suyu'dur. Bu su Bitlis vilayeti dâhilinde vaki Kulp Dağları'ndan gelip Diyarbekir'le Siirt beyninde Beşiri kıtasından geçerek Dicle'ye munsap olur[9].

Eylül'ün on dördüncü Çarşamba sabahı, Zivi karyesinden hareketimizde Kelekçi Mehmet Batman Suyu'nun ağzına takarrübümüzü[10] ve bu noktada mühimce bir kapıdan geçeceğimizi ihbar eyledi. Kapı tabiri manasından da anlaşılacağı üzere geçit demek oluyor. Enharda[11] geçit ise suyun az zamanında nehrin yatağında taşlık ve tepe olan yerler meydana çıkıp da en çukur kalan suya mecra olan

[1] pişgâh: ön
[2] nehren: nehir yoluyla
[3] râkib olmak: binmek
[4] rakit: sakin
[5] taam: yemek
[6] enhar-ı sagire: küçük nehirler
[7] müteaddit: pek çok
[8] daimü'l-cereyan: sürekli akan
[9] munsap olmak: bağlanmak, dökülmek
[10] takarrüb: yaklaşma
[11] enhar: nehirler

mahallere ıtlak olunuyor[1]. Bu geçitler gayetle dar olduktan başka zemini yokuş veya uçurumlu olanlarının suyu şiddetli bir akıntı ile çağlayanlar gibi yüksekten düşerek şelale teşkil eder. Bazı kere suyun yatağında cesim kayalar ada gibi meydana çıkarlar ki bunların arasından eğri büğrü dolaşarak geçmek lazım gelir. Velhasıl bu mevsimde, kelekle Dicle üzerinde seyahatin başlıca tehlikelerinden biri bu kapılardır. Vakıa birkaç dakika sonra bir çağlayan sesi gelmeye başladı. Kelekçiler etrafta hasıl olan kayaların arasından hüsn-i suretle[2] geçebilmek üzere manevralar icra eylediler. Tamam kapı mahalline gelindiğinde kelek bir sürat-ı harikulade ile suyun akıntısına kapıldı ve dehşet verecek surette şelalelerden geçti ise de o şiddetle suyun mecrasını takip edemedi. Bir kayaya çarparak durdu. Kemal-i müşkülat[3] ile keleği yüzdürebildik. Bu sırada birçok tulumlar zedelendi. Bir kenara çekilip hasaratımızı[4] tamire başladık. Bu tamir beş saat kadar imtidat eyledi[5].

Durduğumuz mahal Midyat Dağları silsilesinin Dicle'ye müntehi[6] olduğu noktaydı. Bu dağların nehir boyunu takip eden kısmı duvar gibi düz ve gayet yüksek ve tebeşir gibi beyaz, bir nevi kesme kayadan ibarettir. Burada şayan-ı dikkat ve gayet acayip bir şey nazar-ı dikkatime çarptı. Şöyle ki: Zeminden otuz kırk metre irtifasındaki kayaların içinde oyulmuş, âdeta odaları ve pencereleri ve bir kattan diğer kata çıkmak için merdivenleri havi[7] birçok insan meskenleri vardı. Bunlar elyevm[8] yalnız kartal yuvası

[1] ıtlak olunmak: söylenmek
[2] hüsn-i suretle: en iyi şekilde
[3] kemal-i müşkülat: büyük zorluklar
[4] hasarat: hasarlar
[5] imtidat eylemek: sürmek
[6] müntehi: sona eren
[7] havi: içeren
[8] elyevm: bugün

olabilir. Yoksa insan o irtifaya çıkıp da iskân edemez. Zira gerek aşağıdan ve gerek yukarıdan hiçbir yolu izi yoktur. Âdeta düz duvarın içinde oyulmuş aşiyane-i tuyur[1] hâlindedir. Şu hâlden anlaşıldığına göre vaktiyle nehrin mecrası başka cihetteymiş[2]. Bir aralık inkılabat-ı arziye[3] ile bu dağların bir tarafını sular alıp götürmüş ve binaenaleyh[4] kaya içlerindeki bu hanelerin nısfı[5] ve medhal[6] ve mahreci[7] yıkılıp mahvolarak yalnız âsârı[8] kalmıştır.

Dicle suyu azaldığı vakit, iki sahilinde kalan kumluk mahallere ve nehrin orta yerlerinde hasıl olan adaların üzerine civar kara ahalisi tarafından bostan ekilir. Bu kumluklar bittabi mümbit[9] ve mahsuldardır[10]. Keleği tamir için durduğumuz mahaldeki bostanların sahipleri veyahut bekçileri olan Kürtler bir hayli müddet orada kaldığımızı görünce şayet gecelemeye mecbur oluruz da kavun karpuz sirkat ederiz[11] havfıyla[12] nezdimize gelip "Burası taşlık yerdir gece kalacak olursanız belki hava bozar, keleğiniz yine hasar-dide olur[13], daha ileride gece barınmaya elverişli bir yer vardır oraya kadar gitseniz iyi edersiniz." diye suret-i hayr-ı hâhanede[14] istiskal eylediler[15]. Zaten tamiratımız akşamdan evvel hitam buldu. Oradan hareket eyledik. Bir saat kadar gider gitmez gayet şiddetli bir rüzgâr çıktı ve havada

[1] aşiyane-i tuyur: kuş yuvaları
[2] cihet: taraf
[3] inkılabat-ı arziye: yeryüzü değişimleri
[4] binaenaleyh: bundan dolayı
[5] nısf: yarı
[6] medhal: giriş
[7] mahreç: çıkış
[8] âsâr: izler
[9] mümbit: verimli
[10] mahsuldar: bereketli
[11] sirkat etmek: çalmak
[12] havf: korku
[13] hasar-dide olmak: zarar görmek
[14] suret-i hayr-hâhane: yardımseverlik görünümünde
[15] istiskal eylemek: kovalamak

bulutlar zuhur edip bir fırtına başladı. Bulunduğumuz noktada keleği sahile rapteder[1] kalmaya ve geceyi orada geçirmeye mecbur olduk. Fırtına bütün gece devam etti. Durduğumuz mahal ıssız ve hâlî[2] bir ağaçlık kenarıydı. Rüzgârın şiddetinden ağaç dallarında hasıl olan gürültüyle baykuşların mahuf[3] sedaları ve üzerimizden süratle akıp geçen kara bulutların görünüşü gayet müthişti. Uyanık bulunduğum hâlde bir korkulu rüya görüyorum zannediyordum.

Ertesi günü hava kesb-i sükûnet[4] etti. Alesseher[5] olduğumuz yerden hareketle yolumuza devam ettik. İki tarafımız yüksek duvar gibi dağlıktı. Bir aralık bir kaya dibinde on beş yirmi kadar göçerlere tesadüf eyledik. Bir hayli müddet hâlî yerlerden geçtikten sonra insan yüzü görmek ve insan sesi işitmek hoşa gidiyor. Hayduda bile tesadüf olunsa beşaşetle[6] telakki olunacak[7].

Biraz daha gittikten sonra öğle vakti bir kenara yanaşıp taam etmekteyken hâlî ve gayr-ı meskûn zannettiğimiz bir kayalığın arasından birkaç Kürt ile bir koyun sürüsü zuhur etti. Meğer o kayalık altı haneli, Kureyşa isminde Defter-i Hakanice[8] mazbut ve mukayyet[9] bir köymüş. Kayaların içinde gayet mürtefi ve insan gezemez yerlerde kartal yuvası gibi görünen delikler köyün haneleriymiş. Nevalemizden et tükenmişti. Bu köylülerden bir koyun satın almak istedik. Muvafakat ettiler. Fakat mecidiyeyi on dokuz

[1] raptetmek: bağlamak
[2] hâlî: tenha
[3] mahuf: korkunç
[4] kesb-i sükûnet: yatışma, dinme
[5] alesseher: seher vakti
[6] beşaşet: güler yüzlülük
[7] telakki olunmak: karşılanmak
[8] Defter-i Hakani: Osmanlı Devleti'nde arazi kayıtlarının tutulduğu devlet dairesi
[9] mazbut ve mukayyet: kayda geçirilmiş

kuruş hesabıyla alacaklarını bildirdiler. Buna da kani olmayıp[1] koyunu yüz yirmi kuruştan aşağı vermediler. Issız dağlarda ve kaya içlerinde yaşayan şu adamların bu yolda medenilere mahsus ince alışveriş dolandırıcılığı da ellerinden geldiğine baktım da taaccüp eyledim[2] ve hakikaten zeki ve kabiliyetli mahluk olduklarına ben de kani oldum.

Bade't-taam[3] keleğe yol verdik. Yarım saat ileride, tepenin birinde bir harabe göründü. Kelekçi Mehmet'ten sordum. "Buna Elodino Kalesi derler. Elodino [Alaattin demek olacak] meşhur bir haydutmuş. Bunun bir köşkü de Cizre civarında Dicle kenarındadır. Bu haydut, vaktiyle köşkünden Dicle'nin öbür yakasına bir zincir gerip gelen geçen kelekleri tevkif ile hamulesine[4] göre birer baç[5] almadıkça salıvermezmiş. Hayli vakit uğraşılmış ise de hakkından gelinememiş. Nihayet Cizre müsellimi bir keleğe çarşaflı kadın kıyafetinde kırk kadar müsellah[6] kavas[7] koyup Elodino'nun köşkü önünden geçirmiş. Haydut emsali gibi bu keleği de tevkif ederek baç istedikte, kelekte esir-i cariyeden[8] başka mal olmadığı ve isterse içlerinden birini seçip alması cevabı verildiğinden birini intihap[9] için Elodino keleğin içine girince kavaslar tutup bağlamışlar ve Diyarbekir'de kazığa vurularak bu suretle o havali şerrinden halas olmuş[10]." dedi. (El-uhdet ü ale'r-râvî[11].) Fakat Cizre müselliminin haydudu tutmak için karı kıyafetinde kavaslar göndermesi

[1] kani olmak: yetinmek
[2] taaccüp eylemek: şaşırmak
[3] bade't-taam: yemekten sonra
[4] hamule: yük
[5] baç: haraç
[6] müsellah: silahlı
[7] kavas: koruma görevlisi
[8] esir-i cariye: kadın esir
[9] intihap: seçme
[10] halas olmak: kurtulmak
[11] El-uhdet ü ale'r-râvî: "Vebali rivayet edene aittir." anlamına gelen Arapça söz.

tedbirine, Kelekçi Mehmet'in hayran olarak ağzının suları aktığı tarz-ı ifade[1] ve reviş-i hikâyesinden[2] anlaşılıyordu.

Saat sekiz raddelerindeydi ki sağ yakada Mirdese isminde bir köyün önünden geçtik. Bu köyde bağdan bahçeden eser yoktu. İhtimal ki dağın öbür cihetinde arazi-i mezruası[3] ola. Kelekçi Mehmet karye derununda, iki katlı ve pencereleri camlı muntazamca bir hane göstererek "Köyün ağası Abdi Ağa'nın hanesidir." dedi. Bu Abdi Ağa oralarca nüfuzlu ve zengin bir adammış. Ne fayda ki hüsn-i tabiata[4] malik değil. Zira hanesinin avlusunda ve gerek bütün karye derununda saye[5] edecek bir tek ağaç bile yoktu. Abdi Ağa zengin adam ve köyün sahibi ama "Dünyada bir dikili ağacım yok." diye yemin etse hanis[6] olmaz.

Bir saat ileride ve sol tarafta Şikeftan isminde cesimce[7] bir köy daha göründü. Bu köyler Hasankeyf'in pişdarları[8] idi. Bâlâda[9] zikrolunan Midyat Dağları'nın silsilesi bu mevkide hitam buldu. Üç saat kadar daha etrafta birkaç köy görerek yol gidip akşam ezanından sonra Hasankeyf'e vasıl olduk[10].

Memleket görünmezden evvel nehrin iki yakasında mezru[11] tarlalar ve bazı ağaçlıklar müşahede olunuyordu. Hava gayet rakit ve latif olup gurub-ı şemsi[12] müteakip bir ağaçlık arasından ay doğmakta ve meradan avdet eden bir sürü koyun inceli kalınlı çıngırak seslerine ahenk ederek

[1] tarz-ı ifade: ifade şekli
[2] reviş-i hikâye: hikâyenin gidişatı
[3] arazi-i mezrua: ekili arazi
[4] hüsn-i tabiat: zevk güzelliği
[5] saye: gölge
[6] hanis: yeminini bozan
[7] cesimce: büyükçe
[8] pişdar: öncü
[9] bâlâ: yukarı
[10] vasıl olmak: ulaşmak
[11] mezru: ekili
[12] gurub-ı şems: güneşin batışı

melemekte ve uzaktan yine bir kapı çağlayanının mırıltısı bu aheng-i tabiata[1] iştirak eylemekteydi[2]. Akşam vakitlerine mahsus olan hâl-i inzihâl[3] ile şu latif temaşaya daldım. Birdenbire keleğin altüst olması ve o sırada zaptiye Ömer Onbaşı'nın ahenksiz sesiyle feryadı şu hissiyat-ı şaireneye[4] halel verdi. Meğerse mırıltısını işittiğim çağlayana gelmişiz. Kapıdan geçerken şelalenin irtifası keleği şiddetle sarstığı gibi Ömer Onbaşı'yı da tepeden tırnağa kadar ıslatıp sırsıklam etmişmiş.

Hasankeyf

İsm-i sahihi[5] Hısn-ı Keyfa olan Hasankeyf, Mardin Sancağı'na tabi Midyat kazasının altı köylü bir nahiyesidir. Vaktiyle Hasankeyf'in cesim ve mamur olduğu, elyevm müşahede olunan[6] âsârından[7] anlaşılıyor. Nehrin iki sahili birtakım ebniye[8] âsârıyla memludur[9]. İki cami-i şerif harabesiyle minarelerinin ve cesim bir köprü yıkıntısıyla birkaç türbe ebniyesinin havi[10] olduğu sanayi-i mimariye hakikaten calib-i nazar-ı dikkattir[11]. Hele dört ayağının için birtakım oda ve kaşaneleri havi olarak yapılmış olan köprü şayan-ı temaşadır. Hasankeyf elyevm birer yer odasından ibaret altmış yetmiş haneyi havi bir köydür. Akrebi bir sokuşta insanı öldürmekle meşhur olduğu gibi kıyyesi de altı yüz kırk dirhemdir.

---

[1] aheng-i tabiat: doğanın uyumu
[2] iştirak eylemek: katılmak
[3] hâl-i inzihâl: şaşkınlık hâli
[4] hissiyat-i şairane: şairane duygular
[5] ism-i sahih: asıl isim
[6] müşahede olunan: görülen
[7] âsâr: izler, kalıntılar
[8] ebniye: binalar
[9] memlu: dolu
[10] havi: içeren
[11] câlib-i nazar-ı dikkat: dikkat çekici

Keleğimizi bir kenara çekip gece yattık ve ertesi cuma sabahı hareket etmezden evvel biraz zad ü zahire[1] tedariki için çarşı ve pazar sorduk ise de öyle şey olmadığından bir soğan tanesi bile bulmaya muvaffak olamadık. Nihayet muhtar ile hükûmetin kâtibi imdadımıza yetişerek bize bir kıyye sade yağ bulabildiler ki okkanın altı yüz kırk dirhem olduğunu bundan anlayıp öğrendik ve saat iki raddelerinde Hasankeyf'ten hareket eyledik.

Ara sıra şiddetli rüzgârlar çıkarak yolumuza mâni olmaktaysa da yine devam ile birçok taşlık ve muhataralı[2] kapılardan geçip saat dokuz buçukta Şebi karyesi[3] pişgâhına[4] ve on birde Hendük köyüne ve akşam saat bir buçukta Bileka karyesine gelerek orada tevakkuf[5] ve ertesi günü saat iki raddelerinde Avte karyesine muvasalat eyledik[6]. Bu karye bâlâda hikâye edilmiş olduğu üzere Siirt'in iskelesidir. Siirt Düyûn-ı Umûmiye Müdürü Ahmet Nedim Efendi ile Müfettiş Dimitriyadis Efendi, mülakat için Avte'de bu fakiri beklemekteymişler. Bittabi[7] o gün yolumuza devam etmeyip gecesi de orada kaldık. Avte karyesinin mevkii gayet güzeldir. Arka tarafında Bühtan Dağları nehir boyu birtakım ağaçlıklar zümrüt gibi pek latif görünür.

Eylül'ün on beşinci Pazar sabahı müdür ve müfettiş efendilere veda ile Avte'den kalkıp biraz ileride bulunan Bühtan Nehri'nin Dicle'ye munsap olduğu[8] mahalden geçtik. Bühtan Suyu bu havalinin mühimce enharından[9] olmakla, Dicle'ye inzimam ederek[10] suları ve akıntıyı tezyit

[1] zâd ü zahire: azık ve yiyecek
[2] muhatara: tehlike
[3] karye: köy
[4] pişgâh: ön
[5] tevakkuf: duraklama
[6] muvasalat eylemek: ulaşmak
[7] bittabi: doğal olarak
[8] munsap olmak: kavuşmak
[9] enhar: nehirler
[10] inzimam etmek: katılmak

eylediğinden[1] bundan sonra kelek binnisbe[2] süratle gitmeye başladı. Bühtan Nehri'nin ağzında nim-cezire[3] şeklinde bir burun üzerinde, Til isminde bir Hristiyan karyesi vardır. Bu karyenin önünde nehir boyu meşhut olan[4] cesim duvar harabelerinden anlaşıldığına göre orası eskiden müstahkem bir mahal imiş.

Biraz daha ileride Mohine isminde bir karye civarında Kürt'ün biri "Falanın keleği bu mudur?" diye nam ve şöhretimin tasrihiyle[5] hitap eylemesi üzerine, "Niçin sordun?" diye sualimize, "Çelik karyesi ağası Ali teşrifinize muntazırdır. İleriye koşup kendisine haber vereceğim." cevabını vermesi mucib-i taaccüp[6] oldu. Zira oralarda Ali Ağa isminde tanıdığım hiç kimse yoktu.

Daha ileride Dicle'nin sol yakasında bir cadde ile bir han göründü. Bu cadde Bühtan kıtasıyla Siirt beynindeki tarik[7] olup o mahalle Şeble denilirmiş. Ondan sonra saat dört raddelerinde nehrin sağ yakasında bulunan Çelik karyesine vasıl olduk ve kahvaltı etmek üzere bir kenara yanaştık.

Bize muntazır olduğu[8] haber verilen Ali Ağa keleğe geldi ve bizi hanesine davet etti. Kendisi uzun boylu, yirmi beş yaşında kadar genç bir adamdı. Arkasında kırmızı ipekli kutndan[9] bir entari ve üzerinde kılaptanlı bir maşlah ve başında üzerine kefiye sarılı bir fes vardı. Çend[10] sene

[1] tezyit eylemek: çoğaltmak
[2] binnisbe: bir dereceye kadar
[3] nim-cezire: yarımada
[4] meşhut olmak: görülmek
[5] tasrih: belirtme
[6] mucib-i taaccüp: şaşkınlık nedeni
[7] tarik: yol
[8] muntazır olmak: beklemek
[9] kutn: pamuk
[10] çend: birkaç

mukaddem[1] Kürdistan cihetine memur olan ıslahat komiserleri tarafından Dersaadet'e gönderilen ümera-yı Ekrâd[2] sırasında bu Ali Ağa da İstanbul'a gönderilmiş ve fakat bir kelime Türkçe öğrenmeksizin vatanına avdet eylemişmiş[3]. Dersaadet'te müddet-i ikametinde[4] İstanbullulardan muamele-i garip-nüvâzî[5] görmüş olduğu için oradan gelen geçen İstanbullu yolcuları istikbal[6] ile ikram ve izzet göstermekteymiş. Ali Ağa'nın hemşerilerim hakkındaki hissiyat-ı minnettaranesine[7] beyan-ı teşekkür ederek hanesine kadar gitmekten affıyla kelek derununda[8] kahvaltımızı etmeye müsaade eylemesini rica eyledim ve kendisini de bizimle beraber taama[9] alıkoydum.

Esna-yı musahabette[10] oraların ahvalinden[11] sordum ise de idareten ve siyaseten bilinmesi lazım gelen şeylerden bîhaber olduğunu anladım. O civarda Bühtan cihetinde[12] tiftik keçileri görmüştüm. Bunların ehemmiyetinden ve çoğalmasına gayret eylemeleri lüzumundan bahisle bazı nasihatte bulundum.

Çelik karyesi, Midyat tarafından Bühtan kıtasına giden tarikin geçit mahallidir. Yolcuları nehrin bir yakasından diğer yakasına nakil için karye pişgâhında[13] on beş yirmi tulumdan mamul[14] bir küçük kelek duruyordu. O aralık

[1] mukaddem: önce
[2] ümera-yı Ekrâd: Kürt beyleri
[3] avdet eylemek: dönmek
[4] müddet-i ikamet: bir yerde kalma süresi
[5] muamele-i garip-nüvâzî: gurbetçilere iyi davranma
[6] istikbal: karşılama
[7] hissiyat-ı minnettarane: minnettarlık içeren hisler
[8] derun: iç
[9] taam: yemek
[10] esna-yı musahabet: sohbet sırası
[11] ahval: hâller
[12] cihet: taraf
[13] pişgâh: ön
[14] mamul: yapılmış

eden birkaç yolcu bu kelekle karşı yakaya nakledildi ve beygirler de suda yüzdürülerek geçirildiyse de bunlarla beraber bulunan dört re's[1] merkep diğer hayvanlarla birlikte suya vurulmayıp bu cihette terk olundu. Merkebin suda yüzmediği malumdur. "Gel de eşeği sudan geçir." darbımeseli[2] hatırıma gelerek bunların nasıl imrar edileceğine[3] intizar ediyordum[4]. Bu yolcuları karşı yakaya bıraktıktan sonra avdet eden kelekçiler, bu merkepleri döve döve bin müşkülat[5] ile suya soktular ve ayakları sudan kesilmezden evvel yularlarını kasarak başlarını keleğin kenarına sıkıca rabtettiler[6]: Şöyle ki merkeplerin çeneleri keleğin üzerinde ve gövdeleri suyun içindeydi. Bu suretle keleğe yol verip çeke çeke karşı yakaya geçirdiler. Şu hâle baktım da eşeği sudan geçirmenin müşkül olduğunu bildiren darbımeseli muvafık-ı hakikat[7] buldum.

Bühtan Nehri'nin ağzındaki Til karyesinde gördüğüm harabe eserlerine dair malumatı olup olmadığını Ali Ağa'dan sordum. "Hazret-i Süleyman zamanında cin taifesi tarafından bina edilmiş bir kaleymiş." cevabını verdi. İstanbul'da görülen eski binalara her ne asırdan kalmış olursa olsun beyne'l-avam[8] "Ceneviz zamanından kalma" denildiği gibi, besbelli buralarda da âsâr-ı atikaya[9] cinler ve periler eseri deniyor!

[1] re's: baş
[2] darbımesel: atasözü
[3] imrar edilmek: geçirilmek
[4] intizar etmek: gözlemek
[5] müşkülat: zorluklar
[6] rabtetmek: bağlamak
[7] muvafık-ı hakikat: gerçeğe uygun
[8] beyne'l-avam: halk arasında
[9] âsâr-ı atika: eski eserler

Çelik karyesi etrafında kubbeli birkaç türbe vardı. Ali Ağa'nın ecdadından bazılarının mezarlarıymış. Bâlâda bilmünasebe[1] zikrolunduğu veçhile[2] Kürtlerin türbe ziyaretine inhimakleri[3] pek ziyadedir. Her nerede bir kubbeli türbe ve bir heybetli mezar görseler bilhassa durup dua ederler ve etrafına birçok sıtma bağları bağlarlar, orada medfun[4] olan kimdir asla sormazlar.

Saat beşte Ali Ağa'ya veda ederek Çelik karyesinden kalktık ve hîn-i hareketimizde[5] Ali Ağa bir cesim balık ihda etmekle[6] maa't-teşekkür[7] kabul eyledik. Bu karyeden aşağı, Dicle boyu iki keçeli zümrüt gibi yeşil ve mamur dağlarla muhat[8] idi. Bu dağlar bazen iki taraftan sahile kadar yaklaşıp duvar şeklini alır ve bazen birer dirsekle yekdiğerinden tebaüt ederek[9] sahilden uzayıp nehre doğru birer hafif etek salıverirdi. Etek dediğimiz bu düzlüklerde üçer beşer haneli birçok köyler vardı.

Bühtan kıtasının Kürtleri gayet muti[10] ve çalışkandırlar. Kıyafetleri de sair[11] Kürtlere benzemez. Başlarına keçeden mamul uzun ve sivri bir külah ve arkalarına gayet uzun yenli gömlek giyerler. İşsiz bulundukları vakit bu gömleklerin yenleri yere kadar sürünür. Bir işle meşgulken yenlerinin iki ucunu yekdiğerine düğümleyip enselerine atarlar.

Saat on bir raddelerinde sol tarafta, sahilde bir küçük bina göründü ve müteakiben kükürt kokusu istişmam

[1] bilmünasebe: sırası geldiğinde
[2] veçhile: şekilde
[3] inhimak: düşkünlük
[4] medfun: defnedilmiş
[5] hîn-i hareket: hareket zamanı
[6] ihda etmek: hediye etmek
[7] maa't-teşekkür: teşekkürle
[8] muhat: çevrili
[9] tebaüt etmek: uzaklaşmak
[10] muti: itaatkâr, uysal
[11] sair: diğer

edildi[1]. Meğer kaplıcaymış. Vakit akşam olmakla gecelemek üzere oraya yanaştık. Karaya çıkıp hamamı gözden geçirdim. Bahçe kulübesi gibi adi taş duvardan yapılmış murabbaü'ş-şekl[2] bir bina olup ortasında sıcak maden suyu memlu[3] bir havuz vardı. Kapısı açık olduğu için hamamlıktan ziyade yolculara han ve hayvanlara ahır olarak kullandığı pisliğinden anlaşılıyordu. Kelekçi Mehmet hamam pişgâhında[4] tevakkufumuzdan[5] bilistifade[6] hamama girdi. Kokudan [Kelekçinin değil. Kükürt kokusundan.] orada duramayacağımızı anlayıp Mehmet kaplıcadan çıkar çıkmaz keleklerimizi on dakika kadar ileriye sürerek bir münasip noktada kaldık.

Burada nehrin sağ yakası, duvar gibi yüksek kayalık ise de her tarafında yüzlerce membalardan sular aktığı için kayalar bütün yeşil otlar ve sarmaşıklar ile mestur[7] idi. Bu kayalığın bir köşesinde görünen bir bina harabesinin ne olduğunu Kelekçi Mehmet'ten sordum. "Şu kayaların irtifasını ve membaların duvar gibi dik ve sarp yerlerde olduğunu ve suların Dicle'den başka bir yere akmadığını görüyorsunuz. Eğer Cenab-ı Hak bu membalardan kullarının istifadesini murat buyurmuş olaydı basit yerlerde yaratırdı. Herifin biri iradetü'l-Allah'a karşı gelerek işte şu gördüğünüz yere bundan bir iki sene mukaddem[8] bir değirmen yaptı. Altı ay mürur etmeden[9] ve masrafını çıkarmadan bir yıldırım düştü. Değirmeni harap ve kendisini telef etti."

[1] istişmam edilmek: kokusu alınmak
[2] murabbaü'ş-şekl: dörtgen biçiminde
[3] memlu: dolu
[4] pişgâh: ön
[5] tevakkuf: eğleşme
[6] bilistifade: yararlanarak
[7] mestur: örtülü
[8] mukaddem: önce
[9] mürur etmek: geçmek

dedi. Mehmet'in ciddi bir tavır ve eda ile bu yolda feylesofane[1] beyan-ı mütalaa[2] edişi görecek bir şeydi.

Eylül'ün on altıncı Pazartesi günü sabahleyin oradan hareket eyledik. Nehrin sağ tarafı üç çeyreklik mesafeye kadar bâlâda tarif olunduğu veçhile, muhtelif irtifada binlerce su membalarından mürekkep selsebillerle[3] memluydu[4]. Dicle'nin feyezan[5] ve irtifasında[6] bu membaların kısm-ı küllisi[7] su içinde kalacağı cihetle, Mehmet'in dediği gibi filhakika[8] insanların bunlardan istifade edebilmesi müşküldü[9]. Daha ileri doğru iki sahilin dağları yekdiğerine yaklaşıp nehir darlaşmaya başladı. Bir saat sonra, Girdap denilen mahalle vasıl olduk. Burada Dicle'nin ortasında suyun sathıyla[10] beraber ada gibi cesim bir kaya göründü. Bu kaya nehrin kısm-ı azamını[11] tutarak iki yanından birer dar geçit bırakmış ve binaenaleyh suyun akıntısı kesb-i şiddet eylemiş[12] olduğundan üzerimize doğru koşup gelir dehşetli bir canavar gibi görünüyordu. Kelekçiler her ne kadar taşa dokunmadan geçmek üzere manevra ettilerse de akıntının şiddetine mukavemet mümkün olamadı. Kayanın bir köşesine çarparak keleğin beş on tulumu söndü ve bir tanesi de kayanın üstünde kaldı. Bundan yirmi otuz sene mukaddem[13] Bağdat'a nehren[14] bazı mühimmat-ı harbiye[15] gönderildiği

[1] feylesofane: filozofça
[2] beyan-ı mütalaa: etraflıca düşünerek anlatma
[3] selsebil: içimi hoş su
[4] memlu: dolu
[5] feyezan: taşkın
[6] irtifa: yükselme
[7] kısm-ı külli: tamamı
[8] filhakika: hakikaten
[9] müşkül: zor
[10] satıh: yüzey
[11] kısm-ı azam: en büyük kısım, çoğunluk
[12] kesb-i şiddet eylemek: şiddetlenmek
[13] mukaddem: önce
[14] nehren: nehir yoluyla
[15] mühimmat-ı harbiye: savaş malzemeleri

sırada, keleklerin biri bu taşa çarparak nehre bir top düşmüş ve o vakitten beri de bu kayaya Top Taşı derlermiş.

Vakıa muhataralı[1] bir geçitti. Biz de az kaldı top yoluna gidecektik. Bir tulum fedasıyla ucuz kurtulduk. Bu havaliye Kerh-i Divan diyorlar. Bu dağ araları o kadar dolambaç yerlerdi ki sık sık dolaşılan burunlar nehirde küçük küçük havuzlar teşkil ediyordu. Her sekiz on dakikada bir dirsek dönüp yeni bir havuz içinde bulunuyorduk.

Saat dört buçuk raddelerinde, Kelekçi Mehmet bâlâda hikâyesi sebkeden[2] Alaattin'in köşkü önüne geldiğimizi bildirdi. Filhakika nehrin sağ tarafında sahilden birkaç arşın mürtefi[3] bir kayanın üstünde murabbaü'ş-şekl[4] kâgir bir bina göründü. Elyevm[5] sakfı[6] münhedim[7] ve fakat dört duvarı kaimdi[8]. Ortasındaki büyük ve iki yanındakileri küçük ve üzerleri kemerli nehre nazır üç penceresi vardı. Vaziyetine ve Dicle'nin o noktada ziyadece darlaşmasına bakılırsa vakıa bu köşkün haydutluğu kendisine eğlence ittihaz etmiş[9] birinin meskeni olduğu ve kelekçinin hikâyesi pek de yabana atılacak muhayyelattan[10] olmadığı anlaşılıyordu.

Buradan aşağı mürtefi dağlar nehirden uzaklaşmaya başladı ve iki tarafta basit ve müferrih[11] arazi göründü. Saat on raddelerinde Bühtan'ın meşhur Fındık karyesi önünden geçtik. Mevkii gayet güzel ve ağaçlıklı bir karyedir. Ebniyesi[12] kâgirken bir aralık harap olmuş ve ondan sonra ahali

[1] muhataralı: tehlikeli
[2] sebketmek: önceden geçmek
[3] mürtefi: yüksek
[4] murabbaü'ş-şekl: dörtgen biçiminde
[5] elyevm: bugün
[6] sakf: çatı
[7] münhedim: yıkılmış
[8] kaim: ayakta olan
[9] ittihaz etmek: saymak
[10] muhayyelat: hayal ürünleri
[11] müferrih: iç açıcı
[12] ebniye: binalar

ebniye-i atikayı[1] imar etmeyip adi haneler inşasıyla tavattun eylemişlerdir[2]. Münhedim[3] bir kale eseri de mevcuttur. Bir yakadan diğer yakaya gidip gelmek için Fırat Nehri'nde gördüğümüz resmde[4] ağaçtan yapılmış altı düz mavna gibi bir de kayık vardı. Buradan sonra Dicle'nin yüzü büyücek bir nehir şeklini almaya ve muhataralı[5] kapılar bacalar azalmaya başladı. Biraz ileride Dicle'nin geçit mahalli itibar olunan Mansuriye karyesi pişgâhından[6] mürur[7] ile bade'l-gurub[8] saat birde nehrin sağ cihetinde vaki Cizre'ye vasıl olduk[9].

Cizre

Cizre'nin ism-i sahihi[10] Cezire-i İbn Ömer'dir. Mardin'e tabi kaza merkezidir. Cezire tabirinin sebebi de Dicle'nin feyezanında[11] kalesinin hendeklerine su girip memleket bir ada şeklinde kaldığı içindir. Kalesi âl-i Cengiz[12] binası imiş. Kasaba kâmilen kale dâhilindedir. Ahalisi Mardinliler gibi Arap ve Kürt lisanlarıyla tekellüm ederlerse[13] de Kürt lisanı daha galiptir. Kasabadan karşı yakaya gidip gelmek için duba üzerine yapılmış bir ahşap köprü vardır. Eylül'ün on yedinci Salı günü orada kalıp keleğimizi tamir ve zad ü zahiremizin[14] nevakısını[15] ikmal eyledik[16].

---

[1] ebniye-i atika: eski binalar
[2] tavattun eylemek: yurt edinmek
[3] münhedim: yıkılmış
[4] resm: tarz
[5] muhatara: tehlike
[6] pişgâh: ön
[7] mürur: geçme
[8] bade'l-gurub: gün batımından sonra
[9] vasıl olmak: ulaşmak
[10] ism-i sahih: asıl isim
[11] feyezan: taşkın
[12] âl-i Cengiz: Osmanlı Dönemi'nde Giray hanedanı için kullanılan kelime grubu.
[13] tekellüm etmek: konuşmak
[14] zad ü zahire: azık ve yiyecek, yolluk
[15] nevakıs: eksikler
[16] ikmal eylemek: tamamlamak

Ertesi çarşamba sabahı gök gürleyip şimşek çakmakta ve yağmur yağmakta idiyse de keleğin yoluna mâni olacak rüzgâr olmadığı için havanın bozmasına bakmayıp Cizre'den hareket ettik ve yarım saat ilerde nehrin sol yakasında ağaçlık içinde görünüşü gayet latif Hasırdelan isminde bir karye ile biraz daha ilerde Bafi isminde cesim[1] ve kâgir bir köprü harabesi önünden geçerek dört saat kadar yağmur altında yol alabildik. Ancak korktuğumuz şedit[2] rüzgâr zuhuruyla yağmur bulutlarını dağıtıp keleğin yoluna mâni oldu. Bir çakıllık kenarında durduk. Çakıllık keleğin tulumları için muzır[3] bir mahal olmakla yedek çekerek ilerlemek istedikse de sahilin her ciheti yedek çekmeye müsait olmadığına binaen bulunduğumuz yerde tevakkufa[4] mecbur olduk. Havaysa gittikçe kesb-i iştidat ederek[5] kasım fırtınaları rengini aldı. Aşağı tarafa doğru uzaktan görünmekte olan meşhur Cudi Dağı'na bakarak akşamladık. Rüzgâr ise gece yarısına kadar devam etti.

Şu zaman-ı medeniyette yelken gemisiyle seyahat etmeyi hatırımıza bile getirmeyiz. Hâlbuki yelken gemisi keleğe nispetle vapur gibidir. Rüzgâr seyir ve hareketine mâni olmaz. Kelek ise bilakis rüzgâr ile yerinden kımıldanamıyor. Buna "Yel üfürdü." fayda etmiyor. Yalnız "Su götürdü." lazım!

Ertesi perşembe günü havanın sükûnetinden bilistifade[6] biraz yol alabilmek üzere şafaktan evvel hareket eyledik. Cizre'de mülakat ettiğim zevattan[7] ve mahallî haneda-

[1] cesim: büyük
[2] şedit: şiddetli
[3] muzır: zararlı
[4] tevakkuf: eğleşme
[5] kesb-i iştidat etmek: şiddet kazanmak
[6] bilistifade: faydalanarak
[7] zevat: kişiler

nından Mahmut Efendi yolumuzun üzerinde Dicle kenarında Reyhani nam karyede meşhur ve muntazam bir bahçesi olduğundan bahisle geçerken biraz uğrayıp tenezzüh[1] etmemizi rica ve kendisi salı günü berren[2] oraya giderek muntazır olacağını ifade eylemişti. Hâlbuki rüzgârın muhalefeti bizi iki gün Cizre ile Reyhani karyesi beyninde[3] süründürdü. Artık havanın müsaadesini fevt etmemek[4] üzere bahçe sefasından sarf-ı nazar eylemeyi[5] hayırlı gördüm. Bahçe hareket ettiğimiz noktadan yarım saat ilerideydi ama daha sabaha bir buçuk saat vardı. Öyle bîvakit[6] misafirlik olmayacağı için durmayıp yolumuza devam ettik. Kelekçi Mehmet'in ifadesine göre bu bahçenin misli dünyada yokmuş ve meyveleri İstanbul'da bile bulunmazmış. Hatta kabuksuz ve çekirdeksiz şeftaliler olurmuş!.. Allah sahibine bağışlasın. Ne yapalım? O nadir meyveler kısmetimizde yokmuş.

Üç saat ileride, nehrin geçit itibar olunan bir mahallinde Miran aşiretinin yayladan çöle mürurlarına[7] tesadüf ettim. Karı erkek, çoluk çocuk sekiz on bin nüfusun birçok hayvanat-ı muhtelifeyle[8] Dicle'nin bir yakasından diğer yakasına müruru hakikaten şayan-ı temaşa[9] bir şeydi. Bir kısmı öte yakaya geçmiş ve bir kısmı henüz beri yakada müçtemian[10] beklemekte ve birtakımı da ara yerde nehrin geçit verdiği bir iki mahallinden insan ve hayvan katarlarıyla bir sahilden diğer sahile zincir çekilmiş gibi kol kol

[1] tenezzüh: gezinti
[2] berren: kara yoluyla
[3] beyn: ara
[4] fevt etmek: elden kaçırmak
[5] sarf-ı nazar eylemek: vazgeçmek
[6] bîvakit: zamansız
[7] mürur: geçiş
[8] hayvanat-ı muhtelife: çeşitli hayvanlar
[9] şayan-ı temaşa: görülmeye değer
[10] müçtemian: topluca

akıp geçmekteydi. Keleğimiz bunların arasından mürur ederek yoluna devam eyledi.

Birkaç saat daha gittikten sonra, Dicle'nin sol tarafında Cizre'ye tabi Peşhabur isminde büyücek bir karye pişgâhına[1] geldik. Bu karye nahiye merkeziymiş. Mardin'den Musul'a giden cadde buradan mürur ediyor. Tatar[2] ve yolcuları bir sahilden diğer sahile geçirmek üzere Fındık karyesi önünde gördüğümüz neviden bir de kayık vardı. Köyün haneleri oldukça büyük ve kâgir olup ahalisinin refah ve servet sahipleri olduğunu gösteriyordu. Havanın müsaadesinden istifade ederek gece saat bire kadar gittik ve çöle hemhudut[3] olan dağlardan Karaçok ve Butme Dağları'nın arasına tesadüf eden bir noktada durup geceledik.

Ertesi sabah saat onda hareketle saat dört buçuk raddelerinde, sağ tarafta bir Arap köyü önünden geçerken o civarda haymenişin[4] olan bir bölük Asakir-i Nizamiye neferanından[5] biri yüzerek keleğimize kadar geldi ve Musul'da bir asker zabitine verilmek üzere bize bir mektup tevdi eyledi[6].

Bu mahalden aşağı artık sağlı sollu iki yakada ufak tefek Arap ve Yezidi köyleri vardır. Arapların meskenleri siyah kıl çadır ile "sarîfe" dedikleri hasırdan yapma kulübelerden ibarettir. O gece Butme Dağı kurbunda[7] bir Arap karyesi önünde kaldık. Köyün bostanlarından biraz kavun karpuz satın almak istedikse de henüz olmamış diye sahipleri satmadı. Karşı yakadaki bostanlardan bir Arap çocuğu

[1] pişgâh: ön
[2] tatar: atlı postacı
[3] hemhudut: sınırdaş
[4] haymenişin: çadırda oturan
[5] neferan: erler
[6] tevdi eylemek: emanet etmek
[7] kurb: yakın

nehre iki kavun bırakıp kendisi yüzerek ve kavunları göğsüyle iterek keleğe getirdi. Filhakika hammış. Çocuğa beş on para bahşiş verip kavunlardan sarf-ı nazar eyledik[1].

Eylül'ün yirmi birinci Cumartesi sabahı şafakla beraber olduğumuz yerden kalktık. Saat iki raddelerinde, Butme Dağı'nın nehre nazır ve mürtefi bir mahallinde türbe gibi görünen kubbeli bir binanın Bilal-i Habeşî radıyallahu teâlâ anh[2] hazretlerinin makamı olduğu Kelekçi Mehmet tarafından haber verildi. Buut[3] ve irtifası[4] ziyaretine müsait değildi. Bir saat sonra yine rüzgârın münasebetsizliğinden dolayı Bab-ı Niyet isminde bir karye pişgâhında tevakkufa[5] mecbur olduk. Bu karye kâgir binaları havi, büyücek bir Türkmen köyüydü. Ahalisinden Haydaroğlu Zeynel Ağa isminde seksen yaşını mütecaviz[6] bir pir-i fani[7] musahabet[8] için nezdimize geldi ve oraların ahvaline dair bize şu yolda malumat verdi:

"Buradan Musul'a karadan kırk sekiz saattir. Bu civarda Bab-ı Niyet'ten başka Türkmen karyesi yoktur. Cizre'den buraya kadar birkaç Arap köyünden maada[9], yetmiş kadar Yezidi köyleri vardır. Bilal-i Habeşî Hazretleri'nin makamı denilen mahalden her sene güz mevsiminde bir top sedası gelir. Topun şiddetinden bütün köyün haneleri sarsılır. Topun sedasından başka dumanı da görülür. Tecrübemize göre bu duman hangi tarafa müteveccih[10] olursa o sene o cihette bereketsizlik veyahut bir hastalık

[1] sarf-ı nazar eylemek: vazgeçmek
[2] radıyallahu teâlâ anh: Allah ondan razı olsun
[3] buut: uzaklık
[4] irtifa: yükseklik
[5] tevakkuf: durma
[6] mütecaviz: geçkin
[7] pir-i fani: pek yaşlı adam
[8] musahabet: konuşma
[9] maada: başka
[10] müteveccih: yönelmiş

vuku bulur. Top sedası ve dumanı çıkan mahalde ve kaya içinde bir delik mevcut ve meşhuttur. Topun atılmasını müteakip gidilip muayene edildikte deliğin ağzı siyahlanmış görünür ve barut kokusu istişmam olunur[1]."

Zeynel Ağa'nın şu garip hikâyesini dinledikten sonra kendisiyle vedalaşıp saat sekizde oradan hareket eyledikse de Bab-ı Niyet'ten aşağı nehrin yatağı pek ziyade taşlık ve kapılar sabü'l-mürurdu[2]. Bir yandan da rüzgâr kesb-i şiddet eyledi[3]. Dura kalka nihayet bir saat kadar ilerleyebildik ve akşam olmakla bulunduğumuz noktada geceledik. Biz ise bütün gün yol aldıktan sonra gece Eski Musul dedikleri mahallin alt taraflarında kalarak ertesi günü Musul'a girebileceğimizi hesap ve tahmin ediyorduk. Hâlbuki durduğumuz mahalden Eski Musul'a daha beş saat istermiş. Artık Yeni Musul'a Hak eriştire! Doğrusu bu mevsimde kelek seyahati güzel şeymiş!

Ertesi sabahı saat on bir raddelerinde hareket ettiğimizi yattığım yerden hisseyledimse de tenperverlik[4] edip kalkmadık. Beş dakika geçer geçmez yatağımdan odanın tavanına kadar fırlayıp yine yatağıma düştüm. Meğer bir kapıdan geçiyormuşuz ama bu kapıdan geçmek değil yardan uçmaktı. Yine suyun yüzüne birkaç tulum saçtık. Kelekçinin biri yüzerek gitti topladı. Saat beşe doğru Eski Musul denilen bir Arap karyesi pişgâhına geldik. Bu eski Musul Hazret-i Ömer radıyallahu teâlâ anh hazretlerinin zaman-ı hilafetinde[5] imar edilmiş olan Hadîse nam şehirdir. Metîn[6]

[1] istişmam olmak: kokmak
[2] sabü'l-mürur: geçmesi zor
[3] kesb-i şiddet eylemek: şiddet kazanmak
[4] tenperverlik: tembellik
[5] zaman-ı hilafet: halifelik dönemi
[6] metîn: sağlam

ve müstahkem[1] ve fakat metruk[2] bir kalesi mevcuttur. Nehir boyu eski şehrin harabeleri görünürse de bu harabeler adi duvar yıkıntılarından ibarettir. Saat dokuz raddelerinde sol yakada iki süvari gördük. Bunlar keleğe seslendiler ve Musul'dan istikbale[3] gönderildiklerini ve iki günden beri oralarda dolaşıp bizi beklemekte olduklarını bildirdiler. Burası karaya çıkmaya müsait olmadığından avdet eylemeleri[4] kendilerine bildirilerek biz de kelekle yolumuza devam ettik. Bir saat ileride sol yakada esası tamamıyla suyun içinde müsellesü'ş-şekl[5] bir bina eseri göründü. Hâlihazırı[6] esas duvarı üzerine bir sıra dizilmiş taşlardan ibaret olmasına bakılırsa yapılmaktayken tatil edilmiş bir binaya benzer. Taşlar ikişer arşın mikabında[7], gayet cesim[8] ve beyaz mermer olup suhuletle[9] nakledilir şeyler değildi. Bu eserin ne olduğunu ve ne zamandan kaldığını öğrenemedim. Biraz daha ilerlediğimiz sırada ortalığı bir fena koku istila eyledi. Yine kükürtlü bir maden suyu membaına[10] yaklaştığımız anlaşıldı. Bade[11] bir kenarda durup geceledik ve bütün gece kükürt kokusundan muazzep olduk[12]. Eski Musul'dan beri nehrin boyu sık sık Arap köyleriyle mamurdur.

Eylül'ün yirmi üçüncü Pazartesi sabahı şafaktan evvel keleğe yol verip sağ yakada kükürtlü su membaının bulunduğu Humeydat karyesinin ve saat bir raddelerinde sol

[1] müstahkem: dayanıklı
[2] metruk: terk edilmiş
[3] istikbal: karşılama
[4] avdet eylemek: dönmek
[5] müsellesü'ş-şekl: üçgen şeklinde
[6] hâlihazır: şimdiki durum
[7] mikab: küp
[8] cesim: büyük
[9] suhuletle: kolaylıkla
[10] memba: kaynak
[11] bade: sonra
[12] muazzep olmak: sıkıntı çekmek

yakada Karakoyun isminde ve âdeta kasaba tarzında cesimce bir köyün önünden mürur eyledik[1]. Biraz daha ileride yine sol kolda Reşidiye dedikleri mahalde bir iki çadır göründü. Musul Düyûn-ı Umûmiye müdürünün bizi istikbal[2] için oraya gelmiş olduğu haber verilmekle yanaşıp karaya çıktık.

Çadırlar Musul Redif Binbaşısı Süleymaniyeli İsmail Bey'inmiş. Bizi karşılayıp çadırında kahve ve şerbetle ikram ve izzet eyledi. Oradan keleği Musul'a gönderip biz de müdür efendi ile beraber hayvanlara râkiben[3] karadan yola çıktık ve iki saatte Musul'a vasıl olduk.

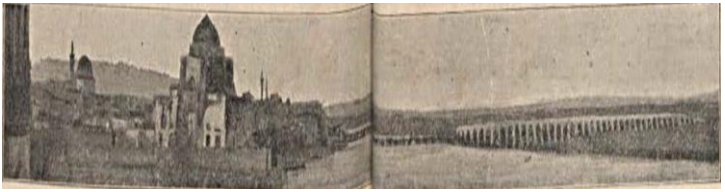

Musul şehrinin bir kısmı ile ahşap köprünün tamamı ve taş köprünün bir kısmının manzarası

Musul

Elli bine karib[4] nüfusu cami[5] ve merkez-i vilayet olan Musul şehri, Dicle Nehri'nin sağ yakasında ve memleketin kısm-ı azamı[6] kale içindedir. Kalenin nehir üzerine açılan kapısının önünde bir yakadan diğer yakaya duba üzerinde bir ahşap köprü vardır. Musul'a gelen kelekler köprüye yanaşır ve binaenaleyh nehir yolcularıyla kara yolcuları bu köprüden geçerek şehre dâhil olurlar. Şehre girilince gayet

[1] mürur eylemek: geçmek
[2] istikbal: karşılama
[3] râkiben: binerek
[4] karib: yakın
[5] cami: bir arada bulunduran
[6] kısm-ı azam: büyük bölüm

kalabalık bir meydancık görülür ki memleketin çarşı ve pazar mahallidir. En büyük dükkânlar kahvehanedir. Ve her zaman lebaleb[1] doludur. Şehir cihetindeki kale duvarının üzeri bile boydan boya kahvehanelerdir. Çarşı dükkânları yalnız dükkân sahibini istiap edebilecek[2] kadar bedesten dolabı gibi küçük ve içlerindeki emtia[3] vesaire o nispette cüzidir. O küçük dükkânlarda satılan eşyadan ziyade dükkâncıların başlarına sardıkları gayet büyük abani sarıklar insanın gözüne çarpar. Hele bazı dükkânın eşya-yı mevcudesine[4] nispetle sahibinin sarığı elbette daha kıymettardır.

Şehrin kapısından bu pazar mahalline girer girmez halkın şematet[5] ve arbedesine ve sesleri ayyuka çıkarcasına bağrışarak elleriyle kollarıyla ettikleri harekât ve işarata[6] bakıp yekdiğeriyle[7] mudarebe ediyorlar[8] zannettim ve bunların arasından geçip gitmekle tereddüt ederek yanımda bulunan Düyûn-ı Umûmiye müdürüne, "Şu kavganın içine girmesek." dedim. Müdür efendi tebessümle bu gürültünün kavga olmadığını ve âdeta yekdiğeriyle musahabet[9] ve alışveriş ettiklerini bildirdi.

Musul köprüsünün karşı yakaya müntehi[10] olduğu noktadan ileri karada cesim ve yüksek bir kâgir köprü daha vardı. Karada böyle metîn ve muntazam bir köprü bulunmasının sebebini sordum. Suların yükseldiği zaman karşı yakada görünen düzlük su altında kalarak mürur ve ubûr[11]

[1] lebaleb: ağzına kadar
[2] istiap etmek: içine sığdırmak
[3] emtia: mallar
[4] eşya-yı mevcude: var olan eşyalar
[5] şematet: kuru gürültü
[6] işarat: işaretler
[7] yekdiğeri: ötekisi
[8] mudarebe etmek: vuruşmak, dövüşmek
[9] musahebet: konuşma
[10] müntehi: biten, sona eren
[11] ubûr: karşı yakaya geçme

kesb-i suubet eylediği[1] için Namık Paşa'nın Bağdat valiliği hengâmında[2] inşa edilmiş olduğunu öğrendim.

Hükûmet konağı şehrin haricinde[3] ve alt başta Dicle üzerinde cesim ve ahşap bir binadır. Hükûmet devair[4] ve memurinini[5] kâmilen istiap ettikten sonra fazla kalan kısmı valilerin harem dairesidir. Bu konak İnce Bayraktaroğlu Mehmet Paşa zamanında kapı altı ceraiminden yapılmış imiş. Civarında da Asakir-i Şahane kışlası vardır.

Musul'a muvasalatımda[6] doğruca hükûmet konağına giderek Vali Tahsin Paşa'yla görüştüm. Memurin-i hükûmetten Merkez Mutasarrıfı Hamdi ve Mektupçu Muhtar Beyler ve Defterdar Nazif Efendi ve Adliye Müfettişi Hafız Rüşdî Efendi ve mahkeme-i bidayet[7] Ceza Reisi Naci Efendi ehibba-yı kadimeden[8] olmakla cümlesine birden orada mülaki oluşuma[9] memnun oldum. Vali Paşa bu fakiri öğle taamına[10] alıkoydu. Hükûmet konağından çıkıp Kumandan Paşa ile de mülakat ettikten sonra memleket ile hükûmet konağının arasındaki açıklıkta ve şat[11] kenarında çadırlarımı kurup yerleştim.

Keleklerimiz Diyarbekir'den Musul'a kadar tutulmuş ve binaenaleyh burada işleri bitmişti. Bizi Bağdat'a kadar

[1] kesb-i suubet eylemek: zorlaşmak
[2] hengâm: zaman
[3] hariç: dış
[4] devair: daireler, resmi işlerin görüşüldüğü yerler
[5] memurin: memurlar
[6] muvasalat: varış
[7] mahkeme-i bidayet: asliye mahkemesi
[8] ehibba-yı kadime: eski dostlar
[9] mülaki olmak: görüşmek
[10] taam: yemek
[11] şat: nehir

götürmek üzere on liraya diğer iki kelek sipariş eyledim. Diyarbekir'de yaptırmış olduğum oda, kendi malım olmakla cedit[1] keleklerin birine vazedilmek[2] üzere karaya çıkarttım.

Musul'a muvasalatımın[3] ertesi günü hamama gittim. Adi kara taştan ve kara sakızdan yapılmış bir hamamdı. Zaten aydınlık alacak tepe camları pek az olmakla içerisi zindan gibi karanlık ve tellakları kır sakallı Araplardı. Hamamın içinde mevcut olan iki küçük kurnayı benden evvel gelenler zapt eylemiş olduklarından tellak bir sitil[4] içinde su getirerek başımı yıkamaya ve vücudumu da başım gibi sabunladıktan sonra bazen açık elleriyle "şap" ve bazen de yumruklarıyla "güm" diye vurarak Arap havası usulünde sırtımda darbuka çalmaya başladı. Layıkıyla istihmam[5] kabil olmadığını[6] anlayıp hemen birkaç tas su döküdüm, çıktım. Soğuklukta kurunduğum sırada bir nargile ile kahve istedim. Hamamcılar mütehayyirane[7] yekdiğerinin[8] yüzüne baktılar ve nargile ile kahveye bedel yanıma bir ocak yelpazesi getirip koydular. Meğer Musullular hamamdan çıkar çıkmaz Dicle üzerindeki yüksek kahvehanelere giderek nargile ve kahvelerini orada içerlermiş. Hamamda müşterilere ocak yelpazesinden başka bir şey vermiyorlar.

Hamamdan çıktıktan sonra memleketi gezdim ve cami-i kebir şeyhi Mehmet Efendi isminde mazanneden[9] bir zat ile mülakat eyledim. Zarif ve mübarek bir adamdı. Şehrin haneleri tuğladandır. İçlerinde kapı ve pencere söveleri mermerden yapılmış muntazam ve metîn binalar bulunur.

[1] cedit: yeni
[2] vazedilmek: konulmak
[3] muvasalat: varış
[4] sitil: madeni su kabı, bakraç
[5] istihmam: yıkanma
[6] kabil olmak: mümkün olmak
[7] mütehayyirane: şaşkınlıkla
[8] yekdiğeri: birbiri
[9] mazanne: ermiş sanılan

Musul ahalisinin zengin takımı fes üzerine ince abani sarık sarar ve boy kürkü veya cübbe ve şalvar giyer. Orta sınıf başlarına sarı ipek kefiye sarıp arkalarına maşlah giyer. Aşağı takım pamuk ipliğinden mavi ile beyaz veya kırmızı ile beyaz renkte satrançlı dokuma mendil ve ikâl[1] kullanır. Arapların cim harfini kef gibi telaffuz ettikleri malum ise de bu havali ahalisi kef ve kaf harflerini cim gibi telaffuz ediyorlar. Mesela karyeye "carye" ve kebir yerine "cebir" ve bakir kelimesine "bacir" diyorlar.

Çadırımıza avdetimizde[2] Vali Paşa ziyaretimize geldi ve fakiri beraber alıp akşam taamına konağına götürdü. Ertesi çarşamba günü Merkez Mutasarrıfı Hamdi Bey'le beraber hayvanlara râkiben[3] Musul'un karşı yakasında kâin[4] meşhur Ninova Harabesi'yle o civarda medfun[5] olan Yunus Aleyhisselam Hazretleri'nin merkad-ı şeriflerini[6] ziyarete gittik. Ninova Harabe-i Cesimesi'nin[7] âsâr-ı atika[8] taharri edenler[9] tarafından açılmış bir cihetinde mermerden bir bina avlusunun duvarlarındaki, barelyef denilen kabartma tarzda mahkûk[10] resimler ile bir kapı önünde yine mermerden iki arslan mevcuttu. Ondan başka görecek bir şey

[1] ikâl: Arapların başörtüsünü tamamlayan siyah halka
[2] avdet: dönüş
[3] râkiben: binerek
[4] kâin: olan, bulunan
[5] medfun: defnedilmiş
[6] merkad-i şerif: mübarek mezar
[7] harabe-i cesime: büyük harabe
[8] âsâr-ı atika: eski eserler, kalıntılar
[9] taharri etmek: araştırmak
[10] mahkûk: kazınmış, yontulmuş

yoktu. Harabe pek vâsi[1] olup kısm-ı azamında[2] taharriyat[3] ve hafriyat[4] icra edilmemişti. Hazret-i Yunus Aleyhisselam'ın türbeleri Ninova Harabesi'nin mukabilinde[5] vaki Baura isminde bir karyedeydi. Bade'z-ziyare[6] şehre avdet ve dâhil-i memlekette[7] enbiya-yı izamdan[8] Şit ve Danyal ve Cercîs Aleyhisselam Hazerâtı'nın merkatlarını[9] ziyaret eyledik. Ertesi günü Musul'dan hareketim mukarrer olmakla bu ziyaretten sonra hükûmet konağına giderek Vali Paşa ile resm-i vedaı[10] icra ve Süleymaniye mutasarrıflığından bi'l-infisal[11] Dersaadet'e avdet etmek[12] üzere o gün Musul'a gelmiş olan Kevakibizade Ataullah Efendi[13] ile bi't-teşerrüf arefe[14] peyda eyledim.

Eylül'ün yirmi altıncı Perşembe günü saat üç raddelerinde fakiri teşyi eden[15] ehibba[16] ile bade'l-veda[17] cedit[18] keleklerle Musul'dan hareket eyledik. Bu kelekler de yine yüz ellişer tulumluydu; ama tulumlar tamam şişirilmiş olduğu için evvelki keleklerin iki misli kadar büyüktü. Bağdat'ta kereste bulunmadığından naşi[19] bu havaliden gönde-

[1] vâsi: geniş
[2] kısm-ı azam: büyük kısım
[3] taharriyat: araştırmalar
[4] hafriyat: kazılar
[5] mukabil: karşı
[6] bade'z-ziyare: ziyaretten sonra
[7] dâhil-i memleket: memleket içi
[8] enbiya-yı izam: büyük peygamberler
[9] merkat: mezarlar
[10] resm-i veda: veda töreni
[11] bi'l-infisal: ayrılarak
[12] avdet etmek: dönmek
[13] Müşarünileyh [Adı geçen hıs] elyevm [bugün] Bağdat valisidir. [*Âli Bey'in notu*]
[14] muarefe: tanışma
[15] teşyi etmek: uğurlamak
[16] ehibba: dostlar
[17] bade'l-veda: vedadan sonra
[18] cedit: yeni
[19] naşi: dolayı

rilir. Binaenaleyh kelekçilerimiz Bağdat seyahatinden bilistifade[1] biraz kereste götürüp satmak üzere keleklerin üstüne çalı çırpıya bedel muntazam tahtalar ferş etmişlerdi[2].

Musul'dan açıldıktan sonra hükûmet konağının alt tarafında bir adet hurma ağacı göründü. Arabistan'a mahsus olan bu latif meyveli zarif ağaç bu havalide mebzul[3] değildir. Musul'dan aşağı iki sahil birçok Arap sarife ve haymeleriyle[4] memlu[5] ve şenliklidir. Arap köylerinden başka ara sıra ebniyesi[6] kâgir büyük karyeler vardır. Buralarda nehir boyu görülen bostanlarda kavun karpuzdan ziyade, balkabağı renginde gayet büyük helvacı kabağı husule geliyor. Ondan başka külliyetli[7] acur yetiştiriyorlar. Acurlar mübalağasız[8] asma kabağı cesametinde[9] oluyor.

*

Arapların tarlalarını sulamak için nehir boyu inşa ve istimal eyledikleri su dolapları şayan-ı tariftir. Şöyle ki: Sahilde nehrin yatağından beda[10] ile bazen nısf-ı daire[11] ve bazen gibi müdevver[12] olarak tuğladan bir kuyu inşa ederler. İrtifaı[13] zeminin sathından[14] bir miktar yüksektir. Bu kuyu duvarının karada bulunan kısmında yani arkasında toprağı kazıp sekiz on arşın boyunda hafif bir yokuş husule getirirler. Bu yokuşun üst başı kuyunun irtifasına muhaz[15] olup alt başı toprağın içine doğru iner. Kule şeklinde bulunan kuyunun ağzına kiriş tarzında bir ağaç vazederek[16] bu ağaca

[1] bilistifade: yararlanarak
[2] ferş etmek: döşemek
[3] mebzul: bol
[4] hayme: çadır
[5] memlu: dolu
[6] ebniye: binalar
[7] külliyetli: bir hayli
[8] mübalağasız: abartısız
[9] cesamet: büyüklük
[10] beda: başlama
[11] nısf-ı daire: yarım daire
[12] müdevver: yuvarlak
[13] irtifa: yükseklik
[14] satıh: yüzey
[15] muhazi: aynı hizada, paralel
[16] vazetmek: konmak

iska olunacak[1] arazinin vüsat ve miktarına göre birden beşe altıya kadar makaralar rapteder[2]. Bu makaraların her birine dana ve inek tulumundan cesim kırbalar muallaktır[3]. Her kırbanın ipini birer öküz veyahut beygir çeker. Yani ipin ucu hayvana bağlı olduğundan, hayvan yokuşun üst başına çıkınca kırba suya inip dolar ve hayvan yokuşun alt başına indiğinde kırba yukarı çıkıp suyu boşaltır. [Beyne'l-Arap[4] arazi-i mezruanın[5] miktarı su dolaplarının havi olduğu kırbalara göre hesap edilmek âdettir. Mesela "Falanın tarlası şu kadar bekreliktir." derler. "Bekre" kelimesi ise makara demek olduğu malumdur.] Su çekilirken bu makaralar âdeta sefain[6] makaraları veyahut kuş cıvıltısı gibi ince ve süratli bir ses çıkarır ve garaipten[7] olarak kâffesinin[8] sesi ve ahengi birdir.

*

Musul'un üst tarafında vaki olup zikr-i sebkat eden[9] Humeydat karyesindeki kükürt membaının kokusu garp rüzgârıyla Musul'a kadar geldiği misillü[11], alt tarafta vaki Hamam-ı Ali veyahut Hamamü'l-Alil denilen kaplıcanın kükürt kokusu da şark rüzgarıyla gelir. Binaenaleyh Musul'da daima kükürt rayihası[12] eksik değildir. Saat sekiz raddelerinde işte bu Hamam-ı Ali'nin önünden geçtik. Binası Bühtan kıtasında gördüğümüz kaplıcanın aynıydı. Fakat her sene haziranda bu hamama etraftan birkaç bin nüfus gelirmiş. Hâlbuki hamamın binasından başka etrafta asla

[1] iska olunmak: sulanmak
[2] raptetmek: bağlamak
[3] muallak: asılı
[4] beyne'l-Arap: Araplar arasında
[5] arazi-i mezrua: ekili arazi
[6] sefain: gemiler
[7] garaip: tuhaf
[8] kâffesi: bütünü, hepsi
[9] zikr-i sebkat eden: önceden adı geçen
[10] herbar: her defasında
[11] misillü: gibi
[12] rayiha: güzel koku

ebniye[1] eseri yoktu. Bunca nüfus çadır altında barınmaya ve zad ü zahirelerini[2] birlikte getirmeye mecbur olduklarından, hastaların sudan bekledikleri faydayı çadır altlarında kuru ekmek yiyerek çektikleri sefalete feda ettikleri anlaşılıyor.

Akşamüstü Nemrut Köprüsü denilen mahalle geldik. Bu köprünün vücudu olmayıp nehrin bir yakasından diğer yakasına kadar su içinde müşahede olunan bir duvar temelinden ibarettir ki vaktiyle araziyi saky[3] ve irva[4] için suyu yükseltmek üzere yapılmış bir seddin harabesi olduğu anlaşılıyor. Hasbe'l-mevsim[5] suların azlığından naşi[6] bir arşın irtifasında şelale hasıl ediyordu. Muhatarasızca[7] geçilir bir yerinden taşlara sürterek mürur eyledik[8] ve yarım saat ileride bir kenarda durup geceledik. O gece şiddetlice bir sıtma beni rahatsız etti.

Ertesi sabahı erkence hareket edip iki saat ileride Avine dedikleri mahalle geldik ki burada da Nemrut Köprüsü gibi bir şelale vardı. Bu şelale diğerinden daha mühim ve muhataralı olmakla keleği bir kenara yanaştırdılar ve eşyanın bir kısmı ile beni karaya çıkardılar. Akşamki sıtma tekrar ederek yürümeye muktedir olamadığımdan kelekçinin biri beni sırtına alıp şelaleden ileri keleğin yanaşacağı mahalle götürdü. Vakıa geçit mahalli pek yüksekti. Kelekler suyun içine girercesine alt üst olarak geçtiler. Bu sırada bir şişe maden suyu ile aşçının ocak üzerinde bıraktığı bir et tenceresi nehre düştü. Hamdolsun başka ziyanımız olmadı.

[1] ebniye: binalar
[2] zad ü zahire: azık ve yiyecek
[3] saky: sulama
[4] irva: sulayıp kandırma
[5] hasbe'l-mevsim: mevsime göre
[6] naşi: dolayı
[7] muhatara: tehlike
[8] mürur eylemek: geçmek

Saat beşte sol yakada Zap Suyu'nun şatta[1] munsap olduğu[2] mahalden ve dokuz buçuk raddelerinde sağ tarafta Sultan Abdullah dedikleri karye pişgâhından[3] ve saat on birde Menkûbe isminde ve guruptan[4] sonra da Ceber isminde cesimce iki karye önünden geçtik. Sultan Abdullah meşahir-i mazannedenmiş[5]. Türbesi karyenin mürtefi bir mahallinde görünüyordu. Şat boyu işbu karyelerden başka sık sık Arap sarife ve çadırlarıyla ve birçok kükürtlü maden suyu membalarıyla memluydu. O akşam gurubu müteakip hilal-i kamer müşahede olundu[6] ki ertesi Cumartesi günü bin üç yüz üç sene-i Hicriyesi Muharrem'inin gurresiydi[7].[8] Akşam taamı için durmadık. Mutfak keleği bize takarrüp edip[9] yemeğimizi alarak hem taam ve hem de yolumuza devam eyledik ve gece saat üçte bir kenara yanaşıp kaldık.

Ertesi günü erkence hareketle iki sahil boyu birçok Arap karyelerinin önünden akıp giderek saat dokuz buçukta Musul'a tabi ve sağ yakada vaki Şarkat Kalesi denilen bir nahiye merkezine geldik. Bu kale han şeklinde dört köşe bir binadır. Derununda bir miktar asker vardı. Müteakiben[10] Hanuka isminde büyücek bir karye önünden geçtik. Ondan sonra başlıca bir şey göremeyip gece saat üçe kadar gittik.

[1] şat: nehir
[2] munsap olmak: katılmak, bağlanmak
[3] pişgâh: ön
[4] gurup: gün batımı
[5] meşahir-i mazanne: meşhur veliler
[6] müşahede olunmak: görülmek
[7] gurre: Arabî ayların birinci günü
[8] Miladi 10 Ekim 1885
[9] takarrüp etmek: yaklaşmak
[10] müteakiben: ardından

Ertesi pazar günü saat üç raddelerinde Zâb-ı Esfel[1] Suyu'nun Dicle'ye munsap olduğu[2] mahalden mürur eyledik[3]. Kerkük dâhilinde vaki Altın Köprü kazasından mürur eylediği için bu suyun bir ismi de Altın Köprü Suyu'dur. Bir saat ileride Cebel-i Hemrin[4] göründü. Bu cebelin silsilesi şattın sağ cihetinden beda ederek[5] bir iki saatlik mesafeden sonra sol cihete geçip Hanekin civarında Kale-i Zeynan denilen mahalden itibaren hudud-ı İraniye'yi[6] teşkil eder ve Ammare hizasında İran hududundan içeri girerek Huzistan kısasında Şattü'l-Câmûs nam bataklığa müntehi olur[7]. Cebel-i Hemrin'in sol taraftaki kısmının bidayetine[8] Cebel-i Makhûl derler.

Saat altı raddelerinde cebelin yamacında, Kale-i Cabbâr[9] isminde bir harabe göründü. Daha ileride şat kenarında birkaç köylü Arap bizim keleği görür görmez feryat ve figana başladılar. Ne istediklerini sordum. Şammar aşireti efradının bir gün evvel köylerini basıp soymuş olduğundan bahisle tazallüm[10] ve istimdat[11] ettiklerini anladım. Biçare müştekilere[12] bu bapta imdat ve muavenet[13] edebilmek iktidarımızın mafevkinde[14] bir şey olmakla, bittabi kendilerine hükûmete müracaat eylemelerini tavsiye ederek yolumuza devam eyledik.

[1] esfel: aşağı
[2] munsap olmak: deniz, göl veya nehre dökülmek
[3] mürur eylemek: geçmek
[4] Cebel-i Hemrin: Hemrin Dağı
[5] beda etmek: başlamak
[6] hudud-ı İraniye: İran sınırı
[7] müntehi olmak: sona ermek
[8] bidayet: başlangıç
[9] Kale-i Cabbâr: Caber Kalesi
[10] tazallüm: yakınma
[11] istimdat: yardım dileme
[12] müşteki: şikâyetçi
[13] muavenet: yardımcılık
[14] mafevkinde: üstünde

Buradan aşağı sahil boyu birçok katran ve neft membaları[1] vardır. Suyun yüzü âdeta yağlanmış gibiydi. Bir müddetten beri sol tarafa geçmiş olan Cebel-i Hemrin, sahilden uzaklaşmaya başladı. Nehrin iki tarafı basit ve ince yapraklı çamlık gibi bir nevi çalılıktı. Arap köyleri de azaldı. Ara sıra çalılıkların içinde yaban domuzları görünüyordu. Gece saat dörde kadar gittik. Çalılıklardan mahrukat[2] toplayan Arapların akşamdan sonra sahil boyu yakmakta oldukları ateşler suya aksederek Boğaziçi'nin ateş balıkçılarını andırıyordu. Gece bir kenarda kaldık. Buralarda çakal pek çok olmakla bunların sabaha kadar "A, a, a, a ay!" diye bağırmaları bize uyku uyutmadı.

Ertesi sabah hareket etmek zamanı geldiği hâlde keleklerin hareket etmediğine taaccüple[3] odadan dışarı çıkarak sebeb-i tevakkufumuzu[4] öğrenmek istedim. Meğer orada ihtitab eden[5] Araplardan kelekçilerimiz bir iki hemşeri bulup sabah keyfi musahabete dalmışlar. Ses çıkarılmasa hiç hareket etmek arzusunda değillerdi. Kendilerine bir zılgıt vererek yerlerinden kaldırdım ve saat bire doğru hareket edebildik.

Bir saat kadar ileride ve Tikrit'e dört saat mesafesi olan bir mahalde nehrin suyu çekildiğinden dolayı karaya oturup kalmış bir vapur göründü. Böyle hâlî[6] mahallerde âsâr-ı medeniyetten[7] olan vapurun görülmesi doğrusu hoşuma gitti. Dicle üzerinde yalnız Basra'dan Bağdat'a kadar vapurlar işlediği malum ise de böyle Musul civarına kadar

[1] memba: kaynak
[2] mahrukat: yakacak
[3] taaccüp: şaşırma
[4] sebeb-i tevakkuf: durma nedeni
[5] ihtitab etmek: odun kesmek
[6] hâlî: tenha
[7] âsâr-ı medeniyet: medeniyet eserleri

vapur geldiğini bilmezdim. Acaba hangi kumpanya malıdır, İdare-i Nehriye vapurlarından mıdır diye düşünmekteyken vapur, keleğimizi görünce bandırasını küşat eylediğinden[1] İngilizlerin bir beylik sefinesi[2] olduğu anlaşıldı ve tamam vapurun hizasına takarrübümüzde[3] kaptanı bir çifte kik sandala[4] râkiben[5] yanımıza gelerek hâl ü hatır ve havadis sorup musahabete başladı. Adamcağız postasız ve telgrafsız hâlî bir yerde kalarak ahval-i âlemden[6] vakt ü zamanıyla haberdar olamadığı için geçen keleklere böyle takarrüp ile havadis soruyor. Biz ise yirmi günden ziyade nehir üzerindeyiz. Verecek taze havadisimiz yoktu.

Bilmukabele[7] kendisini isticvap ederek[8] vapurun Komet isminde Hindistan Donanması'na mensup ve İngiltere devletinin Bağdat Ceneral[9] Konsolosu'nun maiyetinde memur bir stasyoner[10] olduğunu ve ilkbaharda suların irtikasından[11] bilistifade[12] Bağdat'tan hareketle, gemicilere idman ve talim için oraya kadar gelmişlerse de birdenbire suların çekilmesinden naşi[13] vapur oturup kaldığını ve feyezan[14] zamanı vapur yüzmeye başlayınca Bağdat'a avdet edeceğini[15] öğrendim. Kaptan kır sakallı ve kırmızı yüzlü, kaviyyü'l-bünye[16] ve zî-şekîme[17] bir zattı. Besbelli işsiz güçsüz

[1] küşat eylemek: açmak
[2] sefine: gemi
[3] takarrüp: yaklaşma
[4] kik sandal: uzun ve dar sandal
[5] râkiben: binerek
[6] ahval-i âlem: dünyanın hâlleri
[7] bilmukabele: karşılık olarak
[8] isticvap etmek: sorgulamak
[9] ceneral: genel
[10] stasyoner: aynı seyirde giden
[11] irtika: yükselme
[12] bilistifade: yararlanarak
[13] naşi: dolayı
[14] feyezan: taşkın
[15] avdet etmek: dönmek
[16] kaviyyü'l-bünye: sağlam vücutlu
[17] zî-şekîme: dayanıklı

beş buçuk ay şu suretle çölde tebdil-i hava ve istirahat etmesi kendisine yaramış. İngilizce ile Almancadan başka lisan bilmiyordu. Kendisiyle bade'l-veda[1] yolumuza devam eyledik.

Refakatimde hiç deniz ve merakib-i bahriye[2] görmemiş Diyarbekirli bir kâtip ile bir de hizmetçi vardı. Ben kaptanla musahabet ederken vapura hayretle bakmaktaydılar. Kaptandan müfarakattan[3] sonra bunlar etrafımı alıp istintaka[4] başladılar: Bu vapur neyle yürür? Ateşi neresinde yanar? Kamarası hangisidir? Arkasındaki keskin tahta (dümen) nedir? Sandal kadar mı gider? Akıntı yukarı suyu nasıl çıkabilir? Suallerine bir saat kadar cevap vererek vakit geçirdim.

O aralık sağ tarafta, yüksecek bir yerde türbe şeklinde bir bina göründü. İmam Kerim Türbesi diye maruf[5] bir ziyaretgâhmış. Aşağı doğru yine Arap köyleri müşahede olunmaya başladıysa da Musul civarı gibi sık değildi. Bu köylerin tarlalarında darıdan başka mezruat[6] olmadığına nazaran ahalisinin serçeden korkar makuleden[7] olmadıkları anlaşılıyor. Maahaza[8] her tarlada çalıdan yapılmış yüksecek birer çardak var. Üzerlerinde birer Arap ayakta durarak sabahtan akşama kadar kuşları ürkütüp kovuyor. Canlı korkuluk.

[1] bade'l-veda: vedadan sonra
[2] merakib-i bahriye: deniz taşıtları
[3] müfarakat: ayrılma
[4] istintak: sorguya çekme
[5] maruf: bilinen
[6] mezruat: ekinler
[7] makule: çeşit, takım
[8] maahaza: bununla beraber

Sa'du Mağarası

Tikrit'e bir saat kala, sağ kolda mağara gibi bir yer göründü ve müteakiben zaptiye tüfeğe ve kelekçiler çakmaklı köhne tabancalarına sarılıp silah atacak gibi davrandılar. "Ne var?" diye sordum. Zaptiye "Buraya Sa'du Mağarası derler, lanetleme bir yerdir; Sa'du bir muzır[1] cindir ve bu mağarada sakindir. Yolcular geçerken silah atmayacak olurlarsa mutlaka başlarına bir felaket gelir." dedi. "Barutun icadından evvel yolcular ne yapardı? Böyle münasebetsiz fikirden vazgeçin. Beyhude barut ve kurşun telef etmeyin. Bahusus kurşunun çölde birine tesadüf etmek ihtimali vardır." diyerek bunları silah atmadan men eyledim. Yarım saat geçer geçmez çöl tarafında hava birdenbire karardı. Rüzgâr kasırga gibi çölden öyle toz kaldırmıştı ki baktıkça dehşet veriyordu. Kenara dar varabildik. Bora başladı. Hiç böyle şiddetli bora görmedim. Kelekçiler keleği sahile rapteder[2] etmez maşlahlarını başlarına çekip yüzüstü yere yattılar ve bora geçinceye kadar başlarını kaldırmadılar. Bu hâl yirmi dakika kadar devam ettikten sonra hava açıldı. Fakat rüzgârın şiddetinden nehirde hasıl olan dalgalar, keleği sudan bir metre kadar karaya çıkarıp çakılların üstüne oturtmuş ve çölden gelen kumlar yerde yatan kelekçileri âdeta toprağa gömülmüş gibi örtmüş ve odamın içini doldurmuştu. Kemal-i müşkülat[3] ile keleği suya indirdik ve bir saat kadar dolmuş olan kumları temizlemeye uğraştık. Yüzümü yıkarken sakalımdan bıyığımdan âdeta çamur akıyordu. Yanımız sıra gelmekte olan bir zahire keleği parçalanıp yirmi çuvaldan ziyade buğday nehre gitti.

[1] muzır: zararlı

[2] raptetmek: bağlamak

[3] kemal-i müşkülat: büyük zorluklar

Kendimize çekidüzen verdikten sonra yolumuza devam sırasında, zaptiye ile kelekçiler münazaaya[1] başladılar ve kavganın ucunu bize ulaştırdılar. Meğerse bu dehşetli bora Sa'du'nun başı altındanmış. Çünkü silah atılmasına müsaade etmemişim!..

Vakıa şu boranın tamam Sa'du Mağarası'nı geçer geçmez zuhuru, kelekçilerle zaptiyenin itikadına[2] takviyet[3] verecek ittifakat-ı garibedendi[4]. Artık heriflere ne söylesem ve ne delil götürsem fayda vermeyecek ve bundan böyle zan ve itikatlarına asla halel[5] gelmeyecek. Şayan-ı dikkat şurası ki bu vakayı her vardığımız yerde hikâye ederek kendileri gibi Sa'du'ya inananların efkârına[6] kuvvet verecekler ve daha garibi şu ki beni de şahit gösterecekler! Bunlara "Yanımız sıra gelen buğday keleği mağaraya silah atmıştı. Niçin paralanıp bizden ziyade hasar gördü?" diye müdafaa etmek istedimse de kelekçilerin biri "O kelek de bizim şerrimize uğradı." diye unfla[7] cevap vererek keleğin hasarından dolayı âdeta mesuliyet-i maneviye[8] altında bulunduğumu anlattı. Azıcık daha söylesem zahire keleğinin hasarını tazmine borçlu olduğumu iddiaya kalkışacak! Kabahatli gibi boynumu büküp sükût eyledim[9].

Tikrit

Saat on bire doğru Tikrit'e vasıl olduk. Tikrit, Irak'ın en eski ve tarihçe meşhur şehirlerindendir. Elyevm[10] Bağdat

[1] münazaa: ağız dalaşı
[2] itikat: inanç
[3] takviyet: kuvvetlendirme
[4] ittifakat-ı garibe: tuhaf uyuşmalar
[5] halel: zarar
[6] efkâr: fikirler
[7] unf: kabalık
[8] mesuliyet-i maneviye: manevi sorumluluk
[9] sükût eylemek: susmak
[10] elyevm: bugün

vilayetine merbut[1], Samarra kazası dâhilinde bir küçük nahiye merkezidir. Memleket bir sırt üzerinde ve haneleri kerpiçtendir. Yanında bir harap kale ile birkaç hurma ağacı görünüyordu. Sekenesinin[2] çoğu Kerkük ve Erbil taraflarından gelmiş oldukları için Türkçe söylerler. Reji memuru keleğimize geldi, görüştü. Ondan başka memur yüzü görmedik. Galiba bunun da gelişi tütün taharrisi[3] içindi ama cesaret edemeyip gelişine adi ziyaret rengi verdi. Orada durduğumuz sırada hizmetkarlarımızdan Diyarbekirli Ohan bir aralık çay pişirirken ispirto lambasını devirdi. Az kaldı keleği tutuşturacaktı. Kelekçilerle zaptiye, bu kazayı da Sa'du'ya hamlederler[4] diye korkumdan Ohan'ı şiddetli tekdir ederek ağız patırtısıyla heriflerin beyan-ı mütalaa eylemelerine[5] meydan vermedim.

Gece saat beşte Tikrit'ten hareket eyledik. Ertesi çarşamba günü saat on iki raddelerinde sol tarafta Devr karyesinin önünden geçtik. Karyede bir iki kubbeli bina ile bir minareli cami-i şerif görünüyordu. Bu kubbeli binaların biri Muhammed el-Devr ibn-i Seyit Kâzım Hazretleri'nin türbesi ve karyenin Devr ismiyle mevsum[6] oluşu da bundan dolayıymış. Köyün kenarında, sekiz on hurma ağacından ibaret bir ormancık vardı. Bir hurma ağacı Musul'da ve bir iki tanesini dün Tikrit'te görmüştüm. Bugün de burada topluca bir orman hâlinde görerek gayet nazar-ruba[7] buldum.

[1] merbut: bağlı
[2] sekene: sakinler, oturanlar
[3] taharri: arayış
[4] hamletmek: yüklemek, isnat etmek
[5] beyan-ı mütalaa eylemek: düşüncesini söylemek
[6] mevsum: isimlendirilmiş
[7] nazar-ruba: göz çeken

Samarra

Yarım saat ileride ve sol yakada eski Bağdat denilen ve hulefa-yı Abbasiye[1] zamanında mamur[2] olan Samarra'nın harabeleri görünmeye başladı. Buradan Samarra'ya kadar sekiz on saatlik mesafe nehir boyu ve içerilere doğru çöl kâmilen harabelerle memludur[3]. Bu harabelerden Eski Bağdat'ın cesametine[4] ve dört milyona kadar sekenesi olduğuna dair tarihin verdiği haberin sıhhati anlaşılıyor. Biraz ileride kaimen[5] durur cesim duvarlar göründü. Harabelerin kâffesi adi sarı toprak tuğladan ibrettir. Mermer ve sair nevi[6] taştan ve bahusus sanayi-i mimariyeden[7] eser bulunmaması hulefa-yı Abbasiye'nin zihnimde bulduğum miknet[8] ve azamet-i meşhuresini[9] küçülttü. Ve birkaç saat evvel Samarra'ya takarrübümüz[10] kelekçiler tarafından haber verildiği sırada, zihnimde hazırladığım hayalat-ı şairane[11] bu harabelerin müşahedesiyle sabun nefhası[12] gibi sönüp mahv ü zail oldu.

Samarra'ya karib[13] bir mahalde ve sağ tarafta Kale-i Âşık isminde bir kale eseri ve sol yakada Kasr-ı Maşuka isminde müseddesü'ş-şekl[14] bir kasır harabesi vardı. Bunlar mürur-ı zaman[15] ile yolcular lisanında elyevm birtakım

[1] hulefa-yı Abbasiye: Abbasi halifeleri
[2] mamur: bayındır
[3] memlu: dolu
[4] cesamet: büyüklük
[5] kaimen: yıkılmamış, ayakta olarak
[6] nevi: çeşit
[7] sanayi-i mimariye: mimari sanatı
[8] miknet: güç
[9] azamet-i meşhure: meşhur ihtişam
[10] takarrüp: yaklaşma
[11] hayalat-ı şairane: şairane hayaller
[12] nefha: köpük
[13] karib: yakın
[14] müseddesü'ş-şekl: altıgen şeklinde
[15] mürur-ı zaman: zamanın geçmesi

hikâyelere badi[1] olmuştur. Şöyle ki ümeradan[2] birinin kızına mütegallibeden[3] biri taaşşuk edip fakat izdivaç ümidi münkatı olmasıyla[4] kızın sakin olduğu kasra mukabil, şattın[5] karşı yakasında bir kale bina ederek oradan muhasamaya[6] kalkışmışmış. Bir rivayette de küberadan[7] birinin gözde cariyelerinden birine bir fakir amele nazar-ı muhabbet eylemesinden dolayı cariyenin ikametgâhı olan kasrın mukabiline zikrolunan kale bina olunup âşık-ı cesur oraya konulmuşmuş.

Saat onda Samarra'ya muvasalat eyledik[8]. Samarra her ne kadar kaymakamlık merkezi ise de bir iki yüz haneli köyden ibarettir. Ticaret ve zanaat ve hatta ziraat gibi şeylerden mahrumdur. Orada medfun[9] olan İmam-ı Ali el-Hadi ve oğlu Hasan el-Askeri Hazretleri'yle İmam-ı Ali el-Hadi'nin hemşiresi Halime Hatun'un ve Hasan el-Askeri'nin zevcesi Nergis Hatun'un merkad-i şerifleri, Şiilerce en büyük ziyaretgâhlardan olduğu için her sene külliyetli[10] züvvar[11] gelip gider. Binaenaleyh Samarra ahalisi hancı tavuğu gibi yolcu fazalatıyla[12] geçinir. Hatta kelekten çıktığımız sırada, birtakım esnaf dükkân ve terazilerini bırakarak üzerimize koşup el açtılar.

İmamlar hazeratının[13] medfun oldukları türbe fevkalade müzeyyen[14] olmakla öyle bir köy içinde garip bir tezat[15]

[1] badi: sebep
[2] ümera: emirler, beyler
[3] mütegallibe: zorba
[4] münkatı olmak: kesilmek
[5] şat: nehir
[6] muhasama: düşmanlık
[7] kübera: büyükler
[8] muvasalat eylemek: ulaşmak
[9] medfun: defnedilmiş
[10] külliyetli: pek çok
[11] züvvar: ziyaretçiler
[12] fazalat: artıklar
[13] hazerat: hazretler
[14] müzeyyen: süslü
[15] tezat: zıtlık

hasıl ediyordu. Türbenin binası büyücek bir cami-i şerif kadardır. Kubbesinin üzeri kurşun yerine kâmilen altın kaplama tuğladır. Birkaç saatlik mesafeden güneş gibi ziyadar[1] görünür. Derunu Hint ve İrankârî en zarif ve latif sanayi-i mimariye ile o derece tezyin[2] ve tasannu edilmiştir ki seyir ve temaşası hayret verir. Türbenin civarında ve yine o cesamette bir cami-i şerif vardır. Bunun da kubbesiyle beraber haric-i duvarları[3] elvan-ı mütenevvia[4] ile rengarenk çini dediğimiz kâşîden[5] yapılmıştır. Derununda İmam Mehdi'nin ihtifa[6] ve gaybubet[7] eylediği kuyu mevcuttur.

Bade'z-ziyare[8] haric-i kasabaya çıkarak hulefa-yı Abbasiye'den[9] Mu'tasım Billâh'ın binagerdesi[10] olan, Camiü'l-Cuma'nın harabesini gezdim. Bu cami-i şerif mübalağasız yirmi bin kişi istiap eder[11] cesamettedir[12]. Üzeri açık olarak bina edilmiş dört duvardan ve duvarları da bâlâda[13] tarif ettiğimiz tarzda tuğladan ibaret elyevm kaimen mevcuttur. Cami-i şerifin kurbunda[14] on beş yirmi metre kadar mürtefi kelle şekeri resminde ve şerefesiz bir de minaresi vardır. Bunun üzerine çıkmak için merdivene bedel minarenin haricinde helezonî bir yol yapılmıştır.

[1] ziyadar: ışıklı
[2] tezyin: süsleme
[3] haric-i duvar: duvarın dışı
[4] elvan-ı mütenevvia: çeşitli renkler
[5] kâşî: çini, fayans
[6] ihtifa: gizlenme
[7] gaybubet: kaybolma
[8] bade'z-ziyare: ziyaretten sonra
[9] hulefa-yı Abbasiye: Abbasi halifeleri
[10] binagerde: inşa ettiren
[11] istiap etmek: içine almak
[12] cesamet: büyüklük
[13] bâlâ: yukarı, üst
[14] kurb: yakın

Samarra'da bulunduğum müddetçe, kazanın kaymakamı efendi ile tahrirat kâtibi bu fakire refakat ve mihmandarlık[1] eylediler. Akşamüstü ezan vakti bade't-taam[2] Samarra'dan hareket ettik. Buradan aşağı şattın yüzü Bağdat'a bostan ve zahire nakleden keleklerle memluydu[3]. Bütün gece durmayıp yolumuza devam eyledik.

Ertesi çarşamba sabahı Han-ı Mızrakhî dedikleri mahal hizasına geldiğimizi haber verdilerse de bu mahal, haritada gösterilmemiş olduğundan bulunduğumuz noktayı tahmin ve hesap edemedim. Saat sekiz raddelerinde Şatt-ı Edhem Suyu'nun ağzına gelip olduğumuz mevkii haritada buldum ve Samarra'dan beri epeyce yol aldığımızı anladım.

Şat boyu iki sahilde bâlâda tarif ettiğimiz Arap köyleriyle su dolapları sıklaşmaya başladı. Bu köylerden birtakım kadınlarla çocuklar satmak üzere başlarına bir kap içinde süt ve yoğurt alıp suda yüzerek ve bazısı bir keçi tulumunu şişirip at gibi üzerine bindikten sonra, ayaklarını kürek gibi tahrik ederek[4] keleğimize geliyorlardı. Arap çocukları ekseriya[5] bostan keleklerine musallat oluyorlar. Bunları defetmek için keleklerden bazen silah bazen taş atıyorlardı. Yukarılarda tesadüf ettiğimiz bostan keleklerinde çakıl taşları yığıntısı görerek safra almışlar zannederdim. Meğer bu taşlar keleğe musallat olan Arap çocuklarını tehdit için silah-ı müdafaaymış. Maahaza[6] çocuklar silaha taşa kulak asmıyorlar, kelekten bir kabak olsun aşırmadıkça arkasını bırakmıyorlar.

[1] mihmandar: misafir ağırlayan
[2] bade't-taam: yemekten sonra
[3] memlu: dolu:
[4] tahrik etmek: hareket ettirmek
[5] ekseriya: çoğunlukla
[6] maahaza: bununla beraber

Rüzgâr çıktığı için o gün, Şatt-ı Edhem'den pek uzak gidememiş olduğumuz hâlde ezan vakti bir kenarda durduk. Mizanü'l-havadan[1] ve gurub-ı şemsin[2] irae eylediği[3] alaimden[4] rüzgârın devam edeceğini keşif ile kelekçilere haber verdimse de bu kehanete itimat etmediler ve gece keleğe yol verdiler. Fakat rüzgârın devamı kuvve-i kâşifemizi[5] kelekçilere tasdik ettirdi ve fenn-i remil ü cefre[6] intisabım[7] olduğuna kaviyen[8] itikat hasıl ederek içlerinden biri fal baktırmak arzusunu bile dermeyan eyledi[9]. Bulunduğumuz nokta Bağdat'ın Hâlis kıtasıydı. Gece mehtap gayet latif idiyse de rüzgâr odadan dışarı başımızı çıkarmaya ve kelekçiye fal açıp biraz eğlenmeye mâni oldu.

Ertesi perşembe sabahı, ben daha uykudayken kelek hareket etmişti. Saat bir sularında akşamdan beri devam eden rüzgârın şiddetine mukavemete çalışan kelekçilerin şematetiyle[10] gözümü açar açmaz yorganımın üstünde bir fındık faresinin sıçrayıp gezdiğini görerek taaccüp eyledim[11]. Menhusun[12] girmediği delik yok. Saat ikide Samarra ile Bağdat'ın vasatı[13] itibar olunan şattın sol cihetinde bulunan Sindiye karyesi pişgâhına[14] kadar gelebildikse de rüzgârın şiddetine mebni daha ileri gidemeyeceğimizi anlayıp orada durmaya mecbur olduk. İşte bu noktada Bağdat'ın meşhur hurma ormanları başladı. Bu ormanları te-

[1] mizanü'l-hava: barometre
[2] gurub-ı şems: güneşin batışı
[3] irae eylemek: göstermek
[4] alâim: alametler, deliller
[5] kuvve-i kâşife: tahmin gücü
[6] fenn-i remil ü cefr: falcılık, gaipten haber verme ilmi
[7] intisap: bağlanma
[8] kaviyen: kuvvetle
[9] dermeyan eylemek: görüş bildirmek
[10] şemat kuru: gürültü
[11] taaccüp eylemek: şaşırmak
[12] menhus: uğursuz
[13] vasat: orta
[14] pişgâh: ön

maşa ile rüzgârın sükûnetine intizar etmekteyken kelekçilerden biri "Rüzgâr akşama doğru dursa bile ancak pazar gecesi veyahut sabahı Bağdat'a varabiliriz. Hâlbuki Sindiye karyesinden Bağdat'a karadan on bir saatlik mesafedir. Eğer isterseniz berren[1] gidebilirsiniz." deyince vakıa bu köyden beygirler tedarikiyle karadan azimet etmeyi[2] ve o geceyi yol üzerindeki köylerin birinde geçirerek ertesi cuma sabahı Bağdat'a girmeyi hayırlı gördüm ve zaptiye ile uşağın birini ve bir de gerek gece yolda ve gerek Bağdat'a hîn-i muvasalatımızda[3] derhâl lazım olabilecek eşyayı beraber alarak Sindiye karyesine çıktım. Köyde ücretlerini peşin almadıkça hayvanları çıkarıp göstermediler. Zaruri paralarını verdim. Bir de ne göreyim? Eyersiz palansız, lagar[4] iki dolap beygiriyle iki merkepmiş! Bereket versin keleklerimiz henüz hareket etmemişti. Eşya meyanında bulunan hayvan takımlarını çıkararak artık hayvanların lagarlığına bakmayıp saat altıda Sindiye'den hareket eyledim.

Köyden açıldıktan sonra şattın sağ cihetinde ve sahilden haylice uzak bir yerde kubbeli bir bina göründü. Şeyh Cüneyt'in türbesiymiş. Ziyaretine giden mecnunları[5] iyi etmek hassesine[6] mail olduğunu söylediler. Bu hasseli türbe-i şerifenin böyle çöl ortasında ve medeni yerlerden uzak bir mahalde bulunmasına teessüf olunur!

Akşam ezanı vakti Cedide karyesine geldik ve bir han avlusunda çadır kurup geceyi geçirdik. Bütün gece rüzgârın

[1] berren: kara yoluyla
[2] azimet etmek: gitmek
[3] hîn-i muvasalat: ulaşma zamanı
[4] lagar: cılız hayvan
[5] mecnun: deli
[6] hasse: bir şeye mahsus kuvvet

şiddetiyle beraber o derecede hava soğuktu ki tarif edemem. Bağdat gibi sıcak bir iklimde ve bahusus teşrinievvel[1] bidayetinde[2] böyle soğuk garaiptendi. Ertesi Teşrinievvel'in dördüncü Cuma sabahı şafaktan evvel zaptiye ile uşağın nezle mukaddimesi olarak sıkça sıkça aksırmalarından uyandım. Derhâl bir ateş yaktırıp biraz ısındıktan sonra Cedide karyesinden saat on ikide yola çıktık ve üç saat kadar yekdiğerine mülasık[3] derecede yakın ve hurma ormanlarıyla muhat[4] köylerden geçerek gittik. Saat üç buçuğa doğru, Bağdat şehrine bir saat mesafesi olan ve şattın sağ cihetinde bulunan İmam Musa el-Kâzım Hazretleri'nin türbe ve cami-i şerifinin dört adet minareleriyle biraz ileride sol cihette, Bağdat şehri cevami-i şerifesinin kubbe ve minareleri hurma ağaçlarının arasından görünmeye başladı.

*

Bu seyahatnamenin Diyarbekir faslında bir nebze beyan olunduğu üzere Bağdat'a gidenler mutlaka bir çıban çıkarırlar. Bu çıbana zuhur ettiği memleketin ismiyle (Halep çıbanı, Diyarbekir çıbanı, Bağdat çıbanı) denildiği gibi Bağdat'ta bir ismi de hurma çıbanıdır. Altı aydan bir seneye kadar devam eder. Hurma çıbanı erkek ve dişi itibarıyla iki nevidir. Erkek nevi bir veyahut iki ve fakat büyücek olur. Dişisi adi kan çıbanları gibi sagir[5] ve fakat müteaddit[6] olur. Küçük çocukların (besbelli derileri nazik olduğu için) yüzlerinde zuhur eder. Binaenaleyh Bağdatlıların veyahut çocuklukta Bağdat'ta bulunmuş olanların alelekser[7] yüzlerinde çıbanın bıraktığı eser görülür. Bu çıban büyüklerin

[1] teşrinievvel: ekim (ay)
[2] bidayet: başlangıç
[3] mülasık: yapışık, bitişik
[4] muhat: çevrili
[5] sagir: küçük
[6] müteaddit: birçok
[7] alelekser: çoğunlukla

(besbelli yüzlerinin derileri kavi[1] olduğu için) pek de yüzlerine musallat olmayıp ellerinde ve ayaklarında zuhur ederse de bazen de burnun ucu ve ağzın kenarı ve cephenin ortası gibi münasebetsiz yerlerde baş gösterdiği vakidir. Sair[2] çıbanlar gibi bu hurma çıbanının şiddetli ağrısı sızısı olmaz. Zuhur ettiği yerde evvela bir kaşınmak hissolunur ve kaşınan yerin derisi beyaz ince soğan zarı gibi kat kat açılmağa başlayıp nihayet bir yara hâlini kesbeder. Bu yarayı her gün bir iki defa yıkayıp temiz tutmadıktan başka iltiyam-pezir[3] edecek hiçbir ilacı yoktur. Müddet-i malumesini[4] ikmal edinceye[5] kadar devam eder müstekreh[6] bir şeydir. Binaenaleyh yüzde ve göze görünür bir yerde zuhur etmesini bittabi insan arzu eylemez.

Bağdat'a giden bir yolcu Bağdat şehrini ilk defa uzaktan gördüğü anda aza-yı vücudundan[7] herhangisini tahrik eder[8] ise çıbanın orada zuhur ettiği güya mücerrep[9] imiş! Cedide'den hareketimizi müteakip, bu rivayet hatırıma geldi. Kâh istihza[10] ve kâh inanacak gibi tereddüt ve iştibah[11] ile bila-ihtiyar[12] aza-yı vücudumdan zararsız farz ettiğim sol kolumu çıban korkusuyla tahrike başladım! Üç buçuk saat o derecede tahrik etmiştim ki Bağdat'ı gördükten sonra vazgeçmek istediğim hâlde tabiat-ı sâniye[13] hükmünü almış gibi o gün akşama kadar ara sıra sol kolum hareket

[1] kavi: dayanıklı
[2] sair: diğer
[3] iltiyam-pezir: iyileşebilir yara
[4] müddet-i malume: bilinen süre
[5] ikmal etmek: tamamlamak
[6] müstekreh: tiksindirici
[7] aza-yı vücut: vücut uzuvları
[8] tahrik etmek: hareket ettirmek
[9] mücerrep: tecrübe edilmiş
[10] istihza: alay
[11] iştibah: şüphelenme
[12] bila-ihtiyar: istemsizce
[13] tabiat-ı sâniye: ikinci tabiat, tik

etti durdu ve iki mah[1] sonra çıkardığım çıban ise sağ baldırımda zuhur eyledi!

Azamiye

Saat dört buçukta, nehrin sol yakasında kâin[2] Azamiye kasabasına vasıl olduk. İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretleri burada medfun[3] olduğu için kasabanın ismi müşarünileyh hazretlerine nispet edilmiştir. Azamiye'ye Dicle kenarından geldiğimiz cihetle şat üzerindeki köprünün ve hurma ağaçları arasından İmam-ı Azam Hazretleri'nin türbe ve cami-i şerifleri ile sol yakada İmam Musa el-Kâzım Hazretleri'nin bâlâda[4] zikreylediğimiz türbe ve cami-i şerifleri kubbe ve minarelerinin görünüşü fevkalade nazar-rubaydı[5]. Azamiye'ye dâhil ve cami-i şerif pişgâhındaki[6] meydana vasıl oldukta, hayvandan inerek tozumu toprağımı temizleyecek ve türbe-i şerifeyi ziyaret ve cuma namazını eda için abdest alacak bir yer aradım ve meydana nazır kapısı açık bir bina görüp derununda ve pencerelerinin önündeki kalabalıktan han veyahut kahvehane zannıyla içeri girdim. Meğer burası İmam-ı Azam Hazretleri'nin türbedarı ve mütevellisi[7] Numan Efendi'nin hanesiymiş. Kendisi gayet mükerrem[8] ve hanedan ve kapısı daima açık olduğundan derunundaki kalabalık cuma münasebetiyle türbe-i şerifeyi ziyarete gelen ehibbasından[9] ibaretmiş. Ağaları bu fakiri kapıdan karşılayıp yukarı çıkardılar. Bulunduğum mahallin neresi olduğunu henüz anlamadığım hâlde abdest alacak bir yer sordum. Kara sakallı ve başı imameli beşuş[10] ve

[1] mah: ay
[2] kâin: bulunan
[3] medfun: defnedilmiş
[4] bâlâ: yukarı, üst
[5] nazar-ruba: göz çeken
[6] pişgâh: ön
[7] mütevelli: vakıf yöneticisi
[8] mükerrem: saygıdeğer
[9] ehibba: dostlar
[10] beşuş: güler yüzlü

bir zat yanıma gelerek "Namaza daha vakit var. Galiba yoldan geliyorsunuz. Biraz istirahat buyurunuz bade[1] abdest alırsınız. Cami-i şerife de hep birlikte gideriz." deyince burasının han veya kahvehane olmadığını anladım ve beyan-ı mazeret[2] ve izhar-ı mahcubiyetle[3] kim olduğunu ve nerede bulunduğumu sual ettiğimde kendisinin Türbedar Numan Efendi olduğunu ve hanesinde bulunduğumu söyledi ve kahve ve nargile ikramından sonra üstümü başımı temizlemek ve abdest almak üzere beni başka bir odaya götürdü ve müteakiben hizmetçileri önüme bir tepsi ile mükemmel taam[4] getirdiler. Doğrusu bu zatın şu garip-nüvâzlığına[5] ve hanedanlığına mütehayyir[6] ve minnettar oldum. Zira benim kim olduğumu bilmediği ve nereden gelip nereye gittiğimi henüz sorup anlamadığı hâlde mücerret bir misafir diye ikram ve izzet etmekte bulunmuştu. Öğle ezanı okundu. Cami-i şerife gidip cumayı edadan sonra Numan Efendi türbe-i şerifenin kapısını küşat eyledi[7]. Sair züvvar[8] ile İmam-ı Azam Hazretleri'nin merkad-i mübareklerini[9] ziyarete muvaffak oldum.

Bir minareli olan bu cami-i şerif gayet ferah ve cesimdir. Sokağa ve meydana nazır olan iki cihetinde yüksek demir parmaklıklar ile muhat büyücek bir avlusu ve bu avlunun iki büyük kapısı vardır. Türbe-i şerife, camiin ittisalinde[10] ve kapısı cami-i şerifin içindedir.

[1] bade: sonra
[2] beyan-ı mazeret: özür dileme
[3] izhar-ı mahcubiyet: utanma
[4] taam: yemek
[5] garip-nüvâz: gurbettekilere yardımda bulunma
[6] mütehayyir: hayrete düşmüş
[7] küşat eylemek: açmak
[8] züvvar: ziyaretçiler
[9] merkad-i mübarek: mübarek mezar
[10] ittisal: bitişik

Ehibba-yı kadimemden[1] ve Bağdat Vali-i Esbakı[2] Necip Paşa merhumun ahfadından[3] olup bir müddettir mesalih-i zatiyesini[4] tesviye[5] zımnında[6] Bağdat'ta bulunan Necip Bey, o aralık karşıma çıkarak bugün buraya muvasalatımı tahmin ve hesap ile istikbale geldiğini beyan eyledi ve kendisiyle birlikte bulunan Bağdat Düyûn-ı Umûmiye Nazırı Behçet Bey'le bizi görüştürdü. Şu iltifat ve nevazişe[7] beyanı minnet ve Numan Efendi'ye teşekkürat-ı mahsusamı[8] tekrar ile veda ettikten sonra Necip ve Behçet Beyler ile bir arabaya binip yarım saatte Bağdat'a muvasalat ve o gece Behçet Bey'in hanesinde misaferet eyledim.

Bağdat

Zevrâ ve Dârü's-Selam isimleri verilen Bağdat şehrinin kısm-ı azamı[9] şattın sol yakasında, kale içinde ve kısm-ı asgarı[10] da şattın sağ canibindedir[11]. Ara yerde dubalar üzerinde yapılmış bir ahşap köprü iki sahili yekdiğerine raptedeer[12]. Şehrin sol yakadaki kısm-ı azamının ismine Rusafe ve sağ yakadaki kısmına Kerh derler. Rusafe'de iki belediye dairesi vardır. Kerh üçüncü daire-i belediye itibar olunur. Bağdat'ın kalesi memleketin tevessüüne[13] mâni oluyor diye, bundan yirmi beş otuz sene mukaddem[14] hedmedilmiş[15] ve elyevm[16] kalenin temelleriyle burç şeklinde bir iki kapısı

[1] ehibba-yı kadime: eski dostlar
[2] vali-i esbak: eski vali
[3] ahfad: torunlar
[4] mesalih-i zatiye: kişisel işler
[5] tesviye: düzeltme
[6] zımnında: maksadıyla
[7] nevaziş: gönül alma
[8] teşekkürat-ı mahsusa: özel teşekkürler
[9] kısm-ı azam: çoğunluk
[10] kısm-ı asgar: azınlık
[11] canip: taraf
[12] raptetmek: bağlamak
[13] tevessü: genişleme
[14] mukaddem: evvel
[15] hedmedilmiş: yıkılmış
[16] elyevm: bugün

kalmıştır. Diyarbekir Kalesi memleketin tevessüüne mâni oluyor diye vaktiyle kale haricine bir hükûmet konağı inşa olunmuş iken memleket yine eski hâlinde kalmış ve bilahare[1] hükûmet dairesi mahall-i kadimine[2] nakil ve irca edilmiş[3] olduğu bâlâda bilmünasebe hikâye olunmuştu. Bağdat Kalesi'nin de hedmi otuz sene olduğu hâlde, bu tedbir şehrin tevessüüne hizmet etmedikten başka ahali meyanında aşairin[4] eski zamanlar gibi kolaylıkla memlekete hücum ve tasallut edebileceği[5] korkusunu ilga eylemiş[6] ve gerçi bu korkuya elyevm mahal yoksa da şatın feyezanında[7] şehrin arka cihetini istila eden suların memlekete girmesine, mukaddemleri kale mâni iken bunun hedminden dolayı bu tehlikeye bir kapı açılmıştır. Bir memleketin tevessüü ahalisinin tekessürüne[8] ve ahalinin tekessürü de ticaret ve zanaatın vücuduna mütevakkıftır. Bu esbab-ı servete[9] malik olan bir şehir, mutlaka tevessüü eder ve kale içinde bulunması tevessüüne asla mâni olmaz.

Bağdat'a nehren gelirken şehrin Rusafe denilen kısmı azamından ve şat üzerinde evvela İran şahı Nasreddin Şah merhumun 1288[10] tarihinde Bağdat'a seyahatleri hengâmında[11] ikametlerine mahsus olmak üzere inşa edilmiş olan Necibiye Kasrı ve sânîyen[12] Mekteb-i Sanayi ve salisen[13] hükûmet konağı ile müşiriyet dairesi ve rabian[14]

[1] bilahare: sonradan
[2] mahall-i kadim: eski yer
[3] irca edilmek: döndürülmek, çevrilmek
[4] aşair: aşiretler
[5] tasallut etmek: sıkıntı vermek
[6] ilga eylemek: ortadan kaldırmak
[7] feyezan: taşkın
[8] tekessür: çoğalma
[9] esbab-ı servet: servet sebepleri
[10] Miladi 1870
[11] hengâm: zaman
[12] sânîyen: ikinci olarak
[13] salisen: üçüncü olarak
[14] rabian: dördüncü olarak

kışla-i hümayun ve hamisen[1] askerî mekteb-i idadisi ve müteakiben iki sahil yekdiğerine rapteden köprü ve köprünün alt tarafında gümrük dairesi ve Basra ve Bağdat beyninde âmed ü şüd[2] eden Osmanlı İdare-i Nehriyesiyle Linç [Lynch] dedikleri İngiliz kumpanyasının vapurları ve daha aşağı doğru birtakım sahilhanelerle kahvehaneler müşahede olunur. Şattın sol yakasında ve Kerh denilen kısımda, evvela bir mahalle ve müteakiben hükûmet konağının karşısına müsadif gureba hastanesinin ebniye-i cesimesi[3] ve tersane dairesi ve köprüden aşağı hurmalıklar içinde mahallat[4] görülür.

Nehir boyu şehir yedi kilometre kadardır. Memleketin alt ve üst tarafları iki sahil boyu saatlerce imtidat eder[5] hurma bahçeleridir. Bu hurmalıklardan başka şehrin civar ve dâhilinde birçok portakal bahçeleri de vardır. Limon ve portakal ağaçları çiçek açtığı zaman bahçelerin arasından geçerken gayet latif çiçek kokusu insanı tefrih eder[6].

Bağdat'a (benim geldiğim gibi) Azamiye'den berren[7] gelinirken hurmalıklar arasından mürur eden[8] tarik[9] ile gidilip memlekete İmam-ı Azam Kapısı'ndan girilir ki bu kapı

[1] hamisen: beşinci olarak

[2] âmed ü şüd: gidiş geliş

[3] Bu binanın cesametine [büyüklük] ve derununda hiçbir defa on beş yirmiden ziyade mariz [hasta] bulunmadığına mebni muahharen [sonradan] yani Mustafa Asım Paşa'nın valiliği hengâmında İmam-ı Azam Kapısı haricine bir belediye hastanesi inşa olunarak mezkûr [zikredilen] gureba hastanesi mektebe tahvil edilmiştir [dönüştürülmüştür]. [*Âli Bey'in notu*]

[4] mahallat: mahalleler

[5] imtidat etmek: uzayıp gitmek

[6] tefrih etmek: ferahlatmak

[7] berren: karadan

[8] mürur etmek: geçmek

[9] tarik: yol

münhedim[1] kalenin bakayasındandır[2]. Kapıdan içeri girilince iki taraflı sıra ile birçok kahvehanelerden sonra, Meydan-ı Şarkî denilen mahalle gelinir. Burada evvela göze çarpan kubbe ve minaresi rengâmîz[3] kâşîden[4] mamul büyük ve zarif Ahmet Paşa Cami-i Şerifi ile sağ tarafta Tophane Dairesi'nin kapısıdır. Ondan sonra şehrin çarşı ve mahallatına girilir. Bâlâda tadat olunan[5] emâkin-i emiriye[6] vesaireden yalnız hükûmet konağıyla müşiriyet dairesi, atik[7] ahşap bina olup kusurları[8] tuğladan yapılmış kâgirdir.

Bağdat şehrinin sekene-i mevcudesi yüz bin raddesindedir. Kısm-ı azamı İslam ve altı bin hane kadarı Yahudi ve bir kısmı da Keldani ve Katolik'tir. Bunlardan başka Bağdat'ta yerleşip ihtiyar-ı ikamet etmiş tüccar ve muvakkaten[9] gelip gider züvvar[10] olarak haylice İrani mevcuttur. Ahalinin sınıf ve mezhebine göre elbise ve kıyafetleri yekdiğerini farik[11] bir hâldedir. Mesela eşraf ve hanedanının kendi irad ü akarıyla[12] taayyüş edenleri[13] entari ve cübbe ve maşlah iktisa ederler[14] ve bazısının başında sarık ve bazısında fes vardır ve hükûmet işlerinde müstahdem olanları, İstanbullular gibi setre ve pantolon giyerler. İkinci sınıf halk yine bunlar gibi entari ve maşlah giymekle beraber başlarına sarı ipek kefiye sararlar. Amele takımı ise yalnız çatariden entari ile beyaz ve mavi veyahut kırmızı satranç dokunmuş iplikten

[1] münhedim: yıkılmış
[2] bakaya: kalıntı
[3] rengâmîz: çeşitli renklerde
[4] kâşî: çini
[5] tadat olunmak: sayılmak
[6] emâkin-i emiriye: yönetim binaları
[7] atik: eski
[8] kusur: geri kalanlar
[9] muvakkaten: geçici olarak
[10] züvvar: ziyaretçiler
[11] farik: ayıran
[12] irad ü akar: gelir
[13] taayyüş etmek: geçinmek
[14] iktisa etmek: giymek

kefiye kullanırlar. Bağdat'ta entarinin ismi "zıbûn"dur. Yahudiler kezalik[1] zıbûn ve maşlah giyerler ise de başlarına Kandilli yazması gibi beyaz bez üzerine yazmadan sarık sararlar ve Hristiyanlar zıbûn ve maşlah ile başlarına fes giyerler. İslam kadınları sokakta kenarları kılaptan veya ipekten su işlenmiş zemini düz çarşaf ve siyah kıldan mamul peçe ve koncu yüksek sarı çedik ile pabuç kullanırlar. Yahudi karıları lacivert ve beyaz ince satrançlı dokunmuş ve kenarı sarı telden bir su işlenmiş çarşaf ve siyah kıldan peçe ile yalnız sarı pabuç istimal ederler[2] ve Hristiyan karıları İslam kadınları gibi çarşaf kullanırlar ise de yüzleri bazen açık ve bazen peçe yerine siyah gaz veyahut tülden ince bir mendil ile mesturdur[3]. Ayaklarına alelekser[4] potin ve galoş giyerler.

Umum-ı ahalinin[5] istimal eylediği lisan Arapçadır, içlerinde Türkçe söyleyenler de çoktur. Fakat Arapçalarına haylice elfaz-ı ecnebiye[6] karışmıştır. Mesela yavaş, dert, hoş, çeyrek gibi Türki ve Farisi kelimattan[7] başka, İngilizce kadeh demek olan "glass" kelimesi bile müstameldir[8]. Türkçe kelimattan efal tertip ederek muçammer-çamurlu, vemçürek-çürük, viçaliş-çalışır derler.

Bağdat'ın haneleri sarı renkli tuğladan yapılmış binalardır. Memlekette kireç olmadığından duvarları karasakız[9] ve külden mürekkep bir harç ile inşa ederler ki Horasan ve

[1] kezalik: aynı şekilde
[2] istimal etmek: kullanmak
[3] mestur: örtülü
[4] alelekser: çoğunlukla
[5] umum-ı ahali: halkın geneli
[6] elfaz-ı ecnebiye: yabancı sözler
[7] kelimat: kelimeler
[8] müstamel: kullanılan
[9] karasakız: zift

kireçli harç gibi metîn[1] ve muhkem[2] olur. Yalnız oda içlerinin duvarlarını sıvamak için lüzumu olan kireç Fırat Nehri üzerinde vaki, Hît nam[3] mahalden gelir. Maahaza[4] bu tarz harç ile yapılan ebniye[5], ağniya[6] haneleridir. Kusurları[7] adi çamur harç ile inşa edilmektedir ki kışın şiddetli yağmurlarından her sene birçok duvarlar münhedim olur[8]. Hanelerin resim ve şekli İstanbulca bildiğimiz tarzda değildir. Ebniye murabba[9] bir avlunun iki yahut üç cihetinde vaki ve bazen cihat-ı erbaasını[10] muhît[11] olarak bu avluya nazırdır. Yer katında sıcakta oturmaya mahsus serdablar[12] olduğundan, binanın odaları ikinci kat itibar olunur. Bu odaların önünde dâiren-mâdâr[13] bir gezinti vardır ki ismine tarama derler. Hanelerin üçüncü katı yoktur. Sandık odası yerine istimal olunmak üzere odaların arasında ve kefşkân isminde musandıra[14] gibi birer sagir[15] asma oda bulunur. Yaz geceleri damlarda yatıldığına binaen damların üzeri toprak veya tuğla döşelidir. Hanelerde ma-i cari[16] olmayıp kuyular vardır. Fakat içmek için suyu şattan[17] sakalar getirir. Ondan başka birinci daire-i belediyenin idaresinde bir su makinesi vardır ki bazı mahallere borularla şat suyu verir.

[1] metîn: sağlam
[2] muhkem: dayanıklı
[3] nam: isimli
[4] maahaza: bununla birlikte
[5] ebniye: binalar
[6] ağniya: zenginler
[7] kusur: diğer
[8] münhedim olmak: harap olmak, yıkılmak
[9] murabba: dörtgen
[10] cihat-ı erbaa: dört taraf
[11] muhît: kuşatan
[12] serdab: sıcak bölgelerde, çok sıcak günlerde oturulan yer altı odası
[13] dâiren-mâdâr: çepeçevre
[14] musandıra: yüklük
[15] sagir: küçük
[16] ma-i cari: devamlı akan su
[17] şat: nehir

Bağdat'ın sokakları kâmilen kaldırımsızdır. Kurak havada tozdan ve yağışta çamurdan geçilmez. Kaldırım yapılamaması memlekette taş bulunmamasından naşidir[1]. Hatta hamamların kurnalarıyla döşemesi, taşsızlıktan dolayı karasakızdan yapılmıştır. Mezarlara bile tuğladan sanduka şeklinde birer kümbet inşa ederler. Musul'da ve Hît'te taş varsa da oralardan Bağdat'a taş celbiyle sokaklara kaldırım yapmak hatıra gelmemektedir. Sokakların yağlı ve siyah toprağı yağmur yağınca gayet cıvık bir çamur olur ki insan ve hayvan mutlaka kayar düşer.

Memlekette lağım olmadığı için gerek hanelerde ve gerek sokaklarda lağıma bedel, "bellûa"[2] dedikleri kuyular bulunur. Eğer yağmur ziyade yağarsa bellûa dolar, sokaklar göl hâlini kesbeder. Bir de bellûaların ağızlarına birer delikli tuğla vazederler ki bittabi taş kadar dayanamayıp az vakitte kırılır veyahut ağızları genişlenir. Binaenaleyh[3] yayan ve atlı mârrîn ve âbirîn[4] için pek ziyade tehlikelidir.

Bağdat'ta su taşıyan sakalarda sokakların mazarrat[5] ve müzicatından[6] maduttur[7]. Bu sakaların keçi tulumundan birer büyük kırbalarıyla birer merkepleri vardır. Memleketin şat kenarına müntehi[8], "şeria" dedikleri sokakların ağzında bu kırbaları şattan doldurup merkebin üzerine vazederler. Merkeplerin bildiğimiz tarzda semerleri ve ipleri yoktur. Sakalar merkeplerin yanı sıra kırbayı tutarak yürürler. Memlekette ise bir iki caddeden başka sokakların kâffesi[9] bir atlı bile geçemez derecede dardır. Binaenaleyh bu

[1] naşi: dolayı
[2] bellûa: lağım çukuru
[3] binaenaleyh: bunun üzerine
[4] mârrîn ve âbirîn: gelip geçenler
[5] mazarrat: zararlar
[6] müzicat: usandıran şeyler
[7] madut: sayılmış, addedilmiş
[8] müntehi: sona eren
[9] kâffe: bütün, hep

dar sokaklarda sakaların çamurlu ve ıslak kırbaları halkın üstüne başına sürtüp kirletir. Ondan maada[1] kırbaların çoğu delik deşik olduğuna mebni[2] insan bunlara sürünmese bile deliklerinden fıskiye gibi fışkıran su ile ıslanır.

Sokakların darlığından dolayı Bağdat'ta araba müstamel[3] değildir. Herkesin kudretine göre hanesinde birkaç hayvanı bulunur. Kira ile tutmak için at ve beygir yoktur. Kira hayvanatı kâmilen beyaz merkeplerdir. Bunları yürütmek için merkepçiler değnek ve kamçı istimal etmezler. Yalnız merkeplerin ardı sıra koşarak "Hıı!" diye hırlarlar. Merkepler bu hırıltıyı işittikçe kamçılanmıştan ziyade yürürler. Sokakların kaldırımsızlığından naşi[4] hayvanların ayaklarının sesi işitilmediği cihetle, halkı haberdar etmek üzere merkeplerin boğazlarında çıngıraklar asılı olduğu gibi merkepçiler de "Bâlek!" diye feryat ederler.

Bağdat'ta ahmal ve eskal[5] nakli de bu merkeplere mahsustur. Ondan başka Revandiz ve Kerkük ahalisinden hamallık eden Kürtler vardır. Gerek merkeplerin ve gerek hamalların semerleri ipsiz sapsız, düz bir şeydir. Denk bağlı eşya-yı ticariyeyi[6] birer tane merkebin üstüne vazederek saka kırbaları gibi bir yanından ve eğer yük büyük ise iki yanından adamlar tutup götürürler. Hamalların ekserinde semere bedel birer çul veyahut maşlah vardır. Nakledecekleri şeyi bunun içine vazedip bohça yaparak başlarına rabt[7]

[1] maada: başka
[2] mebni: -den dolayı
[3] müstamel: kullanılmış
[4] naşi: dolayı
[5] ahmal ve eskal: ağır yükler
[6] eşya-yı ticariye: ticari mallar
[7] rapt: bağlama

ile arkalarına asarlar. Bu hamalların başlarındaki kuvvet şayan-ı hayrettir[1]. Elli altmış kıyye sıkletindeki[2] yükleri bu surette götürürler. Hamallar başlarına birer kalpak ve arkalarına Acem setresi biçiminde dizlerine kadar abadan bir şey giyerler. Donları ve ayakkabıları yoktur. Bazen sokak başlarında uzanıp yatarlar. Meşin renginde kirli bacaklarının görünüşü sokakta gelip geçenler için hayli çirkin ve müstekreh[3] bir manzaradır. Bâlâda zikrolunan sakalar da bu kıyafettedirler. Hele donsuzluk yalnız hamallarla sakalara mahsus değildir. Ahalinin aşağı takımı da don giymez.

Şat üzerinde bir yakadan diğer yakaya ve sahil boyu karyelere gidip gelmek üzere kûfe yahut küfe isminde, tekne gibi müdevver[4] bir nevi kayık vardır. Bu küfeler tıpkı câme-şûy[5] sepeti resminde, hurma dallarından imal olunarak üzerleri ziftlenir. Müdevver olmak hasebiyle başı kıçı yoktur. Bir veya iki küfeci ellerinde kürek gibi birer tahta parçasıyla suyu iki tarafa tahrik ederek[6] küfeyi yürütürler. Vapurlarla tersanenin filikalarından maada[7] şat üzerinde ahalinin sandal ve kayık yerine istimal eyledikleri yalnız bu küfelerdir.

Bağdat'ın Kerh kısmından İmam Musa el-Kâzım Hazretleri'nin medfun[8] bulundukları Kâzımiye kasabasına kadar altı kilometrelik mesafede bir tramvay hattı vardır. Bu hat yirmi beş sene mukaddem[9] hisseli bir şirket teşkiliyle

[1] şayan-ı hayret: hayrete değer
[2] sıklet: ağırlık
[3] müstekreh: tiksindirici
[4] müdevver: yuvarlak
[5] câme-şûy: çamaşırcı
[6] tahrik etmek: hareket ettirmek
[7] maada: başka
[8] medfun: defnedilmiş
[9] mukaddem: önce

inşa edilmiş ve elyevm[1] işlemekte bulunmuştur. Züvvar-ı İraniye'nin[2] ziyaret mevsimlerinde külliyetli temettü eder[3].

Bağdat'ın eski tarza yapılmış dükkânları sokağın zemininden haylice yüksek olduğundan her dükkânın önünde, tavana merbut[4] bir zincir ile ucunda bir halka vardır ki dükkân sahipleri bu halkayı tutarak inip çıkarlar. Bakkal ve manav gibi esnaf sattıkları malın methüsenasına[5] dair dükkânlarında daima gazel tarzında şeyler okuyarak müşteri davet ederler.

Diyarbekir'de kıyyenin beş yüz dirhem ve Hasankeyf'te altı yüz kırk dirhem olduğunu görmüştük. Şat boyu aşağı doğru indikçe kıyye büyümekteydi. Bağdat'ta bir kıyyeyi bin dirhem bulduk. Tam kıyyeye kıyye ve rubu kıyyeye[6] vukıyye derler. Dört yüz dirhemlik kıyyenin adı İstanbul kıyyesidir.

Bağdat'ın evzan[7] ve ekyali[8] mütenevvidir[9]. Malın cinsi ve nevine göre vezni tehalüf eder[10]. Akçe hesapları da tuhaftır. Bir onluk meteliğe kurş, yani kuruş ve yirmilik meteliğe kamerî ve kırk paraya erba kuruş derler. Memlekete yeni gelen bir yolcu bittabi on paraya kuruş dediklerini bilemeyeceği cihetle kıymet-i eşyayı vehleten[11] pek gâlî[12] zanneder. Hatta bu yanlışlıktan hizmetçimizin biri istifade ile

[1] elyevm: bugün
[2] züvvar-ı İraniye: İranlı ziyaretçiler
[3] temettü etmek: kazanç sağlamak
[4] merbut: asılı
[5] methüsena: övme
[6] rubu kıyye: çeyrek kıyye
[7] evzan: ölçüler
[8] ekyal: ölçekler
[9] mütenevvi: çeşitli
[10] tehalüf etmek: değişilik göstermek
[11] vehleten: ansızın
[12] gâlî: pahalı

bir iki aylık mutfak masrafını bizden dört kat alarak almıştır.

Bağdat'ın mahallatında İstanbul gibi müstakilen[1] bekçiler yoktur. Belediye tarafından geceleri sokaklarda yakılan fenerleri tanzif[2] ve işâle[3] memur olanlar bekçilik hizmetini ifa ederler. Bu bekçiler müteaddit olmakla her sokağın başında ve yekdiğerinin sesini işitecek mesafede oturup uyku uyumadıkları anlaşılmak üzere ara sıra "Ya Allah!" diye nida ederler[4].

Eskiler alıcılık burada da Yahudilere mahsustur. Şu fark ile ki Bağdat'ın Yahudileri "Eskiler alayım." nidasına bedel "Bey'a!"[5] diye bağırırlar.

Her yerde olduğu gibi bu memlekette de pek çok sokak köpekleri vardır. Bu köpekler sıcaklarda ölü gibi sokağın ortasına serilip yatarlar. Sokaklardan geçerken saka merkeplerine çarpmamak ve köpeklere basmamak için insan doğru yürümeye muktedir olamaz. Bu biçare hayvanların Bağdat'ta hâlleri pek perişan ve merhamete şayandır. İstanbul'da hiç olmazsa mahallat-ı atikada[6] köşe başlarında birer yalak ile su bulunur. Bağdat'ta öyle şey yoktur. Hararetten ve susuzluktan telef olurlar. Kahvelerden dökülen nargile sularına kemik yağması gibi hücum ederler. Bazı sokaklar belediye tarafından sakalar marifetiyle sulattırıldığı cihetle o sokakların köpekleri bundan istifade etmekteyseler de Bağdat'ın köpeklerinde de sınır kavgası olduğundan, sulanmayan sokakların köpekleri bundan mahrumdurlar.

[1] müstakilen: bağımsız olarak
[2] tanzif: temizleme
[3] işâl: yakma
[4] nida etmek: bağırmak
[5] bey': satılık
[6] mahallat-ı atika: eski mahalleler

Bağdat'ta yazları pek çok leylek bulunur. Bu hayvan her yerde olduğu gibi yazları gelip kışları daha sıcak yerlere gider. Bunların zaman-ı vürudunda[1] beş, on, yirmisi birden geçerken çocuklar "Vak'a!" diye bir ağızdan bağırmaya başlarlar. "Vak'a" yere düşmek manasını müfit olduğu[2] malumdur. Bu feryadı işitince leylekler muvazenelerini[3] kaybederek içlerinden birkaçı mutlaka yere düşer ki hakikaten garaiptendir.

Bağdat'ın akrebi ile zenbûr dedikleri eşekarılarının yekdiğerinden[4] farkı yoktur. İkisinin de soktuğu yer yirmi dört saat pek şedit[5] veca[6] verir. Lakin mühlik[7] değildirler.

Adi tütün bu sıcak memleketlerde kuruyup barut gibi sertleştiği cihetle içilmez ve zaten ekilip biçilmez. Buralarda Süleymaniye ve Kerkük taraflarında husule gelen ve "şagûr" denilen bir nevi tütün istimal olunur[8]. Ahali tütünden ziyade nargile içerler. Hatta karılar umumen[9] nargile istimal ederler. Yekdiğerini ziyarete ve hamama ve bir mesireye giderlerken nargilelerini beraber taşırlar. Nargile lülelerini bile sokaklarda Arap karıları satar. Nargile hindistancevizinden mamul, "galyan" dedikleri neviden ibarettir.

*

Bağdat'a muvasalatımın[10] ilk gecesini bâlâda zikrolunduğu veçhile[11] Behçet Bey'in hanesinde geçirdikten

[1] zaman-ı vürud: geliş zamanı
[2] müfit olmak: ifade etmek
[3] muvazene: denge
[4] yekdiğeri: birbiri
[5] şedit: şiddetli
[6] veca: acı, ağrı
[7] mühlik: öldürücü
[8] istimal olunmak: kullanılmak
[9] umumen: genellikle
[10] muvasalat: geliş
[11] veçhile: şekilde

sonra, ertesi Teşrinievvel'in[1] beşinci günü şehrin alt başında Bâbü'ş-Şarkî cihetinde hurma ve portakal bahçeleri içinde, Rezûk Abûd nam[2] zatın hâlî[3] köşkünü isticar ederek[4] oraya nakleyledim. Bade[5] Vilayet Valisi Takiyüddin Paşa ve Altıncı Ordu Müşiri Hidayet Paşa ve Merkez Mutasarrıfı Nâzım Bey[6] ve daha sair memurin[7] ile mülakat olundu. Takiyüddin Paşa ilim ve fazl ile beraber şiddet-i zekâ sahibi bir pir-i ruşen-zamir[8] ve Hidayet Paşa gayet himmetli ve hamiyetli bir müşir-i gayret-semirdir[9].

Vali Paşa memleketin üst başında vaki olup, bâlâda zikri geçen Necibiye Kasrı'nda ikamet ediyordu. Oraya gitmek için tophaneden mürur ederken[10] tophanenin kapısı önünde mahsusen[11] inşa edilmiş ve etrafı top resminde ayaklara merbut[12], zincirlerle parmaklık çevrilmiş, yarım arşın irtifasında bir set üzerinde, atik[13], tunç toplardan bir top gördüm. Bu top, cennetmekan Sultan Murat-ı Râbî'nin[14] Bağdat'ı hîn-i fethinde[15] kullandığı muhasara[16] toplarındanmış. Ancak etrafındaki parmaklık tarzında mevzu[17] zincirin üzerinde, birçok sıtma bağları bulunması nazar-ı dikkat ve taaccübümü celbeyledi. Yanımda bulunan zattan sebebini

[1] teşrinievvel: ekim (ay)
[2] nam: isimli
[3] hâlî: boş, tenha
[4] isticar etmek: kiralamak
[5] bade: sonra
[6] Van valisi sabık [eski] Nâzım Paşa'dır. [*Âli Bey'in notu*]
[7] memurin: memurlar
[8] pir-i ruşen-zamir: gönlü aydın ihtiyar
[9] müşir-i gayret-semir: gayretli mareşal
[10] mürur etmek: geçmek
[11] mahsusen: özellikle
[12] merbut: bağlı
[13] atik: eski
[14] Sultan Murat-ı Râbi: IV. Murat
[15] hîn-i feth: fetih zamanı
[16] muhasara: kuşatma
[17] mevzu: konulmuş

sordum. Halkın bu topu takdis[1] ile ziyaretine gelip münacat ve hatta bazı kadınların yeni doğan çocuklarını buraya getirerek topun ağzından içeri sokup etrafını tavaf ile tul-ı ömrü[2] için dua ettiklerini bildirdi!

*

Bağdat'ta bir müddet ikamet mecburiyetinde bulunanlar, mutlaka binecek bir hayvana muhtaçtırlar. Binaenaleyh ben de bir at tedarik etmek istediğim hâlde güzel denecek bir Arap atı bulmak kabil olmadı. Vakıa ahaliden güzel at sahibi olmakla müştehir[3] bulunanların ahırlarında asil ve fakat çirkin birtakım kısraklarla birkaç at ve tay bulunur ise de Bağdat'ın cesamet[4] ve şöhretine nispetle hiç mesabesindedir[5]. Bu hayvan nedretinin[6] sebep ve illetini sordum:

"Güzel at bulunmamasına Hindistan'a hayvan sevk ve ihracının memnuiyeti[7] sebep olmuştur. Çünkü vaktiyle bu ticaretle iştigal eder birtakım zengin cambazlar[8] vardı. Bunların Kerh cihetinde müteaddit[9] ve cesim ahırları olup her sene Şammar aşiretinin getirdiği yüzlerce hayvanatı iştira ederek[10] o ahırlarda hıfz[11] ve terbiye eylerlerdi. Memlekette at iştirasına talip olanlar, bu ahırlara müracaatla beğendiklerini seçip alırlar ve hayvan satmak isteyenler de yine bu ahır sahiplerine satarlardı. Velhasıl Bağdat'ın Kerh ciheti cesim bir at pazarıydı. Hindistan'a hayvan ihracı memnuiyeti, bu zengin cambazların muamelatını[12] yalnız

[1] takdis: mukaddes bilme
[2] tul-i ömr: uzun ömür
[3] müştehir: meşhur
[4] cesamet: büyüklük
[5] mesabe: derece
[6] nedret: azlık
[7] memnuiyet: yasak olma hâli
[8] cambaz: at alıp satan veya yetiştiren kimse
[9] müteaddit: pek çok
[10] iştira etmek: satın almak
[11] hıfz: koruma
[12] muamelat: işler

memleket dâhilinde alım satıma hasr u kasr etti[1]. Bu ise idarelerine kâfi olmadığından ellerindeki hayvanları satarak def eyledikten sonra, artık Şammarlılardan hayvan iştira etmez oldular. Şammarlılar da yetiştirdikleri at ve tayları kolaylıkla füruht edebilecek[2] bir pazar bulamadıklarından naşi[3] bir daha Bağdat'a külliyetli hayvan getirmediler. Hele bir rivayete göre aşair[4] içinde doğan hayvanların Araplar yalnız dişilerini hıfzedip[5] erkeklerini itlafa başlamışlarmış. Vakıa bedeviler asil olan kısraklarından iki menfaat beklerler: Biri bu kısrakların günlerce ılgar[6] gitmeye mütehammil olması[7] ve diğeri bunlardan hasıl olan tayları satıp istifade eylemesidir. Kısraklarından başka at beslemezler. Tayları satamayınca beslemek külfetinden[8] kurtulmak için telef eyledikleri rivayeti sahih olsa gerektir. Maahaza[9] bu memnuiyet hayvan ihraç edilmemesi maksadına hizmet ediyor mu? Hayır. Yine bazı adamlar çöllere gidip Urban'da[10] bulabildikleri at ve tayları yok pahasına iştira ederek İran hududundan içeri nakilden sonra, Muhammere'den vapurlara irkâben[11] Hindistan'a götürmektedirler. Şu hâlden anlaşılacağı veçhile memleket bu meselede üç türlü hasar-dide oluyor[12]: Birincisi Urban'ın evvelki gibi cins hayvan yetiştirmek hususuna itina etmemesi ve ikincisi Kerh'in cesim ve

[1] hasr u kasr etmek: sınırlandırmak
[2] füruht etmek: satmak
[3] naşi: dolayı
[4] aşair: aşiretler
[5] hıfzetmek: saklamak
[6] ılgar: dört nala
[7] mütehammil olmak: dayanmak
[8] külfet: sıkıntı, zorluk
[9] maahaza: bununla beraber
[10] Urban: Arap bedevileri
[11] irkâben: bindirerek
[12] hasar-dide olmak: zarar görmek

meşhur at pazarlarında edilen muamele-i bey' ü şiranın[1] tatili yüzünden bir sınıf halkın emr-i maişetine[2] halel gelmesi ve üçüncüsü hükûmetin istihsal eylediği[3] külliyetli rüsumun[4] zayi olmasıdır."

Cevabını aldım ve bir aralık Kerh cihetindeki muattal[5] ahırları gidip görerek cesamet ve kesretlerine nazaran filhakika şu memnuiyetle ehemmiyetli bir dad ü sitte[6] de halel getirilmiş olduğunu anladım. Muahharen Hindistan'a hayvan nakli için bazı kuyut[7] ve şürut[8] ile mezuniyet verilmiş ise de zengin cambazlar o vakit ahırlarını dağıtmış ve sermayelerini başka muamele-i ticariyeye[9] hasreylemiş[10] olduklarından o mühim at pazarını yeniden canlandırmak epeyce vakte muhtaçtır.

Güzel at tedarik edebilmekten ümidi keserek bir yağız Aneze atı buldum, aldım. Aneze hayvanları da gayet güzeldir. Fakat sagir kıtada[11] olurlar.

Kâzımiye

Teşrinievvel'in[12] yedinci Pazartesi günü Aşr-ı Muharrem[13] idi. İranlıların İmam Musa el-Kâzım Hazretleri'nin türbe-i şerifeleri sahnesinde icra eyledikleri matemi görmek üzere bazı zevat[14] ile beraber Kâzımiye kasabasına gittik.

[1] muamele-i bey' ü şira: alışveriş işi
[2] emr-i maişet: geçinme
[3] istihsal eylemek: elde etmek
[4] rüsum: vergiler
[5] muattal: işlemez
[6] dad ü sit: alışveriş
[7] kuyut: kayıtlar
[8] şürut: koşullar
[9] muamele-i ticariye: ticari işler
[10] hasreylemek: yöneltmek
[11] sagir kıta: küçük boy
[12] teşrinievvel: ekim (ay)
[13] aşr-ı muharrem: muharrem ayının onuncu günü
[14] zevat: kişiler

Hazret-i imamın merkad-i mübarekleri[1] camiin derunundadır[2]. Hem türbe ve hem de cami-i şerif olan bu bina-yı cesim[3] ile dört adet minaresi murabbaü'ş-şekl[4] gayet vâsi[5] ve mermer döşeli bir avlunun ortasında vaki olup Arap ve Acem sanayi-i mimariyesini havi[6] ve derun ve birunu[7] fevkalade müzeyyendir[8]. Avlunun dört tarafı züvvar[9] ve hademe vesairenin ikametlerine mahsus odalarla muhattır. Türbenin yüksek ve cesim olan orta kubbesinin üzeri ve minarelerin tepeleri altın kaplamalı tuğladandır. Bu kubbenin cevanib-i erbaası[10] sagir kubbelerle müteaddit ince direkler üzerinde saçaktır. Gerek direkler ve gerek saçakların tavanı ile kubbelerin derunu, nice bin ince tahta ve ayna parçalarıyla işlenmiştir. Minare şerefelerinin üzerinde dâiren-mâdâr[11] ince ve müzehhep[12] direklerle saçak vardır. O gece Kâzımiye kasabasında kalarak matemi seyrettik. Resm ü ayin-i mateme[13] iştirak eden Şii mezhep Araplarla karılarının kesreti[14] şayan-ı taaccüp raddedeydi.

*

Nefs-i Bağdat'ta[15] meşhur ziyaretgâh olarak Şeyh Abdülkadir Geylânî Hazretleri'nin ve münhedim[16] kale dâhilinde ve mahallat haricinde Şeyh Ömer Sühreverdi ve karşı yakada Şeyh Maruf-ı Kerhî Hazretleri'nin ve bunlardan

[1] merkad-i mübarek: mübarek mezar
[2] derun: iç
[3] bina-yı cesim: büyük bina
[4] murabbaü'ş-şekl: dörtgen şeklinde
[5] vâsi: geniş
[6] havi: içeren
[7] birun: dış
[8] müzeyyen: süslü
[9] züvvar: ziyaretçiler
[10] cevanib-i erbaa: dört taraf
[11] dâiren-mâdâr: çepeçevre
[12] müzehhep: yaldızlanmış
[13] resm ü ayin-i matem: matem töreni
[14] kesret: çokluk
[15] nefs-i Bağdat: Bağdat'ın içi
[16] münhedim: yıkılmış

başka İmam-ı Ahmed Hanbelî ve Şeyh Şiblî ve Sırrî-i Sekatî ve Seyit Ebu'l-Hasan Ali gibi birçok mazanne-ı kiramın[1] ve Harun el-Reşit'in zevcesi Sitti Zübeyde'nin türbeleri vardır. Bu ziyaretgâhların en müzeyyen ve en mamuru Şeyh Abdülkadir Geylânî Hazretleri'nin merkat ve cami-i şerifleridir. Pek ziyade olan evkaf[2] ve akarından[3] başka Hintli ve Buharalı züvvar taraflarından külliyetli[4] akçe ve hediyeler getirilir.

İkbalü'd-Devle

Hindistan prenslerinden olup elli seneden beri Bağdat'a hicretle ihtiyar-ı ikamet etmiş[5] olan meşhur İkbalü'd-Devle'yi görmek Bağdat seyahati teferruatından olmakla, bir gün Merkez Mutasarrıfı Nâzım Bey ve Defterdar Hasan Rıza Efendi ile beraber bu zatın şat[6] üzerinde ve Bâbü'ş-Şarkî civarında vaki sahilhanesine[7] giderek kendisiyle mülakat eyledim. Yetmiş yaşını tecavüz etmiş[8] bir ihtiyardı. Bununla beraber kuvve-i fikriyesi[9] yerinde gayet hoşsohbet ve letaif-gû[10] idi. Servetine bir had ve derece tayini mümkün olmadığı ve mahzende sandıklar dolusu nükud[11] ve mücevheratından maada[12], İngiltere Bankası'nda yirmi beş milyon lirası bulunduğu hâlde hisset[13] ve denaetinin[14] derecesi de o nispette kabil-i tarif değildi. Zira elli seneden beri kendisine

[1] mazanne-i kiram: büyük veli
[2] evkaf: vakıflar
[3] akar: gelir getiren mülk
[4] külliyetli: pek çok
[5] ihtiyar-ı ikamet etmek: yerleşmek
[6] şat: nehir
[7] yalı
[8] tecavüz etmek: aşmak, geçmek
[9] kuvve-i fikriye: düşünce gücü
[10] letaif-gû: nüktedan
[11] nükud: nakit paralar
[12] maada: başka
[13] hisset: cimrilik
[14] denaet: bayağılık

vatan-ı sânî[1] ittihaz eylediği[2] Bağdat'ta hayır ve hasenata dair bir akçe sarf ettiğini bilen yoktur. Hâlbuki mutasarrıf olduğu külliyetli emlakı yüzünden şunu bunu izaç[3] kastıyla açtığı davalardan dolayı avukatlara ve şuna buna birçok para ve hediyeler vermesine hisseti mâni olmazdı. Bahusus bir mirasyedinin dalkavuğuna edebileceği hâm-ı tekâlif[4] kabilinden bir münasebetsizlik icra ettirmek için üç beş yüz lira birden sarf eylediği çok olurdu. Hanesi müteaddit cariyelerle memlu[5] olup hiçbirini sokağa çıkarmaz ve hiç kimsenin haremiyle görüştürmezdi. Bir müddet sonra ben daha Bağdat'tayken bilavaris[6] vefat etti. Kendisi İngiliz tebaasından olmakla bittabi terekesine İngiliz konsoloshanesi vaz-ı yed eyledi[7].

Bağdat'ın Etrafıyla Bazı Mülhakatı[8]

Bin üç yüz bir senesi Teşrinisanisi'nin on yedinci Pazar günü[9] Kerbela'ya müteveccihen[10] Bağdat'tan hareket eyledim. Kerh cihetinde, bir saat ileride Har dedikleri mahalde, feyezan[11] zamanları bir su hasıl olup şatta cereyan eder[12]. Bu suyun üzerinde dubadan bir sagir köprü vardır ki belediye tarafından bir mültezime verilir. Mültezim de geçen yolculardan tarifesi veçhile bir mürüriye resmi[13] alır. Feyezan mevsimi olmamak hasebiyle dere kurumuş ve

[1] vatan-ı sânî: ikinci yurt
[2] ittihaz eylemek: saymak
[3] izaç: rahatsız etme, bunaltma
[4] hâm-ı tekâlif: nafile teklifler
[5] memlu: dolu
[6] bilavaris: varisi olmadan
[7] vaz-ı yed eylemek: el koymak
[8] mülhakat: bir yere bağlı olan yerler
[9] Miladi 29 Kasım 1885
[10] müteveccihen: gitmek üzere
[11] feyezan: taşkın
[12] cereyan etmek: akmak
[13] mürüriye resmi: geçit vergisi

köprünün dubaları bir kenara çekilmişti. Bittabi derenin kurumuş olan yatağından geçtik. Öbür tarafta bulunan mültezimin adamları yanımıza gelip köprü parası istediler. Derenin susuzluğundan naşi[1] yerinden kaldırılmış olan bir köprünün üzerinden geçmeyen yolculardan köprü parası alınması garaiptendi.

Üç saat ileride Azad Han isminde bir han harabesi ve bir saat sonra Mahmudiye nahiyesi merkezine vasıl olarak biraz istirahat ve kahvaltı ettikten sonra, üç saat daha ileride İskenderiye Hanı'na gelip gece orada kaldık. Esna-yı rahta[2] basit ve hâlî olan zeminin bazı mahallerinde büyücek göl gibi sular görünmekte ve hatta gölün ortasında yüksek yerlerin ada gibi suda aksi müşahede olunmaktaydı[3]. Meğer bu görünen göller çöllere mahsus, serap denilen aks-ı ziyadan[4] ibaretmiş. Takarrüp edildikçe[5] hayal gibi mahvoldu.

Bu mevsim çöl tarikiyle[6] hacdan avdet[7] zamanı olduğuna binaen yol üzerinde ve hanlarda Arap ve Acem ve Kürt ve Tatar ve Hintli ve Buharalı akvam-ı muhtelifeden[8] mürekkep ve müteaddit hüccâc[9] kafilelerine tesadüf etmekteydik. Bu hüccâc yolda giderken her kafilenin reisi veyahut şeyhi tarafından verilen işaret üzerine, beş on dakikada bir kere cehr[10] ile bir ağızdan salavat-ı şerife getirmekteydiler.

O gece bizimle beraber İskenderiye Hanı'nda kalmış olan birtakım Karapapaklı hacıların garip bir tarzda namaz kılmakta olduklarını müşahede eyledim. Şöyle ki: Hanın

[1] naşi: dolayı
[2] esna-yı rah: yolculuk sırası
[3] müşahede olunmak: görülmek
[4] aks-ı ziya: ışık yansıması
[5] takarrüp etmek: yaklaşmak
[6] tarik: yol
[7] avdet: dönüş
[8] akvam-ı muhtelife: çeşitli milletler
[9] hüccâc: hacılar
[10] cehr: açık, aleni

avlusu ortasında bir seddin üzerinde akşam namazı kılarken, ellerini iki yanlarına salıvererek etrafa bakmakta ve hatta su taşıyan sakaya kırbasını falan mahalle boşaltmasını elleriyle irae etmek[1] veyahut refiklerinden[2] birine yer göstermek gibi işaretler eylemekteydiler. Böyle etrafına bakarak ve rumuz[3] ve işaret ederek umur-ı dünyeviye[4] ile meşgul olanları henüz namaza şüru etmemişler[5] zannediyordum. Müteakiben rükû ve sücuda[6] vardıklarını görünce namazda olduklarını anladım.

Musayyib

Ertesi günü alesseher[7] İskenderiye Hanı'ndan hareketle iki saatte Musayyib'e muvasalat eyledik[8]. Musayyib, Kerbela Sancağı'na tabi ve Fırat üzerinde vaki bir nahiye merkezidir. Memleket Fırat'ın sol yakasında ise de karşı tarafta da bir mahallesi ve iki sahil beyninde[9] emsali gibi duba üzerine yapılmış ahşap köprüsü vardır. Fırat üzerinde ağaçtan mamul, muhtelif cesamette[10] ve yelken kürek istimal eder kayıklar görülür. Bu kayıkların büyüklerine "tarrade" ve küçüklerine "sakiye" derler. Bağdat'taki küfelerden Fırat Nehri'nde de bulunur ise de azdır. Fırat'ın iki sahili Dicle gibi birtakım karyeler ve hurmalıklar ile mamurdur. Bağdat ile Musayyib arasındaki çölde yalnız Har ve Mahmudiye ile Musayyib'in etrafı mezru[11] ve kusur[12] arazi hâlîdir.

[1] irae etmek: göstermek
[2] refik: arkadaş
[3] rumuz: işaretler
[4] umur-ı dünyeviye: dünyaya dair işler
[5] şüru etmek: başlamak
[6] sücut: secde etme
[7] alesseher: gün doğmadan
[8] muvasalat eylemek: ulaşmak
[9] beyninde: arasında
[10] cesamet: büyüklük
[11] mezru: ekili
[12] kusur: kalan, diğer

Beyne'n-nehreyn[1] bu arazi-i hâlîyenin[2] vaktiyle her ciheti mezru olduğu âsârı[3] mevcut ve meşhut bulunan cesim kanallardan anlaşılıyor. Bu kanallar elyevm[4] kum ile dolup metruk kalmıştır. Musayyib'te biraz istirahatten sonra köprüden karşı yakaya geçerek üç saat ileride bir han harabesinde kahvaltı ettik ve iki saat daha yol giderek beş saatte Kerbela'ya vasıl olduk.

Kerbela

Kerbela sekenesinin hemen kâffesi[5] Şii mezhep ve kısm-ı azamı[6] İranilerden mürekkeptir. Bunlardan başka her sene İran'dan külliyetli[7] züvvar[8] gelir gider. On beş yirmi sene mukaddem[9] memleketin tevsiine[10] teşebbüs olunarak mahallat-ı atikanın[11] haricine sokakları vâsi[12] ve muntazam bir mahalle ihdas[13] ve hükûmet konağı bu mahalle-i cedidenin[14] müntehasına[15] inşa edilmiştir. Mahallat-ı atikanın sokakları pek dar olduğu gibi hanelerinin sokağa nazır pencereleri yoktur. Memleketin çarşısı kâgir kemerli ve esnafın çoğu İranlıdır. Adi kahvehanelerden başka şehrin bir meydanında bazı kimseler tuğladan birer kahve ocağı inşa ederek açıkta kahve ve çay satarlar. Mahallat-ı atika sokaklarının darlığından başka nezafetten[16] mahrumiyeti nazar-ı

[1] beyne'n-nehreyn: iki nehir arası
[2] arazi-i hâlîye: boş araziler
[3] âsâr: izler
[4] elyevm: bugün
[5] kâffe: hep, bütün
[6] kısm-ı azam: büyük bölüm
[7] külliyetli: pek çok
[8] züvvar: ziyaretçiler
[9] mukaddem: önce
[10] tevsi: genişletme
[11] mahallat-ı atika: eski mahalleler
[12] vâsi: geniş
[13] ihdas: oluşturma
[14] mahalle-i cedide: yeni mahalle
[15] münteha: son
[16] nezafet: temizlik

teessüfle görülür ve taaffünden[1] geçilmez. Kerbela'ya Hüseyniye isminde cesim bir kanal ile Fırat'tan su gelir ve mevsimine göre bu kanalda büyük kayıklar işler. Kerbela'nın bu cihetinde arazi, mezru ve mamurdur ve kanal boyu hurmalıkları bir buçuk saat kadar imtidat eder[2].

Muvasalatımızın ertesi salı günü Reis-i Şüheda ve Sıbt-ı Resûl-ı Kibriyâ[3] İmam Hüseyin radıyallahu anh hazretleriyle İmam Abbas radıyallahu anh hazretlerinin türbe-i şerifelerini ziyaret eyledim. İmam Hüseyin radıyallahu anh hazretlerinin türbe-i şerifeleri, İmam Musa el-Kâzım Hazretleri'nin bâlâda tarif olunan türbelerinin aynı ise de ondan daha mükelleftir. Mesela kapıları kâmilen altın ve gümüş kaplama olarak üzerlerinde kabartma âyât-ı Kuraniye[4] yazılı kitabeler ve gümüş çivilerin başlarında akik-i Yemanî[5] vesair zî-kıymet[6] taşlar vardır. Türbe dâhilinde gayet büyük ve mükellef avizeler ve kubbenin etrafında altın ve gümüş levhalara yazılmış mersiyeler muallaktır[7]. Duvarların bir kısmı yeşim denilen taştan ve zemini renkli mermerdendir. Merkad-i şerifin üzerinde altın ve gümüşten mamul kubbeli bir şebeke olup derunundaki sanduka siyah puşidelidir[8]. Şebekenin bir kapısı olduğundan Kilitdâr[9] Seyit Cevat Efendi meriyyü'l-hatır[10] olan züvvara bu kapıyı

[1] taaffün: pis koku
[2] imtidât etmek: sürmek, uzanmak
[3] sıbt-ı resûl-i kibriya: Hz. Muhammed'in torunu
[4] âyât-ı Kuraniye: Kuran ayetleri
[5] akik-i Yemanî: Yemen akiki
[6] zî-kıymet: kıymetli
[7] muallak: asılı
[8] puşide: örtü
[9] kilitdâr: türbe anahtarını taşıyan görevli
[10] meriyyü'l-hatır: itibarlı

açarak birlikte sandukanın yanına duhul[1] ile dua eder. Seyit Cevat Efendi bu fakire de ibraz-ı hürmet[2] ve riayetle o yolda ziyaret şerefine nailiyetime delalet etti ve eyyam-ı matemde[3] şebeke ve sandukanın üzerine vazı[4] mutat[5] olan siyah örtüden tebriken bir parça ihda eyledi[6]. Türbe-i şerifenin kubbesiyle minarelerinin alemlerinde daimî surette birer siyah sancak muallaktır. Türbe-i şerife derununda birçok ahundlar[7] vaaz eder ve züvvarın kimisi bülentavaz[8] ile mersiye okur ve kimisi büka[9] ve feryat eyler. Vakıa esna-yı ziyarette vaka-i ciğer-sûz[10] Kerbela hatıra gelip de müteessir ve dilhun[11] olmamak kabil değildir. Türbenin avlusu dediğimiz sahnede, birtakım kehribar ve akik ve necef taşları, satıcı ve tespihçi sergileri vardır. Birçok Arap karıları da hurma yaprağından yapılmış, hasır yelpazeler satarlar.

Şiilerin Kerbela'ya külliyetli cenaze nakil ve defin eyledikleri malumdur. Binaenaleyh sahnenin dört tarafındaki odaların pek çoğunda Hint ve İran prenslerinin mezarları vardır. Ahad[12] cenazeleri kıl çuval sarılı tabutlar içinde gelir ve sahnenin altında mağaralar olduğundan bu cenazeler evvela türbe derununa götürülerek merkad-i şerifin etrafında dolaştırıldıktan sonra o mağaralara vazolunur[13]. Mağaralar

[1] duhul: girme, giriş
[2] ibraz-ı hürmet: hürmet gösterme
[3] eyyam-ı matem: yas günleri
[4] vaz: konulma
[5] mutat: her zamanki
[6] ihda eylemek: hediye etmek
[7] ahund: İran'da din adamlarına verilen ünvan
[8] bülendavaz: haykırma
[9] büka: ağlama
[10] vaka-i ciğer-sûz: ciğer çok acı olay
[11] dilhun: içi kan ağlayan, çok üzüntülü (kimse)
[12] ahad: kişiler
[13] vazolunmak: konulmak

her ne kadar vâsi[1] ve cesim[2] ise de her sene getirilen cenazelerin kesretine[3] mebni[4] üç beş senede bir kere tahliyesine lüzum görülür ve ihraç edilen kemikler hatab[5] yerine külhanlarda yakılmak üzere hamamcılar tarafından satın alınırmış.

İmam Abbas radıyallahu anh hazretlerinin türbe-i saadetleri diğerlerinin resmindeyse de altın ve gümüş ile masnu[6] olmayıp mütenevvi[7] çiçek resimleriyle müzeyyen[8] ve mülevven[9] kâşî denilen İrankârî[10] tuğladandır.

Teşrinisani'nin[11] yirminci Çarşamba sabahı sokakta bir gürültü işiterek uyandım. Misafir olduğum hanenin sokağa nazır penceresi olmayıp fakat balkon gibi bir yere açılır kapısı vardı. Bu kapıyı açarak sokağa baktım. Kırk elli kadar bedevi Araplar ellerinde tüfek ve kılıç ve kalkan ile "Mefâilün Feûlün" vezninde bir ibareyi tekrar ederek ve jimnastik adım tarzında durdukları yerde sıçrar gibi yürüyerek gitmekteydiler. Önlerinde hayvan üzerinde eli mızraklı bir de şeyhleri vardı. Bu şeyh bazen atın başını çekip durdukça Araplar da durmaktaysalar da durdukları müddetçe kâh ileriye ve kâh geriye teveccüh[12] ve hareket ederek sıçramanın ve söyledikleri ibarenin usul ve ahengini bozmamaktaydılar. Bunlar geçip gittikten sonra, diğer fırka Araplar aynı tarzda sıçrayıp bağırarak takım takım mürur ettiler[13]. Bu nümayişin[14] ne olduğunu ve bu Arapların böyle fırka fırka nereden gelip nereye gittiklerini hane sahibinden

[1] vâsi: geniş
[2] cesim: büyük
[3] kesret: çokluk
[4] mebni: -den dolayı
[5] hatab: odun
[6] masnu: sanatlı
[7] mütenevvi: çeşit
[8] müzeyyen: süslü
[9] mülevven: renkli
[10] İrankârî: İran işi
[11] teşrinisani: kasım ayı
[12] teveccüh: yönelme
[13] mürur etmek: geçmek
[14] nümayiş: gösteri

sual eyledim. "Meşahir-i şüc'ân-ı Arap'tan[1] Hur nam zatın şehir civarında vaki[2] türbesinin bugün ziyaret günüdür. Etraftaki kabail-i Arap[3] böyle takım takım ziyaretine giderler. Arapların söyledikleri ibare şeyhlerinin şöhretini veyahut methüsenasını[4] müşirdir[5]. Şu suretle şeyhlerinin şöhret ve medhini zikrederek sıçramalarına beyne'l-Arap[6] (hûse) tabir olunur. Şenlik ve ziyaret ve düğün gibi şeylerde bu veçhile ilan-ı meserret[7] eylemek âdetleri iktizasındandır." dedi.

Rezzaze ve Şefasiye

O gün saat altı raddelerinde, hükûmetten dört zaptiye ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresinden birkaç kolcu alarak Şamiye Çölü'nde vaki Şefasiye memlehasını[8] görmek üzere Kerbela'dan hareket eyledim. Üç buçuk saat ileride Rezzaze isminde kamıştan yapılmış yüz kadar haneyi havi, bir Arap karyesine geldik. Burası Aneze aşireti meşayihinden[9] Fehd nam[10] zatın çiftliği ve makarr-ı ikametidir[11]. Kendisine hükûmet-i seniye canibinden[12] beylik ünvanı verilmiştir. Fehd Bey Berrü'ş-Şam taraflarındaymış. Macit isminde bir vekili bizi istikbal ederek[13] o gece orada mihman eyledi[14].

Kabail-i bedeviyenin[15] birer şeyhi bulunduğu gibi her kabile müteaddit fırkalara münkasım[16] olarak her fırkanın

[1] meşâhir-i şüc'ân-ı Arap: meşhur Arap yiğitleri
[2] vaki: olan
[3] kabail-i Arap: Arap kabileleri
[4] methüsena: övgü
[5] müşir: gösterge
[6] beyne'l-Arap: Araplar arasında
[7] ilan-ı meserret: sevinç gösterme
[8] memleha: tuzla
[9] meşayih: şeyhler
[10] nam: isimli
[11] makarr-ı ikamet: ikamet yeri
[12] canip: taraf
[13] istikbal etmek: karşılamak
[14] mihman eylemek: misafir etmek
[15] kabail-i bedeviye: göçebe Arap kabileleri
[16] münkasım: bölünen

da "uceyd" tesmiye olunur[1] birer reisi vardır. Şelfe dedikleri kısa mızrağı istimale[2] muktedir olanlar uceyd olur.

Bedeviler beyninde[3] teşrifat yoktur. Şeyhlerini sadece kendi isimleriyle, "falan" diye çağırırlar. Yalnız elfaz-ı tazimiyeden[4] olmak üzere "Ya mahfuz!" diye hitap ederler ve şeyhleri efrad-ı Arap'tan birini çağırdıkta o Arap "Avnek!" diye cevap verir.

Müntefik aşiretinin Arapları cim harfini ya gibi telaffuz ederler. Bunlar yok manasına olan "lâ" edat-ı nefyini[5] asla kullanmazlar. Hiçbir şey için yok demeyip "sen sağ ol" veyahut "ömrün uzun olsun" gibi tabirlerle yok manasını ifade ederler.

*

Rezzaze'de akşamüzeri etrafı temaşa ile istirahat etmekteyken köyün haricinde birkaç Arap'ın bir devenin ardı sıra koşmakta ve deveye takarrüp ettikçe[6] ellerindeki değneklerle başına vurmakta olduklarını görüp Macit'ten sebebini sordum. "Bu deve hac olmuş." cevabını verdi. Hac olmanın tarifini rica ettim. "Deve hac olunca bulunduğu mahalli ve arkadaşlarını terk ederek firar ve başka bir kafileye iltihak[7] eyler. Bağlamakla zaptolunmaz. İşte böyle başına vura vura sersem ederler. Artık gidemez." dedi. Hacı devesini bilirdim. Deve hacısını da burada öğrendim!

Gece derununda[8] yattığım kamış sarifenin[9] tavanından yüzüme gözüme pamuk gibi bir nevi ince tozlarla su

[1] tesmiye olunmak: isimlendirilmek
[2] istimal: kullanma
[3] beyn: ara
[4] elfaz-ı tazimiye: övücü sözler
[5] edat-ı nefy: yokluk edatı
[6] takarrüp etmek: yaklaşmak
[7] iltihak: katılma
[8] derun: iç
[9] sarife: bir çeşit Arap çadırı

damlaları dökülmekteydi. Uyku uyumak kabil olamadı. Şafaktan pek çok evvel kalkıp yolumuza gitmek üzere arkadaşlarımı uyandırdım. Zaptiyelerimiz Şefasiye'nin yolunu bilmiyorlarmış. Yolu göstermek üzere köyden Nisab isminde bir Arap verdiler.

Macit ile akşamdan tuz kaçakçılarına dair mübahase eylediğimiz[1] sırada, kendi aşiretinin böyle nâ-meşru[2] işlerde bulunmadığını ve hatta Şefasiye memlehasının nerede olduğunu bilmediklerini söylemiş ve daha garibi isbat-ı müddea[3] için bize yedirdiği yemeklere tuz koymamışken ertesi günü, refakatimize verdiği Arap'a Şefasiye yolunu kendisinin tarif ve irae etmesi[4] doğrusu Arapların zekâvet-i fıtriyeleri[5] ile nispet kabul etmez tenakuzundan[6] ve âdeta ahmaklıktandı.

Rezzaze'den hareket ettik. Delilimiz[7] olan Nisab altmış beş yaşında uzun boylu ve hafifü'l-lihye[8] bir Arap'tı. Piyade olarak önümüze düştü. Ortalık henüz ağarmamış ve hava şiddetli soğuk ve rutubetliydi. Şefasiye memlehası cesim bir göl olmakla oradan hasıl olan duman, karanlığa inzimam ederek[9] on adım ilerisi görünmez olduğu hâlde Nisab yolu şaşırmadı. Üç saat bu hâlde gittik. Bade[10] güneş doğdu ve duman yavaş yavaş yükselip bir çeyrek ileride memleha büyük bir deniz gibi göründü.

[1] mübahase eylemek: konuşmak
[2] nâ-meşru: yasal olmayan
[3] isbat-ı müddea: iddiayı ispat
[4] irae etmek: göstermek
[5] zekâvet-i fıtriye: doğuştan gelen zekilik
[6] tenakuz: çelişki
[7] delil: rehber
[8] hafifü'l-lihye: seyrek sakallı
[9] inzimam etmek: katılmak
[10] bade: sonra

Memlehayı muayeneden sonra saat altı buçukta oradan hareketle üç saatte Rezzaze'ye ve bir saat istirahatten sonra ezan vakti Kerbela'ya avdet[1] ve muvasalat eyledim[2].

*

İmam Hüseyin radıyallahü teâlâ anh hazretlerinin türbe-i saadetlerine Hint ve İran'dan külliyetli zî-kıymet[3] eşya ve mücevherat ihda[4] ve irsal[5] olunduğu malumdur. Bunlar türbe dâhilinde vaki hazine odasında mahfuzdur[6]. Teşrinisani'nin yirmi ikinci Cuma günü Bağdat'a avdet için Kerbela'dan hareket etmezden evvel hazinenin görülmesi mümkün ise iraesini[7] rica ile Kilitdâr Seyit Cevat Efendi'ye haber gönderdim. Muvafakat eylemekle saat beşte Seyit Cevat Efendi'nin türbe-i şerife sahnesindeki odasına gittim. Önüme düşerek evvela, sahnede vaki odalardan birinin kapısını açıp "İşte burada kalıçalar[8] mahfuzdur." dedi. İçeri girdim ise de oda karanlık olmakla kalıçaların top top raflarda durduğunu tahmin ile anladım. Fakat bir şey göremedim. Oradan çıkıp türbe-i şerifenin içine girdik. Burada da cesim miftahlarla[9] ve kemal-i müşkülat[10] ile bir kapı açarak bir karanlık odanın daha içine dâhil olduk. Bir kenarda iki büyük tahta sandık duruyordu. "İşte bunlar kâmilen altın ve gümüş ve mücevherat ile memludur[11]. Üzerleri de Bağdat evkaf[12] muhasebecisiyle benim tarafımdan müştereken mühürlüdür." dedi! Diğer açık bir sandık daha irae ederek "Bunda da bazı sırma işlemeli ve altın alemli bayrak vesair

[1] avdet etmek: dönmek
[2] muvasalat etmek: ulaşmak, varmak
[3] zî-kıymet: kıymetli
[4] ihda: hediye etme
[5] irsal: gönderme
[6] mahfuz: saklı
[7] irae: gösterme
[8] kalıça: küçük halı, seccade
[9] miftah: anahtar
[10] kemal-i müşkülat: büyük zorluklar
[11] memlu: dolu
[12] evkaf: vakıflar

esbab-ı tezyinat[1] ile şebekenin perdeleri vardır." diye ehemmiyetsiz birkaç parça şey gösterince bila-ihtiyar[2] gülmeye başladım. Ben ise müşahede edeceğim güzel şeylerin şayanı zikir olanlarını kayd u işaret için elime bir cüzdan ile bir kurşun kalemi almıştım. Güya sandıkların yerinde olup olmadığını tahkike gelmişim gibi adamcağız ihtiyar-ı zahmetle bana birkaç kapalı sandık gösteriyordu!

Bu vesileyle türbe-i şerifeyi bir daha ziyaret şerefine nail olduktan sonra haymegâh-ı hazret-i imamı[3] da ziyaretle Seyit Cevat Efendi'ye veda ederek saat altıda Kerbela'dan hareket ve on birde Musayyib'in karşı yakasındaki mahallede vaki Bektaşi tekkesine inip gece orada beytutet eyledim[4]. Ertesi sabahı saat birde hareketle on iki saatte Bağdat'a muvasalat olundu.

Tâk-ı Kisrâ

Selman-ı Pak radıyallahü anh hazretlerinin türbe-i şerifeleriyle meşhur, Tâk-ı Kisrâ yani kadimen[5] müluk-ı Sasaniye'nin[6] merkez-i idaresi olan Medâin Harabesi, Bağdat'tan altı saat aşağı Dicle üzerindedir. Görüp ziyaret etmek üzere iki arkadaşla Kanunuevvel'in[7] yedinci Cumartesi akşamı Linç Kumpanyasının Basra'ya giden bir vapuruna râkiben[8] gece saat dörtte Bağdat'tan hareket eyledik. Hasbe'l-mevsim[9] Dicle'nin suları azdı. Bir buçuk saat kadar

[1] esbab-ı tezyinat: süsleme araçları
[2] bila-ihtiyar: elde olmadan
[3] haymegâh-ı hazret-i imam: imam hazretlerinin çadırının kurulduğu yer
[4] beytutet eylemek: gecelemek
[5] kadimen: eskiden
[6] müluk-ı Sasaniye: Sasani hükümdarları
[7] kanunuevvel: aralık (ay)
[8] râkiben: binerek
[9] hasbe'l-mevsim: mevsime göre

yol gittikten sonra, Garâre denilen mahal pişgâhında[1] vapur kuma oturdu.

Bir arızaya uğramaksızın doğru gidilse Tâk-ı Kisrâ'ya gece saat onda varılacaktı. Saat on ikide, sabah olduğu cihetle iki saat kadar hâlî[2] çölde karanlıkta ve ayazda beklemek lazım geldiğinden yolda ne kadar gecikilse o kadar işimize gelecek ve hatta vapurda biraz uyku kestirmek bile mümkün olacaktı. Binaenaleyh vapurun oturmasına memnun oldum. Lakin vapuru kurtarmak için etrafa attıkları demirlerle zincirlerin ve tayfaların gürültüsünden gözümü kapamak mümkün olmadı. Bir saat sonra kumdan kurtulduk ve saat on birde Tâk-ı Kisrâ pişgâhına vasıl olduk. Buraya vapur uğramazken kaptanı bilhassa durup bizi karaya çıkaracağını vadeylemesi üzerine vapura binmiştik. Kendisi gayet nazik ve mükerrem[3] bir adamdı. Birçok izzet ve ikram eylemekle beraber vaadi veçhile Tâk-ı Kisrâ'nın önünde durdu ve filikasıyla bizi karaya çıkardı.

Dicle'nin sol yakasında bulunan bu mahal, her ne kadar hâlî çölden ibaretse de nahiye merkezi itibar olunarak bir de müdür bulundurulmaktadır. Sabaha daha iki saat vakit olmakla beraber rüzgâr sertçe esmekteydi. Biraz ileride görünen müdür konağına kadar gidip kapıyı açtırarak orada barındık ve tulu-ı şemsten[4] sonra Selman-ı Pak Hazretleri'nin türbesiyle Eyvân-ı Kisrâ'yı ziyaret eyledik.

Türbe adi ve harap bir kulübeden ibaretti. Eyvân-ı Kisrâ tuğladan yapılmış gayet cesim[5] bir binadır. Vasatında[6] yetmiş beş kadem irtifasında[7] ve kırk kadem[8] arzında bir

[1] pişgâh: ön
[2] hâlî: ıssız
[3] mükerrem: saygıdeğer
[4] tulu-ı şems: güneşin doğuşu
[5] cesim: büyük
[6] vasat: orta
[7] irtifa: yükseklik
[8] kadem: adım

tâk[1] vardır ki dört saatlik mesafeden görünür. Duvarların sandal dedikleri rayihalı ağaçtan mamul hatılları[2] elyevm[3] abanoz hâlini kesbetmiştir[4]. Veladet-i pür-meymenet-i hazret-i nebevi[5] çatlamış olan mahalli baki ve meşhuttur. Bu eyvanın[6] etrafında Medâin Harabeleri'nin âsârı[7] mevcuttu. Harabeler meyanında[8] mozaik işledikleri sagir[9] ve renkli taş parçaları buldum.

Tâk-ı Kisrâ'dan berren[10] avdet etmek[11] üzere Bağdat'tan hîn-i hareketimizde[12] hayvanlarımızla kahvaltımızı ısmarlamıştık. Saat dörtte geldiler. Bade't-taam[13] yedi buçukta hareket eyledik. İki buçuk saat ileride Dicle'ye munsap olan[14] enhar-ı cesimeden[15] Diyala Nehri'ni kayıklarla geçip gurub-ı şems[16] ile beraber Bağdat'a vasıl olduk.

*

Sıcak memleketlerde ve bahusus Bağdat'ta gurub-ı şems gayet latif ve şayan-ı temaşadır. Akşamüstü saat on birden yarıma kadar bir buçuk saat müddette ufk-ı garbı bin türlü elvan ü eşkâl-i dilfirib[17] peyda eder ve ufukta görünen

[1] tâk: bina kemeri
[2] hatıl: taş duvarı desteklemek için kullanılan kereste tabakası
[3] elyevm: günümüzde, bugün
[4] kesbetmek: kazanmak
[5] veladet-i pür-meymenet-i hazret-i nebevi: Peygamberin kutlu doğumu
[6] eyvan: köşk
[7] âsâr: kalıntılar
[8] meyan: ara
[9] sagir: küçük
[10] berren: karadan
[11] avdet etmek: dönmek
[12] hîn-i hareket: hareket zamanı
[13] bade't-taam: yemekten sonra
[14] munsap olmak: dökülmek, karışmak
[15] enhar-ı cesime: büyük nehirler
[16] gurub-ı şems: güneşin batışı
[17] elvan ü eşkâl-i dilfirib: cazibeli şekiller ve renkler

hurma ağaçları, muhtelif renkte atlas kumaş hâlini kesbeden vech-i sema[1] üzerine sûzenî[2] işlenmiş zannolunur ve bade'l-gurub[3] ufkun ziyası fecr-i şimalî[4] tarzında bütün gökyüzüne bir latif renk verir.

Fehâme

Bağdat'ta müşerref olup pek çok nevaziş[5] ve iltifatını gördüğüm Kâzım Paşa, Bağdat'ın üst tarafında iki saat mesafede vaki, Fehâme nam[6] mahalde bir çiftliğe mutasarrıftır. Ara sıra oraya giderek birkaç hafta ikamet eder. Ehibbasından[7] bazılarıyla bu fakiri Fehâme'ye davet etmekle Kanunuevvel'in yirmi yedinci günü ilk defa olarak azimet ve iki gece kalıp avdet eyledim. Aşar[8] Nazırı Aziz Efendi ve Defterdar Hasan Rıza Efendi ve Mektupçu Refet Bey ve Hille Mutasarrıf-ı Sabıkı[9] Reşit Paşa ve Necip ve Behçet ve Aziz Beyler ve Binbaşı Raif Efendi ve Sandık Emin-i Sabıkı Abdullah Efendi oradaydılar. Geçirdiğimiz latif zamanın yadı daimîsi[10] bakidir.

Hille

Bin üç yüz iki sene-i Rumiyesi Mart'ının birinci Cumartesi günü[11] Hille'ye müteveccihen Bağdat'tan hareket

[1] vech-i sema: gökyüzü cephesi
[2] sûzenî: ince iğne işi, nakış
[3] bade'l-gurub: gün batımından sonra
[4] fecr-i şimalî: kuzey ışığı
[5] nevaziş: gönül alma, iltifat
[6] nam: isimli
[7] ehibba: dostlar
[8] aşar: toprak mahsullerinden alınan vergiler, öşürler
[9] mutasarrıf-ı sabık: eski mutasarrıf
[10] yad-ı daimî: unutulmaz hatıra
[11] Miladi 13 Mart 1886

eyledim. Hille tariki[1] Kerbela'ya giderken geçtiğim Musayyib tariki ise de Musayyib'e varmaksızın İskenderiye Hanı'ndan sol cihete ayılır.

Akşamı İskenderiye Hanı'na muvasalatla gece yine orada kaldım. Bu defa yattığım odada yarasa kuşları doluydu. Sekiz on tanesi birden odanın içinde dolaşıp yüzüme gözüme çarpmaya başladılar. Bunları odadan dışarı def ile girip çıktıkları deliklere gazete ve bez parçaları tıkayıncaya kadar başıma hâl geldi. Yarasa belasına nihayet verdikten sonra yattım ise de bu havali mart bidayetinde[2] mayıs gibi sıcak olmakla birtakım muziyat[3] ve haşerat[4] ayaklandığından binanın içinden kurbağa ve yılan sesleri gelmeye ve duvarlarda muhtelifü'n-nevi[5] siyah böcekler gezmeye başladı. Velhasıl sefine-i Nuh'a[6] müşabih olan[7] bu odada uyku uyumak kabil olmadı. Ertesi günü oradan hareketle üç saat gittikten sonra, yol üzerinde çadır altında kahvaltı edip iki saat daha ileride Mahavil Hanı'na gelerek biraz istirahat eyledim. İskenderiye Hanı'ndan Mahavil Hanı'na kadar beş ve Mahavil'den Hille'ye kadar da üç saatlik mesafedir.

Bir müdürlük merkezi olan Mahavil, caddeden bir saat içeride sol tarafta kalır. Mahavil Hanı'ndan Hille'ye giderken Bâbil Harabesi, tarikin[8] sağ cihetindedir. Hille'ye girmezden evvel bu harabeyi görmek üzere o cihete tevecüh eyledim ise de arazi-i mezruayı[9] iska eden[10]

[1] tarik: yol
[2] bidayet: başlangıç
[3] muziyat: zararlı hayvanlar
[4] haşerat: haşereler
[5] muhtelifü'n-nevi: çeşitli türler
[6] sefine-i Nuh: Nuh'un gemisi
[7] müşabih olmak: benzemek
[8] tarik: yol
[9] arazi-i mezrua: ekili arazi
[10] iska etmek: sulamak
[11] hark: su akan yarık yer

geçmek kabil olmadı. Yine caddeye ricat ederek[1] ikindiden sonra Hille'ye vasıl oldum.

Hille, Fırat Nehri üzerinde mühim bir mutasarrıflıktır. Hille şehri[2] nehrin iki sahiline münkasım olmakla[3] ara yerde emsali gibi ahşap köprü vardır. Birkaç seneden beri Fırat'ın suyu üst tarafta yani Musayyib'in biraz aşağısında Hindiye ve Kûfe taraflarına giden kanala teveccüh ederek[4] yatağını değiştirmesinden dolayı, Hille'nin önünden geçen asıl yatağında pek az su kaldığından, pek çok hurmalıklar kurumaya yüz tutmuş ve ahali hicret[5] teşebbüsünde bulunmuşken suyu eski yatağına irca[6] için, hükûmet-i seniye canibinden altmış bin lira sarfıyla bir südde[7] inşasına teşebbüs olunmuştur.

Bâbil

Hille'ye muvasalatımın ertesi günü saat altıda Liva Muhasebecisi Süleyman Efendi refakatiyle Bâbil Harabesi'ni gezmeye gittik. Bu cesim[8] harabenin büyük tuğlalardan yapılmış bir iki duvarı elyevm[9] kaimen mevcuttur. Civar kurâ[10] ve kasabatta[11] inşa olunan binalar bu harabeden çıkarılan tuğlalarla yapılmaktadır. Harabe meyanında[12] bir iki nevi kum ve taş kırıntılarından bi't-terkip[13] döktürülmüş murabbaü'ş-şekl[14] ebniye[15] taşlarıyla kırmızı somakiden bir

[1] ricat etmek: geri dönmek
[2] Mukaddema [Önceden] mutasarrıflık merkezi idiyse de sonradan Divâniye kasabası merkez ittihaz olunmuştur [yapılmıştır]. [*Âli Bey'in notu*]
[3] münkasım olmak: bölünmek
[4] teveccüh etmek: yönelmek
[5] hicret: göç
[6] irca: döndürme
[7] südde: set, eşik
[8] cesim: büyük
[9] elyevm: bugün
[10] kurâ: köyler
[11] kasabat: kasabalar
[12] meyan: ara
[13] bi't-terkip: karıştırılarak
[14] murabbaü'ş-şekl: dörtgen şeklinde
[15] ebniye: binalar

arslan heykeli vardı. Ondan başka meydanda bir şey göremedik.

Oradan çıkıp harabe civarında ve Fırat üzerinde Bernun isminde bir karyede Hille eşrafından Ali Çelebi nam zatın bahçesinde, biraz istirahat ve taam[1] ettikten sonra bir sakiyeye râkiben[2] bir buçuk saatte Hille'ye geldik. Fırat boyu iki sahilde büyücek ve mamur köyler vardır ve hatta Tevaric ve Cümcüme ismindeki köyler bir kasaba gibi cesimdir.

Kifl ve Kûfe

Mart'ın dördüncü Salı günü Hille'den Necef-i Eşref ziyaretine hareket ederek beş saatte Zülkifl Aleyhisselam'ın türbesi bulunmasından dolayı Kifl tesmiye olunan[3] karyeye geldim. Kifl küçük bir köyse de Zülkifl Aleyhisselam'ın türbesi Yahudilerin büyük bir ziyaretgâhıdır. Bağdat millet-i Museviyesi mütemevvilanından[4] olup, mutasarrıf olduğu külliyetli arazinin ziraatıyla iştigal için burada ihtiyar-ı ikamet etmiş olan Salih Danyal Efendi'nin hanesinde bir saat kadar istirahat ve türbe-i şerife ile Hızır Aleyhisslam'ın makamını ve âsâr-ı Arap'tan bir cami-i şerif harabesini ziyaret ettikten sonra mavna cesametinde[5] bir tarradeye râkiben ve Kûfe'ye müteveccihen[6] Kifl'den hareket eyledim. Kifl karyesi, asıl suyun geçtiği kanaldan uzak ise de bâlâda[7] zikrolunduğu üzere Fırat Suyu, Hindiye cihetine tahvil-i mecra[8]

[1] taam: yemek
[2] râkiben: binerek
[3] tesmiye olunmak: isimlendirilmek
[4] mütemevvilan: varlıklı kimseler
[5] cesamet: büyüklük
[6] müteveccihen: gitmek üzere
[7] bâlâ: yukarı
[8] tahvil-i mecra: su yolunun değişimi

ettiğinden dolayı buradan geçen kanala sığmayıp etrafını istila eylemiş ve binaenaleyh Kifl ile Kûfe beyninde âdeta cesim göller ve adalar hasıl olmuştur. Akıntının şiddeti hasebiyle bir buçuk saatte Kûfe'ye vardık. Suyun yüzü Necef-i Eşref ziyaretine giden, karı erkek birçok Arap züvvarın[1] râkib oldukları kayıklarla memluydu[2].

Kûfe elyevm[3] birkaç dükkân ile beş on kamış haneli bir hurmalıktan ibarettir. Necef-i Eşref'in iskelesi olduğundan orada züvvar için daima birkaç hayvan bulunur.

İskeleden bir çeyrek ileride ashab-ı kiramdan bazılarının merkad-i şerifleriyle İmam Ali kerimullah veçhe ve radıyallahu anh hazretlerinin hane-i saadetleri ve Hazret-i Fâtıma radıyallahu anhanın ekmek tabh eyledikleri[4] tennur[5] ve İmam Hasan ve İmam Hüseyin radıyallahu anhumanın tahsil-i ilim eyledikleri mektep gibi âsâr ve emâkin-i mebrukeyi[6] havi olan mahalli ziyaretten sonra, bir buçuk saatte Necef-i Eşref'e muvasalat eyledim.

[1] züvvar: ziyaretçiler
[2] memlu: dolu
[3] elyevm: bugün
[4] tabh eylemek: pişirmek
[5] tennur: fırın, tandır
[6] emâkin-i mebruke: mübarek yerler

Necef

Memleket cesimce ve sur ile muhat[1] olup hariçten meşhed-i Hazret-i Ali[2] kerimullahu vechenin[3] altın kubbesi görünür. Kerbela'ya tabi kaymakamlık merkezidir.

Kûfe ile Necef beynindeki çölün mesafesi cüzi olduğu hâlde, vaktiyle Urban'ın[4] züvvara[5] tasallutuna[6] mebni her on dakikalık mesafeye birer kale inşa olunarak asker ikame edilirmiş. Elyevm asayiş ve emniyet berkemal[7] olduğu cihetle oralardan asker kaldırılmış ve kaleler müşerref-i harap olmuştur. Memleketin harici imaretten hâlî çöldür. Zemini mürtefi[8] olmakla, Fırat'tan istifade mümkün olamadığından ziraat ve filahat[9] edilememektedir. Kale dâhili kâmilen büyut[10] ve emâkin[11] olup bağ ve bahçe yoktur.

O gece Düyûn-ı Umûmiye memuru Abbas Efendi'nin hanesinde beytutet[12] ve ertesi çarşamba günü alessabah[13], meşhed-i hazret-i imamı ziyaret eyledim. Türbe ve sahne İmam Hüseyin radıyallahu anh hazretlerinin türbe-i şerifelerinin resim ve tarzında olmakla beraber haric-i duvarlarının[14] üzerinde minalı[15] levhalar vardır. Dâhil-i türbede[16]

[1] muhat: çevrili
[2] meşhed-i Hazret-i Ali: Hazret-i Ali'nin şehit düştüğü yer
[3] Hazret-i Ali'nin adı anıldığında söylenen, "Allah onun yüzünü şerefli kılsın." anlamına gelen söz.
[4] Urban: Çöl Arapları
[5] züvvar: ziyaretçiler
[6] tasallut: sataşma
[7] berkemal: tam ve yolunda
[8] mürtefi: yüksek
[9] filahat: çiftçilik
[10] büyut: evler
[11] emâkin: binalar
[12] beytutet: geceleme
[13] alessabah: sabahleyin
[14] haric-i duvar: duvar dışı
[15] mina: cam, billur
[16] dâhil-i türbe: türbe içi

pencerelerden birinin derununda İran şahlarından Muhammed Şah Kaçar ile zevcesi medfundur[1]. Bu mezarların üstünde yekpare balgami taşlar[2] mevzu ve bu taşların üzeri kabartma resim ve yazılarla musanna surette menkuştur[3]. Kerbela gibi Necef'e de İran'dan cenaze getirilip defnedilir. Türbe ve sahnenin derunu ve memleketin her tarafı Arap züvvarı ile memluydu. Çarşı ve pazarı biraz dolaştım ve sahnedeki sergilerden bir iki Necef taşı tespih iştira eylediğim[4] sırada bu taşın madeni burada olmayıp Hindistan'dan geldiğini öğrendim. Bade öğle taamı ederek Kûfe'ye indim.

Salih Danyal Efendi beni almak üzere kendi tarradesini Kûfe'ye göndereceğini vadeylemişti. İskeledeki kayıklar meyanında[5], muntazamca bir tarrade görerek mavi renginden Danyal Efendi'nin kayığı olduğunu anlayıp râkib ve akşamüstü Kifl'e vasıl oldum. Danyal Efendi bizi hanesinde misafir etti ve Zülkifl Aleyhisselam'ın mütevellisi Hacı Zarb nam zat taama[6] davetle ikram eyledi. Ertesi perşembe günü Kifl'den hareketle beş saatte Hille'ye muvasalat ve biraz istirahatle kahvaltı ettikten sonra akşamı Mahavil Hanı'na gelerek gece orada beytutet ve ertesi cuma günü Mahavil'den doğruca Bağdat'a avdet eyledim.

*

Bağdat'ta müddet-i ikametimde[7] yerlilerden mülakat edilen zevat[8] sırasında Nakibü'l-eşrâf[9] Kaymakamı Seyit

[1] medfun: defnedilmiş
[2] balgami taş: genellikle açık renkli, damarlı, yarı saydam bir taş türü
[3] menkuş: boya ile süslenmiş
[4] iştira etmek: satın almak
[5] meyan: ara
[6] taam: yemek
[7] müddet-i ikamet: kalış süresi
[8] zevat: kişiler
[9] nakibü'l-eşraf: Hz. Peygamber soyundan gelenlerin kayıtlarını tutmak, uygun şekilde yaşamalarını sağlamak adına görevlendirilmiş kimse

Selman ve biraderleri Abdurrahman Efendilerle Cemilzade Mehmet Efendi ve biraderi Mustafa Efendi ve mahdumu[1] İsa Efendi ve Haydarizade Derviş Efendi ve Müfti-i Bağdat Zehavi Mehmet Efendi ve Aluszade Şakir Efendi ve Paçacı-zade Abdurrahman Efendi ve Rebiaizade Mehmet Bey ve Basra Mutasarrıf-ı Esbakı Süleyman Bey ve Baban hanedanından Hüseyin Bey ve Defterizade İsmail Efendi ve daha sair pek çok zevat taraflarından gösterilen iltifat ve muhabbetin müteşekkir ve minnettarıyım.

Dersaadetli[2] olup Gözlüklü Reşit Paşa merhumun Bağdat valiliği hengâmından[3] beri Irak kıtasında hidemat-ı muhtelifede[4] bulunarak Bağdat'ta ihtiyar-ı ikamet etmiş olan Basra Mutasarrıf-ı Esbakı Yahya Nüzhet Efendi, elinde doğduğum bir baba dostu olduğundan kendisiyle teşerrüf ve mülakat edişime pek memnun oldum.

Bağdat'ta Ziraat, Ticaret ve Sınaat[5]

Irak arazisi birtakım mukataata[6] münkasım[7] olup her mukataanın ism-i mahsusuyla[8] müsemma birer cesim kanalı vardır. Kanaldan araziyi iska[9] için müteaddit enhar-ı sagire[10] teşaub eder[11]. Nehirlere hark derler.

[1] mahdum: erkek evlat
[2] Dersaadet: İstanbul
[3] hengâm: zaman
[4] hidemat-ı muhtelife: çeşitli hizmetler
[5] sınaat: zanaat
[6] mukataat: Osmanlı Devleti'nde devlete ait arazinin kira karşılığında geçici bir süreyle kişiye devredilmesi
[7] münkasım: bölünen, kısımlara ayrılmış
[8] ism-i mahsus: özel isim
[9] iska: sulama
[10] enhar-ı sagire: küçük nehirler
[11] teşaub etmek: şubelere ayrılmak, çatallaşmak

Bâlâda bilmünasebe zikrolunduğu üzere, çölün her tarafında kum ile dolmuş pek çok kanallar vardır. Bu kanalların hafr[1] ve küşadıyla[2] mukataaların imarı için canib-i hükûmetten[3] bi'l-müzayede[4] talibine füruht[5] ve ihale olunmaktaysa da mukataaları imar etmek, amale ve ahaliye muhtaç ve mütevakkıf olup Hıtta-i Irakiye'nin[6] ise vüsatına nispetle sekenesi pek cüzidir.

Elyevm[7] mamur olan mukataat ve arazi birkaç zenginin malı ve Fellahlar bu zenginlerin arazisinde ücret olarak mahsulün bir kısm-ı cüzisine mukabil çalışır çiftçidir. Çiftçilerin ellerine geçen şey kût-ı lâ-yemût[8] taayyüşlerine[9] bile kâfi olmadığından, fazla bir şey kazanarak toprak satın alıp da içinde yaşadıkları mülke cidden merbut olamıyorlar. Zaten hizmetinde bulundukları ağaların toprağında hayme[10] veyahut sarife dedikleri hasırdan mamul hanelerde meskûn olduklarına binaen, başları sıkılınca hayme ve sarifelerini toplayıp suhuletle[11] şuraya buraya dağılıyorlar. Binaenaleyh Irak kıtasında teksir-i nüfus[12] u ahali şu hâl ile mümkün değildir.

Arzın[13] kuvve-i inbatiyesine[14] gelince bir buğday tanesinden seksen doksan tane alır. Hâl böyleyken harice zahire sevkiyle ticaret eden yok gibidir.

---

[1] hafr: kazmak
[2] küşad: açmak
[3] canib-i hükûmet: hükûmet tarafı
[4] bi'l-müzayede: açık arttırmayla
[5] füruht: satış
[6] Hıtta-i Irakiye: Irak memleketi
[7] elyevm: bugün
[8] kût-ı lâ-yemût: ölmeyecek kadar alınan gıda
[9] taayyüş: geçinme
[10] hayme: çadır
[11] suhulet: kolaylık
[12] teksir-i nüfus: nüfus artışı
[13] arz: toprak
[14] kuvve-i inbatiye: bitkilerin yetişme kuvveti, verimlilik

Diyarbekir ve Musul vilayetleri de hariçle zahire ticaretinden mahrumdur. Bu memleketlerde zahire ticareti fazla mahsulü deranbar ederek[1] civar bir yerde kaht u gala[2] zuhurunda oraya sevk ile kıymetinin birkaç misline satmaya münhasırdır[3]. Vakıa Diyarbekir ile Musul'un bahra[4] olan bu'd-ı mesafelerine[5] nazaran zahire ticaretini civar memleketlerin ihtiyacına hasretmelerine diyecek yoksa da Bağdat ve Basra seyr-i sefainden[6] müstefit[7] vilayetlerdenken, arzın şu kuvve-i inbatiyesiyle beraber, memleketin ihracata müsait bulunmasından istifade olunamaması doğrusu badi-i teessüftür[8]. Basra'nın başlıca mahsulü hurmadır. Bu yüzden memlekete senevi[9] yüz elli bin liradan ziyade akçe girdiği hâlde, hurma ihracatı bile ecnebi tacirler marifetiyle vuku bulur. Eğer Avrupa ve Amerika'dan mahsus vapurlar gelip de hurma almasalar yerli ahali malını satmanın yolunu bilemeyerek çürütür.

Irak'ın mahsulat-ı arziyesi[10] ara sıra çekirge belasına uğrar. Çekirge zuhurunda hükûmet toplatmakta kusur etmemekteyse de bunun külliyen imhası, bıraktığı tohumları itlafa menut[11] olup tohum bıraktığı yerleri bulmak ise çölün vüsatı[12] hasebiyle imkânın haricindedir. Bununla beraber çekirge afetine uğrayan senelerin mahsulü bile ahalinin ihtiyacına kifayet edip artar.

---

[1] deranbar etmek: ambara koymak
[2] kaht u gala: kıtlık ve pahalılık
[3] münhasır: sınırlı
[4] bahr: deniz
[5] bu'd-ı mesafe: uzaklık
[6] seyr-i sefain: gemi seferleri
[7] müstefit: faydalanan
[8] badi-i teessüf: üzülme sebebi
[9] senevi: yıllık
[10] mahsulat-ı arziye: toprak mahsulleri
[11] menut: bağlı
[12] vüsat: genişlik

Vaktiyle Dicle ve Fırat beynindeki, Mezopotamî denilen arazi tamamen mezru iken bu nehirlerin feyezanından[1] husule gelen sular araziyi saky ve irva[2] için kanallara gidermiş. Elyevm nehirlerden su alan kanallar pek cüzi olmakla, sular bittabi yataklarına sığmayıp taşmakta ve aşağılara doğru pek çok göller ve bataklıklar husule getirmektedir.

Bu tuğyan-ı miyahın[3] sahildeki kurâ[4] ve kasabata[5] ve hususuyla Bağdat şehrine her sene külliyetli zarar ve hasarı oluyor. Bağdat'ın sudan muhafazası sahil boyu inşa edilmiş olan süddelerin[6] metanetine menut olup[7] bu süddeler ise toprak yığıntısından ibaret olmakla, beher[8] sene tahkim ve tarsini[9] için külliyetli akçeler sarf olunur. Öyleyken yine su, ziyade tuğyan edince süddeleri yıkar veyahut süddelerden ileri uzak bir noktadan çölü basıp arka taraftan memleketi kuşatır.

Suların malen[10] iras eylediği[11] şu hasarı sıhhat-i umumiyece[12] de büyük bir tehlike takip etmektedir. Şöyle ki tuğyandan sonra suyun çekildiği arazide balık ve kurbağa gibi birçok hayvanat kaldığından, bunlar bittabi telef olarak hararet-i şemsin[13] tesiriyle taaffün etmekte[14] ve her vakit sıtma husule getirdiğinden maada[15], bazen veba ve kolera gibi ilel-i sariye[16] zuhuruna da bais olmaktadır[17].

---

[1] feyezan: taşkın
[2] saky ve irva: sulama
[3] tuğyan-ı miyah: su taşkınları
[4] kurâ: köyler
[5] kasabat: kasabalar
[6] südde: eşik
[7] menut olmak: bağlı olmak
[8] beher: her bir
[9] tarsin: sağlamlaştırma
[10] malen: maddi yönden
[11] iras eylemek: sebep olmak
[12] sıhhat-i umumiye: halkın sağlığı
[13] hararet-i şems: güneşin sıcaklığı
[14] taaffün etmek: kokuşmak
[15] maada: -den başka
[16] ilel-i sariye: bulaşıcı hastalıklar
[17] bais olmak: sebep olmak

Feyezanın[1] mezruata nef[2] ve hizmeti yalnız araziyi iska ve irva eylemesinden ibaret olmayıp asıl tarlalara bıraktığı, "dehle" denilen çamurundadır. Şöyle ki ziraat zamanı çiftçiler gayet hafif ve sagir[3] bir saban ile toprağı cüzi tahrik ederek tohum saçarlar. Tohumlar âdeta toprağın yüzünde durur gibidir. Feyezanın getirdiği dehle, tohumların üzerini örter.

Irak'ın mahsulat-ı arziyesinden[4] kavun, karpuz, pancar, hıyar, kabak, bamya, şalgam ve lobya[5] gibi şeyler pek cesim[6] ve mebzul[7] olur ve bataklıkların kesreti hesabıyla külliyetli pirinç yetiştirilir.

Bağdat'ın sınaat[8] ciheti başlıca mensucata[9] münhasır gibidir. Bu yüzden pek çok kişi taayyüş[10] ve birtakım tacir Hicaz'a ve memalik-i saireye[11] Bağdat mensucatı irsaliyle[12] ticaret eder. Bu mensucat ipek çarşaf, kefiye, aba, cecim, abani ve iplik alacasıdır. Bununla beraber ipek ve pamuk Hindistan'dan gelmese çulhaların[13] elleri böğründe kalır. Mensucat sarfiyatının kesret ve ehemmiyetine nazaran iplik fabrikalarına ihtiyac-ı kavi[14] varken böyle bir fabrika tesisine kimse tarafından teşebbüs olunmaması şayan-ı takbihtir[15]. Zira bu misillü[16] ihtiyacat[17] için başlıca şirketler teşki-

[1] feyezan: taşkın
[2] nef: fayda
[3] sagir: küçük
[4] mahsulat-ı arziye: toprak mahsulleri
[5] lobya: fasulye
[6] cesim: büyük
[7] mebzul: bol, çok
[8] sınaat: zanaat
[9] mensucat: dokuma ürünleri
[10] taayyüş: geçinme
[11] memalik-i saire: diğer memleketler
[12] irsal: gönderme
[13] çulha: dokumacı
[14] ihtiyac-ı kavi: büyük ihtiyaç
[15] şayan-ı takbih: kabahatli bulmaya lâyık
[16] misillü: gibi
[17] ihtiyacat: ihtiyaçlar

line muktedir, Bağdat'ta hayli sermaye sahipleri vardır. Hususiyle bu fabrikaların külliyetli temettü[1] edeceğine şüphe istemez. Çünkü ipek ve pamuk gibi lüzumu olan ham eşyayı yetiştirmeye Irak'ın iklim ve arzı pek müsait olduktan başka Salahiye ve Hit taraflarında külliyetli kömür madenleri de mevcuttur. Ne çare ki bizde her şey görenek olduğundan, görülmemiş bir şeyin tesis ve ihdasına[2] kimse girişmek istemez.

Bağdat mensucatının en güzellerinden olan çatma ve Horasan kadifesi döşemelikleri artık yapılmaz hâle gelmiştir. Vaktiyle bu şeyleri imal ve füruht[3] edenlere mahsus olan hanı görmeye gittim. Hanın yüz kadar mevcut oda ve dükkânlarından topu sekiz on tanesi açık ve kusurları kapalıydı. Bu açık olan dükkânlarda dahi çatma ve kadifeden eser yoktu. Bir iki tanesinde iplikten mamul döşemelik bulabildim. Diğerlerinde ise Hint ve Çin kumaşları satılıyordu. Çatma ve kadife yapan kimse yok mudur, diye sordum. "Şimdi böyle şeyler yapılmıyor. Elyevm çatma ve kadife imal edici bir kişi berhayattır[4] ama müsin[5] olduğu için dükkân ve tezgâhını kapadı, hanesinde ikamet etmektedir." dediler. Doğrusu çok teessüf ettim.

Mensucattan maada deri ve sahtiyan imali ve saraçlık ve kuyumculuk ve demircilik gibi memalik-i mahrusanın[6] her cihetinde bulunan sanayi, burada da var ise de sair yer-

[1] temettü: kazanç
[2] ihdas: yeni bir şey ortaya koyma
[3] füruht: satış
[4] berhayat: sağ
[5] müsin: ihtiyar
[6] memalik-i mahrusa: büyük memleketler

lerde görülenlerden farklı değildir. At ticareti bâlâda zikrolundu. Koyun ve inek gibi hayvanat mebzuldür[1]. Koyunlar senenin her mevsiminde yavrular.

Meyve mahsulüne gelince en başlısı hurmadır. Hurmanın altmıştan ziyade enva-ı muhtelifesi[2] vardır. Bazı nevileri kurutulup da saklanamaz. Tazeyken ekl[3] ve sarf olunur. Bu nevi hurmalar ve ezcümle hıstâvî ve sukkarî ve mahtûm denilen cinsleri, fevkalade latif ve naziktir. Portakal ve limon çokça olur ise de mevsimi mürur ettikten[4] sonra bulunmaz. Üzüm yok gibidir. Bağdat'a tabi, Horasan kazası dâhilinde, Hâlis kıtasında parmak üzümü cinsinden görünüşü gayet güzel ve taneleri büyük dessü'l-anz isminde bir üzüm olur; lakin suyu ve lezzeti yoktur. Horasan kazası Bağdat'ın meyve bahçesi sayılır. Yine bu kazaya tabi Şehriban nahiyesinde hasıl olan nar, emsali nâ-meşhut[5] denecek surette gayet büyük ve lezizdir.

Bağdat'a Mahsus Ahval[6] ve Adat[7]

Bağdat'ta kışları yağmur yağar, kar yağmaz. Fakat harikulade on beş yirmi senede bir kere kar yağdığı da olurmuş. Üç yüz iki senesi Kanunusani'sinin on dördüncü Çarşamba sabahı[8], iki saat kadar kuşbaşı kar yağdı ve Dicle Nehri Diyarbekir'den Cizre'ye kadar incimat eyledi[9].

Bağdat'ın ilkbaharı mart demektir. Nisanda birdenbire sıcaklar basar. Nisanın evasıtına[10] doğru otuz sekiz dereceye kadar hararet olur. Yaz geceleri bina altında yatmak

[1] mebzul: bol
[2] enva-i muhtelife: değişik çeşit
[3] ekl: yemek
[4] mürur etmek: geçmek
[5] nâ-meşhut: görülmemiş
[6] ahval: hâller
[7] adat: âdetler
[8] Miladi 26 Ocak 1887
[9] incimat eylemek: donmak, buz tutmak
[10] evasıt: ortalar

kabil olmadığı gibi, gündüzleri de bina içinde oturulamaz. Sabahları saat üçe dörde kadar odaların önündeki "tarama" denilen gezinti mahalli ile hane avlusunun gölge olan cihetinde açıkta ve öğleden ikindiye kadar hanelerin yer katında vaki[1] serdablarda oturulur. İkindiden sonra yine açıkta gölge olan yerlerde barınılır ve akşamüstü damlara çıkıp gece orada yatılır. Gündüzleri serdabların içini ve hane avlusunu ve taramaları mütemadiyen kovalarla sularlar ve serdabların pencereleriyle tarama direklerinin arasına "âğûl" korlar. Âğûl, hurma dallarından yapılmış iki parça çerçevenin arasına vazolunan deve dikeni nevinden bir otun ismidir. Bu çerçeveler paravana veyahut tahta perde gibi rüzgâr esen cihete konulduğundan, sulandıkça bundan geçen rüzgârın harareti zail olur[2]. Âğûllardan maada serdablar da havanın cereyanına mahsus "bâdgir" denilen ocaklar ve tavana muallak[3] "panka" tabir olunur cesim yelpazeler vardır. Serdabın haricinde bir hizmetçi bu yelpazeye merbut[4] olan ipin ucunu çekerek tahrik eyler. Bir de hurma yapraklarından mamul hasır yelpazeler mebzuldür[5]. Ziyarete gelen zevata kahve ve sigaradan evvel birer yelpaze verilir.

Bağdat'ta suyu gayet serin tutar, bir nevi topraktan testi ve bardak imal ederler. Testilere "tünge" ve bardaklara "şerbe" denir. Bunlar gündüzleri serdablarda "zenbûr" dedikleri, çukurlara ve akşamdan sonra damlarda duvarların üstüne vazolunur ki zenbûrda rutubetin ve damda akşamdan sonra esen serin rüzgârın tesiriyle suyu buz gibi soğutur. Dicle'nin suyu süzgeç taşlarından geçirildikten sonra

[1] vaki: olan
[2] zail olmak: yok olmak
[3] mualak: asılı
[4] merbut: bağlı
[5] mebzul: bol

pek leziz ve hafif bir sudur. Bir de belediyenin taht-ı idaresinde vapur makinesiyle işletilir bir buz fabrikası vardır ki husule getirdiği buz, şiddet-i hararet kırk sekiz ve elli dereceye vardığı zamanlarda ve bahusus yaz ramazanlarında Bağdat'ta bulunanlara doğrusu hayat-ı taze verir.

Geceleri damlarda, karyolalarla açıkta yatılır. İlkbaharda Dicle'ye karib[1] olan ve bahçeler arasında bulunan hanelerde, sinek ve böcek gibi muziyatın[2] envaı damlarda fenerlerin ziyasına milyonlarla hücum ederek insanı rahatsız ederler. Binaenaleyh bu muziyatın zuhur ve devam eylediği müddette guruptan[3] evvel taam[4] etmek ve fenerlerin aydınlığından uzak oturmak ve karyolalara cibinlik koymak mecburiyeti vardır. Yazın harareti bu hayvanatı yaşatmadığından, sıcaklar ziyadeleşince mahv u telef olurlar. Ondan sonra damlarda oturup yatmak kesb-i letafet eder[5]. Zira geceleri daima serin rüzgâr esmekle beraber, semada nücum[6] ve hususiyle mehtabın ve damlarda yanan fenerlerin görünüşü gayet latiftir. Gündüzleri hararetten çekilen sıkıntı unutulur.

Vaktiyle politika müdüriyetiyle iki sene Bağdat'ta bulunmuş olan Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Beyefendi[7] Bağdat'ın sıcağını tarif için "Bu memlekette yazları rafadan yumurta ekl olunamaz[8]. Çünkü yumurta tavuktan çıkar çıkmaz hazırlop olur." der. Vakıa Bağdat'ta yazları daimî su-

[1] karib: yakın
[2] muziyat: zararlılar
[3] gurup: gün batımı
[4] taam: yemek
[5] kesb-i letafet etmek: güzellik kazanmak
[6] nücum: yıldızlar
[7] Meşhur Türk ressamı Osman Hamdi Bey (1842-1910)
[8] ekl olunmak: yenilmek

rette kırk dörtten kırk sekiz dereceye kadar sıcak olur. Temmuz içinde elli dereceye kadar çıktığı da vakidir. Bununla beraber mevsim-i sayfta[1] asla rutubet olmadığından naşi[2] hiç ıstırap vermez. Hamam sıcağı otuz altı derece itibar olunur iken insanı bunaltır ki sebebi rutubettir.

Bağdat'ın akrebi haziranda zuhur edip teşrinievvele[3] kadar bulunur. Bu hayvan gündüzleri görünmez. Yalnız karanlık basınca meydana çıkar. Hanelerin serdablarıyla avlularında ve sokaklarda gezer ve bazen odalara girer. Damlarda görünmesi pek nadirdir. Üzeri toprak döşeli damlarda bazen zuhur eder ise de tuğla döşeli olan damlarda yoktur. Bu hayvan garaipten olarak adi beyaz tahtadan mamul kerevetlere asla çıkmaz. Geceleri sokaklarda toprak üstünde yatan bekçilerin akrepten tehaşi etmemeleri[4] acayiptir. Besbelli bu adamların derileri ve ayaklarının nasırları tahta gibi sertleşmiş olduğu için ya akrep sokamıyor yahut kendileri akrebin soktuğunu hissetmiyor.

Bağdat'ın velime cemiyetleri[5] garaip adatındandır[6]. Avam düğünlerinde gelinin yüz yazısı gününden bir gün evvel, güveyinin hanesine çeyizi naklolunur. Eşya-yı menkulenin[7] önünde, kalaylı bakırdan büyük bir su güğümü gider. Arap karıları hanelerinin muhtaç olduğu suyu şattan[8] bakır güğümlerle kendileri taşıdıkları için bu güğüm çeyizin ecza-yı mühimmesinden[9] maduttur[10]. Ertesi perşembe günü yirmi otuz kadar kadın, gelini ortalarına alıp yayan

[1] mevsim-i sayf: yaz mevsimi
[2] naşi: dolayı
[3] teşrinievvel: ekim (ay)
[4] tehaşi etmek: korkmak
[5] velime cemiyeti: düğün merasimi
[6] adat: âdetler
[7] eşya-yı menkule: taşınan eşyalar
[8] şat: nehir
[9] ecza-yı mühimme: önemli parçalar
[10] madut: sayılmak, addedilmek

yürüyerek güveyinin hanesine giderler. Yolda giderken iki kadın gelinin koltuklarına girer ve bir kız çocuk gelinin önünde bir ayna tutarak ters yürür. Gelin hem yürür hem de mütemadiyen bu aynaya bakar. En önde iki kişi başlarında bürümcüğe sarılı birer sagir[1] çekmece götürürler. Bu çekmecelerin çeyiz ile gönderilmeyip de gelin ile birlikte gitmesi akçe ve edevat-ı ziynet[2] çekmeceleri olduğu içinmiş.

Ağniya[3] takımı gelinleri bu tarzda sokaklarda gezdirilmez. Güveyinin hanesine götürüldükten sonra orada yüzleri yazılır. Bunun sebebi de memlekette gelini nakil için araba bulunmamasıdır. [Bağdat'a muvasalatımda Azamiye kasabasından şehre kadar araba ile geldiğimiz bâlâda beyan olunmuştu. Bu araba bir tane ve omnibüs tarzında olup Azamiye ile Bağdat beyninde[4], züvvarı[5] nakil için bir araba şirketi teşkil edilmek üzere Hidayet Paşa tarafından numune olarak celbedilmiştir. Dâhil-i memlekette[6] ondan başka kira arabası yoktur.] Fakat bilakis güveyiler alay ile gece sokaklarda gezdirilir. Bu alaya "zefe" derler ki bir ve bazen iki takım çalgı ve davul ve zurna ve rakkaslar ile birçok fanus ve fener ve meşalelerden ve bahusus eski usulde mumlarla donatılmış tablalardan mürekkeptir.

Hristiyan düğünleri de tuhaftır. Gelin alınacağı gece, güveyi takımı gelinin hanesinde toplanıp iki taraf şarkı ve bestelerle opera tarzında mükâleme[7] ve pazarlık ederler ve gelini gece götürürler.

[1] sagir: küçük
[2] edevat-ı ziynet: ziynet takımları
[3] ağniya: zengin
[4] beyn: ara
[5] züvvar: ziyaretçiler
[6] dâhil-i memleket: memlekette içi
[7] mükâleme: konuşma

Bağdat'ta birkaç türlü saz ve çalgı bulunur. Birincisi avamın rağbet ettiği davul ve zurnadır. Bayramlarda veyahut bir zefe cemiyetinde, sokaklarda dolaşırken bu davul ve zurnacılar memurin[1] ve hanedandan zevat-ı marufenin[2] haneleri önünde durup "Çevre yanım bağ olsun filan ağa sağ olsun." diye Türkçe bir beyti tekrar tekrar söyleyerek bahşiş isterler. İkincisi santur ve rebap ve dümbük yani darbukadan mürekkep ince sazdır. Lakin teganni edenlerin[3] sesleri pek fena olduktan başka haykırır gibi bağırırlar. Üçüncüsü de Yahudi cemaatinin etfal-i fukaradan[4] mürekkep teşkil etmiş oldukları bir bando mızıkadır.

Bağdat'ta sıcak mevsimde cenazeleri gece defnederler. Henüz teehhül etmemiş[5] gençlerle bakirlerin cenazelerinin önünde def ve kudüm çalarlar ve karılar kabristana kadar giderler. Cenaze vuku bulan hanelerde kadınlar beyninde bir hafta matem resmi icra olunur. Bu resim ücretle tutulan birtakım ağlayıcı karıların vefat eden adamın methüsenasını, ilahi tarzında okuyup feryat etmelerinden ve tecemmu eden[6] komşu kadınların göğüslerine vurarak "helhele" dedikleri "Lülülülü!" diye bağırmalarından ibarettir. Ağlayıcı karılar ilahileri vakit vakit okuduklarından, ara sıra kahve ve şerbet ve nargileler içilir ve gülerek eğlenerek musahabet olunur. Her sene Ramazan-ı şerifin birinci gecesi, o sene içinde cenazesi vuku bulanların hanelerinde bu matem resmi icra edilir.

[1] memurin: memurlar
[2] zevat-ı marufe: tanınmış kişiler
[3] teganni etmek: şarkı söylemek
[4] etfal-i fukara: fakir çocukları
[5] teehhül etmek: evlenmek
[6] tecemmu etmek: toplanmak

Safer ayının[1] son çarşambası umum[2] Bağdat ahalisinin tatil ve şenlik günüdür. İsmine "çenber suri" derler. O gün devair-i hükûmette[3] bile yerlilerden kimse bulunmaz. İslam ve Hristiyan herkes, haric-i şehre ve bahçelere çıkıp ayş ü işret[4] ederler. Buna "çenber suri" diye manasız bir isim takılmış olmasının sebep ve hikmetini anlayamadım ve her kime sordum ise makul bir cevap alamadım.

Bağdat'ta palikarya tarzında baldırı çıplaklara Ebû Câsım derler. Kaf harfi cim gibi telaffuz edildiğine mebni, Ebû Kâsım'dan galat olduğu anlaşılıyor ise de bu ismin palikarya geçinen tosunlara verilmesinin sebep ve manası "çenber suri" gibi meçhuldür.

İran'dan gelen züvvar[5] meyanında[6] birtakım etibba[7] ile fal bakıcılar vardır. Falcılar "Kavval[8]! Fettah-ı fal[9]!" diye bağırıp gezerler. Bunların bir mazarratı[10] olmadığı için icrayı sanat eylemelerine diyecek yoksa da tabip geçinen cühelanın arkalarında, bazı ecza-yı tıbbiye[11] havi[12] birer çekmece ile "El-hekim!" diye bağırarak sokaklarda dolaşmalarına müsaade olunmasına taaccüp eyledim[13].

[1] safer ayı: Hicri takvimin ikinci ayı
[2] umum: bütün
[3] devair-i hükûmet: hükûmet daireleri
[4] ayş ü işret: yiyip içme
[5] züvvar: ziyaretçiler
[6] meyan: ara
[7] etibba: doktorlar
[8] kavval: anlatan
[9] fettah-ı fal: fal açan
[10] mazarrat: zarar
[11] ecza-yı tıbbiye: tıbbi malzemeler
[12] havi: içeren
[13] taaccüp eylemek: şaşırmak

Hindistan Tarikiyle[1] Dersaadet'e Avdet[2]

Düyûn-ı Umûmiyece olan memuriyetimin lağvından[3] sonra bir müddet Bağdat'ta ikamet ederek Mustafa Asım Paşa'nın valiliği hengâmında[4], devair-i belediye[5] umuruna nezaret ve tramvay ile emniyet sandığının hesaplarını rüyet[6] ve muattal[7] hükmünü almış olan Mekteb-i Sanayii yeniden ıslah ve ihya eylemek gibi canib-i vilayetten[8] tevdi olunan[9] bazı muvakkat[10] hizmetlerle vakit geçirmekteyken bi'l-irade-i seniye[11] harcırah[12] itasıyla[13] Dersaadet'e davet olundum. Hasbe'l-mevsim[14] bahren[15] azimet etmek kara yoluna müreccah[16] göründü. Zira eylülden sonra bu havalide[17] şiddetli yağmurlar yağar. Binaenaleyh Halep'e kadar Fırat boyu yirmi, yirmi beş günlük mesafede, geceleri çadır altında yatarak kara yolcuğu etmek kolay bir şey değildir. Deniz tariki ise bilakis bu mevsimde pek rahattır. Çünkü Bahr-ı Muhit-i Hindiye[18] yazları haziran iptidasından[19] eylüle kadar "brasat" dedikleri şedit rüzgârlar eserek büyük fırtınalar zuhur eder ise de eylülden sonra "brasat" nihayet bulur ve bütün kış deniz gayet latif ve rakit[20] olur.

---

[1] tarikiyle: yoluyla
[2] avdet: dönüş
[3] lağv: sona erme
[4] hengâm: zaman
[5] devair-i belediye: belediye daireleri
[6] rüyet: görme
[7] muattal: kullanılmayan
[8] canib-i vilayet: valilik tarafından
[9] tevdi olunmak: verilmek
[10] muvakkat: geçici
[11] bi'l-irade-i seniye: padişah emriyle
[12] harc-ı rah: yol harcı
[13] ita: verilme
[14] hasbe'l-mevsim: mevsime göre
[15] bahren: deniz yoluyla
[16] müreccah: yeğ
[17] havali: çevre
[18] Bahr-ı Muhit-i Hindiye: Hindistan Yarımadası'nın doğusunda kalan deniz
[19] iptida: başlangıç
[20] rakit: durgun

Eşyamı mezat ederek[1] adamlarıma izin verip bin üç yüz dört senesi Teşrinievvel'inin yedinci Cuma sabahı[2], Linç Kumpanyasının bir vapuruna râkiben[3] ve Basra'ya müteveccihen Bağdat'tan hareket eyledim. Arazi-i seniyece[4] bir muvakkat[5] memuriyetle Bağdat'a gelip, o aralık işini ikmal ederek Dersaadet'e avdet etmek üzere bulunan erkan-ı harp[6] kaymakamlarından Arif Bey de bu tariki tercih eylediğine mebni, bir hemşeri yol arkadaşı tesadüfüne memnun oldum.

Bağdat'ta tam üç seneye baliğ olmak[7] müddet-i ikametimde pek çok zevatın mazhar-ı teveccüh[8] ve iltifatı olduğumdan bu fakir ile veda için eşraf ve ayan ve memurinden vapura gelen zevatın kesreti[9] doğrusu gurur ve iftiharımı mucip oldu.

Dicle suyunun bu mevsimde azlığı hasebiyle, vapur pek çok yerde otura kalka akşama kadar ancak Eyvân-ı Kisrâ pişgâhına[10] gelebildi. Orada geceledik. Ertesi günü Aziziye önüne kadar gidebildik. Daha ertesi günü vapur bir kumluğa oturdu. Akşama kadar tahlisiyle[11] iştigal olunduğundan Bagile nam mahalden ileri gidemedik. Dördüncü günü altı saat kadar sığ bir yeri geçmeye savaştıktan sonra, artık hiçbir yerde durup oturmaksızın saat on buçuk raddelerinde Kûtü'l-Amâre'ye geldik. Burası Bağdat'a bağlı bir kaymakamlık merkezidir. Ezandan sonra Kûtü'l-Amâre'den hareket eyledik. Ertesi akşamı Basra'ya tabi,

[1] mezat etmek: açık artırmayla satmak
[2] Miladi 19 Ekim 1888
[3] râkiben: binerek
[4] arazi-i seniye: saltanat sahibinin toprakları
[5] muvakkat: geçici
[6] erkan-ı harp: kurmay subay
[7] baliğ olmak: ulaşmak
[8] mazhar-ı teveccüh: ilgiye nail olma
[9] kesret: çokluk
[10] pişgâh: ön
[11] tahlis: kurtarma

mutasarrıflık merkezi olan Amâre'ye uğradık ve daha ertesi Teşrinievvel'in on ikinci ve Bağdat'tan hareketimizin altıncı günü, öğle vakti Fırat ile Dicle'nin birleştiği Kurna nam mahalle gelerek ezandan sonra Basra'ya vasıl olduk[1].

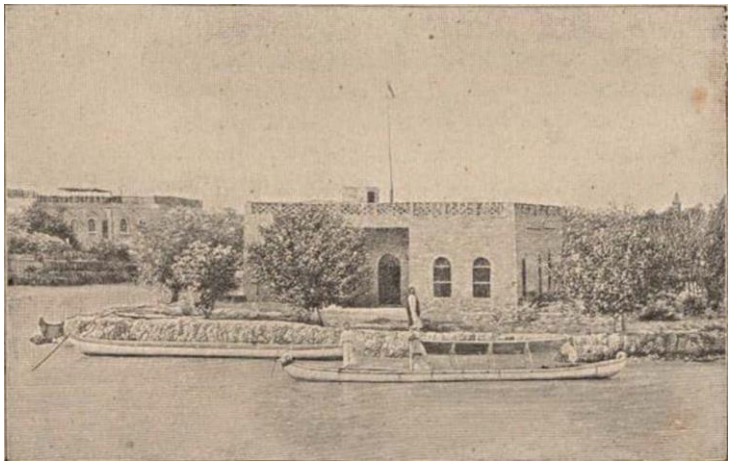

Basra'da Attar Boğazı

Basra

Yukarıda bilmünasebe hikâye olunduğu üzere Fırat ile Dicle'nin birleştiği Kurna'dan itibaren, Bahr-ı Faris denilen Basra Körfezi'ne kadar nehir gergi gibi kesb-i cesamet eder[2] ve ismi Şattü'l-Arap'tır. Şattü'l-Arap'ta cezr ü med[3] olur. Cezr ü med her gün iki defa vuku bulursa da ay başlarıyla bedirde[4], yani her on beş günde bir ziyadece olarak büyük deniz vapurlarının Basra'ya kadar gelip gitmelerine müsaittir. Onun için büyük vapurlar Basra'dan yalnız on

[1] vasıl olmak: varmak, ulaşmak

[2] kesb-i cesamet etmek: büyüklük kazanmak

[3] cezr ü med: gelgit

[4] bedir: dolunay

beş günde bir hareket ederler. Biz Basra'ya gelirken cezir vardı. Şattın üzerinde birtakım adalar, balık saydına[1] mahsus kamıştan yapılmış ağıllar meydandayken yarım saat zarfında suyu kesilip cümlesi kayboldu ve nehir âdeta deniz şeklini aldı.

Basra şehri Şattü'l-Arap'ın sahilinde değildir. Bir çeyrek kadar dâhilde[2] ve sağ taraftadır. Şattü'l-Arap üzerinde rüsumat[3] ve bahriye daireleriyle tüccar mağazaları ve vapur acentehaneleri ve konsoloshaneler vardır. Buraya "Aşar" derler. Rüsumat dairesinin önünden içeriye doğru, Basra şehrine kadar bir kanal gider ve iki tarafı bazı ebniye[4] ve bahçelerle mamurdur. Bu kanaldan bahçelere birçok harklar[5] inşiab eder[6]. Cezr ü med bittabi kanalda da hükmünü icra eylerse de Fırat Nehri'nde gördüğüm sakiye nevinden kayıkların âmed ü şüd[7] etmesine mâni değildir. Bu kayıklara burada "belem" derler ve Fırat'takilere nispetle muntazamcadır. Derunlarında döşeme ve üzerlerinde tente bulunur. Basralılar ehl-i zevk[8] olduklarından güzel havalarda karı erkek belemlere dolarak bütün gece sabaha kadar çalgı ve çegâne ile nehirde gezip eğlenirler.

Hurma mahsulü zamanında Basra'dan doğruca Süveyş'e giden yük vapurları bulunur ise de muntazaman işleyen vapurlar yoktur. Muntazam posta Britiş İndiya nam İngiliz Kumpanyasının her on beş günde bir Basra'dan Hindistan'a işleyen vapurlarına mahsustur. Binaenaleyh Hindistan'a ve oradan Bahr-ı Sefid'e[9] giden vapurlardan biriyle

[1] sayd: av
[2] dâhil: iç
[3] rüsumat: gümrük idaresi
[4] ebniye: binalar
[5] hark: ark
[6] inşiab etmek: ayrılmak
[7] âmed ü şüd: gidiş geliş
[8] ehl-i zevk: zekine düşkün
[9] Bahr-ı Sefid: Akdeniz

Süveyş'e azimet etmek[1] mecburiyetindeydim. Basra'ya vusulümüzün[2] ertesi günü, Bağdat'tan geldiğimiz vapurun kaptanı Mösyö Klemens'in delaletiyle[3] Britiş İndiya Kumpanyasının acentehanesine giderek üç gün sonra, Purulya isminde bir vapurun Bombay'a müteveccihen Basra'dan hareket edeceğini tahkik eyledim[4] ve Basra'dan Bombay'a mataam[5] iki yüz "rupye"[6] yani on beş lira bedeli olan birinci kamara biletini yine Mösyö Klemens'in himmetiyle altmış yedi rupye noksanına, yüz otuz üç rupyeye aldım.

Basra Valisi Ferik Şaban Paşa Aşar'da bir sahilhanede[7] ikamet ediyordu. Basra'dan hareketimiz gününe kadar, üç gün bizi hanesinde mihman eyledi[8]. Havası vahametle meşhur olan Nefs-i Basra'ya nispetle Aşar'ın havası latifse de nasılsa ahali tarafından henüz rağbet olunmadığından, bâlâda[9] zikrolunan devair[10] ile tüccar mağazaları ve acente ve konsoloshanelerden başka, burada büyut[11] ve emâkin[12] pek azdır.

Basra'da bulunduğum üç gün zarfında şehri gezdim. Her ne kadar merkez-i vilayet ise de on bin kadar nüfuslu, sıcağı ve rutubeti ve sokakları ve ebniyesi gayr-ı muntazam küçük bir memlekettir. Fakat külliyetli[13] hurmalıkları vardır ki bu yüzden başlıca ticaret vuku bulmaktadır. Memleketin

[1] azimet etmek: gitmek
[2] vusul: varma
[3] delalet: kılavuzluk
[4] tahkik eylemek: doğrulatmak
[5] ma-taam: yemekli
[6] rupye: rupi
[7] sahilhane: yalı
[8] mihman eylemek: ağırlamak
[9] bâlâ: yukarı
[10] devair: daireler
[11] büyut: evler
[12] emâkin: yapılar
[13] külliyetli: pek çok

vahamet-i havasıyla[1] rutubetinden dolayı yaz geceleri Bağdat gibi hane damlarında açıkta yatılamaz. Sıtması da meşhurdur.

Sevahil-i Umman'dan[2] Basra'ya külliyetli yelken sefaini[3] gelir. Bu sefinelerin şekli eski resimlerde görülen kalyonlar gibidir. Bunların sekizer onar çifte büyük sandalları vardır ve küreklerinin ucu berber aynası misillü[4] müdevverdir[5]. Kürek çekerken tayfalarından biri mütemadiyen Arapça gayet latif ve müessir[6] bir gazel okur.

Basra Körfezi

Teşrinievvel'in[7] on beşinci Cumartesi günü, alesseher[8] Purulya vapuruyla Basra'dan hareket eyledik. İki saat aşağıda, İran'ın Karun Nehri'nin Şattü'l-Arap'a munsap olduğu[9] mahalde vaki, Muhammere'ye takarrübümüzde[10] sahilden iki top atıldı. Posta vapurları gelirken ahaliyi haberdar etmek üzere bu suretle top atmak oraca âdetmiş. Muhammere'de vapur üç saat kadar yük aldıktan sonra hareketle beş saatte Şattü'l-Arap'ın müntehasında[11] vaki, Fav nam mahallin önünden geçerek denize çıktık.

Fav, Şattü'l-Arap'ın ağzında ve sağ tarafta hâlî[12] ve basit bir kumluktan ibaretse de nehrin medhaline[13] hâkim olmakla, orada birtakım istihkâmat-ı mühimme[14] ve bir de

[1] vahamet-i hava: havanın kötülüğü
[2] sevahil-i Umman: Umman sahilleri
[3] sefain: gemiler
[4] misillü: gibi
[5] müdevver: yuvarlak
[6] müessir: dokunaklı
[7] teşrinievvel: ekim (ay)
[8] alesseher: seher vakti
[9] munsap olmak: dökülmek
[10] takarrüb: yaklaşma
[11] münteha: son, uç nokta
[12] hâlî: boş
[13] medhal: giriş
[14] istihkâmat-ı mühimme: önemli siperler

telgrafhane inşa edilmiştir. Fav'dan sonra, sağ tarafta Kuveyt Limanı vardır ki sefain[1] için mühim ve cesim bir melcedir[2]. Daha ilerisi birçok adaları havi Bahreyn Körfezi'dir. Necd kıtasının Uceyr ve Katif iskeleleri bu körfezdedir.

Saat ona doğru, şattın sarı renkli sularından kurtularak latif hava ile denizde yolumuza devam ettik. Hava gayet sıcak olduğu için gece kamarada yatılamıyordu. Yataklarımızı güvertede kaportaların üzerine serdiler. Açıkta yattık.

Bender Ebû Şeyr[3]

Teşrinievvel'in on altıncı Pazar sabahı, sol tarafta İran sevahilinin[4] dağları göründü. Saat bir buçukta Bender Ebû Şeyr'e geldik. Memleket yüksek dağların eteğinde ve denize doğru çıkmış nim-cezire[5] gibi bir mahaldedir. Vapurumuz sahilden haylice uzakta demir attı.

Burada İran Devleti'nin bir beylik vapurunu gördük. Yük vapurları şeklinde, iki direkli bir saç vapuru, ismi de Persepolis'tir.

Şehri gezmek üzere Arif Bey'le beraber karaya çıktık. Bender Ebû Şeyr sokakları dar ve eğri büğrü küçük bir memleketse de İran'ın mahsulat ve mamulat-ı dâhiliyesine[6] başlıca iskele ve mahreçtir[7]. Çarşı ve pazarlarında âlâ üzüm ve ayva ve nar gibi Şiraz'dan gelen meyvelerden başka şayan-ı zikr ü beyan[8] bir şey yoktu.

---

[1] sefain: gemiler
[2] melce: sığınak, liman
[3] Bender Ebû Şeyr: Günümüzde İran'a bağlı Buşehr eyaleti
[4] sevahil: sahiller
[5] nim-cezire: yarımada
[6] mamulat-ı dâhiliye: memlekette üretilen ürünler
[7] mahreç: çıkış kapısı
[8] şayan-ı zikr ü beyan: anlatmaya değer

Vapura avdet[1] için sandala binmek üzereyken karşımıza bir adam çıkarak bizden sekizer tümen pasaport akçesi istedi. Pasaportlarımızı irae eyledik[2] ise de tanımadı. İran tezkeresi almamız lüzumunu beyan ile evvel miktar akçe talebinde ısrar eylediğinden, memleketin tezkere memurunu bulup da meram anlatmaya mecbur olduk. Tezkere memuru Hacı Muhammed İbrahim Han isminde ve aklı başında bir adamdı. İskele memurunun şu münasebetsizliğinden dolayı beyan-ı mazeretle[3] bize çay ve nargile ikram eyledi ve şayet vapurun uğrayacağı diğer İran memleketlerine de çıkacak olur isek yine böyle bir muameleye düçar olmamak[4] için elimize açık bir mektup verdi. Kendisine beyan-ı minnet ve teşekkürle vapura avdet eyledik.

Vapurumuz ertesi günü de Bender Ebû Şeyr'de akşama kadar yük aldıktan sonra, ezan vakti oradan hareket etti. Bir saat ileride İngilizlerin İran sularına memur olan donanmasının bulunduğu mahalde bi't-tevakkuf[5] ümera-yı bahriyeden[6] Brekin Bori isminde bir zatı alarak yine yoluna devam eyledi. Bu zat Maskat Limanı'nda bulunan, Turkuaz isminde bir İngiliz harp sefinesinin kumandanıymış. Birkaç lisan bilir, kibar ve nazik tavırlı bir adamdı. Kendisiyle Maskat'a kadar vapur arkadaşlığı ettik ve Maskat ile o civardaki Urban'ın[7] ahvaline dair bu fakire bazı malumat-ı nafia[8] verdi.

[1] avdet: dönüş
[2] irae eylemek: göstermek
[3] beyan-ı mazeret: özür dileme
[4] düçar olmak: uğramak
[5] bi't-tevakkuf: durarak
[6] ümera-yı bahriye: donanma komutanları
[7] Urban: Çöl Arapları
[8] malumat-ı nafia: faydalı bilgiler

Lince

Ertesi Teşrinievvel'in on sekizinci Salı günü, hiçbir yere uğramaksızın yolumuza devam eyledik. Sol tarafımızda mütemadiyen İran sevahilinin dağları görünmekteydi. Şeyh Şemel isminde bir adanın önünden geçtik. Daha ertesi çarşamba sabahı, saat yarımda İran'ın Lince nam şehrine geldik. Uzaktan büyük ve güzel bir memleket gibi görünüyordu. Karaya çıktım. Burasının da Bender Ebû Şeyr gibi adi, küçük bir şehr-i harabezar[1] olduğunu gördüm.

Lince'nin kadınları siyah çarşafla tesettür ettikleri gibi garaipten olarak yüzlerine balolarda kadınların istimal ettikleri[2], "lev" denilen siyah kadife maskenin aynı yüzlük takıyorlar. Acaba bu nevi maskeyi bunlar Avrupalılardan mı almış? Yoksa bu yüzlük Avrupa'ya buradan mı gitmiş?

Bender Abbas

Saat beş buçukta Lince'den hareketle ertesi perşembe sabahı, erkence yine İran'ın Bender Abbas nam şehri pişgâhında[3] durduk. Bu memleket de diğerlerinin aynıydı. Fakat burada Hindistan'ın Banyan dedikleri putperestlerinden pek çok tacir olup kendilerine mahsus bir çarşıda ahz ü ita[4] ediyorlar.

Şehri dolaştıktan sonra, vapura avdet ederken iskele başında yine tezkere sualiyle sekiz tümen talebi münasebetsizliği vuku bulduysa da Bender Ebû Şeyr tezkere memurunun vermiş olduğu açık mektup işimize yaradı. Müşkülatsızca[5] kurtulduk. Pasaport denilen şeyin bir yolcu karaya çı-

[1] şehr-i harabezar: virane şehir
[2] istimal etmek: kullanmak
[3] pişgâh: ön
[4] ahz ü ita: alışveriş
[5] müşkülatsızca: zorlanmadan

karken aranılması lazım geldiği hâlde, buralarda memlekete girenlerden sorulmayıp da vapura avdetleri sırada aranılması garaiptendir.

Saat altı buçukta Bender Abbas'tan hareket eyledik. Biraz ileride üç yüz sene evvel satvet[1] ve miknetleriyle[2] bu havaliyi tehdit ve zapt eden Portekizlilerin merkez-i ticareti olan, meşhur Hürmüz Adası'nın önünden geçtik. Bu ada Basra Körfezi'nin boğazını teşkil eder ki ondan sonra Bahr-ı Umman'a çıkılır. Elyevm[3] hâlî[4] ve gayr-i meskûndur[5]. Hürmüz Boğazı'nda, Re's-i Müsendem ismindeki burundan ilerisi Umman kıtasına ait büyücek bir koydur. Koyun derununda birçok ufak tefek adalar vardır. Buralarda inci sayd olunur[6]. Boğazdan Bahr-ı Umman'a çıkınca artık sol taraftaki sahil kaybolup sağ tarafta Arabistan sevahili[7] görünmeye başladı. Ertesi Teşrinievvel'in yirmi birinci Cuma günü, öğle vakti Maskat'a vasıl olduk.

Maskat

Maskat şehri kale içinde ve deniz kenarındaysa da iki tarafı sahil boyu yüksek ve sarp kayalarla muhattır[8]. Bu kayaların üzerinde Portekizlerin zaman-ı istilasından kalma istihkâmlar[9] görünür. Maskat'ta ticaret kâmilen bâlâda zikrettiğimiz, Banyan dedikleri Hint putperestlerinin elindedir. Maskat çöl Urbanı'nın[10] pazar mahalli olduğundan içerilerden pek çok Urban gelip alışveriş ederler. Bu Araplar daima müsellah[11] gezer. Silahları da birer düz kılıç ile birer

[1] satvet: ezici kuvvet
[2] miknet: kudret
[3] elyevm: bugün
[4] hâlî: boş
[5] gayr-ı meskûn: yerleşim olmayan yer
[6] sayd olunmak: avlanmak
[7] sevahil: sahiller
[8] muhat: çevrili
[9] istihkâm: siper
[10] Urban: Çöl Arapları
[11] müsellah: silahlı

tüfek ve birer de eğri hançerden ibarettir. Şehrin sokakları gayet dar ve eğri büğrü ve hane ve dükkânları gayr-i muntazamdır[1]. Arka cihetinde bir miktar düzlükten sonra dağlarla ağaçlık ve yeşillik vardır.

Maskat Emiri Faysal bin Türkî'nin ikametgâhı sahilde, üç katlı büyücek bir hanedir ve damının üzerine düz kırmızı bir sancak keşide olunmuştur[2]. Yine sahil boyu ecnebi tacirlerin ve Amerika konsolosunun muntazam binaları vardır.

Memleketin en başlı mahsulat ve ihracatı hurmadır. Helvası da meşhur olduğundan, teneke kutular içinde külliyetli helva ihracatı oluyor. Böyle kesb-i şöhret etmiş[3] helva elbette iyi bir şeydir, diye alıp yedim. Âdeta gaziler helvası nevinden lezzetsiz bir şey olduğunu görerek taaccüp eyledim[4]. Maskat hurması siyah renkte ve gayet lezizdir. Bozulmaksızın Amerika'ya kadar naklolunuyor. Emirin limanda biri "Sultânî" ve diğeri "Selâm" namında iki vapuru duruyordu.

*

Bender Ebû Şeyr'den beri birlikte seyahat ettiğimiz Mösyö Brekin Bori'nin daveti üzerine, Maskat'a muvasalatımız[5] günü Arif Bey'le beraber Turkuaz korvetine gidip gezdik. Maskat'ta ticaret eden Hintlilerin kesretine[6] mebni[7], Arapların tasallutundan[8] muhafaza için Hindistan donanmasından ara sıra böyle bir beylik sefine gelerek bir müddet

[1] gayr-ı muntazam: düzensiz
[2] keşide olunmak: çekilmek
[3] kesb-i şöhret etmek: şöhret kazanmak
[4] taaccüp eylemek: şaşırmak
[5] muvasalat: varış
[6] kesret: çokluk
[7] mebni: -den dolayı
[8] tasallut: sataşma

burada dururmuş. Vapurumuza avdetle akşam taamı[1] ettikten sonra gece Mösyö Brekin Bori bir filika gönderip tekrar bizi sefinesine davet eyledi. Kalkıp gittik. Sefinenin dâhili bayraklar ve harici fenerlerle donanmış ve güverte üzerinde bir tiyatro sahnesi tertip edilmişti. "Aspiran" dedikleri birtakım genç ve tüysüz zabit mülazımları[2] karı kıyafetine girerek ve erkek rollerini de sair zabitan icra ederek mükemmel iki komedya oynadılar ve mızıka ile bir de konser icra ettiler. Müteakiben[3] kumandan salonunda tertip olunmuş yirmi kişilik bir sofrada, mekulat[4] ve meşrubat-ı nefise[5] ile "supe"[6], yani gece taamı ettik. Komedya oynayan zabitan tiyatro kıyafetleriyle sofraya oturdular. Salonun tertibat ve tenviratı[7] ve etimenin[8] nezaket ve nefasetiyle mızıkanın halaveti[9], Bahr-ı Umman'da, Maskat kayalarının önünde bulunduğumuzu bize unutturdu. Böyle yerlerde bu misillü[10] âsâr-ı medeniyete[11] tesadüf etmek doğrusu hoşa gidiyor. Hususiyle Maskat gibi gayr-i medeni bir memlekette, tiyatro ve konser görerek en nadir ve nazik mekulat ve meşrubat ile supe etmek hatır ve hayale gelir şeylerden olmadığı misillü emsali de sebketmemiş[12] olsa gerektir.

*

[1] taam: yemek
[2] mülazım: teğmen
[3] müteakiben: ardından
[4] mekulat: yiyecekler
[5] meşrubat-ı nefise: nefis içecekler
[6] supe: *supper*, akşam yemeği
[7] tenvirat: aydınlatmalar
[8] etime: yemekler
[9] halavet: tatlılık
[10] misillü: gibi
[11] âsâr-ı medeniyet: medeniyet eserleri
[12] sebketmek: olmak

Ertesi günü tekrar şehre çıkarak biraz dolaştığım sırada, emirin hanesinin açık duran kapısından içeri bakmaktayken kapıcılık eden bir Arap "Avlu derununda[1] hayvanat-ı vahşiye[2] vardır, görmek isterseniz buyurunuz." diye davet etti ve ben kapıdan içeri girince kapıyı kapadı. Etrafıma bakarak ne göreyim? Avlunun bir köşesinde bağsız, zincirsiz bir dişi arslan yatıyor ve gözlerini üzerime dikerek korkunç korkunç bakıyor! Hayvanı görür görmez kapıya doğru fırladım ise de Arap bir eliyle kapıyı tutup diğer elini "bahşiş" diye uzattı. Arap'ın yüzüne birkaç para atarak kapıyı açtırıp kendimi sokağa attım ve kapısın karşısındaki dükkân sahiplerinin bana bakarak tebessüm etmelerinden, bu yolda bahşiş verenlerin birincisi ben olmadığımı da anladım.

*

Vapura avdetimde[3] Turkuaz'ın zabitanı[4] ziyarete geldiler. Birlikte öğle taamı ettik ve bade't-taam[5] Kumandan Brekin Bori de gelmekle, cümlesiyle veda ve saat on buçukta Hindistan'ın Sind kıtasının en mühim şehri olan Karaçi'ye müteveccihen[6] Maskat'tan hareket eyledik. İki gün iki gece kara görmeksizin Bahr-ı Muhit-i Hindî'yi[7] karşı yakaya geçip Teşrinievvel'in yirmi beşinci Salı günü alesseher[8] Karaçi Limanı'na dâhil olduk.

[1] derun: iç
[2] hayvanat-ı vahşiye: vahşi hayvanlar
[3] avdet: dönüş
[4] zabitan: subaylar
[5] bade't-taam: yemekten sonra
[6] müteveccihen: gitmek üzere
[7] Bahr-ı Muhit-i Hindî: Hint Denizi (Umman Denizi)
[8] alesseher: seher vakti

Karaçi

Karaçi'nin limanı gayet cesim[1] ve mühimdir. Vapurun durduğu noktadan bir yelken kayığı ile bir çeyrekte gümrüğe civar büyük iskeleye çıktık. Şehir iskeleden uzaktır. İskele itibar olunan rıhtımın cesameti ve nikat-ı muhtelifesinde[2] müteaddit[3] vapurların yük alıp vermeleri ve demiryolu katarlarının âmed ü şüddü[4] şayan-ı temaşaydı[5]. Karaçi günden güne kesb-i cesamet[6] ve tevessü[7] etmekte olduğuna mebni iskele ile şehir beyninde yeni yapılmış cesim ve âlâ binaları ve gayet vâsi ve muntazam caddeleri havi olan bir mahalle-i cedideden[8] mürur ederek[9] araba ile yarım saatte şehre vasıl olduk. Şehir mahalle-i cedideden daha muntazamdı. Kısm-ı azamındaki[10] haneler sayfiye tarzında, kâmilen bahçeler içinde ve yekdiğerinden fasılalı olduğundan iki yüz bin nüfusu havi[11] bulunan bu memleket, bir iki kat daha ziyade nüfusu cami gibi vâsi görünüyordu.

Saltanat-ı Seniye'nin fahri şehbenderlik[12] hizmetini ifa etmekte olan Karaçi muteberanından[13] Hasan Ali Bahadır nam zatın hanesine gittik. Ali Bahadır bize pek ziyade ikram ve izzetten sonra akşam taamına[14] davet eyledi. Yol refikim Arif Bey'le beraber memleketin şayan-ı temaşa olan yerlerini ve bahusus Banyanların mabed-i kebirlerini[15]

[1] cesim: büyük
[2] nikat-ı muhtelife: çeşitli noktalar
[3] müteaddit: pek çok
[4] âmed ü şüd: gidiş geliş
[5] şayan-ı temaşa: görülmeye değer
[6] kesb-i cesamet: büyüme
[7] tevessü: genişleme
[8] mahalle-i cedide: yeni mahalle
[9] mürur etmek: geçmek
[10] kısm-ı azam: büyük bölüm
[11] havi: içeren
[12] şehbenderlik: konsolosluk
[13] muteberan: itibarlı kişiler
[14] taam: yemek
[15] mabed-i kebir: büyük tapınak

dolaştıktan sonra, saat on raddelerinde, tekrar Hasan Ali Bahadır'la birleştik. Bizi arabasına alarak memleketin bahçesine ve kendi himmet ve gayretiyle vücuda gelmiş olan cesim bir medrese-i İslamiye'ye götürüp gezdirdi ve hanesinde mükemmel taamdan sonra, gece yine kendi arabasıyla ve mahdumlarından[1] birinin refakatiyle iskeleye gönderdi. Hasan Ali Bahadır'ın hanesinden iskeleye kadar yarım saat imtidat eden[2] o güzel ve vâsi[3] caddelerin gazlarıyla iskelede yük tahmil[4] ve ihraç eyleyen vapurların elektrik ziyaları şehrayin gibi memleketi tenvir etmişti[5]. İskeleden bir filikaya râkiben[6] vapurumuza gelip gece limanda yattık.

Fırtına

Ertesi Teşrinievvel'in yirmi altıncı Çarşamba günü, bizimle mülakat için vapura gelen Hasan Ali Bahadır'la vedadan sonra öğle vakti limandan hareket eyledik. Karaçi'den Bombay'a vapurla kırk sekiz saattir. Limandan çıkar çıkmaz başlamış olan fırtına gittikçe kesb-i iştidat ederek[7] gece o dereceye geldi ki vapurda taam etmek şöyle dursun, dağlar gibi kalkıp da vapurun üzerine dökülen dalgalardan güvertede durabilmek ve yarım metre irtifasında dolmuş olan sudan kamaraya gidip de yatabilmek imkânın haricindeydi. Bir maşlaha sarınıp kamaranın merdiven ayaklarının üzerinde parmaklığa tutunarak oturdum kaldım. Merdiven başı köşk gibi mahfuz[8] bir yerdiyse de vapura dökülen dalgalar bu köşkün kapısından içeri hücum eyledikçe duş gibi üzerimden ve başımdan geçerek aşağıya

[1] mahdum: erkek evlat
[2] imtidat etmek: sürmek
[3] vâsi: geniş
[4] tahmil: yükleme
[5] tenvir etmek: aydınlatmak
[6] râkiben: binerek
[7] kesb-i iştidat etmek: şiddet kazanmak
[8] mahfuz: korunaklı

akmaktaydı. Kamaramın derununa[1] girmiş olan suyun içinde yol sandığımın yüzdüğünü olduğum yerden görüyordum. Vapurda Basra ve Muhammere'den tahmil edilmiş[2] yüz kadar at vardı. Şiddetli dalgalar, bu bîçare hayvanlardan ara sıra bir ikisini alıp denize götürdüğünü merdivenin penceresinden müşahede eyledikçe[3] dalgalar merdiven köşkünü de benimle beraber alıp götürecek diye fevkalade bir havf ve haşyet[4] içindeydim.

Kamaradaki yatakların baş uçlarında, mantardan mamul birer cankurtaran gömleği aslıydı. "Denize düşen yılana sarılır." kabilinden olarak bu gömleklerden bir tanesini giymek istediğim hâlde, kamaradaki suların içinde yuvarlanıp boğulmak tehlikesi o gömleği almaya mâni olduğundan büsbütün hayattan ümidimi kestim. Vapur gark olursa[5] mantar gömlekle denizin üstünde kalanları Bahr-ı Muhit-i Hindî gibi azim ve cesim bir denizde acaba kim görüp de kurtaracaktı! Öyle dehşetli ve ümitsiz bir hâl içinde burasını taakkul[6] ve tahattur[7] edecek iktidar yoktu.

O gece ve ertesi perşembe günü ile gecesi bu hâlde geçti. Daha ertesi cuma günü, şiddetli bir yağmur gelip havayı ve denizin dalgalarını biraz tadil[8] ve teskin[9] eylediyse de yine vapur derununda[10] meşy[11] ve hareket kabil değildi. Bu fırtına ile gece yarısından evvelce, Bombay Limanı'nın fenerleri göründü ve bir saat sonra limanın ağzında bekleyen bir vapurun delaletiyle[12] içeri girebildik. Bugün öğle

[1] derun: iç
[2] tahmil edilmek: yüklenmek
[3] müşahede eylemek: görmek
[4] havf ve haşyet: korku ve dehşet
[5] gark olmak: batmak
[6] taakkul: akıl erdirme
[7] tahattur: hatırlama
[8] tadil: düzeltme
[9] teskin: sakinleştirme
[10] derun: iç
[11] meşy: yürüme
[12] delalet: kılavuzluk

vakti Bombay'a muvasalat edecekken[1] fırtınadan dolayı kırk sekiz saatlik mesafeyi altmış saatte kat etmiş olduk. Bu mevsimde Bahr-ı Muhit-i Hindî'de böyle şedit bir fırtınanın zuhuru ve bahusus[2] tamam ruz-ı kasıma[3] tesadüf eylemesi harikulade ve garaiptendi. (Derununda sekiz yüz yolcuyla Karaçi'den hareket eden bir vapurun bu fırtınada gark ve nâ-bedîd[4] olduğu muahharen[5] Bombay'da haber alınmıştır.)

Bombay şehrinde bir meydan

[1] muvasalat etmek: varmak, ulaşmak

[2] bahusus: özellikle

[3] ruz-ı kasım: kasım günü. Halk arasında kış başlangıcı sayılan 8 Kasım tarihi ile 6 Mayıs (Hıdrellez) tarihi arasındaki günlere verilen isim.

[4] nâ-bedîd: kaybolma

[5] muahharen: sonradan

Bombay

Bombay Limanı'nın ağzı dar olduğu hâlde, içerisi gayet vâsi[1] ve tulani[2] bir göl gibidir. Bu gölün ortasında büyücek bir iki ada vardır. Limanın ağzını irae eden[3] fener, saniyede bir göz gibi açılır kapanır beyaz renktedir. Fakat vapurlar içeri girerken rengini değiştirerek kırmızı olur. Bombay şehri limana girilince sol tarafta, denize doğru çıkmış nim-cezire[4] gibi bir burundan itibaren limanın boyunca bir sırt üzerindedir. Limanın sağ ciheti köylerden ibarettir.

Gece vapurdan bir filikaya râkiben[5] Apollo Bender ismindeki iskeleye çıkıp, iskeleden on dakika ileride ve yine o isimde bir otele indim ve fırtınanın bais olduğu[6] üç günlük helecan ile uykusuzluğa mebni[7] karnımın açlığına bakmayıp hemen yattım ve ertesi günü öğle vaktine kadar uyudum. Yol refikim Arif Bey Atebât-ı Âliyât[8] ziyaretinden avdet eden Hintlilerden, vapurda rabt-ı rabıta-i ülfet[9] eylemiş olduğu bir zatın hanesinde misafir oldu. Öğleden sonra Saltanat-ı Seniye'nin Bombay Başşehbenderi[10] İsmail Bey'in "Malabar Hill" denilen ve Bombay'ın bir nevi sayfiyesi itibar olunan mahalde vaki hanesine giderek kendisiyle görüştüm.

[1] vâsi: geniş
[2] tulani: uzunlamasına
[3] irae etmek: göstermek
[4] nim-cezire: yarımada
[5] râkiben: binerek
[6] bais olmak: sebep olmak
[7] mebni: -den dolayı
[8] Atebât-ı Âliyât: Şiilerce mukaddes sayılan dört kent: Necef, Kerbela, Kâzımiye ve Samarra
[9] rabt-ı rabıta-i ülfet: dostluk bağı kurma
[10] başşehbender: başkonsolos

Bombay'dan Bahr-i Sefid'e[1] giden vapur eksik değilse de çektiğim fırtınanın dehşetiyle artık olur olmaz vapura binip de Bahr-ı Muhit-i Hindî'yi bir kıtadan öbür kıtaya geçmeye cesaret edemedim. Bahusus vapura kadar gelip de Hindistan'ın şayan-ı temaşa olan şeylerini görmeksizin ve usul ve adatına[2] kesb-i vukuf[3] etmeksizin azimet[4] makul değildi. Peninsular Kumpanyasının bir hafta sonra hareket edeceği haber verilen cesim vapuruna intizaren[5] Bombay'da tevakkuf etmeyi[6] tercih eyledim.

Vapurda fırtına esnasında su içinde kalmış olan sandığımı açarak rutubet cezbeden bazı eşyayı kurutmak için oteldeki odama serdiğim sırada, Başşehbender İsmail Bey'in delil[7] ve tercüman gibi hizmetimde bulunmak üzere tavsiye etmiş olduğu Bağdatlı (ismini derhatır edemediğim) bir adam bu eşya meyanında[8] bulunan ipekli bir İran seccadesini görüp "Burada İngilizler bu seccadeye hayli para verirler. Eğer satmak isterseniz bazılarına göstereyim." dedi. Seccadeyi dört liraya almıştım. Tercümanın kırk elli liraya doğru satılabileceğini söylemesine tamah ederek kendisine teslim eyledim. Seccade şurada burada dolaşarak Bombay'dan hareketim gününe kadar avdet etmedi[9] ve yevm-i hareketimde[10] zayi oldu[11] cevabı alındı! Davaya nizaya[12] vakit yok. İsmail Bey de bu işten pek ziyade mahcup olduğu

[1] Bahr-i Sefid: Akdeniz
[2] adat: âdetler
[3] kesb-i vukuf: öğrenme
[4] azimet: yola çıkmak
[5] intizaren: bekleyerek
[6] tevakkuf etmek: durmak, eğleşmek
[7] delil: rehber
[8] meyan: ara
[9] avdet etmek: dönmek
[10] yevm-i hareket: hareket günü
[11] zayi olmak: kaybolmak
[12] niza: çekişme

için ihtiyar-ı sükûta[1] mecbur oldum; ama doğrusu şu dolandırıcılığın acısını hâlâ unutamadım.

*

Bombay şehri, elyevm[2] sekiz yüz bin nüfusu cami bir belde-i cesimedir[3]. Aksam-ı muhtelifeye[4] münkasım olan[5] ahalisi İslam ve Parsi ve Banyan ve Hindu'dur. Bunlardan başka bir sınıf da Portekizler vardır.

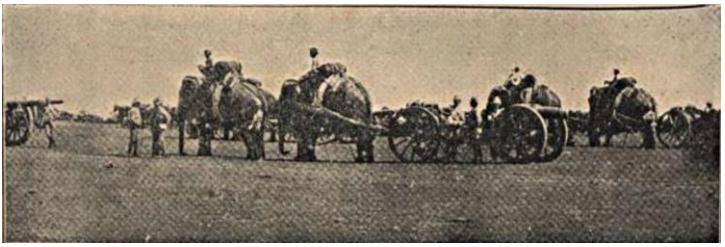

Pune'de fillere çektirilen top bataryaları

[1] ihtiyar-ı sükût: sessiz kalma
[2] elyevm: bugün
[3] belde-i cesime: büyük belde
[4] aksam-ı muhtelife: çeşitli kısımlar
[5] münkasım olmak: ayrılmak

İslam

Müslümanlar mezahib-i muhtelife-i İslamiye'dedirler[1]. Kıyafetleri birer beyaz don ve gömlek ile üzerinde sıkma biçiminde birer yelekten ve başlarında birer takke veyahut sarıktan ibarettir. Zenginler giydikleri yeleklerin önleriyle takkeleri sırma dokuma kumaştandır. Haneleri dar sokaklarda dörder beşer kat ve yekdiğerine mülasık[2] yapılmış ahşap binalardır. Bir hanede bazen birkaç aile birden ikamet eder. Bu hanelerin alt katının sokak ciheti[3] direk üstünde ve kısmen içeri doğru çekilmiş olduğundan, kapılarının önlerinde birer set gibi açık ve her katta boydan boya balkonlar vardır. Ahali-i İslamiye büyük küçük her nevi ticarette bulunurlar ve esnaflık ederler. Birkaç cami ve mescid-i şerifeleri olup bunlardan bazıları büyücek ve musannadır[4].

Bombay'da bir Parsi familyası[5]

[1] mezahib-i muhtelife-i İslamiye: İslam'ın çeşitli mezhepleri

[2] mülasık: bitişik

[3] cihet: taraf

[4] musanna: sanatlı

[5] familya: aile

Parsiler

Parsiler bundan üç buçuk dört asır evvel, İran'dan hicretle[1] bu havaliye gelmiş olan ateşperestlerdir. Mabetlerindeki ateşten başka güneşe de taparlar. Her akşam gurup vakti sahil-i bahra[2] inerek şemse[3] karşı secde ederler ve deniz suyu ile yüzlerini yıkarlar. Mabetlerindeki ateş, güya hicret ettikleri zaman İran'da terk eyledikleri mabetten alıp hiç itfa etmeksizin[4] birlikte getirdikleri ateşmiş. Mevtalarını mezarlara defnetmezler. Bâlâda zikrolunan Malabar Hill nam[5] mahalde vaki mabetlerinin bahçesinde müdevverü'şşekl[6] sakfsız[7] kulelerin içine cenazelerini bırakıp kartal kuşlarına yedirirler. Hassaten[8] gidip temaşa eyledim. Kulelerin üzerinde birçok kartallar durur. Mezarcılar naaşı içeri bırakıp çekildikleri anda, kartallar kulenin derununa[9] hücum ederek birkaç dakikada işlerini bitirip yine yerlerine çıkarlar. Müteakiben[10] mezarcılar kemikleri toplayıp ihrak ederek[11] külünü taallukatı[12] isterse verirler ve istemezse ya denize atarlar veyahut havaya savururlar.

Bombay'ın en zengin bankerleri Parsilerdir. Bankalarla umur-ı sarrafiye[13] bunların yedindedir[14]. Mahalle ve haneleri tamamıyla Avrupa tarzında ve bahçeler içindedir. Kıyafetleri de Avrupalılar gibiyse de başlarına siyah rugan-

[1] hicret: göç
[2] sahil-i bahr: deniz kıyısı
[3] şems: güneş
[4] itfa etmek: söndürmek
[5] nam: isimli
[6] müdevverü'ş-şekl: daire şeklinde
[7] sakf: çatı
[8] hassaten: özellikle
[9] derun: iç
[10] müteakiben: ardından
[11] ihrak etmek: yakmak
[12] taallukat: akrabalar
[13] umur-ı sarrafiye: sarraflık işleri
[14] yed: el

lıdan uzunca kalpak giyerler. Bu kalpak şems sipersiz, silindir şapkalara benzer. Vecih[1] ve simaları beyaz ve İranlılara müşabihtir[2]. Gayet zeki ve çalışkandırlar. Çocuklarını Londra'ya kadar gönderip terbiye etmekte olduklarından devair-i hükûmetin[3] hemen kâffesinde[4] müstahdemdirler[5].

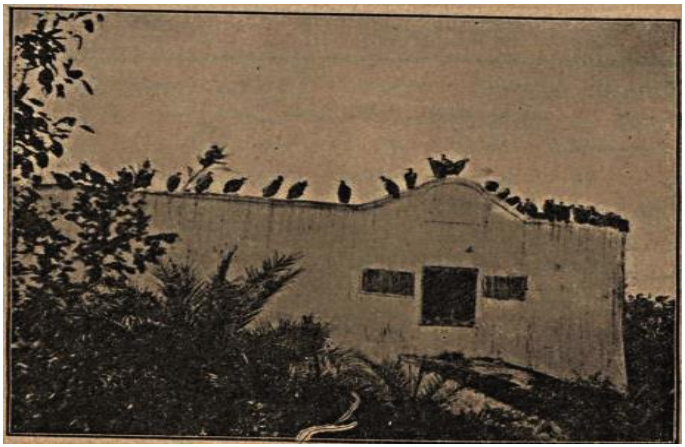

Bombay'da Parsilerin kartallara yedirmek üzere mevtalarını derununa vazeyledikleri kule

Banyanlar

Banyanlar muhtelifü'ş-şekl[6] esnama[7] ibadet eden putperestlerdir. Büyük mabetlerinden maada[8] mahallatta[9] dükkân gibi sokağa açık küçük küçük birçok mabetleri vardır. Geceleri bu mabetleri tenvir ederek[10] karılar bir tarafta

[1] vecih: yüz
[2] müşabih: benzer
[3] devair-i hükûmet: hükûmet daireleri
[4] kâffe: hep, bütün
[5] müstahdem: çalışan
[6] muhtelifü'ş-şekl: çeşitli şekiller
[7] esnam: putlar
[8] maada: başka
[9] mahallat: mahalleler
[10] tenvir etmek: aydınlatmak

ve erkekler diğer tarafta oturup içlerinden bazısı kıyam[1] ve armoni flüt denilen el piyanosuyla ahenk ederek teganni eyler[2]. Sanemler gayet çirkin şekilde ve çoğu hayvan resmindedir. Banyanların kâffesi boya ile alınlarının ortasına bazen fındık hacminde kırmızı ve bazen iki üç elif şeklinde sarı ve beyaz renklerde birer işaret vazederler[3] ki mensup oldukları mezahib-i muhtelifeyi[4] irae edici[5] alametlermiş. Tenlerinin rengi esmerdir. Bunlar bürümcük çarşaf nevinden ayaklarına kadar uzun ve geniş bir gömlek giyerler. Gömleğin ön eteği bacaklarının arasından arka tarafa alarak kuşaklarına iliştirmekle tesettür edip[6] artık başka don giymezler. Arkalarında birer sıkma yelek vardır. Bazen yeleğin üstüne beyaz veyahut kırmızı renkte hervani[7] gibi bir kumaşa sarınırlar. Başlarında Frenk kadınlarının kullandıkları, kaput denilen şapka biçiminde gayet sagir[8] müselles[9] veya müdevver[10] kırmızı renkte birer serpuş vardır. Bazısı da sarık sarar.

Banyanlar sabahleyin hanelerinden çıktıkta, yol üzerinde bir ineğin bevliyle[11] yüzlerini yıkamadıkça mağaza ve dükkânlarını açıp da sanat ve ticaretlerine şürû etmezler[12]. Binaenaleyh her sabah Banyan mahallelerinin sokaklarında boynuzları kırmızı renge boyalı inekler gezdirirler ve bu

[1] kıyam: ayakta durma
[2] teganni eylemek: şarkı söylemek
[3] vazetmek: koymak
[4] mezahib-i muhtelife: türlü mezhepler
[5] irae etmek: göstermek
[6] tesettür etmek: örtünmek
[7] hervani: kısa kollu geniş elbise
[8] sagir: küçük
[9] müselles: üçgen
[10] müdevver: yuvarlak
[11] bevl: idrar
[12] şürû etmek: başlamak

ineklerin bevl eylemesine intizaren[1] etrafında birçok adam dolaşır.

Banyanlar tenasüh-i ervaha[2] kail olarak[3] fevt olanların[4] mutlaka bir hayvan kalıbında ve eşhas-ı mukaddesenin[5] inek şeklinde tekrar dünyaya geldiklerine mutekittirler[6]. İnek ve öküzlere hürmetlerinin sebebi buymuş. Hatta amelden sakıt olan hayvanata mahsus "Pincrapol" isminde, Bombay'da bir darü'l-hayvanat[7] vardır ki müsin[8] ve amel-i manda[9] hayvanları sahipleri buraya bırakıp fevt-i tabilerine kadar iaşe ederler[10].

Banyanlar her nevi ticaretle meşguldürler. Memalik-i ecnebiyeye[11] gidip de ticaret eden putperestler bunlardır. Ticaret için memalik-i saireye ve uzak yerlere azimet eylemek isteyen Banyanlar, memleketlerinden çıkarken Brahman dedikleri papazlarının nezdine giderek ne miktar akçe kazanmak niyetiyle çıktıklarını beyan ile defter-i mahsusuna[12] kaydettirirlermiş. O miktar akçeyi kazanmadıkça vatanlarına avdet edemiyorlar[13]. Iyâllerini[14] de birlikte götüremiyorlar. Şayet müddet-i gaybubetleri[15] imtidat edip[16] de

[1] intizaren: bekleyerek, gözleyerek
[2] tenasüh-i ervah: ruh göçü, reenkarnasyon
[3] kail olmak: inanmak
[4] fevt olmak: ölmek
[5] eşhas-ı mukaddese: mukaddes kişiler
[6] mutekit: inanan
[7] darü'l-hayvanat: hayvan bakımevi
[8] müsin: yaşlı
[9] amel-i manda: iş göremez
[10] iaşe etme: bakıp besleme
[11] memalik-i ecnebiye: yabancı memleketler
[12] defter-i mahsus: özel defter
[13] avdet etmek: dönmek
[14] ıyâl: eş
[15] müddet-i gaybubet: yokluk süresi
[16] imtidat etmek: uzamak

avdetlerinde zevcelerini birkaç çocuk dünyaya getirmiş bulurlarsa, bunları kabule ve kendi evladı tanımaya mecbur imişler.

Banyanlar ölülerini tabuta koymayıp düz bir tahta üzerine yatırırlar ve üzerine tülden bir örtü örterek dört kişi omuzlarına alıp götürür. Bunların mezarlıkları yoktur. Bir günde vuku bulan cenazeleri bir mahall-i mahsusta cem[1] ile gece ihrak ederler[2]. Brahmanlarından aldığım bir ruhsat tezkeresiyle bir gece, Banyanların cenaze ihrak eylemelerini görmeye gittim. Cevanib-i erbaası[3] duvar ile muhat[4] bir avlu derununda birkaç hatab[5] kümesi yapıp naaşları bunların aralarına yatırdıktan ve üzerlerine biraz petrol döktükten sonra ateşe veriyorlar. Müteakiben mezarcılar ellerine darbuka nevinden birer tef ile (gemi demirlerinin zincirleri gibi ses çıkarır) ziller alarak ateş nihayet buluncaya kadar çalıyorlar. Cenazelerin ihrakında akraba ve taallukatından kimse bulunmuyor. Yalnız birkaç mezarcı bu hizmeti ifa ediyor. Avlu derununda yanan naaşların mavi renkli alevlerinden başka ortalığı tenvir edecek fener ve kandil yoktur. Tenleri kahverenginde ve elbiseleri kırmızı renkte olan mezarcıların kerih[6] kokulu mavi alevler içinde zebani gibi görünüşleri ve çaldıkları tef ve zillerin müthiş sesleri doğrusu tüylerimi ürpertti. Hatab kümeleriyle naaşlar kâmilen[7] kül olduktan sonra insan kafalarının tüfek atılır gibi patlamağa başlaması, büsbütün hayret ve haşyetimi[8] arttırdı. O gece sinirlerim tuttu. Sabaha kadar uyku uyuyamadım.

[1] cem: toplama
[2] ihrak etmek: yakmak
[3] cevanib-i erbaa: dört taraf
[4] muhat: çevrili
[5] hatab: odun
[6] kerih: iğrenç
[7] kâmilen: tamamen
[8] haşyet: korku, dehşet

Bundan elli sene mukaddem[1] Banyanlardan vefat edenlerin berhayat[2] bulunan zevcelerini de birlikte yakmak âdetleri iktizasındayken[3], İngilizlerin şediden[4] menetmesi üzerine bu vahşilikten vazgeçmişlerse de mutaassıplar ve bahusus Brahmanlar bu memnuiyetten[5] asla memnun değillermiş. Elyevm İngiliz memurini[6] bulunmayan köylerde ve ücra yerlerde zevçleri fevt olan[7] karıları yine suret-i hafiyede[8] yaktıkları mervidir[9].

Banyanların mabut derecesinde mukaddes bir sınıf Brahmanları daha vardır ki bunların mabetlerde bir hizmeti yoktur. Yalnız kendi aleminde güzel yaşar adamlardır. Zenginlerin kese-i servetlerinden istedikleri kadar akçe alıp sarf etmek ve diledikleri hanelere girerek arzu ettikleri kadınlarla düşüp kalkmak gibi acayip imtiyaz ve salahiyetlere maliktirler[10]. O kadınların zevçleri bundan tevahhuş etmedikten[11] maada[12] böyle bir şerefe nailiyetlerinden[13] dolayı mahalleleri içinde kendilerine gıpta eden konu komşuya karşı fahr eder[14] ve Brahman'ın mukarenetinden[15] hasıl olan çocuk Brahman olarak aynı hukuk ve imtiyazı ihraz eylermiş[16]!

[1] mukaddem: önce
[2] berhayat: sağ
[3] iktiza: lazım gelme, gerekme
[4] şediden: şiddetle
[5] memnuiyet: yasak
[6] memurin: memurlar
[7] fevt olmak: ölmek
[8] suret-i hafiye: gizli şekilde
[9] mervi: rivayet edilen
[10] malik: sahip
[11] tevahhuş etmek: ürkmek
[12] maada: başka
[13] nailiyet: erişme
[14] fahr etmek: övünmek
[15] mukarenet: birliktelik
[16] ihraz eylemek: elde etmek

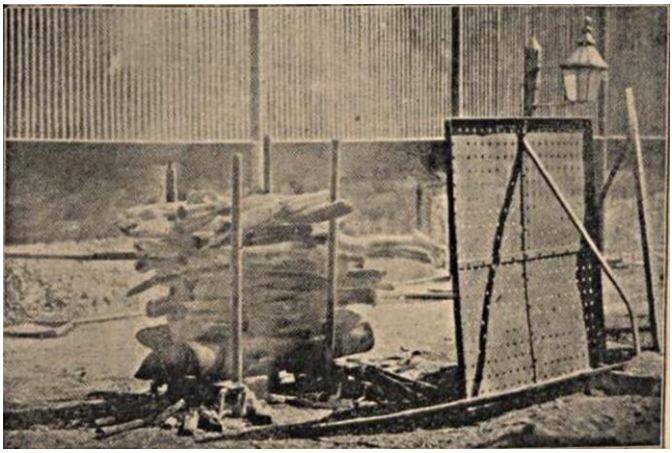

Bombay'da Banyanların cenazelerini ihrak ettikleri mahal

Hindular

Hindu denilen cins, kahverenginde ve saçları zenci saçı gibi kıvırcık olup Banyanlar misillü[1] esnama[2] taparlar ve mevtalarını yakarlar. Bunların libasları setr-i avrete[3] mahsus olarak bacaklarının arasından geçirip bellerine bağladıkları bir bez parçasından ibarettir. Karılarının elbisesi de setr-i avret edecek kadar gayet kısa ve kırmızı renkte bir don ile memelerini örtecek derecede kolsuz bir yelektir. Binaenaleyh kollarıyla bacakları ve belleri açıktır. Hindular çiftçi ve amele takımından olduklarından hidemat-ı şakka[4] ve süfliye[5] ile iştigal ve taayyüş ederler. Duvarcılık ve hamallık Hindu karılarına mahsus gibidir.

[1] misillü: gibi
[2] esnam: putlar
[3] setr-i avret: edep yerlerini örtme
[4] hidemat-ı şakk: eziyetli işler
[5] süfliye: aşağı

Yılanlarla lubiyat[1] icra eden bir Hintli

Portekizler

Portekizlerin bu havaliyi istila eyledikleri zamandan kalma, Hindistan'da birtakım Portekizler vardır ki bunlar bildiğimiz Portekizler renginde ve Avrupalılar kıyafetinde olarak hizmetçilik ve berberlik ve otellerde sofracılık ve vapurlarda kamarotluk ederler.

***

Gerek Parsi ve gerek Banyan karılarının elbiseleri bir tarzdadır. Bunlardan bir kısmı âlâ Hint kumaşlarından yapılmış şalvar üzerine dizlerine kadar ince bir gömlek ve gömleğin üzerine bazen kısa bir hırka giyerler ve ekseri sol omuzları hariçte kalarak sağ omuzlarından atılıp bellerini örter âlâ bir kumaşa bürünürler. Birtakımı da şalvar ile ince gömlekten sonra memelerinin altına kadar kısa ve göğüsleri

[1] lubiyat: gösteri

açık kolsuz bir yelek giyer. Ayakları çıplaktır ve ince gömlekleri bellerinin görülmesine mâni değildir. Ayaklarının baş parmaklarına birer yüzük ve oynak yerlerine halhal ve pazılarına yani kollarının omuzlarına yakın kısmına bilezik takarlar. Bazen de şeffaf, ince tüllere bürünürler.

Bombay'da külliyetli[1] araba varsa da yerlilerin çoğu ve bahusus[2] ağniyası[3] tahtırevanlarla gezer. Bu tahtırevanları ön ve arka taraflarına merbut[4] birer sırık ile iki kişi omuzlarına alıp götürürler. Ufki[5] uzunlukta ve amuden[6] az yükseklikte camlı bir kutuya benzer. İçinde bulunan adam uzanıp yatar gibi oturmaya mecburdur. Avam takımı, çifte öküz koşulu iki tekerlekli adi araba istimal ederler.

Şehrin atik[7] kısmı sahilden uzakta ve yüksektedir. Oradan sahile doğru İngilizler tarafından yapılan mahallat-ı cedide[8] gayet vâsi[9] sokaklarla meydanları ve pek büyük ve muntazam binaları havidir. Bu sokaklardaki ağaçlar o iklime mahsus gayet zarif ve nadide eşcardır[10]. Devair-i hükûmet[11] ebniyesinin[12] cesameti şayan-ı hayrettir. Ezcümle[13] büyük demiryolu mevkifinin[14] bina-yı cesimiyle sanayi-i mimariyesi, elbette Avrupa'da gördüğüm mevkiflere faikti[15]. Ebniye-i emiriyeden başka, cedit mahallatta inşa olunan konaklar ve oteller yine o nispette âlâ ve muntazam-

[1] külliyetli: pek çok
[2] bahusus: özellikle
[3] ağniya: zenginler
[4] merbut: bağlı
[5] ufki: yatay
[6] amuden: dikine
[7] atik: eski
[8] mahallat-ı cedide: yeni mahalleler
[9] vâsi: geniş
[10] eşcar: ağaçlar
[11] devair-i hükûmet: hükûmet daireleri
[12] ebniye: binalar
[13] ezcümle: özetle
[14] mevkif: istasyon
[15] faik: üstün

dır. Avrupa eşya ve emtiası satar pek çok mağazalar bulunduğu misillü, birtakım da Çin mamulatı mağazaları vardır ki bunlarda satılan eşya fiyatının Dersaadet'e[1] nispetle fevk-i mâ-yetesavver[2] ehven[3] olması calib-i hayret[4] ve taaccüptü.

İngiliz'in binagerdesi[5] olan "Furut Market" nam pazar mahallinde, sebze ve meyveye müteallik[6] nadir ve nadide şeyler görülür. Ezcümle muzun pembe ve sarı ve beyaz renkte enva-ı muhtelifesi[7] olduğunu orada gördüm. "Amba" isminde ve elma cesametinde gayet büyük, çekirdekleri Hindistan'a mahsus bir nevi meyve vardır ki tazesi pek latif ve leziz olduğu gibi turşusu da pek nefis olur. Bu sebze ve meyve pazarlarının yanında kuş ve papağan ve maymun gibi hayvanata mahsus bir pazar mahalli daha vardır. Burada renk ve şekli görülmemiş zarif ve dilruba[8] kuşların ve papağanların envaı satılır. Bu iki pazar mahalli mahallat-ı cedidenin müntehasında[9] vakidir. Ondan sonra mahallat-ı atikaya[10] girilir. Burada Hindistan mamulat ve mensucatının[11] envaı meşhurdur. Gümüş ve altın evani[12] gayet musanna[13] surette imal edilir ve garaipten olarak terazinin bir gözüne altın ve gümüş evani ve diğer gözüne meskûkât[14] konulup o surette vezn[15] ü füruht[16] olunur; yani gümüş mamulat gümüş sikke ile altın mamulat altın sikke

[1] Dersaadet: İstanbul
[2] fevk-i mâ-yetesavver: düşünülenin ötesinde
[3] ehven: ucuz
[4] calib-i hayret: hayret verici
[5] binagerde: yapılmış
[6] müteallik: ilişkin
[7] enva-ı muhtelife: çeşitli türler
[8] dilruba: gönül alan
[9] münteha: son
[10] mahallat-ı atika: eski mahalleler
[11] mensucat: dokuma ürünleri
[12] evani: kaplar, çay takımları vb.
[13] musanna: sanatlı
[14] meskûkât: madeni paralar
[15] vezn: tartma
[16] füruht: satma

ile tartılıp madeni pahasına satılır. Hâlbuki ayarca farkları pek azdır. İşçiliği ile ticareti nereden çıktığına bir türlü akıl erdiremedim.

Bombay'da, "Viktorya Garden" isminde bir de hayvanat bahçesi vardır. Gidip gezdim ve bu iklime mahsus birtakım hayvanat-ı vahşiye ile yılanların envaını gördüm.

Bir de "şerbetli" ve Fransızcada "şarmör"[1] dedikleri adamlar, bu memlekette pek çoktur. Bunlar bir sepet içinde muhtelif nevi ve cesamette[2] yılanlar gezdirip halka temaşa ettirerek birtakım sanat ve oyunlar icra ederler ki hakikaten müthiş ve harikuladedir.

Vaktiyle Bağdat'tan Bombay'a hicret etmiş[3] olan "David Sassoon" isminde bir Yahudi'nin eseri olarak Bombay'da birçok iplik ve akmişe-i nefise[4] fabrikaları vardır. David Sassoon, burada böyle pek çok âsâr-ı ümran[5] vücuda getirmiş olduğu cihetle İngiltere devleti tarafından şu hizmeti takdir olunarak bir heykel-i mücessemi[6] müzeye vazedilmiş[7] ve kendisine "sör" ünvanı verilmiştir. Evlat ve ahfadı[8] elyevm[9] Bağdat'ın en mütemevvil[10] muteberanındandır[11].

Bombay'da kâgir ve muntazam tiyatro görmedim. Mevcut olan bir iki tiyatronun adi barakadan olmasına taaccüp ettimse[12] de iklimin harareti birçok halkın bina içinde

[1] şarmör: (Fr.) "charmeur", büyücü
[2] cesamet: büyüklük
[3] hicret etmek: göçmek
[4] akmişe-i nefise: nefis kumaşlar
[5] âsâr-ı ümran: bayındırlık eserleri
[6] heykel-i mücessem: büyük heykel
[7] vazedilmek: konulmak
[8] ahfad: torunlar
[9] elyevm: bugün
[10] mütemevvil: varlıklı
[11] muteberan: saygınlar
[12] taaccüp etmek: şaşırmak

saatlerce kapanıp kalmasına müsait olmadığından neşet eylediğini[1] anladım. Bu tiyatrolarda Parsi lisanı üzere millî oyunlar icra ediyorlar. Sahne ve perdeleriyle sur-ı icraiyesi[2] (besbelli İngilizlerden istimsal etmişler[3]) tıpkı Avrupa tiyatroları tarzındadır.

Memlekette askerî mızıkadan başka mızıka yoktur. Hintlilerin millî sazları bizim ince saz nevinden tambur ve keman ile tef yerine müstamel[4] bir nevi darbukadan ibarettir. Bunlardan maada[5] Avrupa'dan gelme armoni flüt kullanırlar. Musikilerinin perde, ahenk ve makamı ve suret-i tegannileri[6] tamamıyla Türkistan ve İran usulündedir.

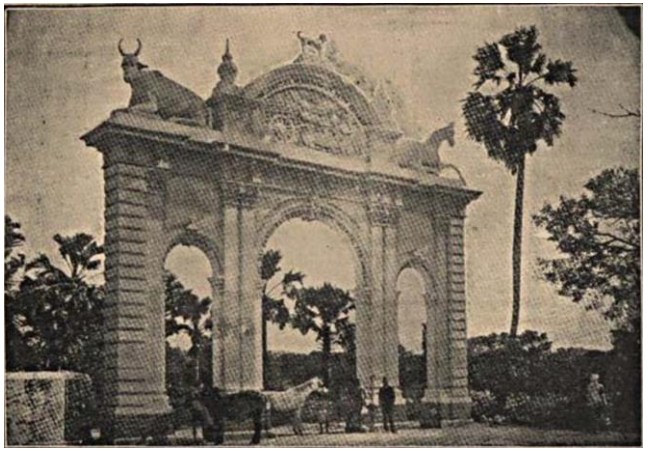

Bombay'da amelden sakıt hayvanata mahsus Pincrapol nam mahal

Banyanlardan rakkaseler de vardır. Bunlar çalgıcıların çaldıkları şarkıları teganni eyleyerek raks ederler. Çengilerin ellerindeki zillere mukabil ayaklarına ufak çıngıraklardan mürekkep birer halhal taktıklarından, okudukları

[1] neşet eylemek: meydana gelmek
[2] sur-ı icraiye: sahneleme
[3] istimsal etmek: örnek almak
[4] müstamel: kullanılan
[5] maada: başka
[6] suret-i teganni: şarkı söyleyiş tarzı

şarkıların mealini müfessir[1] olmak üzere elleriyle işaret ve ayaklarını yere vurdukça çıngıraklardan hasıl olan sesleri sazların usulüne ahenk ederler.

Hindistan ahalisinin yemekleri gayet baharlı ve biberli şeylerdir. Lakin ikamet eylediğim otelde, Avrupa etimesi[2] ekl etmekteydim[3]. Arif Bey'in mihman olduğu Hintlinin ehibbasından[4] ve Bombay'ın ağniya-yı İslam'ından[5] bir zatın daveti üzerine hanesinde ekl ettiğim etimenin lezzetiyle beraber iki gün kadar çektirdiği mide rahatsızlığını unutamam.

Hintlilerin misafirlere kahve ve çay ile beraber bir ikramları daha vardır. Şöyle ki bir asma yaprağının içine birkaç nevi bahar ile biraz kireç koyup nüsha[6] şeklinde büktükten sonra açılmamak için yaprağın kenarını bir karanfil tanesiyle çivilerler ve bunu ağızlarında bir müddet sakız gibi çiğnedikten sonra çıkarıp atarlar. Sahib-i hane[7] bunun levazımını havi olan bir tepsiyi önüme sürdüyse de beceremediğimi görünce kendi eliyle tehyie ederek[8] verdi. Fakat gerek içinde kireç bulunmasından ve gerek sahib-i hanenin elleriyle vıcık vıcık uğraşarak tehyie etmesinden istikrah ederek[9] ağzıma alamadım ve binaenaleyh ne lezzette ve nasıl şey olduğunu öğrenemedim.

Bu memlekette umuma mahsus fuhşiyathaneler[10], şehrin bir mahallesinde büyük bir cadde boyu sırayla birer

[1] müfessir: açıklayan
[2] etime: yemekler
[3] ekl etmek: yemek
[4] ehibba: dostlar
[5] ağniya-yı İslam: zengin Müslümanlar
[6] nüsha: muska
[7] sahib-i hane: ev sahibi
[8] tehyie etmek: hazırlamak
[9] istikrah etmek: tiksinmek
[10] fuhşiyathane: genelev

kat dükkân şeklinde binalardır. Bu binaların önlerinde peykeler vardır. Geceleri âlüftegân[1] bu peykelerde sandalyeler üstünde oturup arz-ı şive ve endam ve gelene geçene harfendazlıkla[2] ifham-ı meram ederler[3]. İçlerinde her cins ve millete mensup kadınlar vardır. Hatta Arabistan'dan gelme birçok Yahudi karıları bulunur.

Bombay'da haric-i beldede develer görülür. Karaçi'de de görmüştüm. Şimendifer olmayan yerlerden yük taşırlar. Bombay'a beş saat mesafede vaki Pune nam mahal, İngiliz asakirinin[4] makarr-i ikameti[5] ve Bombay ağniyasının[6] sayfiyesidir. Burada filler top arabası çekmek hizmetinde kullanılıyorlar.

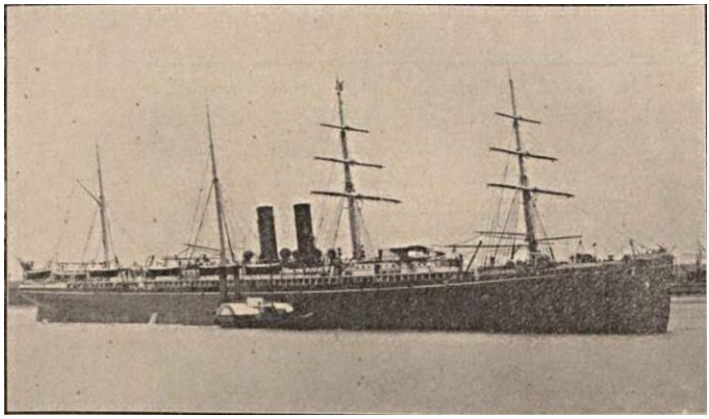

Bombay'dan râkib olduğum[7] "Arkadi" Vapuru

[1] âlüftegân: fahişeler
[2] harfendazlık: laf atma
[3] ifham-ı meram etmek: meram anlatmak
[4] asakir: askerler
[5] makarr-ı ikamet: ikamet merkezi
[6] ağniya: zenginler
[7] râkib olmak: binmek

Bombay'dan Süveyş'e

Teşrinisani'nin[1] dördüncü Cuma akşamı Peninsular Kumpanyasının "Arkadi" isminde, büyük bir vapuruna râkiben[2] alafranga saat beş buçukta Bombay'dan hareket eyledik. Süveyş'e kadar ma-taam[3] dört yüz rupye yani üç bin küsur kuruş bilet parası verdim. Peninsular Kumpanyası imtiyazlı bir İngiliz şirketidir. Vapurlarının çoğunda İngiltere ümera-yı bahriyesi[4] kumandanlık eder ve böyle ümera-yı bahriyenin kumandası tahtında bulunan vapurlara mavi renkteki beylik sancak keşide olunur[5]. Arkadi altı bin beş yüz defter tonilatosu, yani on üç bin tonilato istiabında[6] ve bin beş yüz beygir kuvvetinde, dört yüz tayfalı ve dört direkli cesim bir vapurdu.

Derunu[7] kâmilen[8] elektrik ziyasıyla tenvir ediliyor[9]. Birinci kamara vapurun ortasında ve ikinci kamara kıç tarafındadır. Salonlarda envai şükûfe ve âdeta eşcar[10] ile muntazam bahçe ve şadırvanlar ve vapurun derununda bir hastane ve bir postane ve bazı levazım[11] satılır dükkânlar ve müteaddit hamamlar ve bir buz makinesi ve bir ibadethane vardı.

Bombay'dan Aden'e kadar bin altı yüz altmış iki mildir. Bu mesafeyi sema ve deryadan başka yer görmeksizin hamdolsun gayet rakit[12] ve latif hava ile dört buçuk günde

[1] teşrinisani: kasım ayı
[2] râkiben: binerek
[3] ma-taam: yemekli
[4] ümera-yı bahriye: donanma subayları
[5] keşide olunmak: çekilmek
[6] istiap: taşıtın taşıyabileceği yük miktarı ve yolcu sayısı
[7] derun: iç
[8] kâmilen: tamamen
[9] tenvir edilmek: aydınlatılmak
[10] eşcar: ağaçlar
[11] levazım: malzeme
[12] rakit: durgun

kat ederek teşrinisaninin dokuzuncu çarşamba sabahı erkence Aden'e vasıl olduk[1]. İngiliz yolculardan biri, Bombay'dan hareketimizin ikinci günü vefat eylediğinden vapurun mabedinde merasim-i diniye[2] ifa edilerek cesedi bahra[3] ilka olundu[4]. Ondan başka keder verecek bir şey vukua gelmedi.

Vapur derununda bulunan dört yüzü mütecaviz[5] yolculardan yalnız Arif Bey'le bu fakir Osmanlı ve biri Portekiz ve kusuru[6] kâmilen İngiliz'di ve bunca halkın içinde bir İngiliz'den başka Fransızca bilen bulunmaması garaiptendi. Ara sıra onunla musahabet ederek kusur vaktimizi, karı erkek yolcuların güverte üzerinde jimnastik icra etmek ve top oynamak ve piyano çalmak gibi eğlencelerini temaşa ile geçirmekteydik.

[1] vasıl olmak: varmak
[2] merasim-i diniye: dini tören
[3] bahr: deniz
[4] ilka olunmak: atılmak
[5] mütecaviz: aşkın
[6] kusur: geri kalan

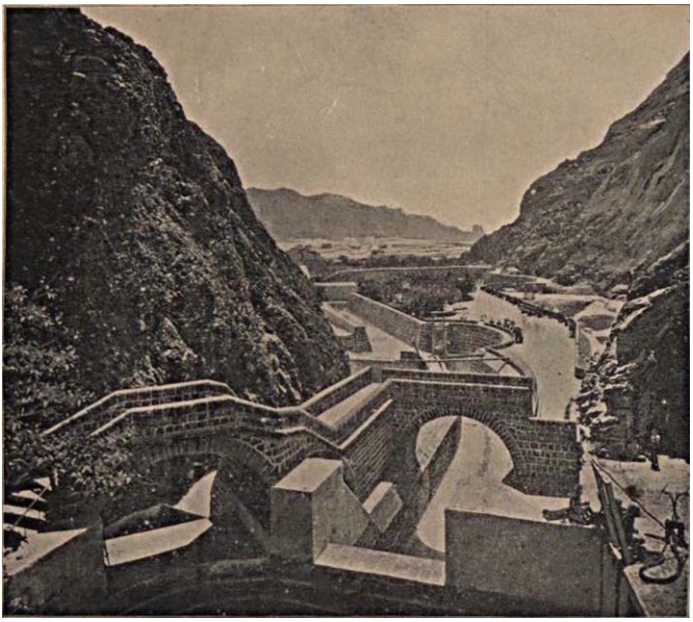

Aden'de su hazineleri

Aden

Aden sevahili[1] eşcar ve nebatattan[2] ari[3], dağlık ve taşlıktır. Denizi sığ olmakla vapurlar sahilden uzak durur. Memleket denizden görünmez. Bir saat içeridedir. Bir kayığa binerek karaya çıktım. Buradaki emâkin[4] vapur acenteleriyle aktarma edecek yolcular için bir iki otel ve birkaç mağaza ve kömür depolarından ibarettir.

[1] sevahil: sahiller
[2] nebatat: bitkiler
[3] ari: yoksun
[4] emâkin: yapılar

Aden ve havalisinde be-hikmettullah-ı teâlâ[1], yedi senede bir yağmur yağdığından su kılleti[2] vardır. Binaenaleyh[3] nefs-i Aden'de gayet cesim[4] ve metîn[5] su sarnıçları ve yağmur sularını toplayıp da bunları imla[6] için bağ aralarında birtakım kanal ve su yolları inşa edilmiştir ki cesamet ve metanetçe emsali nâ-meşhut[7] âsâr-ı bediadandır[8].

Burada kayıkçılık eden Araplar Somali dedikleri, siyah renkli Berber ahalisindendir. Denizcilikte ve gelen geçen yolcuları birer suretle dolandırmakta maharetleri pek ziyadedir. Vapurdan karaya gidip gelmek için pazarlık ettiğim kayıkçılar, Aden İskelesi'nden vapura avdet ederken[9] denizin ortasında durup mukarrer[10] olan ücretin iki mislini almadıkça vapura yanaşmadılar.

Bunlardan sekizer onar yaşında, çırçıplak çocuklar mekik şeklinde yekpare ağaçtan oyma, küreksiz birer sagir[11] sandallara binerek vapurun yanına gelip dilencilik ederler ve vapurdan yolcuların kasten denize attıkları parayı bu çocuklar balık gibi suya dalarak denizin dibinden bulup çıkarırlar.

Aden'den hareketle Bahr-ı Ahmer'e[12] doğru yola devam ettik ve öğleden sonra Aden ile Yemen'in arasında, Ubuh nam mahal ile karşısında medhali[13] Babü'l-Mendeb'e nazır olan Perim Adası'nın önünden mürur ederek[14] Bahr-ı Ahmer'e dâhil olduk. Sağ cihette Yemen kıtasının cibal-i

[1] be-hikmetullah-ı teâlâ: Allah'ın hikmetiyle
[2] kıllet: kıtlık
[3] binaenaleyh: bundan dolayı
[4] cesim: büyük
[5] metîn: sağlam
[6] imla: doldurma
[7] nâ-meşhut: görülmemiş
[8] âsâr-ı bedia: güzel eserler
[9] avdet etmek: dönmek
[10] mukarrer: kararlaştırılmış
[11] sagir: küçük
[12] Bahr-ı Ahmer: Kızıldeniz
[13] medhal: giriş
[14] mürur etmek: geçmek

mürtefiası[1] ve sol tarafta Afrika sevahili görünüyordu. Aden'den esna-yı hareketimizde hübub etmeye[2] başlayan lodos rüzgârı, gittikçe kesb-i şiddet ederek o gece ve ertesi gün vapurumuzu salladıysa da daha ertesi cuma günü poyraza tahavvül edip[3] ince yağmurlu, sakin hava ile Teşrinisani'nin on üçüncü Pazar sabahı yani Aden'den hareketimizden dört buçuk gün sonra Süveyş'e muvasalat eyledik[4]. Bombay ile Süveyş'in beyni üç bin küsur mil-i bahriyedir. Sair vapurlarla on üç günde kat olunan bu mesafeyi, râkib olduğumuz[5] Arkadi dokuz günde kat eyledi.

Süveyş

Süveyş, vaktiyle mühimce bir memleket iken kanalın küşadından[6] beri eski ehemmiyetini zayi eylemiştir[7]. Vapurun durduğu yerden filika ile memleketin iskelesine bir saatte geldik. Şimendifer biletimizi aldıktan ve bir lokantada kahvaltı ettikten sonra şehri dolaştık. Pisliğiyle hamalların ve yolculara musallat olan delil[8] ve tercüman gibi heriflerin bahşiş diye ettikleri rezaletten ve şimendifer memurlarının yolcuları tahkir eder[9] birtakım miskin ve terbiyesiz adamlar olmasından başka dikkate şayan bir şey göremedik.

Öğle vakti katar hareket eyledi. Sırtımdaki yazlık elbiseyi tebdile[10] vakit bulamadığımdan, Mısır'a vasıl oluncaya kadar soğuğun şiddet-i tesirinden gergi gibi mustarip ve Mısır iklim-i harreden[11] madutken[12], bu mevsimde, bu

[1] cibal-i mürtefia: yüksek dağlar
[2] hübub etmek: esmek
[3] tahavvül etmek: dönüşmek
[4] muvasalat eylemek: ulaşmak, varmak
[5] râkib olmak: binmek
[6] küşad: açılma
[7] zayi eylemek: kaybetmek
[8] delil: rehber
[9] tahkir etmek: aşağılamak
[10] tebdil: değiştirme
[11] iklim-i harre: sıcak iklim
[12] madut: sayılan

derecede soğuk olmasına müteaccip oldum[1]. Tesir-i bürudetle[2] vagonun bir köşesine çekilip yatmaktayken beş altı mevkiften[3] sonra vasıl olduğumuz Zagazig istasyonunda, birtakım Arap karılarının vagonların etrafında dolaşarak "Yusuf Efendi!" diye nida eylemeleri[4] nazar-ı dikkatimi celbeyledi. Böyle birçok Arap karısının vagonlarda aradığı Yusuf Efendi kim ola, diye başımı kaldırıp pencereden baktım. Meğer mandalina satıyorlarmış. Mısır'da mandalinanın ismi Yusuf Efendi olduğunu anladım.

Akşamüstü yani sekiz saatte, Kahire'ye vasıl ve Özbekiye Bahçesi civarında, Otel Doryan'a nazil olduk[5]. Sabaha kadar ra'd[6] ve berk[7] ile yağmur yağdığından, bittabi o gece bir yere çıkamayıp otelde istirahat eyledim.

Kahire

Ertesi günü çarşıya çıkarak elbiseye müteallik[8] muhtaç olduğum şeyleri tedarik ettikten sonra, Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hazretleri'nin ziyaretlerine gittim. Bu fakiri öğle taamına[9] alıkoydular. Bade ehibba-yı kadimeden[10] İran Karperdazı[11] Hacı Mirza Necef Ali Han ile görüştüm. Necef Ali Han otelden eşyamızı celp[12] ile beni ve refikim Arif Bey'i hanesinde misafir etti. O gün birlikte Cezire mesiresini ve Mısır'ın meşhur Bulak Matbaası'nı gidip gördük. Ertesi salı günü şehrin müntehasında[13]

[1] müteaccip olmak: şaşırmak
[2] tesir-i bürudet: soğuğun etkisi
[3] mevkif: istasyon
[4] nida eylemek: bağırmak
[5] nazil olmak: inmek
[6] ra'd: gök gürültüsü
[7] berk: şimşek
[8] müteallik: alakalı
[9] taam: yemek
[10] ehibba-yı kadime: eski ahbaplar
[11] karperdaz: konsolos
[12] celp: getirtme
[13] münteha: son

ve mürtefi[1] bir mahalde vaki, Mehmed Ali ve Sitti Zeynep cevami-i şerifesini ve müteakiben kütüphane-i umumi[2] ile müzeyi; memleketin daha sair mevâki[3] ve mahallatını seyir ü devir ve ertesi çarşamba günü meşhur Cami-i Ezher ile Sultan Hasan cami-i şerifini ziyaret eyledim.

Mısır'ın mahallat-ı cedidesinde[4], tamamıyla Avrupa şehirleri tarzında muntazam caddeler ve âli[5] binalar ve dilnişin[6] konaklar olduğu misillü[7], eski hâlde kalan mahallatta da dar ve çamurlu sokaklar görülür. Şu kadar ki bu sokaklarda bulunan ebniye[8], tarz-ı atikte[9] "muşarabi" denilen kafeslerle müzeyyen[10] dilnişin hanelerdir. Mehmed Ali Camii iki minareli gayet muntazam ve mermerden yapılmış cesim bir cami-i şeriftir. Mevkiinin irtifasına mebni, camiin avlusundan bütün memleket ile çöl ve ehramlar[11] ve Nil görünür. Sair âsâr[12] ve ebniye-i atikadan[13] olarak bir iki cami-i şerif ile haric-i şehirde[14] bulunan birkaç türbe, Arap'ın en güzel sanayi-i mimariyesindendir[15]. Kütüphane ile müze, doğrusu en kıymettar kütüb-i nefiseyi[16] ve âsâr-ı atikayı[17] havidir[18]. Cami-i Ezher binaca ve sanat-ı mimariyece haiz-i

[1] mürtefi: yüksek
[2] kütüphane-i umumi: halk kütüphanesi
[3] mevâki: yerler
[4] mahallat-ı cedide: yeni mahalleler
[5] âli: yüksek
[6] dilnişin: hoşa giden, gönülde yer tutan
[7] misillü: gibi
[8] ebniye: binalar
[9] tarz-ı atik: eski üslup
[10] müzeyyen: süslü
[11] ehram: piramit
[12] âsâr: eserler
[13] ebniye-i atika: eski binalar
[14] haric-i şehir: şehir dışı
[15] sanayi-i mimariye: mimari eser
[16] kütüb-ı nefise: nefis kitaplar
[17] âsâr-ı atika: eski eserler, yazmalar
[18] havi: içeren

ehemmiyet[1] değilse de Mısır ulemasının tedris-i ulum[2] ettikleri medrese-i kübradır[3]. Bu cami-i şerif derununda müteaddit müderris ve muallim efendilerle birkaç yüz talebe-i ulum vardır. Garaipten olarak burada, müderris efendilerin takrir ettikleri dersleri zapt ve işaret için talebe-i ulum kâğıt veyahut arduvaz denilen siyah taştan yazı tahtalarına bedel adi teneke parçaları istimal ediyorlar[4].

İskenderiye

Teşrinisani'nin on yedinci Perşembe sabahı, alafranga saat dokuzda Kahire'den hareket eden şimendifer katarıyla öğleden bir saat sonra İskenderiye'ye geldik. Mehmed Ali Paşa'nın heykel-i mücessemi[5] merkuz[6] olan meydan ile etrafındaki ebniye ve mahallat tamamıyla Avrupa tarzındadır. İskenderiye'deki Mahkeme-i Muhtelite[7] azasından ve ümera-yı Mısriye'den[8] olup, kendisiyle muarefe ve hukuk-ı kadimem[9] bulunan Vasıf Azmi Paşa'nın ziyaretine gittim ve daveti üzerine öğle ve akşam taamlarını[10] hanesinde ettim.

Ertesi cuma günü Rusya Kumpanyasının "Rusya" ismindeki vapuruna râkiben[11] akşamüzeri İskenderiye'den hareket eyledik. O gece ve ertesi günü latif hava ile yolumuza devam ederek Teşrinisani'nin yirminci Pazar günü öğle vakti, Sakız Ceziresi'ne uğrayıp akşamüzeri ezandan

[1] haiz-i ehemmiyet: önem sahibi
[2] tedris-i ulum: ders verme
[3] medrese-i kübra: büyük medrese
[4] istimal etmek: kullanmak
[5] heykel-i mücessem: büyük heykel
[6] merkuz: dikili
[7] mahkeme-i muhtelit: Yabancılar ile Osmanlı yurttaşları arasındaki davalara bakan mahkeme
[8] ümera-yı Mısriye: Mısırlı idareciler
[9] hukuk-ı kadime: eski hukuk, tanışıklık
[10] taam: yemek
[11] râkiben: binerek

sonra, İzmir Limanı'na vasıl olduk. Vakit müsait olmadığına mebni, vapur pratika[1] alamadığından o gece vapurda yattık.

Ertesi sabah bir şiddetli yağmurla vapurdan çıkıp o vakit vilayet valisi bulunan Hüseyin Rıza Paşa Hazretleri'nin ziyaretine gittim. Müşarünileyh[2] eşyamı vapurdan celp[3] ile bu fakiri birkaç gün devlethanelerinde mihman eylediler[4]. Yol refikim Arif Bey geldiğimiz vapurla Dersaadet'e gittiğinden İzmir'de kendisinden müfarakat eyledim[5].

Rıza Paşa Hazretleri İzmir'de müddet-i ikametimde ibraz eyledikleri[6] iltifat-ı mihman-nüvâzîye[7] ilaveten, Teşrinisani'nin yirmi altıncı Cumartesi günü Hıdiviye Kumpanyasının "Şarkiye" nam vapuruna râkiben[8] ve Dersaadet'e müteveccihen[9] İzmir'den hareket eylediğim sırada, bu fakiri iskeleye kadar teşyi etmekle[10] de taltif[11] ve minnettar buyurdular.

Bin üç yüz dört senesi Teşrinisani'sinin yirmi sekizinci Pazartesi günü[12], alesseher[13] Dersaadet'e vasıl ve dört senedir mütehassir[14] bulunduğum valideme mülaki oldum[15].

İNTİHA[16]

[1] pratika: limana giriş yapan gemilere uygulanan sağlık denetimi
[2] müşarünileyh: adı geçen kişi
[3] celp: getirtme
[4] mihman eylemek: misafir etmek
[5] müfarakat eylemek: ayrılmak
[6] ibraz eylemek: göstermek
[7] iltifat-ı mihman-nüvâzî: misafirperverlik
[8] râkiben: binerek
[9] müteveccihen: gitmek üzere
[10] teşyi etmek: uğurlamak
[11] taltif: gönül alma
[12] Miladi 10 Aralık 1888
[13] alesseher: seher vakti
[14] mütehassir: özlem duyan
[15] mülaki olmak: kavuşmak
[16] intiha: son, nihayet

KÜÇÜK BİR SEYAHAT

Eşhas[1]

Prometey – Ahmet Mithat Efendi

Herkül – "Pehlivan" Sadık Bey (Dayday Sadık dahi denir.)

Mentor – Sahib Bey

Vesaire

Bu kitap merhum Âli Bey'indir ki Düyûn-ı Umûmiye direktörüyken vefat etmiştir. Resimli Mecmua'nın 1926 senesi nüshalarının birinde seyyarelerin yeryüzüne seyahati ve beşerin saadeti mevzuuna dair pek hakîmane[2] bir hikâyesi vardır. *Ayyar Hamza* tiyatrosu bu zatındır. Bir eseri de *Lehçetü'l-Hakâyık*'tır. Merhumun resmi, *Lehçetü'l-Hakâyık*'ın kabında matbudur.

Muallim
M. Cevdet[3]

[1] eşhas: kişiler

[2] hakîmane: bilgece

[3] Muallim Cevdet (1883-1935): Türk eğitimci, arşivci ve tarihçi olup öğretmenlik, pedagoji eğitimi ve arşivcilik alanlarında çalışmıştır.

KÜÇÜK BİR SEYAHAT

"Seyahat" kelimesini bâlâda[1] görünce okuyanlar belki mühim bir şey zannederler. Çünkü o ünvan altında mütalaa ettikleri[2] kitapların Emin Bey'in[3], Vambery'nin[4], Samuel Baker'in[5], Stanley'in[6] Asya ve Avrupa seyahatnameleri gibi mühim âsâr[7] olması iktiza eder[8]. Bizimki öyle değildir. Beykoz'dan Riva Deresi'yle Karadeniz sahiline azimet[9] ve Alem Dağı üzerinden avdet etmekten[10] ibarettir. Bu hâlde bâlâdaki ünvanın mürekkep olduğu "Küçük Bir Seyahat" cümlesinde mevsuftan ziyade sıfata itibar etmek icap eder.

Küçük seyahatimizin mayıs iptidasında[11] icra olunduğunu müşahede edenler[12] Dersaadet civarlarının bahar mevsiminde donandıkları kisve-i latifeyi[13] derhatır ederek[14]

---

[1] bâlâ: üst

[2] mütalaa etmek: okumak

[3] Mehmet Emin Bey (1854-1925): *İstanbul'dan Asya-yı Vusta'ya Seyahat* adlı eserin sahibi, bürokrat ve seyyah.

[4] Arminius Vámbéry (1832-1913): Macar Türkolog, seyyah ve yazar.

[5] Samuel Baker (1821–1893): Nil Nehri'nin kaynaklarını keşfetmeye çalışan, Afrika'da önemli keşiflere imza atan kâşif, mühendis ve yazar.

[6] Henry Morton Stanley (1841-1904): Galler doğumlu Amerikalı gazeteci ve kâşif.

[7] âsâr: eserler

[8] iktiza etmek: gerekmek

[9] azimet: gidiş

[10] avdet etmek: dönmek

[11] iptida: başlangıç

[12] müşahede etmek: gözlemlemek

[13] kisve-i latife: hoş görünüş

[14] derhatır etmek: hatırlamak

şuara-yı salifenin[1] irae-i sıfat[2] inşa ve tasvir maksadıyla tanzim ettikleri mevzun[3] ve mensur[4] bahariyeleri[5] nevinden bir parça addedebilirler. İhtarını vazifeden bilirim: Sakın o zanda bulunup aldanmasınlar.

Esasen şair değilim. Fazla olarak bedayi-i tabiatı[6] tasvir ile uğraştığım yoktur. Pek az olduğuna kail bulunduğum fıtri[7] istidadım[8] dahi birkaç kat pas ile setrolunmuştur[9]. Baharda kesb-i kemal eden[10] kırların manzara-i latifesi ile erbab-ı fikrin mümtazlarından madud olan[11] arkadaşlarımın müessir[12] kelamlarından esasen tembelliğe alışmış olan fikir ve hissiyatım pek cüzi harekete gelebilmiştir. Fazla olarak o hareket kalemim gibi pek zayıf bir tercümanın himmetine muhtaç kalmıştır.

Artık seyahatnamenin ne olduğunu bundan tahmin edebilirsiniz.

*

Beykoz Çayırı İstanbul civarının en cazibeli mevkilerinden biridir. Tabiat, sanat, hatırat-ı tarihiye meftunları[13] orada fikirlerini işgal edebilirler. Senede bir kere olsun çayır biçilmezden evvel latif sahraya hasr-ı enzar-ı hayret ederek nihayetsiz hayalata[14] dalmak öteden beri mutadımdı[15]. Bu

[1] şuara-yı salife: geçmiş şairler
[2] irae-i sıfat: nitelikleri bildirme
[3] mevzun: ölçülü
[4] mensur: düzyazı
[5] bahariye: Klasik edebiyatta bahar tasviriyle başlayan kaside
[6] bedayi-i tabiat: tabiatın güzellikleri
[7] fıtri: doğuştan
[8] istidat: yetenek
[9] setrolunmak: gizlenmek, örtülmek
[10] kesb-i kemal etmek: olgunluk kazanmak
[11] madud olan: sayılan
[12] müessir: etkili
[13] meftun: tutkun
[14] hayalat: hayaller
[15] mutat: alışkanlık

sene dahi mutadıma riayet etmek istedim. Nisanın son cuma gününde bermutat[1] o tarafa gitmek üzere karar verdiğimi Beykoz'da sakin zevat-ı kiramdan[2] birine beyan etmiştim. Mesleğime sadık durmamı medh ü tahsin ederek[3] sahib-i tabiat sıfatını da tevcih etti[4]. Fazla olarak cuma günü için Kaymakdonduran'da birleşip eğlenmek üzere birkaç komşunun karar verdiklerini haber verdi. Yeneceğe müteallik[5] bir şeyi el sepetine koyup erbab-ı sefaya[6] iltihak edeceğimi[7] de ilave etti. Düşündüm ki fikir fena değil. Zira içtima edeceklerin[8] cümlesi bildik ve muhterem zevat-ı kiramdan ibaretti.

Hemen karar verdim. Kararımı da icra ettim. Pek isabet etmiş oldum. Çünkü zevk ü sefam o günün inşirahına[9] münhasır[10] kalmadı. İşte Kaymakdonduran'da eğlenildiği sıradaydı ki biraz daha uzaklara icra-yı seyahat etmeye yani bir iki gecelik kır âlemi sefası ile mütelezziz olmaya[11] karar verdik.

Perşembe günü akşamüstü Beykoz Çayırı'nda birleşilip seyahatte refakatiyle müşerref olacağım bir zat-ı âli-kadrin[12] çiftliğine gidilecek ve ilk gece orada geçirilecekti. Herkes bineceği atı, geceli gündüzlü giyeceği elbiseyi, kaşık, çatal ve bıçak gibi taam[13] levazımatını; havlu, su bardağı, hatta sabun parçasını bile hazırlayacaktı. Buna takım düzmek

[1] bermutat: alışıldığı üzere
[2] zevat-ı kiram: saygıdeğer kimseler
[3] medh ü tahsin etmek: takdir edip övmek
[4] tevcih etmek: yöneltmek
[5] müteallik: alakalı
[6] erbab-ı sefa: zevk sahibi kişiler
[7] iltihak etmek: katılmak
[8] içtima etmek: toplanmak
[9] inşirah: iç ferahlığı
[10] münhasır: sınırlı
[11] mütelezziz olmak: tat almak
[12] zat-ı âli-kadr: pek kıymetli kimse
[13] taam: yemek

derler. İşlerimiz dahi bundan ibaretti. Çünkü mekulat[1] ve meşrubat ile onlara lazım olan mekkârelerin[2] tedariki lutfen arkadaşlardan biri tarafından deruhte edilerek[3] cümlemizin mazhar-ı tahsini olmuştu[4].

*

Nisanın otuzuncu perşembe günü akşamı saat on biri beş geçerek köyümüzün iskelesinden Beykoz'a giden vapura bindim. İstanbul'a giden vapura binmiş olsaydım belki kıyafetimi mutadıma muvafık[5] görmezlerdi. Lakin akşamüstü Beykoz'a doğru gidiyordum. Beykoz'a doğru giden bir adam üzerinde kalınca çuhadan kurşunî bir kostüm, ince potin, gömlek, boyunbağı calib-i dikkat olamaz[6]. Yalnız yekdiğerine[7] sarılıp bağlanmış battaniye, kalın palto, yağmurluk ile el sepeti tabii görülmeyebilirdi. Şu kadar ki bunlar hizmetkâr elinde olduğu için mutlaka benim olduğuna hükmolunamazdı.

Kıyafetimin birkaç gece kalmak üzere kıra gidecek adama yakışmadığını bugün -yani seyahatten avdet ettikten sonra- teslime müsaraat ediyorum. En ziyade perişan olup şekl-i aslisinden çıkmış olan Frenk gömleği ile ince potinim başka bir defa gidecek olursam refakatimden kendilerini affettirebilecek bir hâle gelmişlerdi. Bundan sonra potin yerine çizmenin, Frenk gömleği yerine dahi bir "nimten" mintanın[8] hüsn-i hizmetine[9] müracaat eyleyeceğim tabiidir.

[1] mekulat: yiyecekler
[2] mekkâre: kiralık yük hayvanı
[3] deruhte edilmek: üstlenilmek
[4] mazhar-ı tahsin olmak: övgüye nail olmak
[5] muvafık: uygun
[6] câlib-i dikkat olmak: dikkat çekmek
[7] yekdiğeri: birbiri
[8] mintan: yakasız, uzun kollu erkek gömleği
[9] hüsn-i hizmet: güzel hizmet

Vapurun Beykoz'a vusulüne[1] kadar mürur eden[2] yarım saatlik müddet zarfında fikrim dönüp dolaşıp iki madde üzerinde karar buluyordu. Biri her hatıra geldikçe canımı sıkar, diğeri bilakis birçok âmâl[3] ve hissiyatımı tahrik ederdi. Canımı sıkan benim için tedarik ettikleri attı. Bahusus[4] ham vücut ile birkaç günlük seyahate çıkacak bir adam için merkep meselesi en mühim mesaildendir[5]. Bunu bildiğim için işe itina ile bakmıştım. İkamet etmekte olduğum köyde bulunan yüzü mütecaviz[6] beygir içinde işime yarayacak ancak bir tanesini biliyordum. Üç gün mukaddem[7] sahibinden istemiş, muvafık[8] cevap alarak memnun olmuştum. Fakat perşembe günü İstanbul'dan avdetle atın Beykoz İskelesi'ne gönderilip gönderilmediğini sorunca matlup[9] olan atın özrü zuhur ettiğinden alelacele başka bir beygir tedarik edilip gönderilmiş olduğunu haber aldım. Üç dört gün üzerinde çalkanacağım merkebin binip yolunu, huyunu öğrenmediğim bir hayvan bulunmasını büyük bir gaileden[10] addettim. Canım pek sıkıldı. Lakin ne çare?

Bununla beraber "Lakin ne çare?" diyerek teslim-i silah ettim zannetmeyiniz. Daha nice defalar bu at maddesi avdet edip zihnimi istila etmiştir.

İkinci madde, gece misafir kalacağımız hanenin sahibi olan zattı. Bu zatın rastgele adamlardan olmadığını çocukluğumdan beri bilirdim. Rastgele şöyle dursun, ancak asırlarda bile tek bulunur dühattan[11] addetmek için

[1] vusul: varış
[2] mürur etmek: geçmek
[3] âmâl: istekler
[4] bahusus: özellikle
[5] mesail: meseleler
[6] mütecaviz: geçkin
[7] mukaddem: önce
[8] muvafık: uygun
[9] matlup: talep edilen
[10] gaile: sıkıntı
[11] dühat: dâhiler

etmezdim. Fakat fezail[1] ve kemalatının[2] derecatını tahdide[3] muvaffak olduğum yoktu.

Zayıf aklım ile ben muvaffak olamadımsa başkaları olmuşlar, diyeceksiniz. Ben o fikirdeyim ki hiçbir kimse hatta bizzat kendisi bile tamamıyla kendi zatını ve ehemmiyet-i hazıra[4] ve müstakbele-i maneviyesini[5] ihata edememiştir[6]. Tarih ile az çok iştigalim vardır. Rical-i devletten[7] eshab-ı fikir ü kalemden[8], erbab-ı sanattan birinin hizmet-i umumiyede kesbedeceği[9] ehemmiyeti tahmin için vesait-i mümkine[10] bulmaktan mahrum değilim. Bu vesaite istinaden kendisine bir makam tayin etmek için defaatle uğraştım muvaffak olamadım.

"Dört günlük kır arkadaşlığından sonra yine muvaffak olamadınız mı?" derseniz maatteessüf[11] "hayır" diyeceğim.

Hakkında mukaddema[12] hasıl etmiş olduğum efkâr-ı mütenevviadan[13] birinin bir tarafını diğerine başka bir noktasını tadil[14] ve tashih ettim. Hakkında olan ihtiram[15] ve hayretim arttı. Mamafih[16] yine öğreneceğim birçok mahiyetlerin vücuduna itikadım berkemaldir[17].

---

[1] fezail: faziletler
[2] kemalat: olgunluklar
[3] tahdit: sınırlama, tarif etme
[4] ehemmiyet-i hâzıra: şimdiki önem
[5] müstakbele-i maneviye: manevi gücünün geleceği
[6] ihata etmek: kavramak
[7] rical-i devlet: devletin ileri gelenleri
[8] eshab-ı fikr ü kalem: kalem ve fikir sahipleri, yazarlar
[9] kesbetmek: kazanmak
[10] vesait-i mümkine: olası araçlar
[11] maatteessüf: ne yazık ki
[12] mukaddema: önceden
[13] efkâr-ı mütenevvia: çeşitli fikirler
[14] tadil: değiştirme
[15] ihtiram: saygı
[16] mamafih: bununla birlikte
[17] berkemal: tam ve yolunda

Bu zatın kim olduğunu merak edeceksiniz, bilirim. Teessüf ederim ki merakınızı teskin etmeye müsaraat etmeyeceğim[1]. İsterseniz hodbinliğime, huysuzluğuma veriniz. Yine söylemeyeceğim.

Lakin arkadaşlarımı yekdiğerinden tefrik edebilmeniz[2] için kendilerini Yunan tarihinin kahramanlar devrinden mehuz[3] isimlerle yad edeceğim. Vereceğim isimler rastgele olmayıp az çok müsemmalarına münasip olmasını iltizam edeceğimden[4], malumat-ı tarihiyenize[5] müracaat edebilirsiniz.

İki sebebe mebni[6] Yunan isimlerini kendi tarihimizden mehuz isimlere tercih ediyorum. Biri zaten hurafat-ı Yunaniye'nin[7] edebiyat-ı âleme tefrik kabul edemeyecek derecede kuvvetli olarak girmiş bulunmasıdır. Diğeri dahi birtakım manasız zanniyat[8] ve tahminata meydan bırakmamak istediğimdendir. Şu huysuzluğumu böylece kabul ettiğiniz hâlde silsile-i tefekküratımı[9] takip edebilirsiniz.

Diyordum ki; geceyi hanesinde geçireceğimiz zat calib-i merak[10] olarak hissiyatımı tahrik ediyordu, bu zat "Prometey"dir[11].

---

[1] müsaraat etmek: acele etmek
[2] tefrik etmek: ayırt etmek
[3] mehuz: alınmış
[4] iltizam etmek: gerekli görmek
[5] malumat-ı tarihiye: tarihe dair bilgiler
[6] mebni: -den dolayı
[7] hurafat-ı Yunaniye: Yunan mitolojisi
[8] zanniyat: kesin olarak bilinmeyen şeyler
[9] silsile-i tefekkürat: düşüncelerin sırası
[10] calib-i merak: merak uyandıran
[11] Prometheus veya Promete: Yunan mitolojisinde insanlara ateşi ve kültürel bilgileri veren, bu yüzden Zeus tarafından cezalandırılan bir Titan.

Evet, Prometey! Hatırınıza bir resim geldi, değil mi? Zirve-i Kaf'ta cesim[1] bir kayaya zincirlerle bent olunmuş[2] bir adam. Mehib[3] bir kara kuş yelken gibi kanatlarını açıp üzerine konmuş, tırnaklarını etlerine batırmış olduğu hâlde kıvrık gagasıyla göğsünü delip ciğerini koparmakla meşgul görünüyor. Prometey'in şu resmi bile dehşetengizdir. Ya kıyas-ı nefs[4] ile ıstırabını tahmin cihetine gidecek olursak? Yahut Prometey bu dehşetli azaba yalnız bir kere düçar olmayıp[5] kıskanç ve hodbin[6] "Yupiter"in[7] hükmüyle Prometey'in her gün bu belaya maruz olduğunu anlasanız?

Tabii dehşetiniz artar ve kabahatin ne kadar azîm[8] olduğunu öğrenmek arzusuna düşerseniz ben size söyleyeyim: Ateş, semada perilerin imtiyazı cümlesinden iken ateşin nuruyla hararetten mahrum kalmış insanların hâl-i perişanı[9] calib-i merhametti[10]. Perilerin reisi ve âlemin hâkimi Yupiter'in imtiyaza dört el ile sarıldığını ve nimet-i nâr[11] ile beniâdemi[12] ısıtacak olanın mücazat-ı şedidesine[13] düçar olacağını pek iyi bilirken, Prometey Yupiter'in gazap ve

[1] cesim: büyük
[2] bent olunmak: bağlanmak
[3] mehib: heybetli, korkunç
[4] kıyas-ı nefs: kendisiyle karşılaştırma
[5] düçar olmak: uğramak
[6] hodbin: bencil
[7] Jüpiter: Roma mitolojisinde gök gürültüsü, şimşek ve fırtına tanrısı olup tanrıların en yücesi olarak kabul edilir ve Yunan mitolojisindeki Zeus ile özdeşleştirilir.
[8] azîm: büyük
[9] hâl-i perişan: perişan vaziyet
[10] calib-i merhamet: merhamet uyandıran
[11] nimet-i nâr: ateş nimeti
[12] beniâdem: insanoğlu
[13] mücazat-ı şedide: şiddetli ceza

mücazatına beniâdemin şükranını tercih etmiş, ateşi tabakat-ı semadan[1] ruy-ı zemine[2] inzal ederek[3] beşeriyeti ihya eylemişti.

Göz önüne getirdiğiniz resme dikkatli bakınız; elleriyle ayaklarını bent eden zinciri kırıp kurtulmak yahut koparacağı kaya ile beraber aşağıya doğru uçup gitmek üzere sinirlerini germiş duruyor. Müthiş cellat pençelerini bacağıyla kalçasına demirledikten sonra deldiği göğüs kafesinin içinden ciğerinin nısfını[4] çıkarmış, nısf-ı diğerini de koparıp vazife-i yevmiyesini[5] ikmal etmek[6] üzere uzun boynunu çekiyor.

Prometey'in şiddet ve ıstıraptan şişmiş damarlara gömülen gözlerinin bebeklerine dikkat ediniz, fahr ü sürur[7] menkuştur[8].

Evet! Hem nasıl fahr ü sürur?!

Göz kamaştıracak âniyen[9] dehşet ve muhabbeti, gıpta[10] ve rikkati[11], hayret ve ülfeti celp ve cemedecek gurur ve mefharet[12]! Demek oluyor ki azab-ı vücut[13] zevk-i vicdanı söndürememiş. İşkence ile intikama kadir olan Yupiter galibiyet-i hakikiye zevk ve şerefinden mahrum kalmış! Prometey azap içinde yine mağrur[14] ve müftehirdir[15].

[1] tabakat-ı sema: gökyüzünün katları
[2] ruy-ı zemin: yeryüzü
[3] inzal etmek: indirmek
[4] nısf: yarı
[5] vazife-i yevmiye: günlük görev
[6] ikmal etmek: tamamlamak
[7] fahr ü sürur: onur ve sevinç
[8] menkuş: nakşedilmiş
[9] âniyen: bir anda
[10] gıpta: özenme
[11] rikkat: acıma
[12] mefharet: övünme
[13] azab-ı vücut: beden işkencesi
[14] mağrur: gururlu
[15] müftehir: övünen
[16] âlâm: acılar

ve evca-ı müthişesini[1] unutmak için kendisinin tabakat-ı süflada[2] yuvarlanan biçareler hakkında ifa etmiş olduğu hüsn-i hizmeti derhatır etmek[3] kâfi geliyor!

Prometey yüksekte, Olimpos'un tabakat-ı âliyesinde[4] hain, sârik[5], asidir. Ta aşağıda "Pene" sevahilinde, "Tampe" sahrasında maişet[6] mücahedesinde[7] bulunan çiftçilerin, çobanların indinde muhterem, muazzez, mabuttur.

Kendisi dahi bâlânın[8] şiddetine zirin[9] mahmidetini[10] tercih ediyor. Hüsn-i hareketinden dolayı adil-i mutlak[11] nazarında kendisinin mükâfata müstahak olacağını bildiği için azaba nihayet vermek üzere zalim kara kuşu ok ile serecek kuvve-i pazusuyla[12] zinciri kıracak yedd-i ma'deletin[13], yani "Herkül"'ün[14] vüruduna[15] sükûn-ı vicdan[16] ile intizar eyliyor[17].

Evet, Prometey, bu gece ocağına sığınacağımız Prometey, dağ başına merbut[18] ise de zincirle değildir, kendi

[1] evcâ-ı müthişe: dehşetli sancılar
[2] tabakat-ı süfla: alt, adi tabakalar
[3] derhatır etmek: hatırlamak
[4] tabakat-ı âliye: yüce katlar
[5] sârik: hırsız
[6] maişet: geçim
[7] mücahede: didinme
[8] bâlâ: üst, yukarı
[9] zir: aşağı
[10] mahmidet: şükran
[11] adil-i mutlak: sınırsız adalet sahibi olan
[12] kuvve-i pazu: kas gücü
[13] yedd-i ma'delet: adalet eli
[14] Herakles: Yunan mitolojisinin en ünlü kahramanlarından biri olup Zeus ve Alkmene'nin oğludur. On iki meşhur görevi ve olağanüstü gücüyle tanınır.
[15] vürud: geliş
[16] sükûn-ı vicdan: vicdan rahatlığı
[17] intizar eylemek: beklemek
[18] merbut: bağlı

ihtiyarıyladır. Dağı mahall-i menfası[1], mücazat mekânı değildir, semere-i mükâfatıdır[2]. Nimet-i nârı sirkat etmemiş[3], hodbinleri imtiyazdan mahrum bırakmamış, erbab-ı irfana küşade[4] olan hazine-i medeniyetten iktisap ettiği[5] envar-ı maarifi[6] mensup olduğu cemiyet üzerine serpmiştir. Rahmet, necat[7] ve intibah[8] makamında olan o himmetinden dolayı tabakat-ı süflanın teşekkürüne mazhar olduğu gibi tabakat-ı ulyanın şiddetine dahi pek o kadar uzun müddet düçar olmamıştır. Hatta akıbet oranın da mazhar-ı tahsin ve iltifatı olmuştur.

Bizim Prometey bir şahıs addolunamaz. Müntehab[9] on şahsı cemetseniz[10] yine Prometey'in cami olduğu sıfat-ı mütenevviayı[11] toplamış olamazsınız. Darvin'in, Bukel'in nazariyat-ı cüretkâranesine[12] ilk evvel hasr-ı enzar eden[13] odur.

Nakliyat-ı milliyemize[14] yan bakan ecanibe[15] dil yutturmaya ilk müsaraat eden[16] yine odur. Âsâr-ı sanatta[17] ve mütenevviasıyla "üstat" ve "edip" ünvanına ilk müstahak olan odur. Dilerse kalemini büyütüp kalın tarafını çevirmeye muvaffak olan yine odur.

---

[1] mahall-i menfa: sürgün yeri
[2] semere-i mükâfat: mükâfat meyvesi
[3] sirkat etmek: çalmak
[4] küşade: açık
[5] iktisap etmek: kazanmak
[6] envar-ı maarif: eğitimin ışıkları
[7] necat: kurtuluş
[8] intibah: uyanış
[9] müntahab: seçkin
[10] cemetmek: toplamak
[11] sıfat-ı mütenevvia: çeşitli nitelikler
[12] nazariyat-ı cüretkâr: cesur teoriler
[13] hasr-ı enzar etmek: dikkatini yöneltmek
[14] nakliyat-ı milliye: millî bilgiler, eserler
[15] ecanib: yabancılar
[16] müsaraat etmek: süratle işe başlamak
[17] âsâr-ı sanat: sanat eserleri

Ulum ve fünunun her biri o kadar vâsidir ki birinin hafaya[1] ve mezayasına[2] tekmil[3] vakıf olmak için bir adamın ömrü kifayet etmez.

Prometey'in bahsinden kurtulmuş bir meziyet-i ilmiye ve fenniye kalmamıştır. Bu hâl mektebin dört duvarı arasında talim ettiğimiz nazariyata muvafık[4] değildir. Fakat meydan-ı hayat ve maişette hakikat şeklinde arz-ı vücut eyliyor[5].

İlk evvel mebadi-i fünuna[6] müteallik[7] bazı âsârıyla[8] birkaç romanını okumuştum. Gayret kurbanı şanına malik bir zatın bu gibi âsârını takdir etmemek elden gelmez. Âsârını mütalaa ederken uzakta bulunan kendisini göz önüne getirerek arz-ı teşekkür ederdim. Orta boylu, sarı benizli, mai gözlü, açık saçlı, zayıf, nahif bir adam farz ederdim.

Vicahen[9] arz-ı hulus[10] imkânı hasıl olunca icrasına müsaraat ettim. Önüme bambaşka bir adam çıktı. Huzurunda kendisini çok aradığım gibi, bir hayli günler sonra yine gıyaben zihnimde şekil peyda eden[11] edibe hasr-ı enzar-ı iştiyak ederdim[12]. Zan ve hakikat beynindeki[13] bu mübayenet[14] belki gözümü hariçte, gökleri mağmum[15] diyarda

[1] hafaya: sırlar
[2] mezaya: meziyetler
[3] tekmil: eksiksiz
[4] muvafık: uygun
[5] arz-ı vücut eylemek: ortaya çıkmak
[6] mebadi-i fünûn: bilimlerin prensipleri
[7] müteallik: ilgili
[8] âsâr: eserler
[9] vicahen: yüz yüze
[10] arz-ı hulus: dostluk
[11] peyda etmek: oluşturmak
[12] hasr-ı enzar-ı iştiyak etmek: dikkatini bir yere yöneltmeyi arzulamak
[13] beyninde: arasında
[14] mübayenet: karşıtlık
[15] mağmum: kederli

açmış bulunduğumun neticesiydi. O diyar ki şemsinin[1] ziyası ile harareti bilhassa yazıhane önünde imrar-ı saat eden[2] müntehiplerin[3] yüzleriyle kıllarına erkek rengini verebilecek derecede kuvvete malik değildir…

Unsur gibi ele avuca sığmaz olan varlığının âsâr-ı mütenevviasından[4] kimi nazar-ı hayretimi, kimi de en samimi muahezatımı[5] celbederdi. Fakat akıbet-i ahvalde[6] ettiği hizmet-i sahihanın kimseye mukayyis olamayacağını teslim etmeye kendimi mecbur gördüm. Parçalarını muaheze ettiğimiz âsârının heyet-i mecmuası[7] terbiye-i milliye meydanında bir bina-yı azîm[8] teşkil etmişti.

Zatından kaçınmaya devam etmekle beraber namını bunun için takdis ederdim. Fakat bilmünasebe kendisiyle tecdid-i ülfet edince[9] ihatasına muktedir olamayacağım bahr-ı umman olduğunu keşfettim. O ummanı sükûn içinde mehtaba müstağrak[10] bir hâlde bulamadım. Mahuf[11] fırtınalar içinde dalgalanırken gördüm. Azametine[12] hayran oldum. Fakat muhabbet bağlamaktan korktum.

Neşr-i maarif[13] emrinde Prometey'in herkesten ziyade mülke hizmet ettiğine iştibah etmeyip[14] alenen ilan ve itiraf ettim.

---

[1] şems: güneş
[2] imrar-ı saat etmek: vakit geçirmek
[3] müntehip: seçen
[4] âsâr-ı mütenevvia: çeşitli eserler
[5] muahezat: eleştiriler
[6] akıbet-i ahval: vaziyetin sonu
[7] heyet-i mecmua: genel görünüş
[8] bina-yı azîm: büyük yapı
[9] tecdid-i ülfet etmek: tanışmak
[10] müstağrak: dalmış
[11] mahuf: korkunç
[12] azamet: büyüklük
[13] neşr-i maarif: ilim yayma
[14] iştibah etmek: şüphelenmek

Akvam-ı Osmaniye'nin[1] Hâce-i Evvel'i lakabına elyak[2] gördüm. Lakin kendim neşr-i maarife vakf-ı vücut etmeye hazırlanırken kendisine peyk[3] olmak üzere maiyetine yazılmak için müsaraat[4] göstermedim.

Bugün kendisine olan hayret ve hürmetim her vakitkinden ziyadedir. Mamafih[5] tebdil-i meslek[6] etmeye henüz kendimi muktedir göremiyorum.

Niçin?

Bunu ben de bilemiyorum.

Prometey bir unsurdur. Muhabbetten ziyade ihtirama[7] karışmış bir ihtirazı[8] davet etmekten hâlî kalmıyor[9]. Şimdiye kadar hususi surette devamlı mülakatta bulunduğumuz yoktu. Bu gece hanesine misafir olacağımızdan başka iki gün kırda, dağlarda, derelerde beraberce imrar-ı evkat edeceğiz[10]. Seyahatte refakatin ehemmiyeti derkârdır[11]. Belki dört gün sonra hakkındaki fikrimi tamamen tebdil etmiş olacağım.

*

Vapur Beykoz'a yanaştı. Bütün fikrimi karşıma çıkacak ata hasrederek[12] ilerledim. İyi bir şey olacağını memul etmediğimden[13] birkaç saniye kazanmak maksadıyla gözlerimi yere dikmekten kendimi alamadım. İnsanın tabiatı

[1] akvam-ı Osmaniye: Osmanlı kavimleri
[2] elyak: layık
[3] peyk: birine bağlanma
[4] müsaraat: acele etme
[5] mamafih: bununla beraber
[6] tebdil-i meslek: meslek değiştirme
[7] ihtiram: saygı, hürmet
[8] ihtiraz: çekinme
[9] hâlî kalmak: geri durmak
[10] imrar-ı evkat etmek: vakit geçirmek
[11] derkâr: aşikâr, belli
[12] hasretmek: ayırmak
[13] memul etmek: ummak

böyledir. Hoşa gitmeyecek bir şey ise olacağı mümkün mertebe evvel öğrenmek istemez de birkaç dakikalık hâl-i tereddüdü fayda sayar.

— Hayvana binecek misiniz?

Sesi gözlerimi kaldırmaya beni mecbur etti.

Süslüce eyere donanmış bir lagar[1] gördüm. Tavus kümesine girmiş karga misali hatırıma geldi. Arslanın postuna bürünmüş, fakat kulaklarını setre[2] muktedir olamamış eşek de hatıra gelebilirdi. Belki de bu daha münasip olurdu.

Üç dört gün üzerinde sallanacağım hatırasını şimdilik bertaraf ederek o dakikada şu lagarın üzerinde Beykoz içinden nasıl geçeceğimi düşündüm. Pek ağır geldi.

Yol kenarına yanaşmış bir fayton duruyordu. Düşünmeksizin hemen üzerine atlayıp "Çek!" dedim. Hatta hayvan ile bekleyen adama talimat-ı lazıme[3] vermek üzere tevakkuf etmekten[4] kaçındım. Yalnız arkamdan gelmesine hamlolunabilecek[5] bir işaret ile iktifa ettim[6]. Süratle giden araba gayet bozuk olan kaldırım üzerinde kulak zarlarını yırtacak bir gürültü ile sıçrayarak içimi sarstığı sırada vücudum için daha rahat olacağı müsellem[7] olan beygire binmediğime pişman olmadım. Bilakis bir nevi gurura mağluben[8] kaldırımın müsaade verdiği mertebede kurularak etrafa meydan okudum.

Bu bir cinnet demek değil mi?

Evet bir nevidir.

---

[1] lagar: çelimsiz hayvan
[2] setr: gizleme, örtme
[3] talimat-ı lazıme: gerekli olan emir
[4] tevakkuf etmek: eğleşmek
[5] hamlolunmak: bir sebebe bağlanmak
[6] iktifa etmek: yeterli bulmak
[7] müsellem: şüphe götürmez
[8] mağluben: yenilerek

Çünkü iltifatına intizar ettiğim[1] bir gün yoktu. Lagar üzerinde miskinliğimi hedef ittihaz edecek[2] bir hasma rast geleceğim mutasavver[3] değildi.

Bununla beraber arabaya kurulduğumdan dolayı derunumda[4] memnuniyet duyardım.

İnsan böyledir. Tepeden tırnağa kadar kusursuz giyinmiş bir adamın kalabalık içinden geçmesi başkadır. Vücudu doğrulur, yürüyüşü mehâbetkârane[5] ağırlık peyda eder.

Son modaya göre mükemmel giyinmiş bir kadın ile o boyda, ondan belki daha taze, daha güzel, fakat modası geçmiş bir libas[6] içine girmiş diğer kadını yan yana giderken görseniz ikincisini vakti geçmiş bir acuze[7] zannedersiniz. Çünkü ayakları dolaşarak yürüyüşünü şaşırır.

Yürüyüşü en metîn olan birinin ayağına dizi yırtılmış bir pantolon yahut parmakları dışarı çıkmış bir potin… O da değil: Havı dökülmüş, rengi solmuş yahut yakası yağlanmış bir setre, bir cübbe giydiriniz de bakınız: Güya ayaklarını sürüklemeye zahmet çektiğini görürsünüz.

İnsan insan oldukça bu hâl bakidir. İnsanda "ben"lik baki kaldıkça bunu imha edecek fazilet tasavvur olunamaz[8]. Esasen buna malik olmayan insan ise tam bir insan değildir, bir cihetle mahrum-ı hilkat ve tabiattır[9].

---

[1] intizar etmek: beklemek
[2] ittihaz etmek: kabul etmek, saymak
[3] mutasavver: düşünülmüş
[4] derun: iç
[5] mehabetkârane: çekinceli şekilde
[6] libas: elbise
[7] acuze: huysuz, yaşlı kadın
[8] tasavvur olunmak: düşünülmek
[9] mahrum-ı hilkat ve tabiat: yaradılış ve tabiat yoksunu

Araba üstünde bu cinnet ile zihnimi işgal ederek çayırı buldum. Düz, yumuşak yolda arabanın kıymeti arttı. İki küçeli[1] olarak selam durmuş yeşil formalı devlerin sayelerinde inşirah-ı azametkâranem[2] coştu. Elvan-ı muhtelife[3] ile minelenmiş, fakat pembeliğin galebesi cihetiyle şemsin son şuasına[4] arz-ı veda eden zümrüt deryasına dönmüş olan yüksek çayır aheng-i zevki tezyit etmekle[5] beraber silsile-i tefekküratımın[6] muvazenesini[7] ihlal etti. Efkâr ve hissiyatımı artık kumanda edemiyordum. Canfeza[8] isyanlarına kendimi terk etmekten evlasını bulamadım. Bu hakiki rüya mahall-i mülakatta[9] intizar eden[10] arkadaşlardan birine kavuşuncaya kadar devam etti.

Bulduğum arkadaşı yalnız bulacak değildim. Mentor'un[11] dahi beraber bulunması mukarrerdi[12]. Hatta Herkül'ün huzuru bile mutasavverdi[13].

Bizim Mentor Telemak'ın Mentor'undan a'kal[14] bir Mentor'dur. Vaktin müsaadesizliğini görmüş. Seyr-i mutadını[15] bozmak istememiş. Mahall-i maksuda[16] zaman-ı matlupta[17] varabilmek üzere yoluna devam etmiş. Herkül'ün de gittiğini söyledi. Onun müsaraatı rastgele olsa gerektir.

---

[1] küçe: dar sokak
[2] inşirah-ı azamet: yüceliğin ferahlığı
[3] elvan-ı muhtelife: türlü renkler
[4] şua: ışın
[5] tezyit etmek: çoğaltmak
[6] silsile-i tefekkürat: düşüncelerin sırası
[7] muvazene: denge
[8] canfeza: cana can katan
[9] mahall-i mülakat: buluşma yeri
[10] intizar etmek: beklemek
[11] Mentor: Yunan mitolojisinde Telemakhos'un akıl hocası
[12] mukarrer: kararlaştırılmış
[13] mutasavver: düşünülmüş
[14] a'kal: akıllı
[15] seyr-i mutad: alışılmış seyir
[16] mahall-i maksud: varılmak istenen yer
[17] zaman-ı matlup: istenilen vakit

Çünkü bizim Herkül bu gibi hesapla kendini yormak istemez.

Akşam ezanı vakti yaklaşmıştı. Yolumuz Akbaba'dan daha öteyeydi. Acele etmek lazımdı. Arabanın oraya kadar gidebileceğini haber aldım. Arkadaşımı arabaya davetle atını bizim lagara kendisini sürükleten hizmetkâra verdik.

Akbaba yolundan araba gidebilir. Lakin yolun istidadına nazaran yapılacak çok şeyler kalmıştır. Bu bapta erbab-ı himmet[1] bir hayli teshilat-ı fedakârane[2] ibraz etmişken[3] asıl vazifedar olan kaza idaresinin gayretsizliği işi bırakmıştır. Yol ehemmiyetsiz değildir. Akbaba, Dereseki, Karakulak caddesi olduktan başka umum için tenezzüh-i mahal[4] olan çok yerlerden geçiyor. Arkadaşımla bir taraftan akşam nöbetini icra eden bülbüllerin nagamat-ı dil-güşasını[5] dinler, diğer taraftan dahi Prometey'in lakırdısını ederdik. Garip bir hâldir. Bu zat yakın oldukça fikrin başka meşguliyetine nöbet kalmıyor.

Arkadaşım meğer ahval-i hususiyesine vakıf imiş. Prometey'in aceze-perverliğini[6] öğrendim. İane[7] ederken suret-i ahsenini[8] taharri edermiş[9]. Ömrüne duaya mecbur olanların adedi Beykoz'da, Akbaba'da yüzlere baliğ oluyormuş[10].

[1] erbab-ı himmet: himmet sahibi kimseler
[2] teshilat-ı fedakârane: fedakârca kolaylaştırmalar
[3] ibraz etmek: ortaya koymak
[4] tenezzüh-i mahal: gezinti yeri
[5] nagamat-ı dilgüşa: iç açıcı nağmeler
[6] aceze-perver: düşkünleri koruyan
[7] iane: yardım
[8] suret-i ahsen: güzel yol
[9] taharri etmek: araştırmak
[10] baliğ olmak: ulaşmak

Hanesinden sabahleyin hareketle iskeleye gelinceye kadar ihtiyaten yanına aldığı akçeden vapur ücretine kifayet edecek miktar bile kalmayıp bazen şundan bundan, bazen kere de pek çoğumuzun müracaatı zül[1] addedeceğimiz kimselerden karzen[2] vapur parası aldığı görülmüş imiş. Kendisinde vücudunu zihnime henüz uğratmadığım bu fezail[3], hiss-i ihtiramımı[4] tezyit etti[5].

Akbaba'yı geçerek dağlar arasına daldık. Yollar tenha ve muhavvifti[6]. Birkaç gece mukaddem[7] gecenin saat ikisinde Kaymakdonduran'dan Prometey'in yalnız olarak gittiğini derhatır ettim[8]. O gece kendisinin geçip geçmediğini ve yalnız olup olmadığını arkadaşımdan sordum. Buradan ve yalnız olarak geçtiğini ve hatta kış yaz demeksizin vakitsiz buralardan inip çıktığını öğrendim. Bu hâli vakıf olan İstanbullulardan "cinnet" deyip öteye geçmeyen pek az adam tasavvur edebiliyorum[9]. Lakin Prometey bu sayede nazarımda daha da yükseldi.

Çiftliğe vusulümüzde[10] saat bire yaklaşmıştı. Arkadaşlarımızı münevver[11] salonda seccade üzerinde ifa-yı vazife etmekle[12] meşgul bulduk. Hane sahibinin mükrim[13] olduğunu ima edecek her şey mevcuttu. Hane sahibi!

Evet. Zihnimi işgal eden Prometey'in hanesindeydik.

Ayağında potur, belinde kırmızı Rumeli kuşağını nazara çarptıran hane sahibi, şöhreti etrafa yayılmış edip ve

[1] zül: alçalma
[2] karzen: borç olarak
[3] fezail: faziletler
[4] hiss-i ihtiram: hürmet hissi
[5] tezyit etmek: çoğaltmak
[6] muhavvif: korkunç
[7] mukaddem: önce
[8] derhatır etmek: hatırlamak
[9] tasavvur etmek: düşünmek
[10] vusul: ulaşma
[11] münevver: aydınlık
[12] ifa-yı vazife etmek: görevini yerine getirmek
[13] mükrim: konuksever

muharrirden[1] ziyade adi bir rençbere benziyordu. Âlem-i medeniyetten kazara o dağın başına uğrayacak olan bir seyyahın salonda göreceği sanayi-i nefise[2] numunelerinin o rençberin dest-i temiziyle talik edildiğine[3] güç inanırdı.

İstidat-ı fıtrisi[4] nâ-mahdut[5] olan Prometey'in hayat ve maişetinde ıttırat[6] bulunamaz. Ziyayı[7] zulmete karıştırmak, siyah ile beyazı imtizaç[8] ettirmek, zıddiyeti cemeylemek ancak ona vergidir. Hanesinde bile Avrupa ile Asya ittifak ederek cazip bir aheng-i saadet teşkil eylemiştir[9].

Teessür ve tahayyürümü[10] müşahede eden[11] Prometey yaşayışının maddiyat ve maneviyatı hakkında bazı malumat vererek merakımı büsbütün tahrik eyledi. Hissettim ki ukâlâ-yı Garbiye'nin[12] asırlardan beri uğraşarak halledemedikleri birtakım mesail-i mühimme-i medeniyeyi[13] nizam-ı tahta kuracak usul şu dağ başına çıkmış kulübede keşif ve taharri olunmuştur.

Merakımı gemsiz bırakmaktan rüfekaya[14] karşı ihtiramsızlık[15] çıkacağından tetkikatı vakt-i ahire[16] terk ile iltihak ettik[17]. Alışmadığımız fakat gayet tabii gördüğümüz

[1] muharrir: yazar
[2] sanayi-i nefise: güzel sanatlar
[3] talik edilmek: asılmak
[4] istidat-ı fıtri: doğuştan gelen yetenek
[5] nâ-mahdut: sınırsız
[6] ıttırat: düzenli sıralanma
[7] ziya: ışık
[8] imtizaç: uyuşma
[9] Biri Müslüman diğeri Hristiyan olmak üzere iki haremi birçok senelerden beri kemal-i imtizaç üzere yaşıyorlar ve çocuklarını terbiye eyliyorlar. [*Âli Bey'in notu*]
[10] tahayyür: şaşkınlık
[11] müşahede etmek: görmek
[12] ukâlâ-yı Garbiye: Batı'nın akıllıları
[13] mesail-i mühimme-i medeniye: medeniyetin önemli meseleleri
[14] rüfeka: dostlar
[15] ihtiramsızlık: saygısızlık
[16] vakt-i ahir: sonraki zaman
[17] iltihak etmek: katılmak

usulde taam[1] ettik. Bir müddet sohbet ve ibadetten sonra yataklarımızı bulduk.

Hepimiz için yer hazırlanmıştı. İçlerinde en bahtiyarı bendim. Zira ahval-i hususiyesine[2] vukuf için can attığım Prometey'in bekar odasına tesadüf etmiştim. Müşkülatla uğraşmak için yaratılmış vücudun yumuşak yataktan hazzetmediğini hissederdim. Orada ayne'l-yakin[3] görerek hissim hakikat dairesine geçti.

Yataklığın etrafına dizilmiş kitaplara elimi uzattım. Kimi açık, kimi de yarı kapalıydı. En göz önünde bulunanlar Şark ahvali hakkında Garp'ın cahilane taarruzatını[4] mübeyyendi[5]. Onları mütalaa eden[6] fikrin teessüratını[7] zapta muktedir olamadığını kenarlarını işgal eden taaccüp[8] ve istifham[9] işaretleri ile şiddetli cümlelerden müstebandı[10]. Bunları tezyinat-ı mahsusa[11] makamında kabul ederek takdis ettim.

Şu meşguliyet arasında vaktin nasıl geçtiğini fark edemedim. Bir de saate baktım ki sabaha bir şey kalmamış. Biraz uyumak istedim. Hücum eden her nevi tefekkürattan[12] uykuya meydan bulamadım. Bir hayli yuvarlandıktan sonra kendimden geçtim. Bir saat sonra kapıdan gelen ses beni ayağa kaldırdı.

---

[1] taam: yemek
[2] ahval-i hususiye: kişisel hâller, özel hayat
[3] ayne'l-yakin: gözle görmüş gibi
[4] taarruzat: saldırılar
[5] mübeyyen: bildiren
[6] mütalaa etmek: okumak
[7] teessürat: üzüntüler
[8] taaccüp işareti: ünlem işareti
[9] istifham işareti: soru işareti
[10] müsteban: açıkça ortaya koyulan
[11] tezyinat-ı mahsusa: özel süslemeler
[12] tefekkürat: düşünceler

Sabah namazı, sabah çayı, hazırlanmamız çok sürdü. Herkesten evvel hazırlanmıştım. Onlara intizaren[1] pencere önünde oturdum. Ruhaniyetim bülbül ile karatavukların Cenâb-ı Hâlık'ı takdisen[2] sabah vakti icrasını itiyat ettikleri[3] latif ibadetteydi. Lakin gözlerimi avluda kümesten çıkıp oynaşmakta bulunan ufak piliçlerden ayıramıyordum. Yavrucaklar feylesofane[4] adımlar atarak ilerleyen hindinin taht-ı himayesindeydiler. Kâh tüyleri arasında kayboluyorlar, kâh çıkıyorlardı.

Besmele ile kapıdan çıktığımız dakikada saate baktım. On buçuğu beş geçiyordu.

*

Saz takımımızda ıttırad-ı ahengi[5] ihlale müstait[6] bazı tellerin vücudunu ilk adımda hissettim. Bilhassa birinin en kalınlarından olması ayrıca daimî ehemmiyet olabilirdi. Fakat akşamdan beni büyük dertten kurtarmış olduğu için bozuk sedasını hoş dinlemeye ilk evvel ben katlandım.

Evet. Akşamdan en büyük derdimi defetmiştim. Gelir gelmez tedarik olunan beygirden dolayı düçar olduğum[7] ıstıraba cümleyi müşterek[8] kılmaktan çekinmedim. Kahraman Herkül gür sesiyle derdime deva bulacağını beyan ederek calib-i şükranım oldu. Filhakika[9] mukaddema[10] çayırda görmüş ve beğenmiş olduğum atı ihsan edeceğini söyledi. Artık gailem[11] bertaraf olmuştu. Memnuniyetime had yoktu.

---

[1] intizaren: gözleyerek
[2] takdisen: kutsayarak
[3] itiyat etmek: alışkanlık hâline getirmek
[4] feylesofane: filozofça
[5] ıttırad-ı ahenk: ahenk düzeni
[6] müstait: doğuştan yetenekli
[7] düçar olmak: uğramak
[8] müşterek: ortak
[9] filhakika: gerçekten
[10] mukaddema: önceden
[11] gaile: dert

Ahengi ihlal eden tellerin en kalını dediğim işte minnettarı bulunduğum Herkül'dü. Cümlemiz ekinler içinden kestirme yoldan yaya olarak gitmeye karar vermişken Herkül ata binerek yalnızca yolu dolaşacağını beyan ile ısrar gösterdi. Daha birinci adımda zahir olan[1] bu ihtilal ilerisi itibarıyla mucib-i merak[2] olabilirdi. Lakin hüsn-i tevili[3] de bulunabilirdi. Çünkü Herkül'ün hürmetli vücudu ekinler içinden yokuş yukarı giden sarp yola hoş gelemeyecekti.

Ekin içine daldığımız vakit gece ile gündüzün mücadelesi anına tesadüf etmiştik. Tabiat uyku ile uyanıklık arasındaydı. Fakat dağa doğru yükseldikçe gündüzün muzafferiyet âsârı[4] çoğalıyordu. Bir müddet sonra başlarını kaldırıp etrafına nezaret eden rüûs-ı cibal[5] nurani takkelerle donandı. Bir dakika geçer geçmez gözlerimizi kamaştıran şuaı şems[6] akıbet[7] bizim de dağ üzerine vasıl olduğumuzu[8] ispat etti.

Durduk. Geldiğimiz cihete teveccüh ile etrafın letafetine atf-ı enzar ettik[9]. Aşağıda derenin ortasında uzunluğuna yayılmış çiftlik binaları mahzunane[10] icra-yı veda ediyorlardı. İki tarafını ihata eden[11] bayırlardan biri ekin altında, diğeri çalılık hâlindeydi. Birinin açık yeşilliği diğerinin koyu ve açığından farklıydı. Lakin hangisinin daha cazip olduğunu temyiz etmek[12] elimden gelmedi.

[1] zahir olmak: ortaya çıkmak
[2] mucib-i merak: merak sebebi
[3] hüsn-i tevil: güzele yorma
[4] âsâr: izler
[5] rüûs-ı cibal: dağ başları
[6] şua-ı şem: güneş ışınları
[7] akıbet: sonunda
[8] vasıl olmak: ulaşmak
[9] atf-ı enzar etmek: bakmak, göz atmak
[10] mahzunane: hüzünlü
[11] ihata etmek: kuşatmak
[12] temyiz etmek: ayırmak, seçmek

Tokat Korusu'nun hududu karşımızdaki bayırın tepesine kadar çıkıyordu. Henüz fidan hâlinde bulunan bayırın üstündeki ihtiyar ağaçlar zümrütten cesim[1] bir taç üstüne dikilmiş tuğları andırıyordu. Derenin aşağısında uzakta yeşillik içinden çıkan duman Akbaba'nın mevkiini irae ederdi[2].

Ortalıkta sükûnet hükümferma[3] olup yalnız yekdiğeriyle[4] ahenk yarışına çıkmış bülbüller ile karatavukların hoş sedaları ta kalbgâha[5] kadar icra-yı tesir eyliyordu.

Çiftliğin üst başında olan tarlaların içinde beyaz bir nokta görünüyordu. Yeşillik deryasındaki o beyaz nokta fırtına yıkıntısı âsârından olarak birikmiş ve tesirsiz ilkbahar güneşinin tahribatından kurtulmuş kar parçasına benziyordu. Lakin o beyaz nokta sabit olmayıp müteharrikti[6].

Tamam o taraftan gök gürleme nevinden olarak gelen bir seda ne olduğunu haber verdi. Ses Herkül'ün sesiydi. Bu ses:

— Boş çay kutusunu aldınız mı?

Diyerek dağları dereleri öttürüyordu.

Bu Herkül gerçekten Herkül'dür. Sesinin kuvvetini şimdi tecrübe ettiğimiz gibi kuvvet-i bedeniyesi dahi kendilerine güvenir birçok pehlivanları yıldırmıştır.

Yunan Herkül'ü sevk-i muhabbetle[7] deraguş ettiği[8] mahbubesini[9] bıraktığı vakit cansız ceset hâline getirdiğini görmüştü. Bizim Herkül dahi el şakasında bulunacak olursa

[1] cesim: büyük
[2] irae etmek: göstermek
[3] hükümferma: hüküm süren
[4] yekdiğeri: birbiri
[5] kalbgâh: canevi
[6] müteharrik: hareketli
[7] sevk-i muhabbet: sevginin yönlendirmesi
[8] deraguş etmek: kucaklamak
[9] mahbube: sevgili (kadın)

mazhar-ı iltifatı olan bedbaht yalnız keten tohumu lapasının veya mum yağı ve hava civa muşambasının istimali ile dünya misafirliğini muhafaza edebilir ise kendini bahtiyar bilmelidir. Yazla Çayırı'nda omuzlarımı okşamıştı. Haftası geçmişken hâlâ üzerimden mum yağı kokusu geçmedi.

Kuzuyu piliç, koyunu tavuk yerine sayarak höpürdetir. Bir koyun ancak karnını, öküz dahi gözünü doyurur, mandayı gözüne kestirir. Her gün şikâr[1] taharrisiyle[2] meşgul olan oburluğu bunlarla da iktifa etmeyip[3] arkadaşlardan birinin vaktiyle memleketinde yemiş olduğu at pastırmasına imrenerek gözünü üzerinden ayıramaz. Güya at pastırmasının lezzetini tatmak için o biçarenin kulağını kapmaya savaşır. Bizim Herkül'ümüz işte böyle bir Herkül-i ekûldür[4].

Midesi, ilâmaşallah iştihasıyla mütenasiptir[5]. Mükemmel bir fabrika hâlinde olup, turuk-ı ithalat ü ihracatı[6] yekdiğerine layık ve muvafık olduğu için muttasıl[7] işler durur. Yalnız bazı misafir hanelerinde tamirat icrasına mecburiyet vermekten başka mühim şikâyetlere mahal bırakmaz.

Kuvvetinin fazlası dizlerinde peyda ettiği müteaddit[8] mafsallardan[9] daima huruç edegeldiğinden[10] ihtiyaten istimaline mecburiyet hasıl olan "asit fenik"[11] kokusu üzerine

[1] şikâr: av
[2] taharri: araştırma
[3] iktifa etmek: yetinmek
[4] Herkül-i ekûl: obur, pisboğaz Herkül
[5] mütenasip: orantılı
[6] turuk-ı ithalat ü ihracat: ithalat ve ihracat yolları
[7] muttasıl: durmaksızın
[8] müteaddit: birçok
[9] mafsal: eklem
[10] huruç etmek: çıkmak
[11] asit fenik: fenol

peyda olan revayih-i mütenevviayı[1] bir dereceye kadar tadile medar olur[2].

Fazla kuvvetin vücudunun kısm-ı bâlâsına[3] dahi sirayetle bazı muvazenesizlikler[4] hasıl ettiği mütevatirdir[5]. Lakin ben günahına girmek istemem.

Eklde[6] Herkül olduğu gibi şurbta[7] dahi "danayad" fıçısından farkı yoktur. Bakraçla su verseniz lebaleb[8] olmadıktan sonra kabul etmez. Belki karnı doymak bilmediğinden gözünün doymasını kâr saydığındandır.

Şu tarifimden Herkül'ün yutulur habbe[9] olmadığına hükmederseniz hakikaten aldanırsınız. Kocaman vücudu şive-i cazibe ve letafet-i nevcivananeden[10] hâlî değildir. Bahusus her nevi sohbette pek mahir olduğundan kimse kendisiyle yarışa çıkamaz.

Bilhassa Prometey bu bapta kendisinden pek yılgındır.

Mükrimdir, misafirperverdir. İyiliğe ziyadesiyle meyyaldir, kalbi midesinin aksi olarak pek temizdir. Ezcümle kır âleminde bulunmaz arkadaşlardandır. Kendisini sevdirmek usulünü bilir. Numunesi de atın ihsanıyla beni kendisine bent etmesidir. Yoksa şuracıkta daha nice cilvesini tasvir eylemiş olacaktım.

---

[1] revayih-i mütenevvia: çeşitli güzel kokular
[2] medar olmak: yardımcı olmak
[3] kısm-ı bâlâ: üst kısım
[4] muvazenesizlik: dengesizlik
[5] mütevatir: ağızdan ağıza yayılan
[6] ekl: yemek
[7] şurb: içmek
[8] lebaleb: ağzına kadar dolu
[9] habbe: tane
[10] letafet-i nevcivanane: gençliğe has hoşluk

Beygirlerin ve Herkül'ün… -Estağfurullah, Herkül'ün ve beygirlerin diyecektim!- Yetişmesine intizaren[1] yavaşça hareket ederek yine yükselmeye devam ettik. Nihayet caddeyi bulduk. Yol üzerinde bulunan tepeciğe çıkıp etrafa bakmaya başladım. Dereler, dağlar yekdiğerine karışarak coşmuş deniz şekline girmişti. Şu önümüzde şaşaapâş[2] olan saltanat-ı ilahiye içinde ne kadar miskin mevki tuttuğunu kıyasen tayin için sanat-ı beşeriyeden[3] mütehassıl[4] bir eser görmek istedim. Çünkü artık çiftliği dere içinde kaybetmiştik.

Şurada burada havaya doğrulan vapur dumanlarından boğazın vaziyeti belli oluyordu. Âsâr-ı beşeriyeye[5] taharri ederken[6] bir tepenin üzerinde bir tavr-ı tecavüzkârane[7] olarak etrafa meydan okuyan bir bina gördüm. Gözlerim döndü, fikrim karıştı. Hayal zannettim. Gözlerimi ovarak tekrar baktım. Bina yalnızca olarak yine duruyordu. Şüpheye mahal kalmadı. Yine oydu! Gece gündüz karşımda duran, gece günüz birçok hissiyatımı altüst ederek Bebek ile Hisar arasındaki dağın üzerine kökleşmiş bulunan bir ecnebi mektebi!

Hayal addetmeye birkaç cihetle haklıydım. Çünkü gece yatakta bile gördüğüm olur. Lakin Allah'ın o kırlarında yalnız olarak göze çarpacağını tahmin edemezdim. Mevkii intihap eden[8] mimar çok mahir imiş.

---

[1] intizaren: bekleyerek
[2] şaşaa-pâş: parlaklık yayan
[3] sanat-ı beşeriye: insanoğlunun sanatı
[4] mütehassıl: meydana gelen
[5] âsâr-ı beşeriye: insanların eserleri
[6] taharri etmek: araştırmak
[7] tavr-ı tecavüzkârane: saldırırcasına tavır
[8] intihap etmek: seçmek

Zira hatırat-ı tarihiye, letafet-i mevkiye, nezaret-i vasıta itibariyle itibarıyla bundan güzel mevki güç bulunur.

Hazret-i Fatih'in eseri bulunan İstanbul miftahının[1] burçlarını daha yüksekten görebildik. Çünkü mektep ona da hâkim oluyor. Oradan Şeytan Akıntısı'yla Balta Limanı önü dahi berrak bir göl gibi müşahede olunuyordu[2].

*

Herkül de geldi hayvanlar da. Biz de binip hareket ettik. On biri çeyrek geçiyordu. Herkül tekrar çay kutusunu sordu. Meğer asit feniğe batırıp sürüdüğü paçavralar içindeymiş! Çiftlikte kaldığını tebeyyün edince[3] volkan nefesine benzer bir göğüs geçirdikten sonra:

— Ne yapalım? Dün akşam yedik, içtik. Hane sahibinin hakkı kalmasın. Yemek bedeline mahsup edilsin[4].

Diyerek bizi güldürdü. Lakin ezcümle bezsiz kalmış Herkül'ü memnun etmekle beraber ibrik dahi almak münasip olacağından mahsusen[5] adam gönderip unutulan şeyleri getirtmeye karar verdik.

Süratle yol almaya başladık. Yol genişçe bir patikadan ibaret olduğundan birer birer yürümeye mecburduk. Kamçı makamında kocaman fil kuyruğunu ellemiş bulunan Herkül öndeydi. Kuvvet ve cesarete malikiyetten başka gideceğimiz mahallerin ahvaline vukuf cihetiyle dahi Herkül birincimizdi. Altı arkadaş, üç hizmetkâr, bir mekkâreci[6], iki

[1] miftah: anahtar
[2] müşahede olunmak: görülmek
[3] tebeyyün etmek: anlaşılmak
[4] mahsup edilmek: hesaba geçirilmek
[5] mahsusen: özellikle
[6] mekkâreci: yük hayvanı kiralayan kişi

de eşya yüklü beygirden ibaret olan kafilemiz muttasıl[1] ilerliyordu.

Genişçe nefes taharrisinde bulunan bazı çalı fidanlarıyla yüksek yeşillik yola doğru tecavüz eylemişlerdi[2]. Sık çalıdan başlarını kurtarmak üzere biraz acele etmiş bulunan ince otlar güneş bulduktan sonra kuvvet alarak muvazenelerini[3] kaybeylemişlerdi. Havanın en hafif ihtizazı[4] üzerine sarhoş gibi etrafa yatıp kalmaktan kendilerini muhafaza edemiyorlardı. Yabanî muşmula, çiçeklere donanarak çalılar arasından arz-ı cemal ediyordu[5]. Sarı bebekli gözlere benzeyen şükûfeler gülerek bizi karşılıyorlardı. Gelin gibi tepeden tırnağa giyinip kuşanmış olan yemişgenler daha hoş görünüyordu.

Çalılıkta pek çok süpürge, koca yemişi mevcut ise de kestane ve meşe dahi çoktur. Matlup olunca[6] yalnız meşeden ibaret ormana tahvil etmek[7] mümkün iken sahipleri bu hâlde olan istifadeyi evla[8] buluyorlar. Sebebini sordum. Meşe geç yetişir ve nispeten para etmezmiş. Hâlbuki kestane beş senede sepetçilerin işlerine yarayacak çubuk hâline gelebilir. Çubukçulukta kâr, nispet edilemeyecek[9] derecede çokmuş. Teessüf ettim. Zira şu bayırlar yetişmiş meşe ve kestane ile donanmış olsaydı elbette hâlleri daha başka olurdu.

[1] muttasıl: aralıksız
[2] tecavüz eylemek: saldırmak, sınırı aşmak
[3] muvazene: denge
[4] ihtizaz: titreşim
[5] arz-ı cemal etmek: güzelliğini göstermek
[6] matlup olmak: istenilmek
[7] tahvil etmek: değiştirmek
[8] evla: daha iyi
[9] nispet etmek: kıyaslamak

Yalnız kulaklarımızı değil, hatta bütün gönlümüzü dahi işgal eden nagamat-ı tuyur[1] arasında uzaktan başka sesler işitildi. Yaklaştıkça sesler daha fazla fark olunuyor. Dağa salıverilmiş davar sürüsünün boyunlarındaki çanlar, çıngırakların sedasıdır. Kavuştuğumuzda yol üzerinde buluyoruz. Mandalar, inekler tesadüf-i nagehaniye[2] karşı vazifesiz kalmıyorlar. Başları kalkıyor, kızıl hareli siyah gözleri taaccüp[3] ile üzerimize dikiliyor. Adem-i hoşnûdîlerini[4] mübeyyen[5] olan "pof"larını icra ve kuyruklarını şiddetle yanlarına darp ettikten sonra yolu bırakıp çalılığa dalıyorlar.

— Nimet-dâr, mübarek mahlukat-ı Hüda[6]! Keyfinizde olunuz. Bizden size zarar yoktur. Nazarlarımızı[7] celbeden[8] o zümrüt gibi yemeğinizi afiyetle yiyiniz! Çekmekle doyamadığınız o rayihalı havayı teneffüs ediniz. Aşağıda derede çağıltısını hissettiğimiz berrak şaraptan içiniz. Memelerinizi doldurunuz. Sahibinizin çeşm-i tamahını[9] teskin ettikten[10] sonra elbette yavrucaklarınıza da hisse ikram edebileceksiniz. Hayatınız, gamınız, kederiniz, düşünceniz hemen boğazınızdan ibarettir. Çünkü yavrularınızı da çabuk unutursunuz. Bizim gibi değilsiniz. Biz ki boğaz levazımı[11] bulduğumuz hâlde bazen şaşırıp atları yutacak boğaz bulamadığımız oluyor.

---

[1] nagamat-ı tuyur: kuşların nağmeleri
[2] tesadüf-i nagehani: ansızın rast geliş
[3] taaccüp: merak
[4] adem-i hoşnûdî: hoşnutsuzluk
[5] mübeyyen: ortaya koyan
[6] mahlukat-ı Hüda: Allah'ın yarattıkları
[7] nazar: bakış
[8] celbetmek: çekmek
[9] çeşm-i tamah: açgözlülük
[10] teskin etmek: yatıştırmak
[11] levazım: gerekli şeyler

Gamsız, kedersiz, vazifesiz ömürlerine imrenip hikmet-i kâinatı[1] taharri etmekte[2] karar bulmuş ve efkâr-ı mütenevviaya[3] dalmış gitmiştim.

— İşte Abraham Paşa'nın yolu!

Sedası beni nim[4] uykudan uyandırdı. Dağları, bayırları boylayıp cesim[5] yılan gibi giden yolu amuden[6] kat ediyorduk.

Beykoz'da vücudu mervi[7] olan hükûmet-i mahalliyenin[8] hiçbir eserine henüz rast gelmemişken dünden beri bu zatın mütenevvi[9] bu gibi âsâr-ı gayretine[10] rast geliyoruz. Rıhtımların, yolların, Karadeniz sahilinde limanların esbab-ı inşası[11] hakkında tertip olunan rivayat-ı muhtelife[12] benim için başka bir sermaye-i tefekkür[13] oldu.

Orman devam ediyor. Fakat yavaş yavaş indiğimizi hissediyoruz. Demek ki zirveyi geçmişiz. Manzaranın azametli olması iktiza eder. Lakin ağaçlardan meydan yok. İşte açıklığa geldik. Sağımıza doğru ufuk genişliyor. Şimdi manzara bu tarafta kesb-i mehabet ediyor[14]. Sultan Dağı, Elmalı, Alem Dağı önümüzdedir. Uzakta Çataldağ, daha uzakta Yelken Tepe mağrurane[15] yükselmiş, etrafa hükmediyor. Önümüzde ufacık bir tepe var. Herkül "İncirtepesi" dedi.

---

[1] hikmet-i kâinat: evrenin sırları
[2] taharri etmek: araştırmak
[3] efkâr-ı mütenevvia: türlü fikirler
[4] nim: yarı
[5] cesim: büyük
[6] amuden: diklemesine
[7] mervi: rivayet edilen
[8] hükûmet-i mahalliye: yerel yönetim
[9] mütenevvi: çeşitli
[10] âsâr-ı gayret: çabalama eserleri
[11] esbab-ı inşa: inşa sebepleri
[12] rivayat-ı muhtelife: farklı rivayetler
[13] sermaye-i tefekkür: düşünme sermayesi
[14] kesb-i mehabet etmek: büyüklük kazanmak
[15] mağrurane: gururla

Lakin incirden, hatta mamureden[1] eser yok. Herkül malumatfuruşlukta[2] devam ederek "Vaktiyle otağ-ı hümayun[3] kurulmuş" dedi. Hangi padişah zamanında olduğunu haber veremedi. Israr edince Hazret-i Süleyman dedi. Biz de ne kabul ettik ne de ret. Kendisince de kabul etsek de ret ve cerh etsek[4] de farkı yoktur zannederim. Çünkü söylerken ehemmiyet vererek söylememiş, söz olsun diyerek öylece atıvermişti.

Herkül şakacıdır. Bazen de pek incedir. Acısını hissettirir. Latifeleri hep Prometey'e müteveccihtir[5].

"Mitolojiya"nın Herkül'ü gibi ok ile kara kuş vurup Prometey'i halas etmek[6] şerefinden mahrum olduğundan olmalıdır ki bizim Herkül, bahtımıza uçları kör olan oklarını bilakis kurtarıcıya ihtiyacı olmayan Prometey-i zamana[7] tevcih ediyor[8]. Bazı şakaları pek gürültülü olduğu için kulaklarımıza hoş gelmiyor. Prometey dahi bundan epeyce huylanmışa benziyor. Bizler için bu da ayrıca bir âlem oluyor.

İnmeye devam ederek Serdaroğlu Çiftliği'ne vasıl olduk. Çiftlik haricindeki çayırın kenarına dizilmiş mürtefi[9] gürgen ağaçları pek nazar-rubadır[10].

[1] mamure: bayındır yer
[2] malumatfuruş: bilgiçlik taslama
[3] otağ-ı hümayun: padişah çadırı
[4] cerh etmek: bir iddiayı çürütmek
[5] müteveccih: yönelmiş
[6] halas etmek: kurtarmak
[7] Prometey-i zaman: günün Promete'si
[8] tevcih etmek: yöneltmek
[9] mürtefi: yüksek
[10] nazar-ruba: göz alıcı

Önümüzde bir sürü keçi duruyor. Henüz sağılmış ılık süt ikram olunuyor. Hacet[1] yokken süzmek kibarlığına düşüyoruz. Herkül asit feniğe batırıp dizlerine sürdüğü bezi teklif ederek kibarlığımıza layık bir mukabelede bulunuyor. Samimi kahkahalarımızı calip oluyor. Bu inşirah[2] altında ben dahi biraz canlanarak latife etmek istedim. Lakin ilk teşebbüste bahtsız çıktım. Keçiler boynuzları ile vücutlarını kaşıyorlardı. Uyuzluğa emare[3] demektir. Herkül dahi muttasıl[4] kaşındığından, kaşınmasının sebebini şimdi anladım. "Meğer içtiği süt uyuz keçilerin sütü imiş!" dedim. Bunu söylerken çiftliğin Herkül'ün olmayıp Prometey'in olduğunu unutmuştum. Yani baltamızı taşa vurduk. Bilhassa Herkül'ün latifelerinden iyice huylanmış olan Prometey'in alınmaya hakkı vardı. Çünkü yeni misafiri bulunan ben dahi hücum eden düşmana iltihak etmiş[5] oldum. Tamiri müşkül[6] olduğu için boynumu bükmeye mecbur oldum.

Hasılı a'kal[7] Mentor'dan başka birisinin muahezesine[8] düçar etmedik[9] yahut birinden düçar olmadık kimse kalmadı. Lakin biz son partiye kalmış olduk.

Sürünün arkasından bir kelp[10] geliyordu. İngiliz sakalına benzemekte olan sakalı göze çarpıyordu. O sırada süründen kurtların hayvan kaptığı söyleniyordu. Herkül şakalarına devam ile:

[1] hacet: gerek
[2] inşirah: ferahlık
[3] emare: belirti
[4] muttasıl: devamlı
[5] iltihak etmek: katılmak
[6] müşkül: zor
[7] a'kal: akıllı
[8] muaheze: paylama, azarlama
[9] düçar etmek: uğratmak
[10] kelp: köpek

— Yeni akıllılar mukallitlerini[1] kelplerine de talim etmişler[2]. Hep boş emek. İngiliz sakalını kurt hiç tanır mı? Bizim Karayaka kurtboğanlarının nesi varmış, bunların akıllarına turp sıkayım, dedi.

Bu "yeni akıllılar" cümlesine benim de dâhil bulunduğuma şüphe yoktur. Benim patavatsızlığıma inzimam eden[3] bu tecavüzden[4] Prometey coştu. Bu misillü[5] tarizatın[6] nâ-be-mahal[7] olduğunu şediden[8] beyan ederek katiyen menetmek istedi. Herkül hiç oralara gelir mi? Daha beterine koyuldu.

Bunun için Prometey'in hiddetini teskin için bütün diplomatlığıma müracaat ettim. Kırda, eğlence âleminde şakanın lüzumunu, muhassenatını[9] anlatmak istedim. Galiz[10] bazı tabirat[11] ile Herkül'ün vücudu cihetiyle mühlik[12] olan el şakası müstesna tutulmak şartıyla sair[13] latifelerin pek hoş olacağını ve onlarsız eğlencemizin tam olmayacağını söyledim. Prometey'in hakkımı teslim ettiğine o sırada bir emare göremedimse de tekerrür eden[14] latifelere tahammül ettiğine nazaran "diskur"larımın[15] pek de boşuna gitmediğine hükmettim.

Filhakika[16] bizim gibi makineye benzeyen insanlar için kırk yılda bir kere bu yolda kıra çıkılınca usul ve adab-

[1] mukallit: taklitçi
[2] talim etmek: öğretmek, belletmek
[3] inzimam etmek: üstüne eklenmek
[4] tecavüz: saldırı, hücum
[5] misillü: gibi
[6] tarizat: dokundurmalar
[7] nâ-be-mahal: yersiz
[8] şediden: şiddetli bir şekilde
[9] muhassenat: güzellikler
[10] galiz: kaba, terbiye dışı
[11] tabirat: ifadeler
[12] mühlik: öldürücü
[13] sair: diğer
[14] tekerrür etmek: tekrarlanmak
[15] diskur: (Fr.) "discours", nutuk
[16] filhakika: gerçekten

ı mutadeyi[1] bir tarafa bırakıp biraz gülmek ve natüremize[2] meydan vermek lazımdır. Adab-ı mutadeyi terkten kastım edep hududuna tecavüze müsaade demek değildir. "Sen"li "ben"li şakalar, muahezeler, hafifliklerdir. İnsanoğlu bunlarda da lezzet buluyor.

*

Serdaroğlu Çiftliği dağın bayırındadır. Mübaadet ettikçe[3] inmeye berdevam oluyoruz. Dereye inip bir iki sudan geçtik. Cisuoğlu Çiftliği merasındaydık. Mentor merkep-süvar[4] bulunduğu cihetle yokuş aşağı harekette geri kalıyor. Bahusus[5] merkebi sudan geçirmek gailesine[6] düçar olmuş bulunuyor. Bir iki arkadaşla mekkâreler dahi beraber geliyor. Herkül ile üç kişi bir hayli uzamıştık. Arkadakileri beklemek üzere dere kenarında açıklıkta durmaya karar verdik. Her taraftan gelen binlerce bülbülün sedaları bizi gaşyetti[7].

Arkadakiler yetiştikten sonra Herkül yine dilini uzatmaya başladı. Bu defa vesile-i tarizat[8] Mentor'un merkebiydi. Ahırında cins atlar ve müteaddit[9] kısraklar beslemek, bununla beraber icap ettikçe binmek için merkebe muhtaç kalmak kâr-ı akıl değilmiş. Mentor'un kulağına bile girmeyen bu lakırdı Prometey'in hiddetini davet etti. Lakin Herkül tabii oralarda değildi. Prometey'in fikrince Herkül'ün bu itirazı pek münasebetsizdi.

---

[1] adab-ı mutade: her zamanki davranış biçimleri
[2] natüre: doğa
[3] mübaadet etmek: uzaklaşmak
[4] merkep-süvar: ata binmiş hâlde
[5] bahusus: özellikle
[6] gaile: dert
[7] gaşyetmek: kendinden geçmek
[8] vesile-i tarizat: taşlamaların bahanesi
[9] müteaddit: birçok

Mentor'un ahırında cins kısraklar varsa onlar binmek için olmayıp mücerret cins kısrak beslemek, güzel tay, at, kısrak yetiştirmek için tedarik olunmuştur. Bu gibi şeyler bakkal, kasap hesabı olmayıp sanayi-i nefise[1] kabilinden bir merak-ı makbulün[2] eseridir.

Faide-i maddiyesi[3] bayağı fiilinin faydasından dun[4] olan büyük bir tabloya, binlerce kuruş verilip alınır. Hele resim Rafael'in[5], Rubens'in[6], Dürer'in[7] resimlerinden bulunursa milyonlarca kuruş fedasına şayan görülür.

Cins hayvan beslemek, yetiştirmek bir sanat-ı nefise, bir eğlencedir. O gibi hayvanlar binmek için her şeye tercih olunmak lazım gelir. Lakin sahipleri ahırda binilecek hayvanım var demezler.

Herkül böyle şeyleri anlamıyormuş. Arabistan kısrağını seyrederken zihni kaç okka yük taşıyabileceğini tahmin cihetine[8] gidiyormuş. Eğer zihni başka cihete sapsa bile o da mutlaka kaç kuruş kâr ile atı elden defedebileceğine ait ve münhasır[9] kalıyormuş. Sair hayvanat hakkındaki fikri dahi bu imiş. Hakikaten bu gibi hususlarda ilk evvel ağzından işiteceğiniz lakırdı mutlaka "okka"dır.

[1] sanayi-i nefise: güzel sanatlar
[2] merak-ı makbul: geçerli merak
[3] faide-i maddiye: somut fayda
[4] dun: aşağı
[5] Raffaello Sanzio (1483-1520):: Rönesans Dönemi'nin ünlü ressam ve mimarı
[6] Peter Paul Rubens (1577-1640): Flaman Barok Dönemi ressamı
[7] Albrecht Dürer (1471–1528): Alman ressam, matbaacı ve matematikçi.
[8] cihet: taraf
[9] münhasır: sınırlı

Burası böyle ise de Prometey'in hiddeti o kadar beca[1] olmadığı gibi Herkül'ün itirazı dahi nâ-beca[2] değildi. Ahırında o kadar cins at beslemek sözünden maksadı ahırları, seyisleri, arpalığı, samanlığı mevcut olduğuna göre hîn-i iktiza[3] cefalı yola çıkarılacak bir iki baş adi beygir de bulundurmak lazım gelirdi. Herkül bunu demek istemişti. Lakin Tahsin'in iddiasınca Herkül'ün tahsil-i kemal ve kelam için devamını itiyat ettiği mektep düğünler münasebetiyle mecma-ı nas[4] olan meydanlara kurulan mekatib-i seyyareden[5] ibaret bulunduğu cihetle bunu layıkıyla beceremiyor. Zaten ikide birde dilinin iğneye, kollarının da "Toptaşı gömleğine" muhtaç olduğunun sebeb-i aslisi[6] dahi bu imiş.

Dere boyunda devam eden yolu tutturup muttasıl[7] iniyoruz. Sular etraf derelerinden toplanarak asıl dereyi büyütüyor. Dere büyük değirmenler döndürecek çay hâline geliyor. Suyun sürati epeycedir. Çünkü satıh[8] pek maildir[9]. Uzaktan bellisiz bir şamata işitiliyor. Çağlayanlara yaklaştığımızı Herkül haber veriyor. Nihayet geliyoruz. Ağaçlar dereyi setretmekte[10] olduklarından ben attan inip çağlayana yaklaşmak istedim. Çalı ve dikenlerden güç hâl ile ve arkadaşlarımdan uzaklaşmak pahasına def-i merak edebildim[11].

Pişman olmadım. Çünkü çağlayanları pek latif buldum. Çağlayan bir olmayıp müteaddittir[12]. Bazıları yarım minare boyunda vardır. Dest-i maharet[13] dokunursa daha

[1] beca: yerinde
[2] nâ-beca: yersiz
[3] hîn-i iktiza: gerektiği zaman
[4] mecma-ı nas: halkın toplanma yeri
[5] Bazı pehlivanların güreştikleri meydan [*Âli Bey'in notu*]
[6] sebeb-i asli: asıl neden
[7] muttasıl: aralıksız
[8] satıh: yüzey
[9] mail: meyilli
[10] setretmek: gizlemek
[11] def-i merak etmek: merak gidermek
[12] müteaddit: birçok
[13] dest-i maharet: becerikli el

latif, daha cazip olabilir. Dest-i maharetten maksadım, etrafı ihata eden[1] ormanı hesap üzere kesmekten ibarettir. Yani yeşilliği kaybetmeksizin çağlayanları meydan-ı temaşaya[2] çıkarmaktır.

Cisuoğlu Çiftliği satılık imiş. Hemhudut[3] bulunan Prometey almaya talip oluyor. Biz de teşvikte kusur etmedik. Bu gibi işlerde mahareti olan Tahsin'in hüsn-i hizmetine havale ettik.

Lakırdı bu çağlayanlar önünde icra olunacak eğlencelere intikal etti. Zihnimiz hanelerimizde kapalı kalmış olan aziz mahlûklara geçti. Çoluk çocuklarla gelip cümlece[4] eğlenmekliğimizin muhassenatını[5] Herkül tasdik etti. Kabiliyet cihetine gelince tereddüt beyan edildi. Çünkü hepimizin hane halkı hakkında icra ettiğimiz muamele yekdiğerinden[6] farklıdır. Kimi harem dairesi haricinde çoluk çocuğun namını anmaz, kimi kırlara beraber alıp götürür ve yanı başında kalabalık olduğuna bakmaz. Bazıları ise birkaç hane halkıyla beraber karışık olarak kırlarda gezip eğlenirler.

Lakin bunun ortası neresi? Şer'-i şerifin[7] müsaadesi, hududu nerededir? Tayin edecek olursak örf-i beldeye[8] muvafık[9] gelecek mi? Mucibince[10] hareket olunacak mı? Zira şer'-i şerifin rehinden[11] sakınıldığı kadar halkın dilinden sakınıldığı oluyor.

Muttasıl iniyoruz. Dere içinden başka birtakım çağlayanların sesi geliyor. Çağlayanları temaşa ederken ben hayli

[1] ihata etmek: çevrelemek
[2] meydan-ı temaşa: seyir meydanı
[3] hemhudut: bitişik sınır
[4] cümlece: hep birlikte
[5] muhassenat: güzellikler
[6] yekdiğeri: birbiri
[7] şer'-i şerif: İslam hukuku
[8] örf-i belde: yerel âdet
[9] muvafık: uygun
[10] mucibince: gereğince
[11] reh: yol, usul

geri kalmıştım. Bu kadar duracağımı memul etmeyen[1] arkadaşlarım da gitmişler. Hatta yaya kaldığımı unutmuşlar yahut tabiatın mucip olduğu[2] teessürat-ı mütenevvia[3] arasında düşünmeye meydan bulamamışlar. Defaatle[4] geçtiğimiz dereyi bir daha geçmişler. Beni hayvansız geçilmesi müşkül[5] derenin beri tarafında bırakmışlardı. Bilmem neden dudağıma tebessüm geldi. Bir çaresini taharri etmek[6] üzere etrafıma bakındım. Tebessüm tekerrür etti. Çünkü öbür tarafa geçmek üzere bir çare taharri etmiştim. Dere çukurdan akıyor. Yüksekçe olan kenarında bulunan ağaçlardan biri benim gibi bir geçici tarafından kesilerek derenin üzerine yatırılmıştı. Bu kadar sade bir köprüden geçmek pek kolay değilken geçerken bana tersane köprüsünden daha hoş ve latif geldi. Bu sırada arkadaşlarıma iltihak ederek[7] merkep-süvar oldum[8].

Açık bir çayır ile kenarında bir iki ceviz ağacı görüyoruz. O vahşi alemde yegâne âsâr-ı medeniye[9] olduğu için calib-i enzar oluyor[10]. Bu mevkie Dolapdere diyorlar. Eşkıyalık tarihinde ismi çokça sebketmiş[11] bir mahaldir. Bu malumat Herkül'ündür. Hatta bu derede icra olunan bazı kendi marifetlerini de naklederek bize meydan okuyor.

[1] memul etmek: ummak
[2] mucip olmak: sebep olmak
[3] teessürat-ı mütenevvia: türlü etkiler
[4] defaatle: defalarca
[5] müşkül: zor
[6] taharri etmek: araştırmak
[7] iltihak etmek: katılmak
[8] merkep-süvar olmak: ata binmek
[9] âsâr-ı medeniye: medeniyet izleri
[10] calib-i enzar olmak: bakışları üzerine çekmek
[11] sebketmek: geçmek

Dolapdere tesmiyesinin[1] sebebine gelince o kadar dehşetamiz[2] değildir. Bilakis tarih-i medeniyet sermayesindendir. Vaktiyle de burada Herkül'ün kavlince[3] su ile işler dinkler varmış. Aba imal ederlermiş. Avrupa çıkalı bu sanat dahi bitmiş. Herkül kırk yılda bir doğru olarak:

— Eskiyi kaybettik, yenisinden bir şey anlamadık. Ortada çıplak kaldık, dedi.

Yavaş yavaş hiddetini kaybetmiş olan Prometey neşelenip Herkül'ü sarmaya başladı. Sanata olan kabiliyetinden bahsolunurken Herkül'ün iyi bir Zuhuri kolu[4] idare edebileceğini söyledi. Herkül'ün maiyetine verilecek Zuhuri kolunu tertip ettik. Millî üniformalarıyla birçok ecnası muhtelifeden[5] mürekkep[6] bir heyet Avrupa'yı dolaşıp büyük şehirlerde kendilerinden sergi düzeceklerdi. İşbu insan alacasından iki yüz bin frank kazanç olacağını tahmin ettik. Herkül bir iki kere yutkundu ise de lakırdı başka zemine geçince sesini çıkarmadı.

Yokuş bitti. Ovaya indik. Hudutta Ali Bahadır karyesi[7] bina edilmiş. Meraları ile tarlaları dağ eteklerine doğrudur. Öte ciheti bu civar çiftlikatın[8] en mühimlerinden olan Yazla Çiftliği'ne merbuttur[9].

Bu karye ilk gaziyan-ı Osmaniyandan[10] Emir Ali, yahut Daz Ali'nin şerefine böyle tesmiye olunmuş[11] deniliyor.

[1] tesmiye: isimlendirme
[2] dehşetamiz: dehşet verici
[3] kavlince: sözüne bakarak
[4] zuhuri kolu: orta oyunu takımı
[5] ecnas-ı muhtelife: çeşitli cinsler, soylar
[6] mürekkep: bir araya gelmiş
[7] karye: köy
[8] çiflikat: çiftlikler
[9] merbut: bağlı
[10] gaziyan-ı Osmaniyan: Osmanlıların gazileri
[11] tesmiye olunmak: isimlendirilmek

Taharriyat-ı tarihiyeden[1] kati fikir hasıl olunamıyor. Bu civarlarda bahusus[2] İzmit'e, Bursa'ya, Eskişehir'e doğru ilerledikçe tesadüf olunan her karyenin, her dağın, her derenin, her taşın fahr[3] ve enaniyetimiz[4] damarlarını tahrik edecek[5] tükenmez esrara malik oldukları muhakkaktır. Ne çare ki cehaletimiz kavmiyetimizi[6] istila etmiş olan zulmeti[7] daha koyulaştırmaktadır.

Taharriyat-ı tarihiyemizde bulunarak hazine-i malumatı[8] tezyit[9] ve mazimizi tahkik ve tetkik ile müstakbelimizde[10] ne gibi hüner ve marifetler ibrazına[11] müstait[12] olduğumuzu tebyin etmeye[13] gayret etmiyoruz. Bilakis Ali Bahadır, Emir Ali gibi yek nazarda zıyaı[14] gayr-i kabil[15] addolunan yadigârları bile "Albadır"a "İmralı"ya halt ederek elden kaçırıyoruz. Bu gidiş kendimizin kim ve ne olduğumuzu da Frenklerin talimi sayesinde öğrenmek kastını ima ediyor.

Lakin hamd ü senalar olsun devr-i hazır-ı maarif[16] terakkiyat-ı fikriye[17] tarihinde nokta-i inkılap[18] teşkil etmiştir.

---

[1] taharriyat-ı tarihiye: tarih araştırmaları
[2] bahusus: özellikle
[3] fahr: övünme
[4] enaniyet: kendisiyle gururlanma
[5] tahrik etmek: harekete geçirmek
[6] kavmiyet: kavme bağlılık
[7] zulmet: karanlık
[8] hazine-i malumat: bilgi hazinesi
[9] tezyit: çoğaltma
[10] müstakbel: gelecek
[11] ibraz: gösterme
[12] müstait: yetenekli, meyilli
[13] tebyin etmek: açıklığa kavuşturmak
[14] zıya: kaybolma
[15] gayr-i kabil: mümkün olmayan
[16] devr-i hazır-ı maarif: şimdiki eğitim
[17] terakkiyat-ı fikriye: düşünceyle ilgili ilerlemeler
[18] nokta-i inkılap: dönüşüm noktası

Er geç mektep mahsusları içinde zuhur edecek[1] erbab-ı himmet[2] ve gayret-i Osmaniye'yi bir gûnâ[3] tetkikat-ı tarihiye[4] tarikine[5] dahi sevk ve tahrik etmiş olacaklardır.

Köyü geçtik. Çiftliğin hududuna girdik. Vaktiyle tarla iken şimdi çayıra dönmüş, düz bir mahallin üzerinde dal budak salıvermiş yüz yıllık meşe altına konduk. Saat iki buçuğa gelmişti. Gerek hayvanlarımız gerek cümleten bizler ziyade acıkmıştık. Akşam güzelce yemek yemiş ve sabahleyin sütlü çay ile ekmek yutmuşken dağların latif havası hepsini eritip mahvetmişti.

Köyden manda yoğurdunu celbettik[6], ateş yaktık. Semaveri kurduk, yükler çözüldü. Hatta nargile bile dumanlandı. Yemeklerimiz vardı. Kalkan balıkları bile hem o güne hem de ferdaya[7] kifayet edecekti. Bence bu balık lüzumsuz kibarlıktan başka bir şey değildi. Kırlara çıkan bir adam maişet-i beytiyesini[8] terk edip kıra uymalıdır. Kuzu, yumurta, süt, yoğurt, taze peynir, tereyağı, soğan kırda bulunur, kâfi ve vâfidir[9]. Balığın ekli[10] eve bırakılmalıdır.

Yükümüzde bir küfe marul ile bir küfe portakal vardı. Onlara diyeceğim yok, zira kırdaki kıymetleri evdekine faiktir[11].

Boğaz işlerini ikmal edip[12] hayvanlara râkib olduğumuz[13] vakit saat tam beşe gelmişti. Mayısın ilk günü kıra

[1] zuhur etmek: meydana çıkmak
[2] erbab-ı himmet: himmet sahipleri
[3] gûnâ: tür, çeşit
[4] tetkikat-ı tarihiye: tarihsel incelemeler
[5] tarik: yol
[6] celbetmek: getirtmek
[7] ferda: ertesi gün
[8] maişet-i beytiye: evdeki yaşayış
[9] vâfi: yeterli
[10] ekl: yeme
[11] faik: üstün
[12] ikmal etmek: tamamlamak, bitirmek
[13] râkib olmak: binmek

çıkmayı âdet ittihaz edenler[1] vardır. Lakin iptida-yı mayısı[2] bizim gibi hoş geçiren çok kimseler bulunmadığına şüphem yoktur. Arkadaşlardan birinin "Hayvanların yükü biraz hafiflemiştir." hükmüne karşı Herkül:

— Hayvanlardan inen yükü biz yüklendik.

Cevabını verdi. Bu sözü doğruydu. Lakin bu iş gitmemizi mucip olan[3] cihet yük beygirleri için sürat-i hareket esbabının[4] tezayüt ettiğine[5] şüphe yoktu. Fazla olarak yol dümdüzdü.

*

Yazla Merası'na ayak basmak ile Riva Deresi'ni, Riva Ovası'nı bulmuş olduk. Saatlerce imtidat eden[6] o latif zümrüt deryasının bir kenarına girmiştik.

Dere henüz uzaktı. Derenin mesturiyeti[7] cihetiyle[8] kanatlarını açıp tarlalar üzerinde gezen kuşlara müşabih[9] yelken gemileri henüz müşahede olunmuyordu. Riva Deresi'nin bu hâli hakikaten calib-i hayrettir[10]. Derenin vücudu hissolunmaz. Yelkenleri açmış odun kayıkları sanki karada gidiyor zannolunur. Etrafı tarlalar yahut çayırdır. Kenarı binlerce bülbüle yuva olmuş ağaçlarla donanmıştır.

[1] ittihaz etmek: saymak, kabul etmek
[2] iptida-yı mayıs: mayıs başı
[3] mucip olmak: gerektirmek
[4] esbap: sebepler
[5] tezayüt etmek: çoğalmak
[6] imtidat etmek: uzayıp gitmek
[7] mesturiyet: gizlilik
[8] cihetiyle: yönüyle
[9] müşabih: benzer
[10] calib-i hayret: hayret verici

Nihayet geldik. Dereden evvel gemilerin armalarını gördük. Dereye muvazi[1] olarak yoldan geçiyoruz. Kayıklara râkiben[2] dere üzerinden geçmiş olsak elbette daha çok zevk almış olurduk.

Yazla gibi emsalsiz çiftliğin metrukiyeti[3] calib-i hüzün ve teessüf oluyor. Tarlalar ekilmemiş, çayırlar biçilmemiş, üzerinde yalnız beş yüz liralık ot varken bütün demirbaşıyla beraber senevi[4] yüz liraya mukabil kiraya verilmiş. Erbabına verilse beis[5] yoktu. Çiftlik binasını bakmaktan başka bir şey ile varlığını ispat edememiş bir çocuğa verilmiş olması güce gidiyor. Kuru otu Avusturya'dan, Rusya'dan celbettiğimiz oluyor. Hâlbuki Riva Deresi kenarındaki Yazla'da biçilmiş otlar çayırda kuruyup çürüyor yahut biçtirecek adam intizar ediliyor.

Yol düz ovadan gidiyor. Hedef-i hareketimiz Paşa Mandırası Çiftliği'yle Bozhane karyesidir[6]. Bozhane'ye cuma namazına yetişmek mutasavver[7] iken yolların fenalığından muvaffak olamayacağımız tebeyyün ettiğine[8] teessüf ettik.

Herkül'ün imlaya gelmez olan ıttıratsızlıklarından[9] sersem olmuş olan Prometey Riva Deresi'ne geldiğimiz vakit pusulasını şaşırdı. Öyle cüzi bir şaşırış değil, âdeta şimalin[10] cenup[11], garbın[12] dahi şark[13] olduğunu iddia ve ısrar et-

[1] muvazi: paralel
[2] râkiben: binerek
[3] metrukiyet: terk edilmişlik
[4] senevi: yıllık
[5] beis: sakınca
[6] karye: köy
[7] mutasavver: tasarlanmış
[8] tebeyyün etmek: belli olmak
[9] ıttıratsızlık: düzensizlik
[10] şimal: kuzey
[11] cenup: güney
[12] garp: batı
[13] şark: doğu

mek raddesinde bir şaşırış. Artık bizdeki, bilhassa Herkül'deki alayı seyretmeli! Arkadaşlardan Tahsin pusulasını nazar-ı intibahına[1] koymuşken Prometey birdenbire uyanamadı.

Yolların fenalığından bahsediyordum.

Düz ovadan giden yolda ne fenalık olabilir diyeceksiniz. Hakkınız var. Lakin dağ eteklerinden ovaya doğru sular cereyan ederek yolu kat ediyor. Yolu muhafaza etmek üzere o suları taş yahut tahta altına alacak eshab-ı himmet[2] külliyen[3] mefkud[4] olduğundan gelip geçen hayvanların ayakları bata bata ezcümle Mentor'un merkebi için müruru[5] müşkül[6] bir bataklık hâline girmiş bulunuyor. Bu gibi arızalar bir iki değildir. Belki yüzü mütecavizdir. Bazı arızalarda hayvanlardan iniyoruz. Bazen de dolaşıyoruz. Yani vakt-i zayi edip[7] yolumuzdan kalıyoruz. Hâlbuki Bozhane'ye bir dakika evvel varmamız başka bir cihetle dahi mültezemdir[8].

Şimdiye kadar hüküm süren sümbülî hava değişmeye yüz tuttu. Bulutlar kalınlaştı. Yağmur âsârı çoğaldı. Yağmur başlarsa gavail[9] ve avarız[10] daha çoğalmış olacaktır. Fazla olarak sabahın hâline aldanmış olduğumuz için yağmurluklarımız yüklerde bağlıdır. Yükleri indirmek, çözmek, levazımatı çıkarmak, tekrar bağlamak, yükletmek uzun ve külfetli olacak.

Lakin ne çare? Yağmur başladı. Biz de akıbet o külfetleri ihtiyara mecbur olduk. Yağmur şiddetli değildi. Bu ise

[1] nazar-ı intibah: uyanış bakışı
[2] eshab-ı himmet: himmet sahipleri
[3] külliyen: bütünüyle
[4] mefkud: kayıp
[5] mürur: geçiş
[6] müşkül: zor
[7] vakt-i zayi etmek: vakit kaybetmek
[8] mültezem: gerekli
[9] gavail: dertler
[10] avarız: arızalar

daha ziyade canımızı sıktı. Zira yaz yağmuru gibi çarçabuk geçmesine ümidimiz kalmadı. Yağmura katlanarak yola devam etmeye mecbur olduk. Doğrusu burada da ayrıca lezzet bulduğumu ketmedemem[1]. Lakin herkes bu fikirde olmadığı için derunumdakini[2] ifşa etmekten ihtiraz ettim[3].

Hatta dünyada emsali güç bulunur bir manzarayı irae eden[4] Paşa Mandırası tepesinde tevakkufla[5] etrafa atf-ı enzar-ı hayret[6] ve hasret etmek hususunda kimse refakat etmediği gibi hareketimi de hoş görmediler zannederim. Yalnız âkil[7] Mentor'un nazar-ı tahsinine[8] nail oldum. Bu bana kâfiydi. Fakat şu iltifata nail olamayacağımı bilmiş olsaydım yine o temaşadan vazgeçecek değildim. Arkadaşlarıma anlatamadığım derdi karilerime[9] anlatmak ümidiyle bu kadar tafsilat veriyorum. O tarafa seyahat edecek olanlara mezkûr[10] tepecikte tevakkuf ile doyuncaya kadar etrafı seyir ve temaşa etmesini cidden tavsiye ederim. Bu Paşa Mandırası tepesi oldukça geniş olan Riva Deresi ovasının sol cihetini[11] kat eden silsileciktir. Dereye muvazi[12] olan dağın biri güya hararetini teskin için hortumunu suya doğru salıvermiş zannolunur. Her iki cihetine nezareti[13] vâsidir[14]. Çünkü ovaya hâkimdir.

Yağmur devam ediyor. Biz de yolumuza devamda kusur etmiyoruz. Lakin süratimiz bir değildir. Herkül'ün atı kuvvetli. Benimki de geri kalmıyor. Arkadaşlardan biri

[1] ketmetmek: saklamak
[2] derun: iç
[3] ihtiraz etmek: çekinmek
[4] irae etmek: göstermek
[5] tevakkuf: eğleşme
[6] atf-ı enzar-ı hayret: hayret dolu bakışlar yöneltme
[7] âkil: akıllı
[8] nazar-ı tahsin: övgü bakışı
[9] kari: okur
[10] mezkûr: sözü edilen
[11] cihet: taraf
[12] muvazi: koşut, paralel
[13] nezaret: manzara
[14] vâsi: geniş

dahi bize iltihak etti[1]. Biz Bozhane önüne geldiğimiz vakit geri kalanlardan meydanda eser yoktu.

Dere derincedir. Köprü de yoktur. Şimdiye kadar yapılmamış. Belki hatıra bile getirilmemiştir. Hâlbuki pek lazımdır. Geçitte su, hayvanın karnını istila ediyor. Haydi birkaç kişi biz geçelim. Lakin merkepler, yük beygirleri ne olacak? Yükleri ıslatmadan geçirmek kabil olamaz. Bu hâlde indirmek ve "pot"a müracaat etmek lazımdır. Bu "pot" altı düz, büyücek bir kayıktan başka bir şey değildir.

Biz çoktan beri arkadakileri bekliyoruz. Arkadaşça harekette kusur ettiğimizi vicdanımız ihtar ettiği için mahcubiyetimiz berkemaldir. Hatta yetiştikleri vakit af ve merhametlerine ilticaen[2] istiğfar ediyoruz[3]. Yalnız Herkül vazifesiz olup çoktan beri nehrin öbür tarafına geçmiş, kaybolmuştu.

Ben de hayvan üzerinde dereyi geçtim. Hayvanda yatmak huyunu mukaddema[4] müşahede etmiştim[5]. Vakitsiz banyo hoşuma gitmeyecekti. Bunun için bütün zihnimi hayvanın hareketine vererek ve elimdeki değneği işleterek dereye girdim. Fikrimin bir tarafa inhisarı[6] beni başka bir gaileye[7] düşürdü. Ayaklarımı unutmuştum! Hemen dizlerime kadar çıkıp çoraplarımın içindeki ayağıma kendisini hissettiren soğuk su aklımı başıma getirdi. Ayaklarımı üzengilerden kurtarıp kaldırdım. Lakin iş işten geçmiş, olacak olmuştu. Pantolon, don, çorap, potin sırsıklam olmuştu.

[1] iltihak etmek: katılmak
[2] ilticaen: sığınarak
[3] istiğfar etmek: af dilemek
[4] mukaddema: önceden
[5] müşahede etmek: gözlemlemek
[6] inhisar: bir şeyle sınırlı olma
[7] gaile: sıkıntı

Hep bu gaile hayvanın suya yatmak huyundan ileri geldi. Bunu ihtara lüzum görüyorum. Hayvanda böyle huyun vücudu pek büyük bir özürdür. Yazla'da derelerden birini geçerken yük beygirlerimizden biri bu haltı icra etmişti. Pek büyük hasara uğramamıza iki şey mâni olmuştu: Biri suyun azlığı, diğeri dahi beygirin marul ve portakalın bulunduğu tarafa yatmak dirayet ve isabetinde bulunuşu. Yoksa elbise ve yatak levazımatının bulunduğu tarafa yatmış olsaydı işimiz yaman olacaktı.

Hayvanda yatmak huyunun pek fena ve muzır[1] bir huy olduğuna tarihten birçok emsal getirilebilir. Hanedan-ı celilin cedd-i âlâsı[2] Süleyman Şah, Fırat'ta atın huysuzluğu münasebetiyle gark olmuştu[3]. Üçüncü ehl-i salibe[4] dâhil olan imparator Frederik Barbaros Adana'daki Kara Su'da aynı felakete uğramıştı. Birçok âmâl-i istikbali celbeylemiş olan Kıbrıslızade Şevket Paşa İşkodra'da Boyana Nehri'ne kendisini yutturmuştu.

Atlarının fenalıklarından dolayı kurban olmuşların haddi hesabı olmadığı gibi atları sayesinde ölümden halas olmuş[5] olanlar dahi layuaddır[6]. Şehzade Süleyman Paşa at şehididir. Napolyon'u ihya eden bir attır. İskender kadar "Buçifal" da meşhurdur. Binaenaleyh dün merkebe o kadar ehemmiyet verdiğimi çok görmemelisiniz.

Yüklerin beygirlerden alınıp pota konması, beygirlerin bahusus merkeplerin geçirilmesi, en sonra da arkadaşlardan bazılarının pot üzerinde mürur eylemesi[7] yarım sa-

[1] muzır: zararlı
[2] cedd-i âlâ: ulu ata
[3] gark olmak: batmak, boğulmak
[4] ehl-i salib: Haçlılar
[5] halas olmak: kurtulmak
[6] layuad: sayısız
[7] mürur eylemek: geçmek

atten ziyade sürdü. Zira bu gibi işleri teshil edecek himmetlerden eser yoktu. Bu köyün ahalisi cümleten odun sanatıyla meşguldür. Yanaşmak için bir iskele yapmak bir şey demek değildir. Cümlesi her gün pek çok zahmetler çekerler de bir günlük zahmetle her günkü rahatı temin etmeyi bilmezler.

Bozhane'de cami-i şerif önüne indiğimizde saat sekize gelmişti. Herkes abdeste sarıldığı sırada suya düşmüş tavuğa benzemiş ben biçarenin zihni bir çare taharrisiyle meşguldü. Bizim aile azası sırasına geçmiş "Köylü Fatma" hatırıma geldi. Bozhaneli olduğunu katiyen bilmiyordum. Yalnız öyle tahmin ediyordum. Kahveden sordum. Cevap yerine "Siz Hisarlı mısınız?" sualine hedef oldum. Evet deyince diğer kahveye müteveccihen[1] "Kâzım! Kâzım!" avazesini[2] çıkardılar.

Hatırıma geldi ki Fatma'nın Kâzım namında bir oğlu olup bir müddet yalıda oturmuştu. Kahveden zuhur eden Kâzım dahi şüpheye mahal bırakmadı. Derdime çare bulmuştum. Hem işimi görmüş hem de bir fakirin gönlünü hoş etmiş olacaktım. Hemen gittim.

Bu biçare köylü kadına dünyaların kendisine bağışlandığını haber verselerdi eminim ki yüzümü gördüğü vakit izhar ettiği[3] mesruriyet[4] kadar bir alamet-i sürur[5] göstermekle muvaffak olamazdı. Zavallı altı aydan beri de hasta bulunduğundan hane halkımızı merak ediyormuş.

[1] müteveccihen: yönelerek
[2] avaze: bağırma
[3] izhar etmek: göstermek
[4] mesruriyet: sevinçli olma
[5] alamet-i sürur: sevinç belirtisi

Artık ben kendi hanemdeydim. Ocağı yaktırdım, soyundum. Lazım geleni kuruttum. Her nevi iltifatlarını kabul ettim. İkramlarına itizar ettim[1]. Yalnız bir bardak taze süt içmek fedakârlığında bulunabildim. Dualar, senalar alarak çıktım. Arkadaşlarıma iltihak ettim. Büyük bir iş görmüş gibi ben bile kendime aferin-han[2] oldum. Köylü kadının mahzuziyeti[3] hâlâ göz önünden gitmiyor. Şehir harekât ve sekenatıyla[4] kil ü kalleri[5] arasında insanlar hakkında peyda ettiğim[6] fikri galiba bu köylü kadının sebebiyle tadil etmiş olacağım.

Görüyorsunuz ya? Birçok tetkikat ve tahkikata müstenit olan hüküm ve kararlarımız, usul ve kavaidimiz[7] bazen pek adi, pek basit ahvalin temas ve tesiriyle berhava olup[8] gidiyor.

Lakin köyün kendine göre entrikası, fesadı, enaniyeti şeytaniyesi[9] varmış. Benim ziyaretim köylü kadın için konu komşuya karşı büyük bir şeref imiş. İşitenler hırs, haset ve tecessüsle[10] hane etrafına toplandılar. Hatta içlerinden en medeni ve en müsinn[11] olanlar hane derununa kadar girdiler. Bunlardan biri arkadaşlarımın içinde kendi "efendisi"nin mevcut olduğunu haber alınca azametkârane[12] bizim Fatma'ya bakarak:

[1] itizar etmek: mazeret bildirmek
[2] aferin-han: aferin diyen
[3] mahzuziyet: hoşnutluk
[4] sekenat: ikamet etme hâli
[5] kil ü kal: dedikodu
[6] peyda etmek: edinmek
[7] kavaid: kurallar
[8] berhava olmak: yok olmak
[9] enaniyet-i şeytaniye: şeytani kibir
[10] tecessüs: merak
[11] müsinn: yaşlı
[12] azametkârane: böbürlenerek

— Böyle bir şan ve şerefe nail olan yalnız sen değilsin, demek istediğini hissettim.

Aldanmadım. Kâzım ile haber gönderip hanesine davet etti. Lakin Kâzım harekete hazır olan arkadaşlarımın hemen bana muntazır[1] oldukları haberini getirdi. Bizimkinin gözünde parlayan gurur ve sürurlar öteki biçarenin yüzünde nümayan[2] olan yeis[3] ve mahcubiyet görmelere şayandı. Sonradan haber aldık ki Kâzım haber götürmemiş. Yani validesinin muzafferiyetini temin etmek istemiş. Zihî hayal-i bâtıl![4]

*

Bozhane'den Boyalık'a gidiyorduk. Boyalık Çiftliği sahibi Recep Ağa bize iltihak etti[5]. Meğer İzzet Paşa Hazretleri o tarafa gideceğimizi haber alarak karşılamak üzere Recep Ağa'ya emir göndermiş imiş. Bu Recep Ağa esna-yı rahta[6] bizi hayli meşgul etti. Kaza idaresiyle eşkıya beliyesi[7] hakkında bir hayli malumat verdi. Recep Ağa'yı can kulağıyla dinledim. At üzerinde yekdiğerimize[8] yakın olmak güç idiyse de kulağında ağırlık bulunan Recep Ağa bizi de kendisi gibi sağır zannıyla bağırarak lakırdı ediyordu.

Recep Ağa'dan aldığım malumattan kaza idaresiyle eşkıyalıktan hangisinin köylü için büyücek bela olduğu müsteban[9] oldu. Lakin iki beladan hangisinin ehven[10] olduğunu fark edemedim. Yahut etsem bile ısrar etmek işime

[1] muntazır: bekleyen
[2] nümayan: aşikâr
[3] yeis: keder
[4] Zihî hayal-i bâtıl!: Ne hoş batıl hayal!
[5] iltihak etmek: katılmak
[6] esna-yı rah: yolculuk sırası
[7] beliye: bela
[8] yekdiğeri: birbiri
[9] müsteban: açık, aşikâr
[10] ehven: daha az zararlı

gelmedi. Kemal-i taaccüp[1] ile keşfettim ki muhafaza memurlarına eşkıyanın muttasıf oldukları, insaf ve merhamet kadar insaf ve merhamet ihsanı[2] duasına bazen münasebet düşüyormuş. Bu hâllerin merkeze yakın kazalara mahsus olduğu zehabında[3] teselli aramak istedim.

Recep Ağa eşkıya-yı meşhureden[4] Ethem'in çetesine yiyecek ve bazı levazım verdiğini etrafa bakınmaksızın doğruca söyledi. Taaccüp ettim[5]. Bu kadar büyük bir kabahati şöylece söyleyivermek cüreti harikulade bir şey gibi geldi. İzahata devam eden Recep Ağa'dan keyfiyetten[6] hükûmetin de haberdar olduğunu öğrendim. Hükûmet-i mahalliye[7] Recep Ağa'nın muavenetine[8] umur-ı zaruriye[9] ve tabiiye nazarıyla bakarak kendisini mazur görmüş. Ben dahi tafsilattan sonra mazeretini kabul etmek istedim ise de doğrusu pek ağır geldi, evet. Bu eşkıya beliyesi muvazenemizi[10] ihlal edip gidiyor. Fazilet ve fezahat[11] hududunu bile bize şaşırtıyor.

Yükselmeye devam ediyoruz. Nihayet tepelere vasıl olduk. Manzaranın azameti bizi tevakkufa[12] mecbur etti. Hayvanlarımızı çevirip terk etmiş olduğumuz Riva Deresi'ne atf-ı enzar-ı hayret ettik[13]. Latif, nihayetsiz ova intizamsızlıkla beraber letafetle imtizaç etmiş[14] ve yeşil kadife

[1] kemal-i taaccüp: tam bir hayret etme
[2] ihsan: bağışta bulunma
[3] zehab: zannetme
[4] eşkıya-yı meşhure: ünlü eşkiyalar
[5] taaccüp etmek: şaşırmak
[6] keyfiyet: mesele, vaziyet
[7] hükûmet-i mahalli: yerel yönetim
[8] muavenet: yardım
[9] umur-ı zaruriye: kaçınılması imkânsız işler
[10] muvazene: denge
[11] fezahat: rezillik
[12] tevakkuf: durma
[13] atf-ı enzar-o hayret etmek: hayret dolu bakışları yöneltmek
[14] imtizaç etmek: uyuşmak

üzerine mahsusen[1] dikilmiş açık kurdele gibi yayılmış dere, ovanın etrafını ihata eden[2] cazip balkanlar[3] harita gibi göz önündedir.

İşte sağda, ufkun kenarında Karadeniz. Önümüzde Bozhane, Göllü; karşımızda Öyümce, pek çok uzakta Arnavutköyü.

Solda Sultan ve Alem Dağları ufku ihata ediyor. Kar gibi beyaz sarıkla başını tezyin etmiş[4] Alem Dağı kuvve-i maneviye ile gönlümüzü çekiyor. Daha uzakta Aydos, Çataldağı, tatlı duman içinde gaza gark olmuş[5] peri-peykerler[6] gibi arz-ı didar-ı cemal eyliyor[7].

Önde ovanın ortasında yükselmiş Hüseyinli müzeyyen[8] salon ortasında zümrütten bir masa gibi bırakılmış duruyor. Sağında Lala Çiftliği, daha yüksekte Polonez köyleri, Vakıf Koru o da Hüseyinli'nin üst taraflarında Ömerli'ye, Muratlı'ya doğru gidiyor.

Doyulmaz, bakılmaz, ne kadar bakılsa bakmaktan usanılmaz bir manzara! Eyvah ki çok duramıyoruz. Hava yağmurlu, gideceğimiz mahal uzak. Acele etmek lazım.

Çıktığımız dağ yüksek bir ova şeklini irae ediyor[9]. Öne doğru yolumuz düzdür. Lakin meyli meşhurdur. Birden görünmez tatlı bir meyil ile Karadeniz sahiline doğru iniyoruz. İşte uzakta bizim mahrum olduğumuz güneşin nuraniyetine[10] gark olmuş deniz. Sanki Afrika, Avrupa'ya

[1] mahsusen: özellikle
[2] ihata etmek: kuşatmak
[3] balkan: ormanla kaplı sıra dağlar
[4] tezyin etmek: süslemek
[5] gark olmak: batma, boğulmak
[6] peri-peyker: peri yüzlü
[7] arz-ı didar-ı cemal eylemek: güzelliğini göstermek
[8] müzeyyen: süslü
[9] irae etmek: göstermek
[10] nuraniyet: nurlu olma durumu, parlaklık

dönmüş[1]. Denizin ilerisinde ufkun nihayetinde silsile-i cibale[2] müşabih[3] bir set meşhut oluyor[4]. Rumeli sahili zannettim. Meğer bulutmuş.

Yürüyoruz, etraftakilerden yüksek ve toplu ağaçlardan hasıl olmuş azîm[5] bir demet yolumuzu kapıyor. Kim toplamış? Onu dikmek için kimde kuvvet bulunmuş? O kadar büyük saksıyı kim imal etmiş? İnsan elinin dokunduğu, daha doğrusu dokunmasından korkulduğu her şeyden nümayandır[6]. Altında beyaz beyaz çiçekler peyda oluyor. Ay! Çiçekler müteharrik[7]! Acaba hangi rüzgârın kuvvetiyle yerinden oynatılıyor? Saksı mezaristan imiş! Demet meşagil[8] ve rezail-i dünyeviyeden[9] kurtulmuş binlerce bahtiyarın hab-gâh-ı ebediyetini[10] sayedar[11] eden ihtiyar meşeler imiş! Çiçekler ise hanelerine avdet ederken[12] mezarlık önünden geçen köylü kadınlarmış! Perde-i ismet[13] suretiyle başlarını setreden[14] bez parçalarını çiçek zannetmişiz. Kıyas ettim: O kirli bez parçaları çiçekten daha temiz, daha latif geldi!

Artık öğrendik. Köyün yakınlığına hükmolunacak emareleri tahkik ettik. Hakikaten bu civarlarda mezaristanlar hep mürtefice[15] bir mahalde asır mahsulü bulunan meşe ağaçları ile tezyin olunmuş bir hâlde bulunuyor. Mevki ve

[1] Yani "Kara"deniz "ak" olmuş. [*Âli Bey'in notu*]
[2] silsile-i cibal: dağ silsilesi
[3] müşabih: benzer
[4] meşhut olmak: görülmek
[5] azîm: büyük
[6] nümayan: görünen, meydanda olan
[7] müteharrik: hareketli
[8] meşagil: uğraşlar
[9] rezail-i dünyeviye: dünyayla ilgili rezillikler
[10] hab-gâh-ı ebediyet: sonsuzluk uykusunun mekânı
[11] sayedar: gölgeli
[12] avdet etmek: dönmek
[13] perde-i ismet: namus perdesi
[14] setretmek: örtmek
[15] mürtefice: yüksekçe

yüksek ağaçlar cihetiyle minarelerden evvel bunlar müşahede olunuyor[1]. Bilhassa Hüseyinli'ye gelindikten sonra ufku ihata eden[2] bu yeşil kümelerin kesreti[3] köylerin çokluğunu ima ediyor.

İntihap olunan[4] mevakinin[5] en havadar ve en latif noktalarından olduğuna dikkat ederken bilcümle[6] hesaplarının uçlarını âlem-i uhraya[7] bağlayan babalarımız göz önüne geldi. Nazar-ı salabetlerinde[8] mesken-i muvakkatin[9] ehemmiyeti yoktu. Nakli mümkündür. Hatta daha ileriye gidersek onların babalarını seyyar hayme-nişin[10] buluruz. Mesken-i ebedi[11] ki yevm-i mukaddere[12] kadar tebdili[13] gayr-i mümkündür[14]. Elbette onun mevkiiyle letafetine daha ziyade ihtimam olunacak[15]. Bu baid[16] köylerde mezaristan Üsküdar'ın olduğu gibi Ermenilerin yahut Beyoğlu'nda olduğu gibi Frenklerin pay-ı tahkirleri[17] altında değildir. Zümrütten bir kubbe-i sefa-nüma[18] sayesinde bu

[1] müşahede olunmak: görülmek
[2] ihata etmek: kuşatmak
[3] kesret: çokluk
[4] intihap olunmak: seçilmek
[5] mevaki: mevkiler
[6] bilcümle: bütün
[7] âlem-i uhra: ahiret âlemi
[8] nazar-ı salabet: inanç kuvveti bakışı
[9] mesken-i muvakkat: geçici mesken
[10] hayme-nişin: çadırda oturan, göçebe
[11] mesken-i ebedi: sonsuz mesken
[12] yevm-i mukadder: alın yazısında olan gün
[13] tebdil: değişim
[14] gayr-i mümkün: imkânsız
[15] ihtimam olunmak: özen gösterilmek
[16] baid: uzak
[17] pay-ı tahkir: aşağılayıcı ayak [ayak altında olma]
[18] kubbe-i sefa-nüma: huzurlu kubbe

baid köşelerde şimdilik bakir olan fezail-i İslamiye'nin[1] himayesi altında tecavüzden[2] masun[3] olarak sine-i pür-esrarına[4] mevdu[5] olan emanetleri sıyanete[6] muvaffak oluyor.

Bir dakika sonra, yani ona on iki dakika kalarak Kılıçlı'ya vasıl olduk. Cami-i şerifin önüne konarak ikindiyi edaya koyulduk. Köye ayak basar basmaz sokaklardaki sıbyanın[7] kesreti, yüzlerinin humreti[8], insanların kameti[9], ihtiyarlarda bile meşhut olan[10] hüsün[11] bu memleketin havası ve suyu hakkında fikir peydasına yardım etti. Tahkikat, teessüratımızı tekzip etmedi[12]. Kılıçlı âb[13] ve havası cihetiyle sayılı mevakiden[14] imiş.

Cami-i şerifin son cemaat yerinde tek bir teneşir ile tek bir tabut duruyor. Büyüğün küçüğün, gencin ihtiyarın, kadının erkeğin iki cihanlarını rapteden[15] yegâne köprü işte herkesin çeşm-i ibreti[16] önünde duruyor.

Cami-i şerifin içinde cümlesi yekpare meşeden olmak üzere bir çifti dörder ayaklı, diğeri üç ayaklı şamdanlar gördük. Çatal mahallinden meşe kesilmiş, uçları bıçak ile düzeltilmiş. Başka sanat yok. Lakin bu sadelik içinde o kadar sanat görülüyor ki müzeyyen[17] bir türbenin salonunda altından mamul eşyaya rekabet edebilir. Mabedin zemini eski halılar ve seccadeler ile mefruştur[18].

---

[1] fezail-i İslamiye: İslam'ın faziletleri
[2] tecavüz: saldırı
[3] masun: korunmuş
[4] sine-i pür-esrar: sır dolu sine
[5] mevdu: emanet verilmiş
[6] sıyanet: koruma
[7] sıbyan: çocuk
[8] humret: kızıllık
[9] kamet: boy
[10] meşhut olmak: görülmek
[11] hüsün: güzellik
[12] tekzip etmek: yalanlamak
[13] âb: su
[14] mevaki: mevkiler
[15] raptetmek: bağlamak
[16] çeşm-i ibret: ibret gözü
[17] müzeyyen: süslenmiş
[18] mefruş: örtülü

Onu yirmi geçerek Kılıçlı'dan çıktık. Kılıçlı'dan Boyalı'ya kadar mümted[1] olan yol her yerde bulunur yollardan değildir. Köyden biraz öteden itibaren ta Boyalı'ya kadar kömüre mahsus meşeliktir. O meşelik içinden geçen yol ince kum ile döşenmiştir. Saatlerce gidiyorsunuz da ne kum tükeniyor ne de meşeler. Hayvanlar bile ayaklarının altına serilmiş yumuşak halıdan müteşekkir olarak yürüyüşlerini tebdil ediyorlar[2].

Mayıs iptidasında[3] meşe sürgünleri iki karışı geçerse arzın kuvve-i inbatiyesine[4] şüphe edilemez. Meşe fidanı beş senede ağaç oluyormuş.

Recep Ağa önde gidiyor. Yolun letafet ve muvafakati yalnız hayvanlar tarafından takdir edilmeyip insanların da nazar-ı dikkatlerini[5] celbetti[6]. Herkül neşelenerek dillendi. Recep Ağa'yı sarakaya alarak yavelere başladı. Sağır rehberimiz Herkül'ün yavelerini ciddiyata[7] hamlederek cevaptan geri durmuyordu. İkisinin bağırmasından orman çın çın ötüyordu. Herkül'ün bu şiveleri cemaati pek çok güldürdü. Hatta Herkül bu sayede Prometey'in bile affına mazhar oldu.

Af dedim. Evet Herkül kabahatliydi. Bacaklarının kuvvetine güvenerek muttasıl[8] ileriye koşuyor ve Mentor ile kafileyi geri bırakıyordu. Prometey ihtarda kusur etmediyse de Herkül'de dinleyecek kulak bulunmadı. Şimdiki yaveleri[9] sayesinde Herkül'ün kabahati şimdilik affolundu.

[1] mümted: yayılmış, uzanmış
[2] tebdil etmek: değiştirmek
[3] iptida: başlangıç
[4] kuvve-i inbatiye: büyüme kuvveti
[5] nazar-ı dikkat: dikkatli bakış
[6] celbetmek: çekmek
[7] ciddiyat: ciddi konular
[8] muttasıl: aralıksız
[9] yave: lakırdı

Akşam yaklaştı. Yol yumuşak ve latif olmakla beraber akıbet[1] bıktırdı. Bu bıkkınlık ezcümle etrafın kapalı olmasındandı.

Böyle kapalı yoldan giderken yan patikadan bir atlı çıktı. Atın üzerinde bindiği hâlde önüne beş altı yaşında bir kız çocuğu almıştı. Yol üzerinde sarkan meşe dalları yağmurdan dolayı yaştı.

At üzerinde gidilirken baş, kol, omuz çarpmamak kabil değildir. Dala dokunuldu mu yağmur gibi iri su boşalmaktaydı. Bunun için biz muşambaları giymiştik. Lakin bize yetişmiş olan atlı üzerinde muşamba yoktu. Elindeki masumda ise ince bezden hırka ve entariden başka bir şey olmadığı aşikârdı. Çocuk sırsıklam olmuştu. Yüreğimi ıstırap istila etmişti. Prometey'e söyledim. "Alışıktır, bir şey olmaz." cevabını verdi. İnanmak arzu etmekle beraber yüreğim bir türlü rahat etmedi. Şehir çocuğu olsa humma hazır demekti.

Meğer çocuk adi bir köylünün bile değilmiş. Recep Ağa'nın kızı imiş! Cumaya giderken gezdirmek üzere götürmüş. Bize rast gelince gezmesini damadına havale etmiş. Doğrusu böyle gezdirilmeden çocuklarımızı Allah esirgesin.

Ortalık geceyi istikbale[2] hazırlanıyor. Recep Ağa'nın eşkıya lakırdısı ortalığı bize olduğundan ziyade karanlık gösteriyor. Yol da bir türlü bitmiyor. Etraf kapalı olduğu için nerede biteceği de bilinemiyor. "Daha uzaktır." yolunda cevap almak korkusuyla Recep Ağa'dan da sorulamıyor.

[1] akıbet: sonunda

[2] istikbal: karşılama

Nâgâh[1] yakından bir inek sesi geldi. Meskenin yakın olduğunu ima eden bu sesi muzikanın ahenginden daha tatlı buldum. Bir dakika sonra tarlaya çıktık. Sahil-i bahra[2] yani mahall-i maksuda[3] gelmiştik. İşte Karadeniz, işte çiftlik!

Solda ağaçlar içinde bir bina gördüm. Ne olduğunu sordum:

— İzzet Paşa'nın köşkü o değil mi ya? İşte gece orada kalacağız, cevabını aldım.

Artık hamdolsun geldik. Saate baktım, on ikiye geliyordu.

*

İzzet Paşa'nın köşkü, evet, bir köşktür. Kâşane[4] değil, bir avcı köşküdür. Kapıdan girilince pabuçluk; sağda uşak odası, solda mermer taşlı abdesthane ve kiler. Önünüze gelen kapıdan girdiniz mi yekpare salon. Ortasında kırmızı çuha kaplı uzun masa. Dört köşesinde altı doğramalı minder. Doğramada çekmeler var. İçinde temiz yorganlar, yastıklar dolu. Demek ki gündüz için minder, gece için karyola. Hoşuma gitti. Salondan içeriye bir kapı daha var. Girildi mi mükemmel bir yatak odası. İki kişilik yer var.

Duvarlar kumaş kaplıdır. Lakin resimlerin kesreti[5] kumaşları setrediyor[6]. Bu resimlerin içinde âsâr-ı nefiseden[7] nevadir[8] de mevcuttur. Cümlesi sahibinin realizme ve natüralizme olan meylini irae ediyorlar[9].

[1] nâgâh: ansızın
[2] sahil-i bahr: deniz kenarı
[3] mahall-i maksud: varılmak istenen yer
[4] kâşane: büyük, süslü köşk
[5] kesret: bolluk
[6] setretmek: örtmek
[7] âsâr-ı nefise: sanat eserleri
[8] nevadir: nadir olan şeyler
[9] irae etmek: göstermek

Hasılı Allah'ın bu kırlarında böyle bir köşeye rast gelineceği kimsenin hatırına gelmez. Sahibinin hüsn-i tabiatına[1] lazım gelen vergiyi verdikten sonra soyunup dökündük.

Namaz, taam[2], sohbet, çay… Uyku zamanı geldi. Şimdilik elveda, kimimiz yattı. Kimi de ayakta. Herkül ile Tahsin'in gülmeleri tuttu. Ha gülmek, gülmek… Gülmenin nihayeti gelmiyor. Prometey alındı. Ucunun kendisine dokunmakta olduğuna zahip oldu[3]. Hiddet etti. Bereket versin ki hiddetini belli etmedi. Bu hâl hoşuma gitti. Çocukluğum uyandı. Rafta darbuka, tef, zilli maşalar gördüm. Herkül'e darbukayı dayadım, tefi de ben aldım. Tabii maşa dahi mahrum kalmadı. Gelsin curcuna! Mentor'un sıkılmadığını gören bizlerdeki gayret görülmeye sezaydı[4].

Prometey hırsından yatağında yuvarlandı. Lakin sesi çıkmadı. Curcuna bir hayli sürdü. Yatağa yatmam ile uyumam bir oldu. Uyandığım vakit sabah olmuştu. Yataktan kalkınca dışarıya fırladım. Mağmum[5], kapalı, soğuk bir sabahtı. Bizim için bundan fenası tasavvur olunamaz[6]. Saat beşe kadar hareket edemedik. Lakin vaktimizi boş geçirmedik. Yolda tevakkuf etmemek[7] üzere her ne lazım ise icra ettik. Her cihette himayesinden hoşnut kaldığımız hane sahibine şu teşekkürnameyi yazıp resimden hâlî[8] bulduğumuz duvar köşesine talik ettik[9]:

Sureti[10]

[1] hüsn-i tabiat: zevk güzelliği
[2] taam: yemek
[3] zahip olmak: zannetmek
[4] seza: yaraşır, layık
[5] mağmum: gamlı
[6] tasavvur olunmak: düşünülmek
[7] tevakkuf etmek: eğleşmek
[8] hâlî: boş
[9] talik etmek: asmak
[10] suret: kopya

"İzzet Paşa!

Hüsn-i tabiat-ı müsellemenizin[1] intihap eylediği[2] bu Boyalık mevki-i dilgüşasında[3] maişet-i muntazama[4] ve mütemeddinenizin[5] delaletiyle vücuda gelmiş bu küçük avcı dairesinde bir gece ikamet ve istifade ve tezevvuk[6] ile biz dahi bahtiyar olduğumuzdan dolayı hân-ı samimü'l-kalp[7] teşekkür ederiz.

İmza	İmza	İmza
Herkül	Prometey	Mentor Vesaire

Maksad-ı esasimiz[8] Riva sahilinden seyahate devam ile akşam Kurtdoğmuş'a varmaktı. Recep Ağa bu niyetten vazgeçirdi. Yollar henüz kurumamış imiş. Fazla olarak hava yağmura maildi. Kılıçlı'ya avdetle sola, yani hatt-ı hareket-i asli[9] itibarıyla sağa; Hüseyinli, Sırapınar, Ömerli'ye doğru sapmaya karar verdik. Riva Deresi'nin üst tarafına geçecektik. Kılıçlı tepesinden gördüğümüz o cazip ovalara, o tatlı bayırlara gideceğiz. Memnuniyetle hareket ettik. Güneşin açılması da hareketimize tesadüf etti. Yüzümüze geldiği için şikâyet işitildi. Gaybubetinden[10] şikâyet, huzurundan[11] şikâyet, ısıtmadığından şikâyet, sıcaklığından şikâyet! Bilmem ki insanoğlu ne ile kani olacak[12]? Mahall-i kanaatini dün görmüştük. Şimdi yine göreceğiz.

---

[1] hüsn-i tabiat-ı müselleme: herkesçe kabul edilmiş zevk güzelliği

[2] intihap eylemek: seçmek

[3] mevki-i dilgüşa: iç açıcı mevki

[4] maişet-i muntazama: düzenli yaşayış

[5] mütemeddine: medeni

[6] tezevvuk: zevk alma

[7] hân-ı samimü'l-kalp: içtenlikle

[8] maksad-ı esasi: esas amaç

[9] hatt-ı hareket-i aslî: esas hareket çizgisi

[10] gaybubet: yokluk

[11] huzur: varlık

[12] kani olmak: yetinmek

Kılıçlı'ya vürudumuzda[1] durup tekrar tatlı suyunu içtik. Cami-i şerifin karşısındaki evlerin birinden birçok sesler geliyordu. Yaklaştım. Mektep imiş. Atın yüksekliğinden bilistifade[2] içine baktım. İki odalıydı. Odanın birinde yirmi beş kadar kız. Diğerinde otuz kırk kadar erkek çocuk avazları çıktığı kadar okuyorlardı. Sarıklı hoca erkekler tarafındaydı. Atlıyı görmüş olan kızcağızlar durdular. Lakin hocanın "çarpar"vari bağırması üzerine tekrar başladılar. Gönlüm açıldı. Demek ki maarifin kadri köylerde takdir olunmuş. Yani iş şimdi yalnız Maarif Nezaret-i Celilesinin[3] takdir eylemesine kalmış.

İzzet Paşa Boyalık'ta köşk yaptırdığı gibi ava meraklı olan Suphi Paşazade Sami Beyefendi dahi Kılıçlı içinde bir hane isticar[4] ve tefriş etmiş[5]. Av vaktinde gelip bir müddet ikamet edermiş. Allah selamet versin. Doğrusu imrenmeye şayan bir harekettir.

Kılıçlı'dan İshaklı'ya doğru inmeye başladık. İniş pek dik olduğu için atlardan indik. Hayvanlar yedekte bile zahmet çektiler. Mesafe kat ettikçe menazır[6] hoşlaşıyor. Yeşillik, hep yeşillik… Lakin ne türlü yeşillik? Her türlüsü mevcut. Hep göz önünde. Açığı, koyusu, alacalısı… Keten çiçeği tatlı maviye, gelincik ala gark etmiş. Beyazı, sarısı, moru, her çeşidi mevcut. İshaklı bir cennet köşesi gibi arz-ı cemal ediyor[7]. Burada yaşayanlar bahtiyar değilse artık dünyada bahtiyarlık yok bilmeli!

[1] vürud: ulaşma
[2] bilistifade: yararlanarak
[3] Maarif Nezaret-i Celilesi: Eğitim Bakanlığı
[4] isticar etmek: kiralamak
[5] tefriş etmek: döşemek
[6] menazır: manzaralar
[7] arz-ı cemal etmek: güzelliğini göstermek

Kavuşmaya can atıyoruz. Yaklaştıkça gönlümüz açılıyor. Nihayet geldik. Manzaradan sermest[1] olduğumuz için başımız, nazarımız yüksekte geziyor. Göz önündekini görmeye vaktimiz yoktur. Lakin burunlarımız bizi çabuk ayılttı. Baktık ki her tarafı pislik götürüyor. Öff uzak kaçalım! Hanelerin balkonvari çıkıntıları var. Çıkıntının üzerinde delikler açılmış. Üstü açık, altı açık. Daha altı sokak. O delikler abdesthanelerdir. Murdarlıklar[2] sokağa akıtılıyor! Hüsn-i tabiat[3] uyanmadı ise setr-i avrete[4] mecbur eden adab-ı İslamiye acaba ne vakitten beri uykuya dalmış? Vah, vah, vah!

Lakin durmaya gelmez. Çabuk dışarıya. Visaline[5] can attığımız o canan pek çabuk bıktırdı. Aman uzaklaşalım. Sokakta gezen çocukların renkleri yeşil. Pencereden bakan kadınların benizleri sapsarı. Tarlalarda rast gelen erkeklerin renklerinde siyah samaniye karışmış.

Yolda birine rast geldik. Bu münasebetsizliklerinden dolayı tayiben[6] tekdir ettik[7]. "Efendim ben muhacirim[8]. Hanem uzakta. Na şudur. Çukur kazdım. Kapalı hela yaptım. Yerlilere de söyledim. Hastalıktan baş kaldıramıyorlar da yine dinlemiyorlar ki!" dedi.

Yerlilere de rast geldik, sorduk. Prometey coşarak, "Bu nasıl Müslümanlık? Bu nasıl insanlık?" diyerek hücum etti. Köylü kabahati muhacirlere atmasın mı? Çanak bulaşıklığından hâli olmayan Prometey artık kendisini kaybetti.

---

[1] sermest: sarhoş
[2] murdarlık: pislik
[3] hüsn-i tabiat: zevk güzelliği, estetik
[4] setr-i avret: mahrem yerlerin örtülmesi
[5] visal: kavuşma
[6] tayiben: ayıplayarak
[7] tekdir etmek: azarlamak
[8] muhacir: göçmen

Azim bora gibi köylülerin, sonra da biçare Tahsin'in üzerine çöktü.

Tahsin fena hâlde sıkıldı. Mukabeleye[1] davrandı. Sükût[2] işareti verdim. Dinledi. İshaklı'yı pislik götürüyorsa Tahsin'im ne kabahati olabilir? Burasını pek de anlayamadığımız cihetle ihtiyar-ı sükût ettik[3]. Meğer Prometey dün akşamdan beri bulutlarını toplamakla meşgul imiş. Şu fırtınanın mebdei[4] uzakta imiş. Akşama kadar Prometey'in kubbe-i seması[5] kara bulutlardan kurtulamadı. Hüseyinli'de, Sırapınar'da, Ömerli yolunda, ertesi sabahın çay meselesinde, ta Alem Dağı'na kadar mağmumluk[6] devam etti. Muharriki[7] hamiyet-i insaniyetkârane[8] olduğu için mazarratı[9] bize dokunan o şiddetli takdis için tereddüt etmedik.

İshaklı'da ovanın zeminini bulmuştuk. Bir müddet düzlükte gittik. Yolumuz bataklıklara tesadüf etti. Bir aralık bataklıkta seddolundu[10]. Çoban çocuğu dağ yolunu gösterdi. Zaten Hüseyinli yüksekte olduğu için memnuniyetle oraya saptık. Lakin kır serdarlığını[11] deruhte etmiş[12] bulunan Herkül tekrar yolu şaşırdı. Bir daha çocuğun himmetine muhtaç olduk. Gayet sarp yokuştan Hüseyinli'nin bulunduğu tepeye çıktık. Saat de sekiz buçuğa gelmişti.

[1] mukabele: karşılık
[2] sükût: susma
[3] ihtiyar-ı sükût etmek: susmayı tercih etmek
[4] mebde: başlangıç
[5] kubbe-i sema: gök kubbe
[6] mağmumluk: gamlı olma durumu
[7] muharrik: teşvik eden, hareketlendiren
[8] hamiyet-i insaniyetkârane: insanlığa yakışır faziletler
[9] mazarrat: zarar
[10] seddolunmak: kapatılmak
[11] serdar: kumandan
[12] deruhte etmek: üstlenmek

Hüseyinli'nin mevkii Kılıçlı'nın mevkiinden daha latif, daha azamet-nümadır.[1] Ovanın ortasında sivrilmiş tepecikte bulunduğu için her tarafa açık, ferahfeza[2] manzarası var. Bilhassa garp[3], cenup[4] cihetine bakmakla doyulmuyor. Hayrete mağluben[5] birçok müddet bakındım, doyamadım. Zaten doymayı haric-i imkân[6] gördüm. Köy de bereket versin ki İshaklı gibi pis değildir.

Şu Hüseyinli tepesinde durup etrafı ihata eden o güzel revayihe[7] gark olmuş olan vadi ve daha ileride bulunan yeşil bayırlara hasr-ı enzar ettiğim[8] sırada şöylece kendimden geçiverdim. Teessürat-ı lezzet-bahşadan[9] sersem olmuş hissiyatım beni Kurun-ı Vusta'ya[10] kadar götürmüş. Zannettim ki dağ başında sivrilmiş ve "Got"[11] usulü üzere yapılmış bir şatonun mazgalında bulunuyorum. Aşağıda ova ile tepeciğin hududunun su ile doldurulmuş bir hendek ve hendeğin üstünde de diğer bir kale duvarı duruyor.

Bu sırada hariçten işitilen şövalye boru sesinin tesiriyle hendek üzerine ağır bir köprü iniyor. Şato sahibi prens ile prenses gelen misafire icra-yı hoş-âmedî[12] için binanın iç tarafından çıkıp kapıya doğru yürüyor. İçimden bir seda: "Sen ne duruyorsun? Sen de gidip misafiri istikbal etsene." dedi.

---

[1] azamet-nüma: gösterişli
[2] ferahfeza: ferahlık veren
[3] garp: batı
[4] cenup: güney
[5] mağluben: yenilerek
[6] haric-i imkân: imkânsız
[7] revayih: hoş kokular
[8] hasr-ı enzar etmek: bakışları yöneltmek
[9] teessürat-ı lezzet-bahşa: lezzet bahşeden etkiler
[10] kurun-ı vusta: Orta Çağ
[11] Gotlar: eski bir Cermen kavmi
[12] icra-yı hoş-âmedî: hoş geldin merasimi

Sahi, "Ben ne duruyorum?" diyerek koşmaya hazırlanırken kendimi topladım. Baktım ki ne şato var, ne kale duvarı, ne de derin hendek. Boru sesiyle gelen misafir… O da hayal imiş. Misafiri istikbal[1] için koştuklarını gördüğüm şato sahipleri yerinde, yanı başımda bilaperva[2] otlayan iki tane manda yavrusunu gördüm. Diğer gördüğüm şeyler ise beni müsaraata[3] sevk etti. Onlar da ovaya indikten maada[4] ovada hayli mesafe kat ederek beni yalnız bırakmış olan arkadaşlarımdı.

Hüseyinli karyesinin[5] içinden geçtiğimiz sırada on, on iki yaşında güzel bir kızcağız bez üzerine ipekle nakış işliyordu. Meşguliyet-i ciddiyesi pek ziyade hoşumuza gitti. Gayretine aferin-han[6] olarak para verdik. Validesinin emri sâdır olmadıkça[7] paraya elini dokunduramadı.

Silsile-i tefekküratımı[8] katetmeksizin arkadaşlarımın arkalarından koşmaya mecbur oldum. Çıktığımız gibi indik. Soldaki "Kızlar Bayırı" yad olunan dağ ile ovanın hududunu terk etmeyen yoldan yolumuza devam ettik. Ova güzelce mezrudur[9]. Mentor bunun yalnız bir köyün eser-i gayreti olmamak lazım geleceğini söyledi. Tahkikata giriştik. Şuraya buraya sığınmış beş altı karye keşfettik.

Dağ eteklerinden akmakta bulunan müteaddit[10] suları geçtikten sonra başka arızaya uğramaksızın dokuzu çeyrek geçerek Sırapınar'a vasıl olduk. İki defa yemek yemişken karnımın acıktığını hissettim. Köylülerden birine

[1] istikbal: karşılama
[2] bilaperva: çekinmeden
[3] müsaraat: acele etme
[4] maada: -den başka
[5] karye: köy
[6] aferin-han: aferin diyen
[7] sâdır olmak: ortaya çıkmak
[8] silsile-i tefekkürat: düşüncelerin sıralanması
[9] mezru: sürülmüş, ekilmiş
[10] müteaddit: pek çok

pide ile rafadan yumurta ısmarladım. Havanın güzelliğinden bilistifade[1] Ömerli'ye kadar yayan gitmeye karar verdik. Bu fikirle hayvanları gönderdik. Tekmil[2] erkân ile cami-i şerifte namazlar kılındıktan sonra semaver kuruldu. Cami-i şerif önünden ovanın manzarası görünmüyordu. Hâlbuki canım bir dakika bile onu kaybetmek istemiyordu. Önümüzde duran bayıra çıkıp bir taş üzerinde oturdum. Buradan gerek ova gerek Vakıf Koru'ya doğru güzel manzaralar görünüyordu.

Sipariş ettiğim yemeği bulunduğum yere getirdiler. Bilhassa beyaz pideyi pek leziz bulduğum için iştahım açıldı. Bir de önüme bakayım ki binlerce karınca kaynıyor. İkram etmek istedim. Yumurtadan ekmekten parçalar döktüm. Hareketimin netaici[3] nazar-ı dikkatimi celbetti. Ben karıncaların say ü amelini[4] usul-i müşterekeye[5] bina etmiştim. Meğer öyle değilmiş. O tatlı lokmalara malikiyet için kahramanane[6] icra ettikleri mücadeleyi göreydiniz hayret ederdiniz. Büyücek lokmayı kapmaya muktedir olanlar hasımlarına[7] tesadüf etmekten ihtizaren[8] caddeyi terk ile sapa yollara düşmekteydiler. Kazara orada diğerine rast gelince şikârı[9] iki taraflı çekerek taksim ederler[10], ya daha kuvvetlisi kapıp ötekini meyus[11] bırakır veyahut şikâr kabil-i taksim[12] değil ve kuvvetleri müsavi[13] gelirse şikârı bırakıp mücadeleye koyulurlardı. Galip şikârını hak ederek yoluna devam

[1] bilistifade: yararlanarak
[2] tekmil: bütün, eksiksiz
[3] netaic: sonuçlar
[4] say ü amel: çalışma, iş gücü
[5] usul-i müştereke: ortaklaşa
[6] kahramanane: kahramanca
[7] hasım: düşman
[8] ihtizaren: çekinerek
[9] şikâr: av
[10] taksim etmek: bölüşmek
[11] meyus: ümitsiz
[12] kabil-i taksim: bölüşülmesi mümkün
[13] müsavi: eşit

ederdi. Lakin şikârını alıp gittiği mahal umumun[1] girip çıkmakta oldukları delikten başka bir mahal değildi. Demek ki derunu daire daire taksim olunmuş. Yoksa bu mücadelenin hikmeti bulunamaz.

Bir müddet sonra ufak sarı karıncalar peyda oldu. Büyükler onları ezecekleri yerde bir nevi ihtiraz ile uzak dolaşmaya ve onlara meydanı terk etmeye başladılar. Bu da bir hikmettir. Sarıların deliği uzaktaydı. Bunlarla epeyce eğlendikten sonra biraz daha yükselerek tepeciğe vasıl oldum[2]. Gözlerim kamaştı. Şaşırdım. Hiç de memul olunmayan[3] o mahallin arkasında öyle hoş manzaralı açıklık varmış ki yek nazarda şimdiye kadar gördüğümün cümlesine faik[4] gördüm. Gözlerime itimat etmediğimden Tahsin'i çağırıp ona gösterdim. Ona da aynı tesiri mucip oldu. Herkül, hatta Mentor dahi teshirinden[5] kurtulamadığı için gönlüm rahat etti.

Bu mahal Sırapınar karyesi[6] mezarlığının bulunduğu sırtın arkasına tesadüf eden bir dağ aralığıdır. İlk nazarda Tokat köşkünün etrafını andırır. İki taraf yüksek ağaçlarla müzeyyen[7] dağ, ortada ekinle mestur[8] düzlük. Heyet-i mecmuasının satılık olduğunu haber alınca kıymetini öğrenmeye müsaraat ettim[9]. Öyle bir fiyat söylediler ki yalnız senede bir kere gelip üç gün manzarasından istifade olunmasının bedeli olamaz. Almaya karar verdik. İcra-yı an müstakbele cihetiyle hayalata[10] daldım. Gece uykuda bile belki sayıkladım. Hâlâ da zihnimden çıkaramıyorum.

[1] umum: ahali
[2] vasıl olmak: ulaşmak
[3] memul olunmak: umulmak
[4] faik: üstün
[5] teshir: büyülenme
[6] karye: köy
[7] müzeyyen: süslenmiş
[8] mestur: örtülü
[9] müsaraat etmek: acele etmek
[10] hayalat: hayaller

İçimizden yalnız Prometey onu görmedi. O kadar rica ettik, yalvardık. Birkaç adım atıp yanımıza gelmesini istirham eyledik. Fayda etmedi. İnadı tuttukça tuttu. Artık ne çare? Katlandık.

Prometey'in bu hareketi can sıkıntısı eseriydi. Esbabı[1] yalnız maziye münhasır[2] olmayıp hâlihazırın bazı cihetleri de buna yardım ediyordu. Hayvanları yollamıştık. Havanın güzelliğinden istifade ederek Ömerli'ye kadar bir saat yaya yürüyecektik. Hayvanlar gittikten sonra hava bozulmaya yüz tuttu. Prometey hareket için acele gösterdi. Lakin benim keşfim, Mentor'un bize iltihakı[3] hareketimizi tehir etti[4].

Bulutlar sıklaştı. Yağmur da hemen boşanacak gibiydi. Prometey birkaç sebepten dolayı ıslanmak istemediğinden ve zaten neşesi yerinde olmadığından hiddetini yenemedi. Zaten arkadaşlardan biri akşam yemeğini hazırlatmak üzere erkence mahall-i maksudumuza[5] varacakken bizim sebebimizden o da geri kalmıştı. Bu keyfiyet dahi calib-i şikâyet-i ahvaldendi[6].

Sırapınar'dan hareket ettiğimiz vakit on bire çeyrek kalmıştı. Biraz yağmur yiyerek ve Riva Deresi üzerinden atılmış yüksek köprüden geçerek Ömerli'ye vasıl olduğumuzda ezana çeyrek vardı. Sırapınar civarında yeni doğmuş inek yavrusuna rast geldik. Anasının arkasını terk etmiyordu. İnek gece dağda kalmış, doğurmuş, yavrusunu muhafaza etmiş. İkisinin de keyifleri yerindeydi. Ahırda doğmuş olsaydı belki bu kadar neşeli olmazdı.

---

[1] esbap: sebepler

[2] münhasır: sınırlı

[3] iltihak: katılma

[4] tehir etmek: geciktirmek

[5] mahall-i maksud: varılmak istenen yer

[6] calib-i şikâyet-i ahval: şikâyete neden olan durumlar

Orak biçmekle meşgul bir köylü kadının ağrısı tutarak yola çıktığı ve çay kenarında tevlit ettiği[1] çocuğu yıkayıp beze sardıktan sonra yola devam ile hanesine avdet ettiği[2] vakası hatırıma geldi.

Kırdaki bu hâller niçin şehirde bulunmuyor? Yoksa medeniyetin kâr ve maksadı insanı tabiattan uzaklaştırmakla beraber kuvvetten düşürmekten mi ibaret? Ya bu kadar tabipler, sıhhiyeler, mualeceler[3] ne oluyor?

Bunu şayan-ı tetkik bir mesele şeklinde gördüm.

*

Ömerli'ye girince sokakta inek ve kaz sürülerine rast geldik. Köylünün âlemi göz önündeydi. Çoluk çocuk yabancıların vücudunu merak ederek yan yan bakındılar. Mandalar ile inekler de yabancılığımızı anlamışlar gibi davrandılar. Hatta köylülere vazifesiz nazar eden kazlar bizlere boğaz makinelerinin kuvvetlerini gösterdi. Bereket versin ki köpekler yoktu. Yoksa onlar da bizi boş bırakmayacaklardı.

Misafiri olduğumuz hane köyün en mükemmeliydi. Tek olarak hariçten sıvanmıştı. Bunun da odaları üstünde, ahırları altında bulunduğu cihetle esas tertipte fark yoktu. Altımızdaki hayvanların şamatası ile gübre kokusundan bizi muhafaza eden set gayet imtizaçsız[4] mıhlanmış ince tahtadan ibaretti. Alışıncaya kadar gübre kokusundan, sabaha kadar da hayvanların gürültüsünden bizar olduk[5]. Yalnız her bir memulün[6] haricinde olarak yatak takımlarını pek temiz bulduk. Bunun için hane sahibine samimi olarak

[1] tevlit etmek: doğurmak
[2] avdet etmek: dönmek
[3] mualece: ilaç kullanma
[4] imtizaçsız: uyumsuz
[5] bizar olmak: usanmak
[6] memul: umulan

teşekkür ettik. Bu gece yorgun ve bazılarımız neşesiz bulunduğumuz için eğlenceden hâlî kalmadık[1] ise de işi curcunaya vardıramadık. Zaten Prometey'in neşesizliği bize de az çok ağırlık vermekteydi.

Lakin bilmünasebe[2] derunundaki[3] bükayı[4] ifşa eden Prometey beni teslim-i hakka[5] mecbur ettikten başka hatta suret-i mahsusada[6] kendisine teşekkür ettirdi. Prometey'in can sıkıntısı iptida-yı emirde[7] bugünkü yahut dünkü ahval ve harekâttan ileri gelmeyip bir hayli zamandan beri birikmiş bir illetten ileri gelmiş imiş. Fazla olarak kendi şahsına ait bir husus olmayıp bir ucu terbiye-i milliyeye kadar dokunan bir mesele-i mühimme olduğu cihetle tamamıyla fikirlerine iştirake[8] mecbur oldum. Prometey'in fikrince Mentor'un huzurunda cereyan eden kaba latifelerimiz ve imlaya gelmez sözlerimiz kendi haysiyet ve adabımıza yakışmadığı gibi Mentor'un da lisana gelmesine sebep oluyormuş. Çünkü Herkül kavil[9] ve harekâtını takdir için zihnini yormaksızın her ağzına geleni söylemekten ve her hatırına geleni icra eylemekten çekinmediği için bazı yabancı misafirler meclisten sıkılarak uzak kaçıyorlarmış. Hatta bu ihtilattan[10] dolayı Prometey kendi terbiye-i asliyesinde[11] bazı tedülat[12] vaki olmakta olduğunu kemal-i teessüfle[13]

[1] hâlî kalmak: geri durmak
[2] bilmünasebe: sırası gelmişken
[3] derun: iç
[4] büka: ağlama
[5] teslim-i hak: gerçeği ifade etme
[6] suret-i mahsusa: özel olarak
[7] iptida-yı emir: ilk önce
[8] iştirak: ortaklık, katılma
[9] kavil: söz
[10] ihtilat: karışma
[11] terbiye-i asliye: şahsi terbiye
[12] tebeddülat: değişmeler
[13] kemal-i teessüf: tam bir üzüntü

ederek[1] huzur ve muhabbetine can attığı Mentor'dan mübaidet[2] fedakârlığını bile ihtiyar etmeye mecbur olduğunu söyledi.

Filhakika[3] Herkül'ün dil ve el şakaları ziyadesiyle hudud-ı matlubeyi[4] tecavüz eyliyor[5]. Bunu tadil etmek[6] lazımdır. Lakin şikâyete koyulan Prometey bile daime şâki[7] ve muteriz[8] olmayıp Herkül'ü tecavüze davet etmekte ekseriya[9] ön ayak oluyor. Biz dahi cümleten imtisal ediyoruz[10]. Bu hâlde alışmış bulunan Herkül de sağa sola bakmaksızın paçalarını sıvıyor. Kokuya bazılarımızın burnu dayanamıyor. Fakat o hâlde niçin davetten geri durulmuyor? Herkül söylemekle mesul ise cümlemiz de söyletmekle mesulüz demektir.

Zaten heyet-i içtimaiye-i Osmaniye'de[11] lisan-ı musahabette[12] adap hiç gözetilmiyor. Sebebi şüphesiz nisvanın[13] cemiyetten dûr[14] olmasıdır. Birçok mahzurları olan Avrupa usulünün yalnız bu bapta muhassenatı[15] münker[16] değildir.

[1] müşahede etmek: gözlemlemek
[2] mübaidet: uzaklaştırma
[3] filhakika: gerçekten
[4] hudud-ı matlube: arzu edilen sınır
[5] tecavüz eylemek: sınırı aşmak
[6] tadil etmek: düzeltmek
[7] şâki: şikâyetçi
[8] muteriz: itiraz eden
[9] ekseriya: çoğunlukla
[10] imtisal etmek: uymak
[11] heyet-i içtimaiye-i Osmaniye: Osmanlı toplumu
[12] lisan-ı musahabet: sohbet dili
[13] nisvan: kadınlar
[14] dûr: uzak
[15] muhassenat: güzellikler
[16] münker: kabul edilmeyen

Gecenin uykusuzluğu zihnimi bulunduğum hâli muhakemeye sevk etti. Köyün ayanından[1], ağniyasından[2] birinin hanesindeyiz. Elbette şu kokuyu, şu rahatsızlığı, abdesthanenin münasebetsizliğini o da görür, hisseder.

Yer geniş, kereste ucuz. Kendisi payitahta gelip gidiyor. Hatta bu gece de Üsküdar'da kalmış. Hüsn-i tabiat acaba bu zata bir şeyler demiyor mu? Cevap olarak kendi köşelerimizde ancak babalarımızdan, konu komşularımızdan gördüğümüz usulü körü körüne taklit etmekten kurtulamadığımızı bulabildim. Ömerli'de kimse başka türlü evini tertip etmemiş. İbrahim Ağa niçin Frenk icadını kabulde birinci olsun?

"Frenk icadı mı? Bunu nereden aldınız?" diyeceksiniz. Nereden aldıklarını ben de bilmiyorum. Lakin böyle diyorlar. Elbette bir vakit olur, bu da geçer.

İşte ezcümle şu ocağın önüne antika gibi asılmış örtüye yahut şu döşeğin yastıklarına bakınız. Mütenevvi[3] renkte, müteaddit[4] kumaştan kesilmiş birer parmak kadar parçalardan dikilmiş. İntizam yok, letafet yok, sanat yok! Yalnız zahmet mevcut. Muvazene[5] ve intizam üzere şu parçaları istimal eden[6] el bahusus[7] bu kadar zahmeti ihtiyar ettikten sonra elbette bir antika meydana getirirdi. Lakin bunlar bir şeye benzemeyip yalnız ruha sıkıntı veriyor.

Böyle şeylerden birine itibar edildiğini görmüş. Bir kadın itibarının nereye ait olduğunu anlamaya hacet görmeksizin o da bir alacayı meydana koymuş. Kendisi de

[1] ayan: ileri gelenler
[2] ağniya: zenginler
[3] mütenevvi: çeşitli
[4] müteaddit: birçok
[5] muvazene: denge
[6] istimal etmek: kullanmak
[7] bahusus: özellikle

belki hoş bir şey olmadığına hükmetmiştir. Lakin alaca olduğu için mukallitliğinden[1] şuraya asmış.

*

Sabahleyin havayı sis içinde bulduk. Rutubet dahi ziyadeydi. Bununla beraber çayımızı içtikten sonra yola çıkmaktan geri kalmadık. Zira bugün yolumuz uzuncaydı. Akşama hanemize avdet etmek[2] lazımdı. Bire yirmi kalarak köyden çıktık. Yol yokuş yukarı gidiyor. Muttasıl[3] çıkacağız. Çıka çıka Çatal Dağı'nın sırtını bulacağız. Bir saatten ziyade çalıştıktan sonra sırta vasıl olduk[4].

Sis kaybolmuştu. Yükseldikçe manzara hoşlaşıyordu. İlk tepede atfolunan enzar-ı tecessüs[5] zahmetimizi unutturdu. Yine çıkıyoruz. Eşkıyanın mahall-i mülakileri[6] olan Eşek Meydanı'na geldik. Arkadaşlardan biri bu mahalde nice bigünahın[7] kanları döküldüğünü anlatıyor.

Hakikaten erbab-ı şer[8] için bundan muvafık[9] meydan bulunamaz. Etrafa hâkim bir tepe ki hangi taraf olursa olsun daha bir saatlik yoldan gelen giden seçilebilir. Fazla olarak her tarafa doğru kapalı dereler ve açık sırtlar gidiyor. Civarda içtima etmek[10] pek kolay olduğu gibi dağılıp kaybolmak dahi kolaydır.

[1] mukallit: taklitçi
[2] avdet etmek: dönmek
[3] muttasıl: aralıksız
[4] vasıl olmak: ulaşmak
[5] enzar-ı tecessüs: araştırma bakışları
[6] mahall-i mülaki: buluşma yeri
[7] bigünah: günahsız
[8] erbab-ı şer: kötü kişiler
[9] muvafık: uygun
[10] içtima etmek: toplanmak

Burada bir karakolun, bir beklemenin lüzumu derkâr[1] ise de onlardan eser yoktur. Nihayet nokta-i inkısama[2] vasıl olduk. Dağ şimdiye kadar çıktığımız dağlardan mürtefi[3] olduğu gibi manzara dahi nispetsiz derecede geniştir. Nereye bakacağını insan şaşırıyor. İptida[4] geldiğimiz tarafa dönüyoruz. Solda boyuna Riva Deresi, Polonez köyleri, Lala Çiftliği, Hüseyinli, Kılıçlı, Karadeniz. Önde Sırapınar, Avcıkoru. Sağda Yelkentepe, arızalı meydan, Dindere. Sırtın bu tarafına dönseniz sağda Vakıf Koru, Sultan Dağı, Karlıtepe. Önünde Elmalı, Alem Dağı. Uzakta Çamlıca. Solda Kayışdağı hasılı ucu bucağı bulunmaz bir tablonun önündesiniz.

Çatal tepeleri solda bırakarak inmeye başladık. Yollar pek fena. Öküz arabası şimdi geçebiliyor. Lakin ne zahmetler çekiyor? Onu sahibinden sormalı! Kışın geçmek muhaldir. Ezcümle çamura da gark olabilir. Dik yokuşu yarım saat kadar iniyoruz. Sonra tekrar çıkıyoruz. Nihayet Manol Kahya'nın Merası denilen ikinci sırtı buluyoruz. Buranın da manzarası pek latiftir. Çatal Dağ'ın yamacında Arif Bey Çiftliği, daha beride Koyuncuoğlu Ağılı. Bahusus[5] bu ağıl pek hoştur.

Sola doğru dağlar ufalarak ovaya iniyor. Uzakta bu taraf çiftliklerinin en mükemmeli bulunan Sultan Beyliği belli oluyor. Bahriye Nazırı'nın uhdesinde[6] imiş. Sahip olmak bahtiyarlığında bulunduğu kadar gelip eğlenmek hususunda bahtiyar değilmiş.

---

[1] derkâr: belli, aşikâr

[2] nokta-i inkısam: ayrılma noktası

[3] mürtefi: yüksek

[4] iptida: ilk önce

[5] bahusus: özellikle

[6] uhdesinde olmak: bir kimsenin sorumluluğunda olmak

Lakin bunlardan ziyade öndeki manzara bizi calip oluyor[1]. Çünkü mahall-i maksudumuz olan Alem Dağı işte bin yıllık yeşil sakalını sallayarak bizi davet edip duruyor. Korunun medhaline[2] sokulmuş Ermeni köyünün kilisesi sair[3] ebniyeden[4] teferrüt ediyor[5]. Bu kadar kırları dolaştık. Hiçbir cami-i şerifi bu kadar teferrüt edebilecek derecede vâsi[6] ve mürtefi[7] bulamadık. Nihayet Ermeni köyüne girdik. İçini tenezzüh[8] için gelmiş tatlı su takımlarıyla dolmuş bulduk. Zaten duracak değildik.

İşte azamet[9] ve mehabetini[10] hüsn ü letafete katmış bulunan koruya dâhil olduk. Eflake ser çekmiş[11] olan devler libas itibarıyla ancak yeşil taç ile iktifa etmişlerdi. Kametlerinin[12] istikamet ve tenasübünü muhafaza için yanlarına doğru dal budak salıvermemişler. Hatta ekseriya[13] olduğu gibi ayaklara, eteklere sarılarak arz-ı hulus eden[14] ve müdaheneleri[15] sayesinde hayat damarlarına kadar hortumlarını sokmaya çalışan sarmaşıklar, cifreler, böğürtlenler misillü[16] dâmen-bûsların[17] temasını bile tecvir eylememişler. Pek isabet etmişlerdir. Zira o sayede boy ve poslarının temaşası ile hayran olabiliriz.

Alem Dağı korusunda kaybolmak lakırdısı çok işitilmiştir. Sahte bir kibarlık âsârı[18] zannederdim. Şimdi tasdik

[1] calip olmak: çekmek
[2] medhal: giriş yeri
[3] sair: diğer
[4] ebniye: binalar
[5] teferrüt etmek: ayrılaşmak
[6] vâsi: geniş
[7] mürtefi: yüksek
[8] tenezzüh: gezinti
[9] azamet: büyüklük
[10] mehabet: heybetlilik
[11] eflake ser çekmek: çok yüksek olmak
[12] kamet: boy
[13] ekseriya: çoğunlukla
[14] arz-ı hulus etmek: sevgi ve samimiyetini göstermek
[15] müdahene: dalkavukluk
[16] misillü: gibi
[17] dâmen-bûs: etek öpen
[18] âsâr: belirtiler

etmeye mecbur oldum. Korunun altı temiz olduğu için her taraf yoldan fark olunamıyor. Hakikaten bu yollar da az değildir. Şaşırmak pek kolay. Bunun için Taşdelen'e giderken yolu irae etmek[1] üzere aşı boya ile ağaçlara icra edilen işaretleri pek beca[2] gördük. Rakik[3] göz cihat-ı erbaayı[4] kolayca bulabilir. Zira ağaçların yalnız bir tarafı yosunludur. Şimal[5] tarafı olacağı aşikârdır.

Taşdelen pınarının önündeki kahveye gelince tenezzühçülerden[6] yalnız iki Ermeni'yi bulduk. Lakin çok geçmeden kadın erkek olmak üzere birçok Ermeniler, Rumlar, hatta Müslüman kadınları gelip setlere yerleştiler. Biz ise mevakiin[7] en âlâsını[8] tutmuştuk.

Taşdelen suyunun içimi sahihan[9] pek güzel. Lakin membaında içilen Göztepe suyu kadar latif değildir. Suyun şöhreti becadır[10]. Çünkü mermer oluklarını yiyip bitiriyor. Suda zihnimi işgal edecek bir şey bulamadım. Gelenlere gidenlere bakmaya lüzum görmedim. Lakin etrafı ihata eden[11] devlerden gözlerimi ayıramadığım hâlde bakmaktan doyamadım. Arkadaşlarıma lakırdı ile silsile-i tefekkürâtımı[12] ihlal etmelerinden havf ederek[13] yalnızca koru içine dalıp bir köşeye çekildim durdum. Gözlerim yarı kapalı olarak dakikalarca, saatlerce kaldım. Her an ayrıca lezzet duydum. Zannederim ki günlerce, aylarca durulsa yine başka

[1] irae etmek: belirtmek, göstermek
[2] beca: yerinde, münasip
[3] rakik: hassas
[4] cihat-ı erbaa: dört taraf
[5] şimal: kuzey
[6] tenezzühçü: gezinti yapanlar
[7] mevaki: mevkiler
[8] âlâ: iyi
[9] sahihan: gerçekten
[10] beca: yerinde
[11] ihata etmek: kuşatmak
[12] silsile-i tefekkürat: düşüncelerin silsilesi
[13] havf etmek: korkmak

başka, yeni yeni lezzet duyulur. İşte devlerden birine yaslanıp duruyorum. Kahramanlardan biri kendi kuvvetinin sıkleti[1] altında yorularak boylu boyuna yumuşak yaprak döşeğine düşüp bayılmış. Koca ihtiyar! Tekrar seni ayaklandırıp başını âlem-i envara[2] îlâ edecek[3] bir dostun kalmadı. Niçin o âlem-i bâlâyı[4] terk ettin? Şemsin[5] ziyasından[6] gözlerin mi kamaştı? Boranın şiddetinden yüreğin mi ürktü? Yoksa şu yumuşak toprağı pek cazip mi zannettin? Aldanmamalıydın! O yumuşak zemin kahpedir, miskinane[7] der-aguş ettiği[8] senin gibi devleri bile külliyen[9] mahveder, salıvermez. Bak! Şunu gördün mü? İşte vaktiyle bu da senin gibi bir devdi. Senin gibi bu da aldandı. İstirahat etmek istedi. İşte neticesi! Heybetli vücudu şu çürümüş, kokmuş parçalara munkalip oldu[10]. Bu bile baki değildir. Obur toprak onu da eritecektir. Akıbet[11] onu da yutacaktır. Gururdan başını yukarıya kaldırarak aşağıya doğru atf-ı enzar-ı dikkat etmeye[12] hacet göremedin değil mi? Zeminin ciğerine soktuğun pençelerin de mi sana kahpenin esrarını faş etmedi[13]? Kadd ü kamete[14], kuvvet ve iktidara güvenip tabakat-ı süflanın[15] hafayasını[16] unutmak kâr-ı akıl olmadığını şimdi olsun anlayabildin mi?

Ses yok, seda yok. Derin bir uğultu bâlâyı[17] istila etmiş. Kulak verdim. Uğultu bin perdeden çıkan seslerden

[1] sıklet: ağırlık
[2] âlem-i envar: nurlar âlemi
[3] îlâ etmek: yükseltmek
[4] âlem-i bâlâ: yükseklik âlemi
[5] şems: güneş
[6] ziya: ışık
[7] miskinane: tembelce
[8] der-aguş etmek: kucaklamak
[9] külliyen: bütünüyle
[10] munkalip olmak: dönüşmek
[11] akıbet: sonunda
[12] atf-ı enzar-ı dikkat etmek: dikkatlice bakmak
[13] faş etmek: açığa vurmak
[14] kadd ü kamet: boy bos
[15] tabakat-ı süfla: alt tabakalar
[16] hafaya: sırlar
[17] bâlâ: yukarı, üst

mürekkep[1] hitab-ı acayip[2] gibi geldi. Düşürmemek için fesimi çıkardım. Muvazeneyi[3] kaybetmemek için devlerden birinin eteğine sarıldım. Gözlerimi yukarıya diktim. Baka baka ta yukarıdaki yeşil taca kadar vasıl oldum[4]. Gözlerimi şöylece yarım kapadım. Çünkü o rifat-ı azametkârane[5] önünde kendi varlığımı pek çok küçük ve miskin gördüm.

Lakin kulağım daima orada. Hitap daha ziyade seçilmekteydi. Bir müddet sonra mefhumunu[6] fark ediyorum zannettim. Mazhar-ı musahabet olmak[7] istedim. Yolunu bulamıyordum. Başıma sersemlik geldi. Gözlerim döndü. Külliyen kapadım. Lakin kulaklarım o seda-yı dil-avizi[8] takip ediyordu.

Artık şüphem kalmadı. Devler meyusane[9] feryat ediyorlardı. Diyorlardı ki: "Lisan-ı hikmetimizi anlayacak bir kimsenin ziyaretine mazhar olacak mıyız? Binlerce yıldan beri hamili[10] bulunduğumuz hazine-i malumatı[11] böylece saklayıp gidecek miyiz? Gelecek bir hakikat meftunu[12] bulunmuyor ise bunca esrarımızın müptelası[13] da mı yoktur? Derdimizi taksim[14] ile gönlümüzü tahfif etmek[15] zamanı

[1] mürekkep: birleşerek oluşmuş
[2] hitab-ı acayip: tuhaf hitap
[3] muvazene: denge
[4] vasıl olmak: ulaşmak
[5] rifat-ı azamet: büyüklüğün yüceliği
[6] mefhum: anlam
[7] mazhar-ı musahabet olmak: karşılıklı sohbete erişmek
[8] seda-yı dil-aviz: gönlü cezbeden yankı
[9] meyusane: ümitsizce
[10] hamil: sahip olan, taşıyan
[11] hazine-i malumat: bilgi hazinesi
[12] meftun: hayran
[13] müptela: düşkün
[14] taksim: pay etme
[15] tahfif etmek: hafifletmek

gelmeyecek mi? Bir mahluk yok mu ki bize lezaiz-i sohbetini[1] tattırmak ile bizi minnettar etsin?..”

— Var, var! İlim ve hikmetinize vakıf olmak için fedayı cana[2] bile hazır işte benim, ben! Diye bağırdım.

— Ben, ben… Be…n…n! Diyerek kalınlı inceli her taraftan aksisedalar[3] işittim. Korktum. Gözlerimi açtım. Alnımdan akan terleri sildim. Geldiğim tarafa doğru dönüp baktım. Mentor imamet ettiği hâlde arkadaşlarımın cemaatle namaz kıldıklarını gördüm.

— Allahu ekber!

Sedasıyla secdeye varıldığı vakit düşmemek için kendimi topladım. Zannettim ki etrafımdaki devler de Cenab-ı Hâlık’ı tazimen[4] gururlarını terk ile secdeye vardılar, beni de beraber götürdüler. Hitam[5] duasında tekrar başımı kaldırıp yukarıya baktım. Cümlesinin kollarını yükseklere doğru kaldırmış gördüm. Geniş göğüslerinden mehib[6], uzun “âmin” duasını işittim.

— Evet kahramanlarım! Siz müminsiniz. Hâlık’ın ulviyetini[7] bulunduğunuz âlem-i bâlâdan[8] daha güzel keşfedersiniz. İtikadınız[9] daha basit, daha latif, daha temizdir. Duanız bizimki gibi hırs-ı şeytanet[10] ve melanet[11] ile memlu[12] kalplerden çıkmayıp saf, halis kalpten çıktığı için mesmu[13] ve müstecaptır[14]. Alem Dağı muhafızlarısınız.

[1] lezaiz-i sohbet: sohbetin tatları
[2] feda-yı can: can verme
[3] aksiseda: yankı
[4] tazimen: saygı göstererek
[5] hitam: bitiş
[6] mehib: heybetli
[7] ulviyet: yücelik
[8] âlem-i bâlâ: yüksek âlem
[9] itikat: inanç
[10] hırs-ı şeytanet: şeytani hırs
[11] melanet: alçaklık
[12] memlu: dolu
[13] mesmu: işitilmiş
[14] müstecap: kabul olunmuş

Onu hıfzetmekle[1] beraber âlem-i hilafetin[2] kıtaat-ı hamsede[3] muzafferane[4] îlâ-yı şan ederek[5] temevvüç etmesine[6] de dua edersiniz, dedim.

Rüzgârın darbesiyle yukarıdaki dallar hareket etti. Umumi olan bu hareket ricama karşı "peki" makamında bir baş işareti gibi geldi.

Sedde avdetimde[7] birinci kelamım[8] Prometey'e hitaben "Sizin ağaçlarla hiç konuştuğunuz var mı?" sualim oldu. Latife tarzında olarak:

— Fransızca, İngilizce, İtalyanca, hatta Çingenece bilir misin sualini işitmiştim. Lakin "ağaççça" bilir misin sualini işitmedim, dedi.

Ben tarz-ı latifeyi bozmaksızın:

— Lakin ağaçlarla konuştum diyenin, konuşulur mu diyerek beyan-ı taaccüp edenden[9] ziyade oduna yakın olmadığını inkâr edemezsiniz ya? Demekle mukabele ettim[10].

Taşdelen'de oturduğumuz sırada kulak yırtıcı bir ahenge harekâtını[11] uydurup birkaç Ermeni delikanlısı raks etmeye başladılar. Bu fennin mahiri bulunan Herkül'ün bütün şairliği uyandı. Ediplerin akıllarına turp sıkmaktan hâlî kalmayan[12] Herkül zapt oluncaya kadar bir hayli ter dökmekten hâli kalmadı.

---

[1] hıfzetmek: korumak
[2] alem-i hilafet: hilafet sancağı
[3] kıtaat-ı hamse: beş kıta
[4] muzafferane: zafer kazananlara yakışır şekilde
[5] îlâ-yı şan etmek: şanını yüceltmek
[6] temevvüç etmek: dalgalanmak
[7] avdet: dönüş
[8] kelam: söz
[9] beyan-ı taaccüp etmek: şaşkınlığını dile getirmek
[10] mukabele etmek: karşılık vermek
[11] harekât: davranışlar
[12] hâlî kalmak: geri durmak

Koru içinde yediğimiz yemek ile içtiğimiz çay her vakitkinden daha leziz geldi. Koruya vusulümüzde[1] saat dörttü. Ancak sekize çeyrek kala hareket edebildik. Elmalı ile Sultandağ arasındaki iki sath-ı mailin[2] nokta-i inkısamına[3] kadar öyle nazara çarpacak bir şeye rast gelmedik. İptida[4] koru içinde yürüdük. Sonra koruyu sağda bırakarak kenarına geldik. Solda ise Elmalı tepesi ufk-ı enzarımızı[5] seddediyor[6].

Nokta-i inkısamdan Boğaziçi sath-ı mailine geçince bunca manzar-ı bî-emsal[7] ile doymuş olan gözlerimiz yeniden parladı. Akşam güneşine gark olmuş vâsi[8] bir âlem iraei azamet eyliyor[9]. Boğaz, İstanbul, Marmara, Adalar hep göz önündedir. Dalgalı deniz gibi görünen Çavuşbaşı Merası ta aşağıda ayaklarımızın altında duruyor. Bütün arızalar, dereler, tepeler, bayırlar harita-i mücesseme[10] şeklini almıştır. Bununla beraber gururumuza mahal yoktur. Zira sağımızdaki Sultandağı rifat-ı mağrurane[11] ile etrafa hâkimiyette berkarardır.

Yarım saatten ziyade bu manzara-i cazibe devam ediyor. Çünkü yol Sultandağı'nın eteklerini terk etmiyor. Sultan Çeşmesi'nden sonra inmeye başlıyoruz. Yollar fenalaştığı için canımız sıkılıyor. Yolu seddeden ağaçlar ve çalılardan rahat yoktur. Biraz sonra yol külliyen kapanıyor. Etrafı

[1] vusul: varış
[2] sath-ı mail: eğimli yüzey, yamaç
[3] nokta-i inkısam: ayrılma noktası
[4] iptida: önce
[5] ufk-ı enzar: bakışların ufku
[6] seddetmek: kapamak
[7] manzar-ı bî-emsal: emsalsiz görünüş
[8] vâsi: geniş
[9] irae-i azamet eylemek: ihtişamını göstermek
[10] harita-i mücesseme: kabartma haritası
[11] rifat-ı mağrurane: mağrurca yükseklik

hiç göremiyoruz. Yorulmaya başladık. Kapalı yollarda güya nefesimiz darlaşıyor. Değil ya! O mürtefi[1] dağ üzerinde, o yeşillikler içinde nefesi darlaştıracak hava bulunamaz. Lakin bize öyle geliyor. Zaten akşam da yaklaşıyor. Evlerimize bir dakika evvel varmak için acele ediyoruz. O kadar acele ki mekkâreleri[2] arkada bırakıp unuttuk. İşte insan böyle hodbindir[3]. Bu gece yiyeceği hanelerde bulacağız ya! Artık mekkârelerle hizmetkârları düşünmeye hacet kalmadı. Hâlbuki şimdiye kadar gözümüzün bebeği gibi muhafazasıyla meşguldük.

Bu kadar telaş ile beraber Düz Kestane'deki açıklığa gelip yüksek ağaçlarla donanmış o zümrüt gibi çayırı görünce ilerlemek elimizden gelmedi. Hatta hayvanlardan inip oturduk. Mahsusen[4] gelinecek yer olduğuna cümlemiz müttefikan[5] karar verdik. Belki bir gün olur da şu kararı icraya bile kalkışacağız. Bir hayli oturduk. Yattık, gezindik. Mekkâreler dahi yetişip geçti. Hemen zor ile ayrıldık. İlerledikçe yollar çoğalmaya, karışmaya başladı. Sadık rehberimiz Herkül bile bir iki kere şaşırdı.

Saat on buçukta İncirköyü arkasında kâin[6] Sahip Beyefendi'nin çiftliğine vasıl olduk.[7] Oradan ayrıldık. Beykozlular yukarıya gittiler. Ben de sahile inip sipariş ettiğim sandala râkiben[8] kendi yuvamı buldum.

Yorgunluk hissetmedim. Kazadan beladan eser görmedim. Cenab-ı Hakk'a hamd ü senalar ettim. Bir miktar da beni merkep gailesinden[9] kurtarmış olan Herkül'e sakladım

[1] mürtefi: yüksek
[2] mekkâre: yük hayvanı
[3] hodbin: bencil
[4] mahsusen: özellikle
[5] müttefikan: oybirliğiyle
[6] kâin: bulunan
[7] vasıl olmak: ulaşmak
[8] râkiben: binerek
[9] gaile: dert

ki kendisinin asit fenik kokusundan, benim de hava cıva ile mum yağı rayihasından kurtulduğumuz zaman takdim etmek şerefinde bulunacağım.

Herodot[1]

[1] Herodot (*MÖ* 484-425): "Tarihin Babası" olarak bilinen Yunan tarihçi.